

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

TÜRK SOSYOLOJİSİNİN
AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİ
VE BU İLİŞKİNİN GELİŞİMİ

Tülay KAYA
2502060037

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Recep ERTÜRK
İstanbul 2011



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ



TEZ ONAYI

Enstitümüz **SOSYOLOJİ ANABİLİM** Dalı ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2502060037** numaralı **TÜLAY KAYA**'nın hazırladığı "**TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİ VE BU İLİŞKİNİN GELİŞİMİ**" konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / **DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi **13.04.2011 ÇARŞAMBA** günü saat **15.30**'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabul** ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.A.KORKUT TUNA	Kabul	
PROF.DR.AYŞE DURAKBAŞA	Kabul	A. Durakbaş
PROF.DR.İSMAİL COŞKUN	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.RECEP ERTÜRK	Kabul	R. Ertürk
YRD.DOÇ.DR.OYA OKAN	Kabul	O. Okan

ÖZ

Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisi ve Bu ilişkinin Gelişimi

Tülay Kaya

Çalışmamızda, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisi ve bu ilişkinin gelişimi ele alınmıştır. Yapılmış pek çok araştırmaya rağmen, konunun sosyoloji birikimimize dayanarak yeniden incelenmesi ve değerlendirilmesi ihtiyacıyla yola çıkılmıştır. Mevcut incelemeler, sosyolojik bakış açısından ve bu bakış açısı çerçevesinde derinlikli araştırmalar yapmaktan çok antropolojik bir çerçeve sunmaktadır. Bu noktada, ülkemiz sosyoloji düşüncesi ile Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişki konusu, Türk sosyolojisinin genel anlamda Batı sosyolojisi ile ilişkisinin anlaşılmasına katkı sağlayacak özelliktedir. Türk sosyolojisinin birikiminin özgünlüğünün bir kez daha görülmesi yanında, Batı'daki çeşitli sosyolojilerin ancak bu temelde anlaşılabilceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümünde, bir bilim olarak sosyolojinin Kıta Avrupa'sından ülkemize ve ABD'ye gelişi ve kurumsallaşma sürecine yer verilerek ilk ilişkilerin başlangıcı, gelişim seyri ve ilk kırılma noktası ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, II. Dünya Savaşı sonrasında Türk ve Amerikan sosyolojisi arasında adeta yeniden kurulan ilişkinin bu yeni seyri ele alınarak, bu seyrin finali olan Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kuruluşuna gelen süreçteki gelişmeler değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kuruluşuyla ivmelenen bir eşikten yola çıkılarak *Sosyal Bilimleri Açın* başlıklı yeni sosyoloji ve sosyal bilimler manifestosunun yayınlanışına kadarki süreçte Türk ve Amerikan sosyolojileri arasındaki ilişkiler ve etkileşimler ele alınmıştır.

Çalışmamızda, Türk ve Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişkinin sıklıkla değerlendirilenin aksine sınırlı bir dönemi kapsamadığı, başlangıcından itibaren sürekli olduğu ve aynı zamanda bu süreklilik içinde belli kırılmalar ve eşikler yaşadığı gösterilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The Relatedness Between Turkish Sociology and American Sociology and the Evolution of its Aspects

Tülay Kaya

In our study, we examined the relatedness between Turkish sociology and American sociology and the evolution of its aspects. In face of the fact that there are many related studies, we chose to set off because of the need to re-examine and re-evaluate the matter on the basis of our sociological accumulation. The already existing studies present an antropological framework rather than a sociological point of view and in-depth analysis in terms of such a view. Herein, the matter of relatedness between our sociological thinking and American sociology can be considered as to contribute to the comprehension of the relatedness between Turkish sociology and the Western sociology in general. Besides re-observing the originality of the accumulation of Turkish sociology, we have also aimed to show that the various sociologies in the West could be comprehended only on that base.

In the first part of the three-part thesis, the transfer of sociology as science from the Continental Europe to Turkey and to the USA and its institutionalization process have been studied and the beginnings of the initial relations, the course of the evolutions and the first turning points have been examined.

In the second part of the thesis, the new course of relatedness between Turkish sociology and American sociology which was almost re-established after the II. World War has been studied and the evolvments in the process which led up to the foundation of Turkish Social Sciences Association as the most substantial result of it have been examined.

In the third part, the developments regarding the relatedness between Turkish Sociology and American Sociology starting from the establishment of the Turkish Social Sciences Association to the publishing of *Open the Social Sciences* which is a manifest of new sociology and social sciences have been examined.

In this thesis, it has been concluded that the relatedness between Turkish Sociology and American Sociology did not take place in a limited period as typically suggested and that, on the contrary, it has been continual right from the beginning and within that continuity there have been specific splits and thresholds.

ÖNSÖZ

Türk sosyolojisinde aktarmacılığın hâkim bir gelenek olduğu sıklıkla dile getirilir. Bu bağlamda Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisinin merkezlerinden biri olan Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini incelemek, söylenenlerin sorgulanması anlamına gelir. Hayli zor bir deneme olan bu sorgulama, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Böyle bir girişim, Türk ve Amerikan sosyolojisinin ortaya çıkış ve seyrinin niteliklerini kavrama gereğini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmamızın planı bu gereklilik doğrultusunda şekillenmiştir.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin ve bu ilişkinin gelişiminin araştırılması, daha derinde, Türk sosyolojisinin daha iyi anlaşılmasına bir katkı yapma çabası dolayısıyladır. Amacımız ne Türk ne de Amerikan sosyolojisi tarihi anlatmak olmasa da Türk sosyolojisinin birikiminin özgünlüğünün anlaşılması ve taraflardan biri olarak Amerikan sosyolojisini değerlendirmeye zemin olması bakımından tarihsel arka plan çalışmamızın ana eksenini oluşturmuştur.

Bu çerçevede, Türk sosyolojisinin yüz yıla yaklaşan seyri içindeki inişleri, çıkışları, çeşitli dalgalanma ve kırılma noktalarını göz önüne alarak, Amerikan sosyolojisi ile ilişkisini bir karşılıklılık temelinde değerlendirme çabasında olduk.

Muhakkak ki her doktora çalışmasının kendine göre güçlükleri vardır. Sosyoloji metinlerinin anlaşılması ve değerlendirilmesi üzerine kurulu olan bu çalışmada, söz konusu metinler zenginlik olduğu kadar çeşitli güçlükleri de beraberinde getirmiştir. Ancak metinler yığını içinde kaybolmadan yol almamda ve çalışmanın her aşamasında kişisel yardımları ve destekleri için kendilerine teşekkür borçlu olduğum kişiler vardır. İkisinin adını anmak istiyorum. Tezin taslaklarını okuyarak, yoğunluklarına rağmen zaman ayırıp daha iyi bir çalışma olması için önerilerde bulunan Prof. Dr. Korkut Tuna ve Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı'ya çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	9
TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİNİN ERKEN DÖNEMİ.....	9
A. Erken Dönemde Türk Sosyolojisi	9
1. Sosyolojinin Türkiye’ye Aktarıldığı Dönemin Tarihi ve Toplumsal Koşulları 9	
2. Sosyolojinin Türkiye’de Kurumsallaşma Süreci ve Üniversitede Yerini Alması.....	15
B. Erken Dönemde Amerikan Sosyolojisi.....	20
1. Sosyolojinin ABD’ye Aktarıldığı Dönemin Tarihi ve Toplumsal Koşulları.....	21
2. Sosyolojinin ABD’ye Gelişi	32
3. Amerikan Sosyolojisinde Öne Çıkan İsimler ve Eğilimler.....	34
4. Amerikan Sosyolojisinde Protestanlığın İzleri	51
C. Türk Sosyolojisi ile Amerikan Sosyolojisi Arasındaki İlk Karşılaşmalar ...	56
1. İlk Kişiler	56
2. Ülkede Öğretim Yapan Amerikan Okullarının Bu İlişkiye Katkısı.....	62
D. Erken Cumhuriyet’te İlişkiler	67
1. 1933 Üniversite Reformu Sonrası Sosyoloji.....	67
2. Gazi Orta Muallim Mektebi ve Mehmet Saffet Engin Arın’ın Çalışmaları.	71
3. ABD Doktoralı Yeni Kuşak	73
E. İlk Karşılaşmalardan Geriye Kalanlar.....	92
II. BÖLÜM	97

**TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİNDE
YENİ DÖNEM 97**

- A. II. Dünya Savaşı ve Yankıları 97
 - 1. ABD'nin Batı Dünya Egemenliğinde Liderliği 99
 - 2. Dönemin Uluslararası Dengesinde Türkiye'nin Konumu ve ABD ile İlişkilerde Yeni Devre..... 102
- B. II. Dünya Savaşı Sonrası Her İki Toplumda Sosyoloji Çalışmalarında Ortaya Çıkan Eğilimler 108
 - 1. Savaş Sonrası Süreçte Amerikan Sosyolojisinin Görünümü 108
 - a. Yapısalcılık ve Fonksiyonalizm 112
 - b. Weber'in Amerikan Sosyolojisinde Protestanlık Bağlamında Gündeme Gelişi 120
 - c. Dönemin Amerikan Sosyolojisinde Öne Çıkan İsimler 123
 - 2. Yeni Dönemde Türk Sosyolojisinin Görünümü 132
 - a. Türk Sosyolojisinin Yeniden Biçimlenmesinin Örneği Olarak Sosyoloji Kongreleri 132
 - b. ABD ile İlişkinin Neticesinde Kurulan Yeni Üniversiteler ve Kuruluşlar..... 137
 - c. Yeni Üniversitelerde Sosyoloji Bölümleri ve Öğretim Üyeleri 150
 - d. Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisinde Öne Çıkarılan İsimler 163
 - e. Türkiye'deki Yabancı araştırmacılar..... 173
- C. Amerikan Sosyolojisine İlişkin Değerlendirmeler 181
 - 1. Dönem İçerisinde Amerikan Sosyolojisini Ele Alan Yayınlar 181
 - 2. Dönem Üzerine Yapılmış Yayınlarda 1960'lara Vurgu 183
- D. Dönemin Kuşbakışı Görünümü 188

III. BÖLÜM 194

**TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİNDE
ÜÇÜNCÜ DÖNEM 194**

- A. Sosyoloji Temelinde İlişkilerimizin Zirvedeki Sonucu: Türk Sosyal Bilimler Derneği 194
 - 1. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Kuruluşu..... 195

2. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Yayınları.....	207
B. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Kurulduğu Dönem ve Sonrasında Türk Sosyolojisinin Görüntüsü	218
1. Türkiye'de Sosyolojik Araştırmaların Yeni Kurumları	223
2. Ülkemizdeki Yeni Yabancı Araştırmacılar ve Türk Sosyolojisinde İzleri	232
C. Amerikan Sosyolojisinin Dönüşümü	237
1. Immanuel Wallerstein: Amerikan Sosyolojisinde Yeni Eşik.....	238
2. Amerikan Sosyolojisinde Toplum Tarihi Çalışmalarına Yöneliş	241
D. Amerikan Sosyolojisindeki Yeni Eğilimin Türk Sosyolojisine Yansımaları	243
1. Türk Sosyolojisinde Modern Dünya Sistemi Kuramı İzleyicileri.....	246
2. Merkez-Çevre Modeli Bağlamında Osmanlı Tarihini Yeniden Yazma Girişimi	253
E. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Kuruluşu ile Başlayan Sürecin Sonu...	258
SONUÇ.....	262
KAYNAKÇA	274
ÖZGEÇMİŞ.....	309

KISALTMALAR

ABCFM	American Board of Commissioners in Foreign Missions
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	Aynı Eser
AID	Agency for International Development
AJS	American Journal of Sociology
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.y.	Yazara ait son zikredilen yer
B.a.	Eserin bütününe atıf
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
ICA	International Cooperation Administration
IDRC	International Development Research Center
IMF	International Monetary Fund
IPSA	International Political Science Association
ISRR	Institute for Social and Religious Research
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MDS	Modern Dünya Sistemi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MIT	Masachusetts Institute of Technology
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
p.	Sayfa/sayfalar (Uluslararası)
s.	Sayfa/sayfalar
SİYO	Sevk ve İdare Yüksek Okulu

SSCR	Social Science Research Council
TKV	Türk Kalkınma Vakfı
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TSBD	Türk Sosyal Bilimler Derneği
TSİD	Türk Siyasi İlimler Derneği
t.y.	Basım Tarihi yok
UCLA	University of California, Los Angeles
UNDP	United Nations Development Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
USAID	The United States Agency for International Development
Vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume

GİRİŞ

Sosyoloji, 19. yüzyılda Batı Avrupa’da doğmuş ve görece kısa bir süre sonra yurdumuza aktarılmış bir bilim dalıdır. Batılı bir bilim dalı olarak sosyolojinin bize aktarıldığı bu dönemde, Kıta Avrupa’sı sosyolojisi merkez konumdur. Bununla birlikte, zaman içinde Batı’daki sosyoloji tek bir merkezle sınırlı kalmamıştır. Türk sosyolojisinin daha sonra ilişki kuracağı sosyoloji merkezlerinden biri olarak Amerikan sosyolojisi karşımıza çıkacaktır. Tezimizin konusu, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi ve bu ilişkinin gelişimidir.

Tezde ele alınan konu kapsamında geçmişte çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra yeni bir çalışmada konunun tekrar ele alınmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, yeni bir bakış açısıyla konuyu yeniden ele alarak, mevcut çalışmaları sosyoloji birikimimiz temelinde değerlendirmektir. Konuyu öncelikle bu nedenle seçtik. İkinci neden ise, genel anlamda Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisiyle ilişkisi üzerine yapılan tartışmalara katkıda bulunmak istememizdir. Bu çalışmamızla, aktarılan bilgilerin neye yaradığını, ne amaçla kullanıldığını, neye karşılık geldiğini ve ne tür sonuçlar elde edildiğini gözleyebileceğimizi düşünüyoruz. Daha da ötesi, Türk sosyolojisiyle Amerikan sosyolojisi arasında karşılıklılık temelinde bir ilişki deneyimi yaşanıp yaşanmadığını belirleyebileceğimizi umuyoruz.

Konunun sınırlarını belirlemek açısından, çalışmamızın bir yönüyle Türk sosyoloji tarihine ilişkin bir değerlendirme yapmaya, diğer bir yönüyle de Amerikan sosyolojisindeki gelişmeleri izlemeye olanak sağlayacağı iddiasındayız. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi konusunda yaygın kabullerin sonuçlarının neler olabileceği konusunda sosyoloji birikimimizden devraldığımız bir miras bulunmaktadır. Konuyu ele alacak olanlar için bir zemin oluşturan bu bilgilerin, konuya yaklaşanlarca ya görmezden gelindiği, ya önemsenmediği ya da gerçekten görülüp farkına varılmadığı iddiasındayız. Dikkat çekmek istediğimiz

mevcut durum, Baykan Sezer tarafından “Türk Sosyologları ve Eserleri I” makalesinde ifade edilmiştir. Buna göre,

“Sosyologlarımızın kendi çabaları içinde vardıkları sonuçlara ilgisiz kalır ve Türk sosyolojisini dar bir açıdan, Batı sosyolojisi açısından, ele alırsak Türk sosyoloji tarihini Fransız sosyolojisi etkisinin ağır bastığı birinci dönem ve Amerikan sosyolojisi etkisinin ağır bastığı ikinci olarak iki döneme ayırabiliriz.”¹

Oldukça erken bu eleştiriye rağmen bu tutumdan vazgeçilmediğini ve bunda ısrar edildiğini görüyoruz. Baykan Sezer’in belirttiği gibi, Türk sosyolojisinin erken döneminin Fransız etkisinde, sonraki döneminin ise Amerikan etkisinde olduğu şeklindeki bir tasnifle soruna yaklaşıldığında,

“...Türk sosyolojisi üzerine pek bir şey söylenemeyeceği ve Türk sosyolojisinin bütün zenginliğinin kavranamayacağı görülecektir. Türk sosyolojisinde önemli olan, Batı’dan bize aktarılmış olan bilgiler ve bu bilgilere dayalı bir öğretim ve eğitim sistemi değil; Türk sosyologlarının, büyük yanılgılarla dolu bile olsa, toplumumuza yön verme çabalarıdır.”²

Bu iddiayı paylaşıyoruz ve çalışmamızla bu iddianın temellendirilmesine katkı yapabileceğimizi öngörüyoruz. Bu çabayı görebilmek için, Türk sosyolojisinin ve Amerikan sosyolojisinin birikimlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini öncelikle metinler ve süreklilik temelinde ortaya koymaya çalışacağız. Bu şekilde, sosyoloji biliminin bütünlüğü içinde Türk ve Amerikan sosyologlarının, insanlığın ve kendi toplumlarının sorunlarını kavrama ve açıklama çabalarının gelişim seyrinin yakalanabileceğini düşünüyoruz. Bu nedenle, soruna Türk sosyologlarının Amerikan sosyologlarından etkilenme süreçleri ya da Türkiye’nin ABD ile ilişkilerinin gelişim ve dalgalanmaları temelinde görülen özelliklerden ziyade, sosyoloji düzeyinde, şayet varsa, karşılıklı ilişki içinde gelişimlerini, kendi toplumlarının ve tüm insanlığın sorunlarını kavrama çabalarını birlikte ele alarak, her iki toplumun sosyoloji birikimlerinin temel nitelik ve çabalarının kavranabileceğini iddia ediyoruz.

Türk sosyolojisinin nitelikleri üzerine yaygın kabulleri sorgulamak kadar, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı sosyolojisinin doruğu olarak görülen Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin niteliklerini ortaya koymak ve her iki toplumun

¹ Baykan Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 1. Sayı, 1989, s.9.

² A.y.

dünyayı kavrama bilinci olarak sosyoloji algılarının gelişiminden ve bu deneyimlerin karşılıklı olarak ele alınmasından sosyolojimiz adına bazı sonuçlar çıkarmak çabasındayız. Bunu yaparken bu ilişkide Türk sosyolojisini, Türk sosyologlarının çabalarını pasif bir aktör olarak görmediğimizi vurgulamalıyız. Çalışmanın başlığının “Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisi ve Bu İlişkinin Gelişimi” olarak seçilmesi bu nedenledir. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisi konusunu, sosyolojinin Türkiye’de doğmadığı, Türkiye’ye Kıta Avrupa’sından geldiği ve dolayısıyla sosyolojinin bizim ülkemizde varlık alanı buluşunun Batı’da onu ortaya çıkaran problemlerden farklı olduğu³ önbilgisiyle irdeleyeceğimizi belirtmek gerekir.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin izini doğru bir şekilde sürebilmek için, öncelikle konunun objektif bir çerçeveye oturtulması gerektiğini düşünüyoruz. Buradan hareketle, önce ilişkiden ne anladığımızı tanımlamalıyız. Bizim ilişkiden anladığımız, bir tür “karşılaşma”dır, karşılaşmaya bağlı gelişmelerdir. Bu karşılaşmalarda her iki taraf karşılıklı olarak birbirinden etkilenebildiği gibi, karşılaşmalar bir tarafın diğeri üzerinde baskınlık kurmasıyla ya da birbirleri üzerinde hiçbir iz bırakmadan birbirlerini teğet geçmeleriyle de sonuçlanabilir. Çalışmamızla yapmaya çalışacağımız, biraz metaforik bir şekilde tarif etmeye çalıştığımız gibi, Türk sosyolojisi ve Amerikan sosyolojisi arasındaki karşılaşmaların ve bu karşılaşmaların özelliklerinin saptanabilmesi ve daha da öteye, Türk sosyolojisine katkısının ortaya konulabilmesidir. Bu çerçevede, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile söz edildiği türden bir ilişkisi var mıdır? Eğer varsa, bu türden bir ilişkinin arka planındaki mekanizma nedir? Bu ilişki bizde ne türden problemlere karşılık olmuştur? Daha temelde kavramaya çalıştığımız husus, ilişkinin niteliğidir: Karşımızdaki, karşılıklılık ilkesine dayalı bir ilişki midir, yoksa tek taraflı bir aktarmacılıktan mı ibarettir? Daha doğru bir ifadeyle, bu karşılıklılığın, bir birbirinden beslenme ilişkisi olup olmadığına bakacağız. Ayrıca bu ilişki bitmiş bir ilişki de değildir. Sürmektedir. Bu çalışmanın yapılması ilişkinin bundan sonrası

³ B.a. , Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”.

için bir ufuk oluşturmaya katkı sağlarsa, çabamız ve çalışmamızla kendimize düşeni yapmış olacağımızı düşünüyoruz.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisini ve bu ilişkinin gelişimini tarihsel bir gelişim çizgisi üzerinde izleyeceğiz. Konuyu sosyoloji metinleri temelinde ele alacağız. Metinler yığını içinde kaybolmadan doğru bir şekilde yol alabilmek için de, problemimizin merkezi temelinde, her iki toplumda sosyolojinin oluşumunu ve gelişimini esas alacağız. Ülkemizden ABD’de sosyoloji öğrenimi görmüş isimlerin yaşam öyküleri ve yayınlarının yanı sıra yurtdışından Türkiye’ye gelmiş, Türk üniversitelerinde ders vermiş ya da burada veya ABD’de Türkiye üzerine çalışmalar yapmış, ilgili çalışmaları akademik yükselişlerine temel teşkil etmiş isimleri de bu çalışmamızda başvuru kaynaklarımız arasına dahil edeceğiz. Tabii tüm bunlara kişisel düzeydeki ilişkiler de dahildir. Bu çalışmada esas olarak hedeflenen, sözünü ettiğimiz karşılaşma ve ilişkinin oluş ve gelişiminin seyrini yakalamaya çalışmak olacaktır.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisini ve bu ilişkinin gelişimini, ilişkide belli kırılma noktaları temelinde ele alacağımızı belirtelim. Bu dönemlendirme çerçevesinde, ilk olarak sosyolojinin ABD’de ve Türkiye’de yer bulmasından başlayacağız ve kırılmanın eşiklerinden biri olarak, ilişkide yeni bir dönemin başlangıcı olarak gördüğümüz ve ABD’nin yeryüzündeki ilişkilerinin de değiştiği II. Dünya Savaşı sonrasına kadarki zaman dilimi içindeki gelişmeleri ele alacağız. Konumuzla ilgili sağlıklı bir başlangıç yapabilmek için, sosyolojinin Türkiye’ye ve ABD’ye giriş koşullarını kısaca hatırlatacağız. Bu dönemi, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkilerinin erken dönemi olarak adlandırıyoruz. Her iki toplumda hangi koşulların Kıta Avrupa’sı kökenli bu bilim dalına ihtiyaç yarattığını belirlemeye çalışacağız. Söz konusu koşulları tüm açıklığıyla ortaya koyabilmek için, sosyolojinin aktarıldığı dönemin Amerikası ve Türkiyesinin konumuza ışık tutacak tarihsel gelişimlerine dair kısa hatırlatmalarda bulunacağız. Bir tarafta çöküş yaşayan bir topluma sosyolojinin gelişine ve diğer tarafta yükseliş yaşayan bir topluma sosyolojinin gelişine, iki ayrı deney olma bakımından yer vereceğiz.

Sosyolojinin ABD'ye aktarıldığı dönemde, ABD, İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanmış genç bir ülkedir. Bu genç ülkenin nüfusu da belli özellikler göstermektedir. Kıta Avrupa'sından aktarılan sosyoloji bilgisiyle, toplumun Amerikanlaştırılmasına ve endüstriye bağlı kentleşmenin yarattığı sorunlara, kısacası yeni doğan bir toplumun sorunlarına çözüm aranmıştır. Amerikan sosyolojisinin bu dönemde saha çalışmalarıyla anılması boşuna değildir. Farklı etnik grupları tek bir potada eritmenin yollarını bulmanın ilk koşulu, onları iyi tanımdır. ABD'nin tarihine ilişkin hatırlatmalardan hareketle, Kıta Avrupa'sı sosyolojisinden bağımsızlaşabilmiş, genel kuramsal gelişmeye katkıda bulunan bir Amerikan sosyolojisinden söz edebiliyor muyuz? Bu döneme ilişkin olarak cevabını arayacağımız sorulardan biri budur. Batı'daki sosyoloji merkezlerinden biri olarak Amerikan sosyolojisinin sınırlarını, Amerikan toplumunun kendi kimliğini edinme süreci belirlemiştir. Diğer türlü söyleyecek olursak, Amerikan toplum kimliğinin Batı içinde ve Batı'ya rağmen oluşturulmuş olmasının belli dinamikleri ve sonuçları vardır. Toplumu ve toplum sorunlarını kendisine konu edinmiş olan sosyoloji bilimi de, içinde kendisine ihtiyaç yarattığı ve geliştiğı toplumun sorunlarından ve özelliklerinden elbette ki etkilenecek ve bu yolla büyük ölçüde şekillenecektir. Bu anlamda, tezimizin odaklarından bir diğeri olarak Amerikan sosyolojisini Amerikan toplum kimliğinden ayrı düşünmediğimizi belirtelim.

Türkiye'de ise, sosyoloji, yıkılmak üzere olan bir imparatorluğun ayakta tutulması sorununa çözüm aranması sonucunda ülkemize gelmiştir. Neyin tercih edileceğı yönünde yapılan tartışmalar, farklı eğilimlere karşılık gelen sosyoloji ekolleri üzerinden yapılmıştır. Yine sosyoloji bilgisinin yurdumuza ilk aktarıldığı dönemde hâkim iki eğilim ile Amerikan sosyolojisi arasında bir ilişki kurabiliyor muyuz? Çünkü söz konusu dönemde ilişkilere egemen olan merkez, Kıta Avrupa'sıdır. Bu çerçevede Amerikan sosyolojisi ve Türk sosyolojisinde erken dönemde etkin olan sosyologları öne çıkaracağız. Bu isimler, merkez olan Kıta Avrupa'sı sosyolojisinden hangi isimlerin aktarıldıklarını, referans alındıklarını gözlemleme imkânı verecektir. Daha öteye, hem ABD'de hem de Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasına, sosyolojinin üniversite çatısı altında kendine yer bulmasına ilişkin bilgi edinebileceğiz. Sosyolojinin Türkiye'ye ve ABD'ye gelişindeki ortaklık ve

ayrılıkların neler olduğunu, bu dönemde Amerikan sosyolojisiyle herhangi bir şekilde temasa geçilip geçilmediğini tespit etmeye çalışacağız.

İlişkideki belli kırılma noktaları temelinde ele alacağımızı belirttiğimiz Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisinde ve bu ilişkinin gelişiminde, sosyolojinin her iki ülkeye gelişi ve ilk etkileşimlerle başlayan süreçte, kırılma eşiklerinden birisi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF)'ndeki Sosyoloji Kürsüsü'nün kapatılışıdır. Ülkemizde iki sosyoloji kürsüsünden birinin kapatıldığı tarihler, dünyada yeni bir dönemin başlangıcı olduğu gibi, ABD'nin de Türkiye'nin de dünya siyasetindeki rol ve konumunda bir değişimin eşiğidir. Bu yeni süreçle birlikte, ABD'nin dünya üzerindeki yeri değiştiği gibi, Türkiye'nin de dünya üzerindeki yeri ve siyasi rolünün mahiyeti değişmiştir. Türk ve Amerikan toplumlarının, bu yeni dönemde, yeni tür ilişkiler kurmanın yanında, sosyoloji düzeyinde ilişkileri de değişmiştir. En azından, öteden beri kurula gelmiş ilişki tasfiye edilmiştir. İlk bölümde, bu sürece kadar sosyoloji düzeyinde gerçekleşen ilişkileri gösterme çabasında olacağız. İlişkinin niteliklerinin değiştiği bu dönem, yeni bir dönemdir. DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün kapatılmasıyla başlayan ve 1960'ların ikinci yarısında Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)'nin kuruluşuyla sona eren sürecin, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde ikinci dönem olduğu iddiasındayız. Bu bölümde, bu iddiamızı temellendirme çabası içinde olacağız. TSBD'nin kuruluşu, DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün kapatılması sonrasında Türk sosyolojisi ile Amerikan sosyolojisi ilişkisinin yeniden biçimlenmesinin doruğudur. II. Dünya Savaşı sonuçlarıyla birlikte ortaya çıkan gelişmelerle ülkemizdeki Amerikan sosyolojisiyle ilişkili yeni sürecin finalinin, TSBD'nin kuruluşu olduğunu iddia ediyoruz.

Yeni dönemde, Batı adına kimin söz söyleyeceği, yeni Batı modelinin kim olacağı konusunda cereyan eden tartışmalar, en başta da Soğuk Savaş ile sembolize edilen SSCB - ABD çekişmesi belirmeye başlamıştır. Bu çerçevede, öncelikle sosyolojide yeni dönemin hangi koşullar altında oluştuğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bu dönemde, Amerikan sosyolojisiyle olan temasın derinliğini, öğrenimlerini Amerikan üniversitelerinde tamamlamış isimlerin yaşam öykülerinden, diğer etkinliklerinden,

alışmalarından ve çalışmalarındaki referanslarından hareketle tespit etmeye çalışacağız. Amerikan sosyolojisinin yurdumuzda etkinleşmesi konusunda mihenk olarak kabul edilen bu isimlerin, öne sürüldüğü gibi ilk kez onlar aracılığıyla Amerikan sosyolojisiyle ilişki kurulup kurulmadığı tartışmalarını değerlendireceğiz. Yine bu dönemde ülkemize gelip çalışma yapmış Amerikalı sosyal bilimcilerin çalışmalarını ele alacağız. Yeri gelmişken belirtelim; Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi tartışılırken, zaman zaman sosyolog zaman zaman sosyal bilimci kavramlaştırmalarını kullandık. Sosyal bilimler, antropolojiden, iktisada, psikolojiden sanat tarihine kadar farklı disiplinleri kapsayan genel bir adlandırmadır. Yanı sıra ülkemizde başlangıçta ortaya çıkmış iki sosyoloji eğiliminden ilm-i içtima (science social)’nın İngilizceden mülhem Türkçe söylenişidir. ABD öğrenimli sosyologlarımız kendilerini sosyal bilimci olarak tanımladıklarından, onların kendilerini takdim tercihlerine sadık kalınmıştır. Bu anlamda zaman zaman kavramın kullanılışında belirsizlikler oluşabilmiştir. Bunu da okurun algısına bıraktık.

Çalışmamızda, Türk ve Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişkinin son dönemi olarak TSBD’nin faaliyete geçişinden başlayarak Gulbenkian Komisyonu’nun raporunun hazırlandığı 1990’ların başına kadarki zaman dilimini ele alacağız. İlişkide yeni dönem olarak ele alacağımız bu dönemde, ABD’de yeni bir paradigmanın ortaya çıkışıyla eski kabullerin önemi azalmış ve kısa süre sonra da sosyolojinin kendisi tartışmaya açılmıştır. Söz konusu süreç, bazı özgünlükler içermektedir. Bir yandan TSBD ve “Amerikan sosyolojisi” eğiliminde çeşitli etkinlikler, yayınlar ve araştırmalar yapılırken, diğer yandan ABD’de Amerikan sosyolojisinin kendi gelişimiyle hesaplaşması ve Kıta merkezleri ile ilişkisi temelinde yeni bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu dönem, her iki eğilimin Türkiye’ye yansımalarının birlikte görüldüğü dönemdir. Yine bu yeni dönemde, ABD’nin yeryüzü ilişkilerindeki etkinliğini ve bunun sosyolojiye ve bizdeki sosyolojiye yansımaları araştıracağız. Batı adına kimin söz söyleyeceği ekişmesinde ABD’nin aldığı pozisyona bakarak, ABD’nin olayları kavrayış biçiminin sosyolojideki yansımalarını, yine öne çıkan isimlerin metinleri üzerinden izlemeye çalışacağız.

Bu dönemde Amerikan sosyolojisinde Immanuel Wallerstein ve arkadaşlarınca temsil edilen eğilim öne çıkmıştır. Wallerstein, Kıta Avrupa'sı üzerinden hareketle Amerikan sosyolojisinde farklı bir referans kuracaktır. Wallerstein'ın, Amerikan sosyolojisinde başından itibaren var olan Kıta Avrupa'sı bağlantısını sürdürmekle birlikte, teoriyle ve tarihle ilişki kurulması noktasında Amerikan sosyolojisindeki hâkim gelenekten ayrıldığını düşünüyoruz. Daha öteye, kendisinin bir gelenek kurduğu iddiasındayız. Ayrıca, onun Amerikan sosyolojisindeki bu yerinin Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin gelişimini etkilediğini ve dahası bu ilişkinin dönüm noktası olduğunu çalışmamızda temellendirme çabasında olacağız.

Bizde Amerikan sosyolojisiyle ilişkide geleneksel yansımaların sürmesiyle birlikte düşünüldüğünde Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi (MDS) kuramıyla başlayan bir çatallaşmaya tanık oluyoruz. Bu çatallaşmayla birlikte var olan geleneğin etkisinin sürmesinin yanı sıra yeni bir tür Türk-Amerikan sosyolojisi ilişkisi de başlamıştır. Bu dönemin, Gulbenkian Komisyonu raporunun yayınlanması ile birlikte başka bir eşiğe geldiği iddiasındayız. 1995'te yayınlanan bu raporun yalnızca Amerikan sosyolojisinde değil, tüm Batı sosyolojisinde yeni bir dönemi başlattığını düşünüyoruz. Bu raporun ülkemizde yayınlanış ve yansıtılış biçiminin de, ülkemizde de benzer bir şeyin oluşmasını gerçekleştirmek çabasıyla başlatılan bir girişim olduğu açıktır. Bu çabanın ne kadar başarılı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Bu yeni çerçeveye başlayan sürecin ayrı bir tartışma konusu olması sebebiyle, tezimizi bu dönemde bitiriyoruz.

Çalışmamızda başlangıcından bu sürece kadar, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin ve bu ilişkinin gelişiminin genel mantığını ve etkileşimlerini ortaya koyma çabası içinde olacağız.

I. BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİNİN ERKEN DÖNEMİ

A. Erken Dönemde Türk Sosyolojisi

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini ele aldığımız çalışmamızda, bazı saptamaları yapmak bakımından her iki topluma sosyolojinin gelişi ve sonrasında ilişkinin kazandığı nitelikler üzerinde durmak istiyoruz. Gerek her iki topluma sosyolojinin aktarılışı ve gerekse aktarılış sürecinin kazandırdığı niteliklerin, toplumların sorunlarından çok bağımsız olmadığını belirtmeliyiz. Sosyolojinin Batı’da ortaya çıktığı dönem, bizde yeni bir dönemin başlangıcının hemen sonrasındadır. Bu dönemin başlamasıyla birlikte, Türkiye’nin yeni gereklere göre biçimlendirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. ABD’ye ve Türkiye’ye sosyolojinin gelişi, aynı dönemde olsa da, farklı mahiyettedir. İlk iddiamız budur. Her iki toplumda da toplum yaşamına en üst düzeyde yön verme iddiası, sosyoloji aracılığıyla gerçekleştirilmek istenmiştir. Türk ve Amerikan toplumlarına gerek sosyolojinin gelişi ve kazandığı süreklilik gerekse bu süreklilik içindeki eşik ve kırılmalar, toplum yaşamına yön verme ve toplum yaşamını biçimlendirme iddiasında olmuştur.

1. Sosyolojinin Türkiye’ye Aktarıldığı Dönemin Tarihi ve Toplumsal Koşulları

Sosyoloji, doğduğu Kıta Avrupa’sından ülkemize aktarılmıştır. Sosyolojinin ülkemize aktarıldığı dönemde, Batı’ya yönelik daha önceden başlamış bir ilgi vardır. Ancak bu ilgi tek taraflı değildir, bunun tersi de söz konusudur. Sosyoloji aracılığıyla

yeni bir toplumun kuruluşunu gerçekleştirmek isteyen Comte'un, dönemin Osmanlı yöneticilerine ilgisi bilinmektedir. Bu ilgi çerçevesinde mektuplaşmalar olduğunu biliyoruz. Ancak bu erken ilginin toplum örgütlenmemizin niteliği gereği çok yankı uyandırdığını söylemek güçtür. Yankısı sadece, yenileşme hareketi içinde yer alan devlet kadrolarında ve devlet görevine aday kadrolarla sınırlı kalmıştır. Ve erken dönemde, sosyolojinin, özellikle devlete kadro yetiştiren bir kurum olarak Mülkiye'de dersler şeklinde başladığı bilinmektedir. Ancak bu derslerden toplumsallaşan bir sosyolojik çerçeve çıktığını söylemek güçtür. Ülkemizde sosyolojinin toplumsallaşması esas olarak yenileşme hareketi içerisinde yer alan kadroların çabalarıyla ortaya çıkmaktadır. O nedenle de yenileşme kadrolarının sorunları ve görüşlerini formüle etmesinde temel çerçeveyi sunmuştur.

Sosyolojinin ülkemize gelişi bir toplum görüşü veya bir tarih görüşü temelinde ortaya çıkmaktan çok, yaşanan sorunlar karşısında bir tutum benimseme biçiminde olmuştur. Çeviri kitaplar ve sosyoloji elkitapları bir yana bırakılırsa, yaşanan sorunlar karşısında ne tür bir tutum benimseneceği sorunu yaygın ilgi gören meseledir. Bunun en açık kanıtı, toplum sorunlarımızın yeni çerçeve içerisinde ne şekilde kavranılacağı üzerine yapılan tartışmadır. Bu anlamda Yusuf Akçura'nın 1901'de yazılıp 1904'te yayınlanan *Üç Tarz-ı Siyaset*'i pek dışına çıkılamayan bir çerçeve olmuştur. Bu çerçeve içinde sorunların kavranması ve tartışılması ve bu çerçeve içinde çözüm arayışı, ülkemizde sosyolojinin en erken kazandığı form olarak ortaya çıkmaktadır. "Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük" başlıklarıyla formüle edilen bu çerçevelerin en temel özelliği, sorunların imparatorluk düzeyinde kavranışının ve sorunlara karşı imparatorluk düzeyinde bir tutum benimsenmesinin temelini oluşturmalarıdır. Bu üç başlığın her biri, dönemin dünya koşulları içinde imparatorluğun gelişmelere aktif olarak katılabilmesini mümkün kılacak yolları temellendirmektedir. İslamcılık (Panislamizm) aracılığıyla İslam dünyasını arkamıza alarak gelişmelere müdahil olma yaklaşımı temellendirilmek istenirken, Türkçülük (Pantürkizm) aracılığıyla da aynı çaba güdülmekte, Sarı ve Beyaz dünyanın arasında Pantürkizm aracılığıyla yer alabileceğimiz ve gelişmelere müdahil olabileceğimiz iddia edilmektedir. Konumuz açısından özel önemi olan Osmanlıcılık (Pan-Ottomanizm) ise, imparatorluk coğrafyasındaki toplumların birliğini sağlayarak ve

bu birlikten doğacak güçle, dünya sorunları önünde söz sahibi olmayı amaçlamaktadır. Akçura, bu çerçeveyi, birbirinin yerine konabilecek ya da birbirine alternatif olabilecek üç seçenek olarak tartışmıştır. Bu tartışmada kendisinin tutum sahibi olduğunu daha sonra belirtmiştir. Akçura'nın önerisinde Osmanlıcılığın özel bir yeri ve önemi olduğunu belirtmiştik. Osmanlıcılık, imparatorluk coğrafyasındaki tüm halklardan bir Osmanlı milleti oluşturmak olarak formüle edilmiştir. Akçura tarafından Fransa örneği gösterilerek bunun imkânsızlığı dile getirilmiştir. Ancak söz konusu tartışmada, Amerikan deneyimi görmezden gelinmiştir. Sadece Fransa deneyimi örnek gösterilerek bunun imkânsızlığı dile getirilmiştir.

Sorunların artmasına ve imparatorluğun çöküş emareleri göstermesine bağlı olarak, birbirinin yerini alabilecek bu üç farklı öneri, Ziya Gökalp tarafından Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak kavramlaştırmalarında özetlenen, birbirini destekler, birbirini tamamlar ve birbirine dayanak olabilecek bir çerçeveye kavuşturulmuştur.¹ Gökalp, Akçura'nın birbirine alternatif olarak önerdiği bu üçlü çerçeveyi birbirini destekler bir hale getirerek imparatorluğun yaşatılmasına dayanak yapmak istemiştir. Ancak imparatorluğun yıkılışını hazırlayan olguların dışımızdaki gelişmeler olması nedeniyle, sonuç kaçınılmaz olmuştur. Gökalp de görüşlerini kısmen değiştirerek Türk sosyolojisinde etkin olmayı sürdürmüştür. Bu söylediklerimizin temel niteliği, sorunlarla karşılaşan bir imparatorluğun sorunlarına çözüm bulabilmek için, toplum güçlerini bu yeni bilim aracılığıyla soruna ve sorunun çözümüne dahil etmektir.

Söz konusu dönemde İngilizler eliyle yürütülen Batı dünya egemenliği önce Fransa, ardından Almanya tarafından tartışılmaya açılmıştır. Bu tartışmada, Okyanusların dışında Doğu'ya ulaşmak için mümkün yolların önemi söz konusudur. Napolyon'un Mısır ve Moskova seferi yıllarının en önemli özelliği, her iki yolun da Atlas Okyanusu (İngiltere'nin denetimi) dışında Hindistan'a ulaşmasıdır. Söz konusu yol, Napolyon'un başarısızlığının ardından Almanya tarafından da yeniden gündeme getirilmiştir.² Almanya, 1871'de birliğini sağlamasının hemen ardından, Doğu'ya

¹ Recep Ertürk, "Ziya Gökalp'in Sosyoloji Mirası Üstüne", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 13. Sayı, İstanbul, İ.Ü. Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, 2006, s.66-67.

² Baykan Sezer v.d., "Giriş", **Sosyoloji Yılı**, Kitap 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 2001, s.38-40, s.106-119.

yönelik yeni bir projeyle ortaya çıkar. Bu proje, I. Dünya Savaşı yıllarında 3B olarak adlandırılan çerçevedir. Bu projede imparatorluğun başkenti özel önem kazandığı gibi, tüm imparatorluk coğrafyası da bu yol için anlamlı hale gelmiştir. Orta Asya halklarının Türkiye'ye yakın ve akraba halklar olarak görülmesinin yanı sıra hilafetin imparatorlukta bulunmasının mümkün sonuçları da bu arayış çerçevesinde değerlendirilmek istenmiştir. Bu çerçevede, imparatorlukta bir yandan Pantürkizm akımı ve sözcüleri ortaya çıkarken, diğer yandan da Panislamizm akımı ve sözcüleri ortaya çıkmıştır. Çöken imparatorluğun sorunlarına, Batı'da oluşumu Fransız İhtilali ile başlayan çerçeve içerisinde çözüm aranmak istenmektedir. Sosyolojinin çözüme yapacağı katkı da yine bu çerçeve içinde görülmektedir: Batı merkezli dünya egemenliğinde söz sahibi olmak isteyen ülke/toplum ve o ülkeyle ilişkiler.

Diğer yandan, bir başka sosyoloji akımının temel eğilimi de Batı dünya egemenliğini elinde tutan ülkeyle kurulacak ilişkilerle temellendirilmek istenmektedir. O nedenle daha kapsamlı tartışmalara gerek görülmeksizin birkaç ilkeyle (teşebbüs-i şahsi, adem-i merkeziyet) sorunlarımızın kavranıp hızlı bir şekilde çözülebileceği dile getirilmektedir. Daha geniş bir tartışmaya da gerek görülmemekte ve bu ilkelerin toplum yaşamına uygulanması, sorunların çözümü için yeterli görülmektedir.

İmparatorluk çerçevesi içerisinde sorunların kavranıp çözülmesi, Batı merkezli dünya egemenliğinin yürütülmesinde söz sahibi olmak isteyen toplumlardaki gerilime bağlı olarak ele alınmakta ve çözümler bu kabul temelinde formüle edilmektedir. Bu yaklaşım, dayanaklarını ve temellerini yitirmiş imparatorluğun yaşatılmasını mümkün kılacak çerçeve olarak görülmektedir. Ülkemize sosyolojinin girişi de buna bağlı olarak biçim kazanmıştır. Bu biçimle birlikte duyulan en temel kaygı, çökmekte olan imparatorluğun sorunlarına çözüm bulabilmektir. Bu nedenle, elde edilmek istenen sonuç, öncelikle çöküşün durdurulması ve ikinci adım olarak da sorunların çözülmesi ile ilgilidir. Bu yönüyle Batı'da sosyoloji aracılığıyla yapılan tartışmaların, Comte ve pozitivizm çerçevesi bir yana bırakılırsa, sorunlarımıza çözüm olma özelliğini pek göstermediği açıktır. Kimi hocalarımızın ilk sosyolog saydıkları Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler, o yıllarda Batı'da da gündeme getirilmiş İbn-i Haldun gibi Doğulu düşünürlerin görüşlerinden hareketle sorunları kavrayıp

çözüm arayışlarına yönelirlerken, yine aynı kaygı söz konusudur: Çökmekte olan imparatorluğa nasıl bir müdahaleyle sorunları çözebiliriz? Sosyolojinin erken dönemde benimsenişi, büyük ölçüde bu kaygı ve çabalara bağlı olarak şekillenmiştir. Ancak bu kaygı ve çabalar, sosyolojinin niteliklerini de büyük ölçüde belirlemiştir.³

Hilmi Ziya Ülken, sosyolojinin Türkiye'deki serüvenini sosyal bilim alanında yapılan yayınlarla başlatır. Ona göre sosyoloji ülkemizde, bir kurum çatısı altında yapılan sosyoloji öğretimi ya da araştırmalarıyla değil, telif ve tercüme eserlerin yayın hayatına girişiyle başlamıştır.⁴ Ülken'e göre, "1908 den 1918 e kadar Batının bütün yeni felsefî ve sosyolojik eğilimleri Türkiye'de tarafdılar ve savunucular bulmuş ve bu hareketler sırf nazari alanda kalmıyarak hayata da tesir etmiştir."⁵

Sosyolojiye ilişkin yayınlar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren verilmeye başlanmıştır. Çeşitli dergi ve kitaplarda yer alan telif ve tercüme eserler, aynı zamanda sosyolojinin ülkemizdeki serüveninin daha başından itibaren yakından izlenmiş olduğunu da gösterir. Tüm bu yayın faaliyetleri Durkheim'ın hayatta olduğu ve önemli yapıtlarını yayınladığı yıllara tekabül etmektedir.⁶ Hatta Korkut Tuna, Almanya, İngiltere, İtalya gibi ülkelerden önce tercüme ve telif yayınlarımız olduğunu belirtir.⁷ Bu yayınlar aracılığıyla çeşitli eğilimler gündeme gelmiştir. Ülken, söz konusu yayınların Türk sosyoloji çalışmalarının başlangıcı olarak görülebileceğini ileri sürer.⁸ Bahsi geçen yayınlar, aynı zamanda en başından itibaren sosyolojinin yakından takip edildiğinin örnekleridir. Tuna'ya göre söz konusu ilgi, "bakmak"tan ibaret değildir, Türk sosyolojisinin de katkıda bulunduğu yakın bir

³ Ertürk, **Türk Sosyologları ve Eserleri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, "Sociology in Turkey", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1950, p.140.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Türkiyenin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, 1963, s.28, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/737/9404.pdf>, 16 Temmuz 2010.

⁶ Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 1. Sayı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.30.

⁷ 1896'da **Maarif Mecmuası**'nda yayınlanan Spencer'dan mülhem notlar ve henüz doktora öğrencisi iken H.N. Kubalı'nın Durkheim notlarını derlemesi sonucunda "Leçon de Sociologie"nin Fransa'dan önce Türkiye'de yayınlanmış olması söz konusu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Bkz: Korkut Tuna, "Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları", **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.31-33.

⁸ Ülken, "Sociology in Turkey", p.141.

ilişkiyi içerir.⁹ Tarif edildiği şekliyle, Batı'daki sosyoloji çalışmalarını kişisel girişimlerle olduğu kadar, kurumsal burslarla yurtdışında öğrenim görme biçiminde de izleme bir süreklilik kazandığı gibi bu, günümüzde de sürmektedir. Batı sosyolojisinin kendi iç tartışmaları dergi ve yayın çevrelerinde izlenip ilgi görse de, toplumsallaşma özelliğini en baştan itibaren gösterememiştir. Toplumsallaşma özelliği gösteren akımlar, büyük ölçüde, sorunlardan siyasi yolla kurtulma çerçevesine de sahip olma özelliği gösteren akımlar olmuştur.

Bu söylediklerimizi, Türk sosyoloji tarihi üzerine yapılan birçok çalışmada izlemek mümkündür. Çöküş sürecini yaşamakta olan imparatorluğun mevcut sorunlarına yönelik olarak çeşitli öneriler ortaya atılmıştır. Öneriler ilk bakışta birbirinden farklı algılansa da, tümü, imparatorluğun dünya üzerindeki varlığını koruma kaygısının ürünleridir. Bu çerçevede, imparatorluğun Batılılaşma seçimi, bu kaygının bir sonucu olarak görülebilir. “Batılılaşmak”, devlet nezdinde alınmış bir karardır. Ancak siyaset kurumunun aldığı bu karar, mevcut yapı nedeniyle beraberinde aşılması gereken yeni problemleri de getirmiştir. Daha öteye yapılan seçimin mevcut toplum kabulleri gibi sosyal bariyerlere takılmadan toplum tarafından destek görmesi gerekmiştir. Yapılan seçime toplumsal tabanda destek arayışına, diğer bir ifadeyle kabullerin toplumsallaştırılmasına ise pozitivist felsefe kolaylık sağlayacaktır. Çünkü

“Eski çerçeve içinde batı ile işbirliği yapmakta, buna toplumdan destek sağlamada her iki taraf için de güçlükler vardır. Ancak pozitivism çerçevesi içinde bu güçlük aşıldığı gibi, inançlarımızı da geleneksel kabullerimizi de eski bakış açımızı da tartışma dışı bırakma imkanı ortaya çıkmaktadır.”¹⁰

Pozitivism bir kabuller bütünü olarak günümüzde mahiyeti çok düşünülmeden eleştirilse de, uzun bir dönem boyunca bilimsel kavrayış ve çabanın temelini oluşturmuştur. Yalnızca sosyolojiyle uğraşanlar için değil, tüm bilimsel disiplinlerle uğraşanlar için, pozitivism, uzun bir dönem boyunca adeta olmazsa olmaz bir koşul işlevi görmüştür. Pozitivism eleştiriciliği dar felsefi çevrelerde varlığını sürdürse de, uzun bir dönem boyunca toplumsallaşamamıştır. Bilim çevrelerimizin yanı sıra aydınlarımız da, pozitivist çerçeve içinde hareket ettiklerini belirtmeye yakın

⁹ Tuna, “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, s.31.

¹⁰ Recep Ertürk, “Pozitivism Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 11. Sayı, İstanbul, İÜEF Yayınları, 2006, s.4.

dönemlere kadar özen göstermişlerdir. İmparatorluğun sorunlarının çözümünü sağlayabilecek yolların pozitivizmin mümkün düşünsel zemininde aranması yanında, pozitivist düşünürlerin Türkiye'ye ilgisi de söz konusu gelişmelerle doğrudan ilgilidir. Ancak aranan çözümün Batı'yla ilişki dışında bir çerçevesi olmaması nedeniyle, sorunların yalnızca Batı'yla ilişki içerisinde ve Batılı bir düşünce akımının çerçevesi içinde kavranılması yoluna gidilmiştir.

2. Sosyolojinin Türkiye’de Kurumsallaşma Süreci ve Üniversitede Yerini Alması

Geleneksel kabullerle yeni siyaset arasındaki çelişkinin söz konusu olduğu dönemde, sosyoloji, öncelikle Türkiye’de yeni tutumun temellendirilmesine imkân sağladığı için gündeme gelmiştir. Sosyoloji bizde toplum düzeyinde sorunları kavrama kaygısının bir karşılığı olarak bir yer bulabilmiştir. Toplum düzeyindeki arayışları sosyoloji aracılığıyla ifade etme imkânı bulunmuştur. Bir bilim olarak sosyoloji, bu koşullar altında, yıkılış sürecini yaşayan imparatorluğun sorunlarına çare olacağı inancıyla Kıta Avrupa’sından aktarılmıştır. Bununla birlikte,

“Yurdumuzda sosyolojiye duyulan güven ve inanç, uzaktan bir izleme ile, bir gün bizim de sorunlarımızın çözülebileceği şeklinde bir bekleme değil, aktif bir katılmayı, önemli ilişkilere ve sosyolojinin gündeminde bulunan sorunlara ortak çözümler getirmeyi teklif etmiştir.”¹¹

Sosyolojinin bu çabası, ülkemizde onun aktarmacılık özelliğinden öte nitelikleri olduğunu da gösterir. Kaldı ki söz konusu dönemde “Garp’ten feyzalmak” sadece sosyolojiyle sınırlı değildir. Yenileşme başlangıcından sonra Batı aktarmacılığı hayatın hemen her alanında genel bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, sosyolojinin aktarmacı karakteri, ülkemizde yerine getirmeye koşulduğu bir fonksiyonunu gölgelemez. Baykan Sezer’in ifadesiyle,

¹¹ Tuna, “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, s.30.

“Türkiye, sorunlarına çözüm yolunu Batıcılışmakta seçmiştir. Bu seçim içinde kazanacağı yeni kimliğini tanımlamak ve bu seçimin getireceği yeni sorunlara çözüm aramak için Batı sosyolojisine başvurmuştur.”¹²

Ülkemize sosyolojinin gelişi büyük ölçüde bu çerçevededir ve sosyolojinin resmi öğretim kurumlarında yer alışı yenileşmeye bağlı olarak yapılan düzenlemelerle mümkün olsa da, sosyolojinin toplumsallaşmış eğilimler olarak ortaya çıkışı bir toplumsal hareket temelinde¹³ gerçekleşmiştir.¹⁴ Sosyoloji bilgisi ülkemizde öncelikle yenileşme hareketleriyle birlikte gündeme gelmiştir. Bu dönemde özellikle yenileşme hareketleri kapsamında açılan okullarda sosyolojinin ders olarak okutulduğunu biliyoruz.¹⁵ Bu okullarda sosyoloji dersi veren hocalar ülkemizde sosyolojinin başlatıcısı olarak değerlendirilmek istense de, bir Türk sosyolojisinden söz edebilmemiz için henüz erkendir.

Avrupa’daki sosyoloji akımlarının yakından takip edildiği bu dönemde yerli birçok isim üzerinden Kıta Avrupa’sı sosyoloji akımları rahatlıkla izlenebilmiştir. Niyazi Berkes’e göre Kıta Avrupa’sı sosyoloji akımlarının, özellikle de Fransız sosyolojisinin etkisinin görüldüğü ilk isim Ahmet Rıza’dır.¹⁶ Jön Türkler Fransa’dayken liderleri Ahmet Rıza Pozitivistlere katılmıştır. Partisinin ismini bile Auguste Comte’dan (düzen ve ilerleme) ödünç almıştır. Bununla birlikte, Ülken’e göre, Ahmet Rıza’nın pozitivistlerin arasına katılmış olması, bir sosyoloji kütüphanesi kurma çabaları, siyasi eğilimlerine rağmen bilimsel bir yan taşımıyordu.¹⁷ Niyazi Berkes de, Ahmet Rıza’nın sistematik bir sosyolojik tez üretmemiş olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Comte’un fikirlerinin daha sonra

¹² Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, s.5.

¹³ II. Meşruiyet ya da Temmuz İnkılabı.

¹⁴ Recep Ertürk, “Sosyoloji Üstüne”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 7. Sayı, 2003, İstanbul, İÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, 2004, s.161.

¹⁵ Bu çerçevede açılan okullardan biri olarak Mülkiye’yi hatırlatabiliriz. Burada Ahmet Şuayıp tarafından sosyoloji dersleri verilmiştir. Bkz: Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, s.1-96; Mehmet Yalvaç, “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Yıl 14, 1985, Sayı 1-2, s.52-72.

¹⁶ Niyazi Berkes, “Sociology in Turkey”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 42, No.2 (Sep., 1936), p.241, (Çevrimiçi) <http://www.jstore.org/stable/2768789.pdf>, 27Ağustos 2008.

¹⁷ Ülken, “Sociology in Turkey”, p.140.

Türkiye’de birçok Türk sosyologu üzerinde etkili olması sebebiyle, Ahmet Rıza, Comte’un felsefesini Türkiye’ye aktaran kişi olarak dikkat çeker.¹⁸

Erken dönem Türk sosyoloji tarihine yönelik değerlendirmelerde sıklıkla Fransa’nın adı öne çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi (İÜ) Sosyoloji Bölümü’nün eski hocalarından Nurettin Şazi Kösemihal de ülkemizdeki sosyoloji hareketlerinin kaynağı olarak Fransa’yı görür ve ortaklıklara dikkat çeker.¹⁹ Kösemihal’e göre Fransa’da ve ülkemizde sosyoloji bilgisine ihtiyaç yaratan sebep en başta sosyal buhrandır. Ayrıca, her iki ülkede sosyolojide ortaklıklar bununla da sınırlı değildir. Ona göre,

- a) Her iki ülkede de sosyolojide iki ana eğilim belirmiştir.
- b) Fransa’daki duruma benzer şekilde Sabahattin Bey’in temsilcisi olduğu Le Play Okulu üniversitelerde yer bulamazken, Gökalp’in temsil ettiği Comte-Durkheim geleneği kurumsal düzeyde yer edinmiştir.²⁰

Aytül Kasapoğlu da, Kösemihal’in konuyu değerlendirişine benzer bir şekilde, ancak ortaklıklardan ziyade farklılıklar üzerinden dikkat çeker. Aytül Kasapoğlu’nun değerlendirmesine göre, Fransa’da ve Türkiye’de sosyoloji, farklı amaçlarla bir bilim olarak kabul ve saygı görmüştür. Sosyoloji, Fransa’da öğrenim görmüş, yeni bir disiplin olarak sosyolojinin varlığından haberdar olan düşünürler tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve idari sorunlarına çözüm üretmek için bir araç olarak görülmüştür.²¹ Behice Boran, Kasapoğlu’ndan çok daha erken bir tarihte, DTCF Sosyoloji ve Psikoloji Enstitüsü’nün düzenlediği ABD’de beşeri ekoloji sahasında yapılan araştırmalara ilişkin düzenlenen toplantıda “Beşeri ekoloji tetkikleri

¹⁸ Niyazi Berkes, “Sociology in Turkey”, p.241. Aktaran Paul J. Magnarella, Orhan Türkdoğan, “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, **Current Anthropology**, Vol. 17, No. 2, June 1976, Published by The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, p.264, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2741538.pdf>, 5 Mayıs 2009.

¹⁹ Nurettin Şazi Kösemihal, “Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi”, **Sosyoloji Dergisi**, 6. Sayı, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1950, s.123.

²⁰ A.y.

²¹ Aytül Kasapoğlu, “The Study of Sociology in Turkish Higher Education”, **International Education Journal**, Vol. 6, No. 4, Shannon Research Press, 2005, p.537, (Çevrimiçi) <http://ehlt.flinders.edu.au/education/iej/articles/v6n4/kasapoglu/paper.pdf>, 25 Haziran 2010.

memleketimizde tanınmamıştır. Buna mukabil, Durkheim ve Le Play mektepleri sosyolojik an'anemize yerleşmiştir" der.²²

Yine Hasan Refik Ertuğ'un Niyazi Berkes'in Harvard Üniversitesi Ekonomik Tarih Profesörü N.S.B. Gras'nın *An Introduction to the Economic History* isimli çalışmasının tercümesine²³ ilişkin değerlendirmesi, Behice Boran ve diğerlerinin konuya yaklaşımının bir benzeridir:

"Dilimizde sosyolojiye dair pek fazla eser bulunmadığı bir hakikat olduğu gibi mevcutların da daha ziyade Fransız okuluna mensup müelliflerin kitaplarının tercümesi veyahut bu okula mütamayıl müelliflerimizin teliflerinden ibaret olduğu malumdur. Halbuki 'Ekonomik Sosyolojiye Giriş' adile tercüme edilen eser, sosyoloji sahasında bunlardan ayrı bir görüşün mahsulüdür. Amerikan müellifleri, sosyolojide kıt'a müelliflerinden ayrı ve hususi görüşlere sahiptirler. Bu bakımdan da mütalea edildiği zaman Niyazi Berkes'in tercümesi büsbütün ehemmiyet kazanır."²⁴

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız toplumsal koşullar nedeniyle çözüm arayışı içinde olan aydınlarımızın rağbet ettikleri ülkenin öncelikle Fransa olduğunu ve ilk elden Fransa'da kurdukları kişisel ilişkilerini ülkemize taşıdıklarını söyleyebiliriz. Bu gelişmeler temelinde, sosyoloji kurumsal kimliğini Darülfünun'da kazanmıştır. Kimilerine göre Emrullah Efendi'nin üniversiteyi yeniden düzenlemesinin ardından, Ahmet Şuayıp tarafından, kimilerince de Gökalp tarafından okutulmaya başlanmıştır. Sosyoloji kürsüsünün üniversite çatısı altında yer bulması 1912 yılında Gökalp ile başlatılır.²⁵ Diğer taraftan, Gökalp'ın 1914'te İstanbul'a geldiğinde Sosyal Bilim dersleri vermeye başladığı ve çabalarını Le Play Okulu'ndan farklılaştırmak için de ona İçtimaiyat ismini verdiği belirtilir.²⁶ 1911-1914'ten önce İÜ Edebiyat Fakültesi'nde Sosyal Bilimler ve İktisat dersi olduğu ve Gökalp'ten sonra bu dersin adının Durkheim'ın yöntemi doğrultusunda Sistematik Sosyoloji olduğu da ifade edilmektedir.²⁷ Gökalp'ın Kıta Avrupa'sındaki, özellikle de Fransa'daki sosyolojiyle

²² Behice Sadık Boran, "Sosyoloji'de Yeni Araştırma Esasları", **Siyasi İlimler Mecmuası**, Yıl X, No 109, Nisan 1940, s.35.

²³ Niyazi Berkes, **Ekonomik Sosyolojiye Giriş**, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Neşriyatından Sosyoloji Serisi No 1, Ankara, 1941.

²⁴ Hasan Refik Ertuğ, "Değerli Bir Tercüme", **Siyasi İlimler Mecmuası**, Yıl XI, No. 128, İkinciteşrin 1941, s.353.

²⁵ Yalvaç, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)", s.59.

²⁶ Ülken, "Sociology in Turkey", p.141.

²⁷ **A.y.**

ilişkinine dair derinlikli pek çok çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bununla birlikte, Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisi genel şemsiyesi altında başından itibaren izlediği merkezler Fransa'yla sınırlı değildir.

Ülkemizde dışarıdaki sosyoloji alanındaki çalışmaların yakından izlendiği bu dönemde, “dışarı” sadece Kıta Avrupa'sıyla sınırlı değildir. Darülfünun Sosyoloji Kürsüsü'nde Gökalp'le çalışmış olan Ahmet Emin Yalman bu bakımdan özel bir örnektir. Yalman'ın ABD'de ilk doktora yapan Türk olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yalman, 1910'da Eğitim Bakanlığı'nın açtığı sınavı kazanarak, Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji anadal olmak üzere tarih ve iktisat okumak üzere gider. Burada Prof. Franklin Henry Giddings, Prof. Robinson gibi isimlerden sosyoloji dersleri alır. “The Development of Modern Turkey As Measured By Its Press”²⁹ başlıklı teziyle 1914'te sosyal ilimler doktoru olur. Tezinin başlığından da anlaşılacağı üzere, Yalman, bu çalışmasında basın aracılığıyla ülkemizde olanı biteni, mevcut eğilimleri ve değişimleri inceler. Bu bakımdan tezi, ülkemizle ilgili ilk elden tanıtıcı bilgiler içerir. Yalman'ın doktora çalışmasının “Batının toplumumuzu tanımak için ülkemiz aydınlarından enformatik düzlemde yararlanmanın belki de ilk örneği olması nedeniyle önemli” olduğu belirtilir.³⁰ Yalman, 1914'te Türkiye'ye döner. Gökalp'in yanında sosyoloji dersi verdiği bu dönemde, aynı zamanda, Mülkiye Mektebi'nde okutulan “İstatistik” dersi için de görevlendirilmiştir.³¹ Gökalp'le çalıştığı bu dönemde, toplumun bireyden önce geldiğini istatistik metodu aracılığıyla ortaya koyma çabasında olur. Ancak, Yalman'ın sosyolojiyle ilişkisini sürdürmekten çok gazetecilik yaparak güncel siyasetle ilişki içinde olmayı tercih etmiş olması nedeniyle, ABD'deki sosyoloji öğreniminin kendi ülkesindeki akademik sosyoloji çalışmalarına pek bir yansıması olmamıştır. Bununla birlikte, bilimsel bilgi üretimine katkısı olmasa da, çağdaş

²⁸ Ergün Yıldırım, “Batılılaşma Sürecinde Bir Şahsiyet: Ahmet Emin Yalman (Hayatı, İlişkileri, Fikirleri)”, Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991, s.1

²⁹ New York Colombia University Studies, the Social Sciences, 1914.

³⁰ Yıldırım, “Batılılaşma Sürecinde Bir Şahsiyet: Ahmet Emin Yalman (Hayatı, İlişkileri, Fikirleri)”, s.47.

³¹ Yalvaç, “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)”, s.60.

kabullerin yaygınlaştırılmasında gazetecilikle meşgul olmuş olmasının etkili olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

B. Erken Dönemde Amerikan Sosyolojisi

Ülkemizde bir Türk sosyolojisinden söz etme imkânına kavuşmamıza ve koşullarına dair kısa hatırlatmalarda da görüldüğü üzere, erken dönem olarak adlandırdığımız zaman dilimi içinde Türk sosyolojisi Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle yakın ilişki içinde bulunmuştur. Her şeyden önce, sosyoloji bilgisi ülkemize Kıta Avrupa'sından aktarılmıştır. Amerikan sosyolojisinin de kaynağının Kıta Avrupa'sı olduğunu biliyoruz. Avrupa'da olmayan birçok zenginliğe sahip Amerika kıtasının Avrupa'dan gelen insanlarca yerleşime açılmasının yanı sıra Avrupalı düşünürlerin de ABD deneyimi olduğunu biliyoruz. Sosyolojinin kurucuları için Amerika kıtası özel bir alandır. Saint-Simon'un ilgisi Amerikan İç Savaşı'na katılacak kadar ileri düzeydedir.³² Yine Batı sosyolojisinde köklü tartışmaların başlatıcısı Karl Marx da ABD'yi yakından izlemiştir. Bu ilgi sadece bir Amerikan gazetesine yazı yazmakla sınırlı değildir. Marx, Kıta Avrupa'sında başlattığı düşünsel ve siyasal hareket olan I. Enternasyonel'in ABD'ye taşınmasını bizzat istemiş ve bunu sağlamıştır. Kıta Avrupa'sındaki farklılıkların, ilişkilerin ve düşüncelerin ABD'ye taşınmasını uzun uzun anlatmak elbette mümkündür. Ancak burada kısa hatırlatmalarla yetineceğiz. Diğer taraftan, bu aktarılma gerçekliğiyle birlikte halen bir Türk ve Amerikan sosyolojisinden bahsedebiliyorsak, bu, büyük ölçüde her iki toplumda sosyoloji bilgisine ihtiyaç yaratan tarihi ve toplumsal koşullarla ilişkilidir. Buna göre, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin seyrinin ve bu seyrin niteliğinin anlaşılması bakımından, sosyolojinin ABD'ye aktarılış serüveninin önemli ipuçları vereceğini düşünüyoruz. Bu aktarılma sürecinin koşulları ve arka plan olarak toplumda ne gibi oluşumların bu yeni bilim dalının aktarılmasına zemin hazırladığı, konunun anlaşılması bakımından önemlidir.

³² Sezer v.d., "Giriş", s.31.

1. Sosyolojinin ABD'ye Aktarıldığı Dönemin Tarihi ve Toplumsal Koşulları

Sosyoloji bir bilim olarak 19. yüzyılda yaşanan toplumsal sorunlar sonucu Avrupa'da doğduğundan, ABD'de sosyolojinin gelişiminden ve kurumsallaşma serüveninden söz edebiliriz. Sosyolojinin ABD'de kurumsallaşma süreci, Amerikan toplumunun karşılaştığı problemler çerçevesinde anlam kazanmıştır. Amerikan sosyolojisini, Amerikan toplum kimliğinden ayrı düşünmediğimizi en başta belirtelim. Amerikan sosyolojisini biçimlendiren, genel niteliklerini kazandıran Amerika kıtasının bulunuşuyla başlayan yeni süreçtir. Çeşitli metinlerde, Amerikan toplum kimliğinin gelişiminin anlaşılması bakımından ilk belirleyici olay olarak, 1492'de Amerika kıtasının Avrupalılarca keşfedilmesinin altı çizilmektedir. Bununla bağlantılı ikinci olay olarak da Amerika kıtasının keşfinin ardı sıra gelen yüzyıllar boyunca, yine eski dünyadan yeni dünyaya devam eden insan göçü sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu sürpriz keşif ve sonuçları, Amerikan kültürünün şekillendirici unsurları hakkında kabaca bir fikir vermektedir. Amerikan tarihini konu alan çoğu çalışmada mihenk kabul edilen 1492 ve sonuçlarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Amerika kıtası üzerine bu çok çeşitli yargı ve kanaatlerin ortak özelliği, Amerika'ya olumlu bakmalarıdır. Örnek vermek gerekirse, Allan Nevins-Henry Steele Commager, ABD tarihini konu alan çalışmalarında, bu bakışı şu sözlerle özetlemektedirler:

“Amerika, adeta tarihin ilk altı bin yıllık devresini atlayıvermiş ve tarih sahnesine cesur ve olgun çıkmıştır. Zira ilk göçmenler, iptidai değil, medeni insanlardı ve oraya asırlık bir kültürü nakletmişlerdi.”³³

Bu ve benzeri çalışmaların paylaştığı diğer bir ortak özellik ise, Güney Amerika öyküsünü atlayarak, bir Amerikan tarihi anlatmalarıdır:

“Tocqueville'e göre Amerika kıtası, 'Nuh tufanının sularından yükselmiş gibi' bir görünüm arz ediyordu. Farklı uluslardan buraya yerleşen milyonlarca insan, Nuh'un gemisine âdeta ikinci kez ayak basmıştı. Avrupa'nın geleceğinden umut görmeyen ve

³³ Allan Nevins-Henry Steele Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, Çev. Halil İnalcık, İstanbul, Varlık Yayınevi, Kasım 1961, s.5-6.

Paris despotizminden bunalan kalabalıklar için burası şimdiye kadar görülmemiş bir serbestiyeti temsil ediyordu.”³⁴

Bununla birlikte, Amerikan toplum kimliği temelinde ele aldığımız Amerikan sosyolojisinin gelişiminin anlaşılması bakımından belirleyici olan olayların Amerika kıtasının keşfiyle sınırlı olmadığını, Amerikan tarihini ele alan çeşitli çalışmalardan da izleyebiliriz. Söz konusu çalışmalarda, Amerikan toplumunun oluşum sürecine dair iki olay öne çıkarılmaktadır: Bunlardan ilki, Amerika’nın bağımsızlığının ilan edildiği “Bağımsızlık Bildirgesi” ve diğeri de İç Savaş’tır. Söz konusu iki olayın Amerikan kimliğinin oluşumu konusunun ve dolayısıyla Amerikan sosyolojisinin anlaşılmasında kritik önemde olduğunu düşünüyoruz.

ABD’nin bağımsızlığının ilan edildiği “Bağımsızlık Bildirgesi”nin İngiltere’nin vergi konusundaki baskılarını artırmasına kolonilerden gelen tepkilerin yoğunlaştığı bir dönemde, Thomas Jefferson’ın başkanlığında toplanan bir komisyon tarafından kaleme alındığı, Amerikan tarihini konu alan hemen her çalışmada belirtilir. Bu bildirgenin bir sözleşmeye dönüştürülmesi için bir kurul oluşturulmuş ve Philadelphia Kongresi 4 Temmuz 1776’da resmi olarak sömürgelerin bağımsızlığını, yeni bir ulusun doğuşunu ilan etmiştir. Bağımsızlık Bildirgesi, 13 koloninin temsilcileri tarafından imzalanmış resmi bir ayrılma ilanıdır. Bu kısa özet, çoğu başvuru kitabında ABD maddesine karşılık gelen açıklamalar içinde kolaylıkla bulunabilir elbette. Burada asıl önemlisi, bir hukuk metni olarak Bağımsızlık Bildirgesi’nin Amerikan toplum kimliğinin oluşumunda önemli bir aşamaya karşılık gelmesidir ki, hukukun neden Amerikan toplumunda sosyolojiye kıyasla daha belirleyici bir konuma sahip olduğunu rasyonalize etmemize olanak sağlar. 18. yüzyılın ikinci yarısında, ABD’de hukuk ve hukukçu ihtiyacının belirgin bir hal almaya başlaması da zaten yaşanan bu özgürlük mücadelesiyle açıklanır. Kaldı ki Bağımsızlık Bildirgesi’ni imzalayan elli altı kişiden yirmi beşinin ve Anayasa

³⁴ Taşkın Takış, “Sunuş-Amerika’yı Yeniden Keşfedelim”, **Doğu Batı**, Yıl 8, Sayı 32, 2005, s.7.

Konvansiyonu'nun elli beş üyesinden otuz birinin hukukçu olması anlamlı bir orandır.³⁵

Amerikan hukukçularının bağımsızlık mücadelesindeki etkinliklerinin yanı sıra Cumhuriyet'in kuruluşunda da gerek düşünce gerek eylem yönünden benzer bir rol oynadıklarından söz edilir.³⁶ ABD'de sömürge bir toplumdan “ulus” olmaya, hukuk dayanak oluşturmuştur. ABD'de hukukun sözünü ettiğimiz türden bir role soyunması, ABD'nin bağımsızlığını sömürgesi olduğu İngiltere'ye karşı kazanmış olmasının bir sonucudur. ABD'de hukuk metinlerinin öne çıkması ve Amerikan bağımsızlığının ilan edildiği metnin de bir hukuk metni olarak ele alınabilmesi³⁷ ancak bu çerçevede anlaşılabilecek bir durumdur. Halide Edib, ABD gözlemlerini aktardığı “*Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*”³⁸ isimli çalışmasında, söz konusu bildirgenin neden bir hukuk metni olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Halide Edib’e göre Amerika kıtası doğal zenginlikleriyle dünyanın geri kalanına öylesine büyük bir zenginlik vaat etmektedir ki, kıtanın bu cazibesi keşfedildiği andan itibaren,

“...emsaline az tesadüf edilen bir insan, hattâ cereyan başkalıklarını içinde eritmek mecburiyetini taşıyan bir izabe (melting pot) halindedir... İşte bu muhtelif, hattâ bazen zıt unsurları birbirine bağlayan çözülmez ve kırılmaz bağ, **Anayasaları**’dır.”³⁹

Amerikan kimliğinin oluşumunda yeni bir aşamaya karşılık gelen bu Anayasa, aynı zamanda 1787’de Philadelphia’da ilan edilen federal merkezi bir teşkilatın değişmez yasalarıdır. Bu türden bir Anayasa, Amerika gibi dünyanın çekim merkezi olmaya aday bir bölge için birliğin muhafazası bakımından adeta zorunludur. Halide Edib’e göre,

³⁵ R. Pound, **The Lawyer from Antiquity to Modern Times**, St. Paul (Minnesota - U. S. A.) 1953, s.178. Aktaran Tuğrul Arat, **Amerikan Hukuk Öğretiminde “Case Method”**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No 239, Ankara, Sevinç Matbaası, 1968, s.6, (Çevrimiçi) <http://auhf.ankara.edu.tr/auhf-yayinlari-arsivi/tugrul-arat/ameikan-hukuk-ogretiminde-case-method/kitabin-tamami.pdf>, 10 Temmuz 2010.

³⁶ A.J. Harno, **Legal Education in the U.S.**, San Fransisco (U.S.A.) 1953. Aktaran, Arat, **A.y.**

³⁷ Aynı şekilde sonraki dönemde hazırlanan “Wilson Prensipleri” de Amerikan kimliğinin dış dünya ile ilişkisinde verilebilecek bir diğer örnektir.

³⁸ İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1955.

³⁹ Halide Edib, **Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1955, s.205.

“Vaktiyle nasıl Osmanlı İmparatorluğunun istikrarını temin eden, birbirine benzemiyen unsurları beraber yürüten ‘devlet-i ebed müddet’ mefhumuna verilen kutsî manâ ise, Amerikalıların da manevî ve daimî kudretini ve istikrarını temin eden Anayasalarına verdikleri kutsî mânadır.”⁴⁰

Yine, ABD’de Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’ne 1930’lu yılların ortalarında giden Niyazi Berkes de, Halide Edib’in tespitlerini örneklercesine, başlangıç döneminde ABD’de okullarda hukuk dışında sosyal bilimlerin okutulduğu hiçbir bölüm olmadığını ifade eder.⁴¹

Bağımsızlık Bildirgesi’nin konumuz açısından daha önemli olan yanı, Amerikan toplum kimliğinin oluşum sürecini izlememizi kolaylaştırmasıdır. Her şeyden önce bildirmede dile getirilen ilkeler, Amerikan toplumunun zaman süzgecinden geçerek gelenek halini almış, o toplumun yaratımı olmaktan uzaktır. ABD’de, yoktan yaratılanın silinip gitmemesinin garantörü hukuk olmuştur. Aslında, koloni döneminden itibaren, hukukun toplumda belirleyici, öncü bir konumu vardır. Çocukların okula gitmesinden, Amerikalılık olarak tanımlanan şablonun ihtivasına kadar her ne varsa, hukuk aracılığıyla güvence altına alınmıştır ve bunun adı gelenek olmuştur. Bir anlamda hukuk, ABD’de kültürel yamaların yapıştırıcısı işlevi görmüştür. Çünkü arka planda birçok aktör, baskın güç ve karakter bulunmaktadır. Amerika kıtası keşfedilmiştir ve erken dönemde bir anlamda eski kıtanın ardıyesi olmuştur. Göç, göçle gelmiş olan fikirler, kurumlar, özellikle dini cemaatler, kapitalizm...baskın unsurlardan sadece birkaçıdır. Tüm bunları kuşatacak bir üst kimlik yaratma çabasında olunmuştur. Bu anlamda, ABD’de hukuk, kritik bir rol üstlenmiş, toplum hayatında önem ve değer atfedilen bir kurum olmuştur.

Konumuz açısından Bağımsızlık Bildirgesi’nin taşıdığı önem, yukarıda vurgulamış olduğumuz yanıyla da sınırlı değildir ve ABD’nin Kıta Avrupa’sıyla olan düşünsel bağlarına da şahitlik eder. ABD tarihini konu alan çeşitli kaynaklar, bildirgenin düşünsel arka planını oluşturan İngiliz siyasi düşünürlerin varlığına dikkat çekerler. *Amerikan İhtilali* isimli çalışmada, Jefferson’ın düşüncelerinin kaynağı olarak, İngiliz siyasi düşünürleri ve özellikle James Harrington’ın “*Oceana*” adlı eseri ve

⁴⁰ A.y.

⁴¹Niyazi Berkes, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Toplumbilimin Öncüleri”, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, Niyazi Berkes, İstanbul, Adam Yayınları, 1985, s.354.

John Locke'un "*Second Treatise on Government*" (Hükümet Üzerine İkinci Tez) isimli eserleri gösterilir.⁴² Yine son dönem yayınlanan ABD tarihi kitaplarından Howard Zinn'in çalışmasında, ABD'nin kuruluşundaki Anglosakson kökene işaret edilir:

"Bildirgenin felsefesi, yani devletin, insanlar tarafından kendilerinin yaşam, özgürlük ve mutluluklarını güvence altına almak için kurulduğu ve bunu sağlayamadığı takdirde yıkılması gerektiği fikri, John Locke'un *Second Treatise on Government* (Hükümet Üzerine İkinci Tez) adlı yapıtındaki fikirlerine dek uzanmaktadır."⁴³

Yine bir başka tarihçi Nelson Manfred Blake'e göre, Amerikan koloni sözcüleri, John Locke'u neredeyse kopya etmişlerdir ve bu nedenle Amerikan düşüncesinin gelişimi Locke referans alınmadan tam manasıyla anlaşılamaz. Bunun Locke'la da sınırlı kalmadığını, John Milton, James Harrington ve Sir William Blackstone gibi İngilizlerin yanı sıra Baron De Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau'dan da sonuna kadar yararlandıklarını belirtir.⁴⁴

Amerikan tarihini konu alan kaynaklar, ABD'nin kuruluşundaki Anglosakson köken kadar, ABD'nin Fransa'yla olan çok yönlü ilişkisine yine bildirge üzerinden giderek dikkat çekerler ve Fransız etkisine de vurgu yaparlar. Jacques Pirene, Fransa'nın Amerikan toplumunun oluşumunda düşünsel arka plandaki gücüne işaret eder:

"Anayasası Fransız filozoflarının politik görüşlerini gerçekleştirmiş bulunan Amerika Birleşik Devletleri, böylece kendini Fransa'nın düşünce ve sanatına ve onun vasıtasıyla Batı ve eskiçağ medeniyetine bağlayan devamlılığı getirmiş oluyordu."⁴⁵

Başlangıçta sadece İngiltere içinde özerklik mücadelesi iken ona karşı bir bağımsızlık mücadelesine dönüşen Bağımsızlık Savaşı ve sonuçları, Batı içi çekişmede olduğu kadar, aynı zamanda Amerikan kimliğinin inşasında da kilit önemdedir. Erken dönemde ABD'nin Fransa'yla gözden kaçamayacak bir yakınlığı vardır. Hatta ABD devlet başkanlarından Benjamin Franklin'in Fransa ziyareti,

⁴² Müzehher Tuncalı (Ed.), **Amerikan İhtilali**, İstanbul, Kitapçılık Limited Ortaklığı, 1966, s.39.

⁴³ Howard Zinn, **Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi**, Çev. Sevinç Sayan Özer, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, s.79-80.

⁴⁴ Nelson Manfred Blake, **A History of American Life and Thought**, McGraw-Hill Series in American History, McGraw-Hill Company, INC, 1963, p.91-99.

⁴⁵ Jacques Pirene, **Büyük Dünya Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar**, Meydan Cilt 2, Çev. Nihal Önal, Beslan Cankat, s.920.

Fransa’da çok ilgi görmüştür. Anlaşılabileceği gibi, söz konusu dönemdeki ABD-Fransa ilişkilerini, İngiltere-Fransa gerilimi üzerinden okumak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Fransa, daha en başında Amerikan bağımsızlığında düşünsel ve siyasi gelişmeler düzeyinde çok anahtar bir roldedir. Dünya egemenlik ilişkilerinde Fransa, İngiltere’yle çekişme halinde olması sebebiyle Amerikan bağımsızlığında Amerikalılarla yakın ilişkiler içersindedir. Fransa merkezli bir dünya tasarısı ortaya koymaya çalışmaları, Fransa’nın Amerika’yı İngiltere’den ayırma çabasına destek olmasının temel sebebidir. Fransa’nın İngiltere’ye karşı yapılan bağımsızlık savaşında Amerika’ya cephane ve malzeme yardımı yaparak Amerikalıların yanında taraf olması, Fransa ve İngiltere arasında yaşanan, Batı adına kimin söz söyleyeceği çekişmesini oldukça erken zamanda gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Gerek koloni kavgası gerek Okyanus’ta denetim kurma çekişmesi nedeniyle, Fransa’nın Amerikan bağımsızlık savaşında İngiltere’ye karşı Amerika’yı desteklemiş olması daha anlaşılır bir hal alır. Amerikan bağımsızlığının Batı dünyası için belli sonuçları olmuştur. Öncelikle İngiltere’nin Batı içindeki öncülüğü ve üstünlüğü sarsılmıştır.⁴⁶

“Amerika’nın bağımsızlığının ikinci önemli özelliği, Amerika’da yağmanın ötesinde Batı’ya belli bir zenginlik akışını sağlayacak sistemin kurulmasıdır...Batı yönetiminde üretimin sorumluluğunun üstlenilmesinin ilk başarısı Amerika’dadır. Bu ileride Batı içinde ortaya çıkan Amerika’nın önderliğinin rastgele olmadığını göstermektedir... Amerika’nın başarısı yerinde üretimi gerçekleştirmesidir.”⁴⁷

Bağımsızlık Bildirgesi’nin ilanı ve sonrasında İngiltere’ye karşı kazanılan bağımsızlık savaşı neticesinde, ABD’de yaşanan dönüşümler çok çarpıcıdır. İngiltere’den ve Avrupa’dan taşınan düşünsel, kültürel, estetik referansların “Amerikan düşüncesi” olarak harmanlanarak ortaya çıkması ve kendi özelliklerini kazanması ABD’nin toplum olma serüveniyle mümkün olabilmiştir. Amerikan toplumunun kendi kimliğini kazanma sürecinde, ABD’de yaşam, neredeyse hemen her yönüyle eski dünyanın kurumlarının, geleneklerinin adeta “transplantasyon”u üzerine inşa edilmiştir. Eğitim sisteminden, okunan kitaplara, müziğe, mimariye,

⁴⁶ Sezer, v.d., “Giriş”, s.31.

⁴⁷ A.e., s.31-32.

mühendisliğe kadar hemen her alanda ayrıldıkları kıtaya ilişkilerinin izlerini görmek mümkündür. Genel olarak bakıldığında, yeni dünyadakiler başından itibaren eski dünyayı birçok yönden kılavuz olarak görmüşlerdir. Sonraki kuşakların da öğrenim için eski dünyaya gönderilmeye devam edilmesi, aradaki bu bağın korunmasını sağlamıştır. Eski dünyadan değer aktarımı yeni kuşaklarla da sürdürülmüştür. Öğrenim için eski dünyanın tercih edilmesi sonraki dönemde de devam etmiştir. 19. yüzyılda da 9000’den fazla Amerikalının Alman üniversitelerinde okuduğu tahmin edilmektedir.⁴⁸ Çeşitli kaynaklar, anayasadan başkentin düzenlenişine kadar Kıta Avrupa’sının örnek alındığının altını çizer.

Yine söz konusu kaynaklara göre, başkent Washington bu anlamda semboliktir. ABD’nin bağımsızlığının resmen tanınmasının hemen ardından Washington’un kuruluşu için ilk adım atılmıştır. George Washington ve Thomas Jefferson, Washington şehir planlanmasıyla çok yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle Jefferson, Fransa ziyaretinde, Fransa’nın mimarisinden oldukça etkilenmiş ve model olmasını istemiştir. Başkentin planın çizilmesi görevi yine bir Fransız mimara verilmiş ve ABD’de Fransız mimarisi uygulanmıştır. Mimaride eski kıta etkisi sadece Fransa’yla da sınırlı değildir. İngiliz mühendis Larobe de Amerikan şehir mimarisinde eski dünyanın izlerini taşıyan bir diğer kişi olarak öne çıkarılır. Buna göre, Larobe’un eserleri çok daha sembolik izler taşımaktadır. Banka binalarından, katedrallere kadar çok sayıda yapıyı Yunan-Roma formlarını adapte eden bir stilde inşa etmiştir. 1825-1850 arası Yunan stilinin ABD’de en popüler olduğu zamandır.⁴⁹ Yunan stilinin birçok kesimin zevkine ve beklentilerine karşılık gelmiş olması ilgi çekicidir. Bu yapılar, Amerikalıların “köksüzlüklerine” itiraz edişlerinin ete kemiğe bürünmüş hali gibi görülebilir. Batı medeniyetinin ortak geçmişi olarak benimsenen Yunan’a bir anlamda ilmek atmışlardır. Bu, bağımsızlık sonrası coğrafi olarak Avrupa sınırları içinde olmayan, ama fikir olarak Batılı olan, ABD’nin ilk emareleri sayılabilir. Henüz Batı’nın yeni sözcüsü olma iddiası ile ortaya çıkmamıştır. 19. yüzyılda da

⁴⁸ Walter Metzger, **Academic Freedom in the Age of the University**, NewYork, Columbia University Press, 1961, p.93 aktaran Patricia Lengermann & Gillian Niebrugge, “Thrice Told:Narratives of Sociology’s Relation to Social Work”, **Sociology in America a History**, Ed: Craigh Calhoun, ASA Centennial Publication, the University of Chicago Press, 2007, USA, p.85.

⁴⁹ Blake, **A History of American Life and Thought**, p.264-267.

fikirler Avrupa geleneğinden aktarılmaya devam edilirken, mimaride binalar daha heybetli görüntüler sergilemektedir. Bu bir anlamda ABD'nin geleceğine duyulan inancı simgelerken, diğer taraftan “biz de varız”ın başka türlü ifadesidir. Amerikan toplumunun en büyük başarısı, fizik çevre üzerindeki başarı olarak tanıtılınca bu, onlarda manevi ve insani başarıların bile maddi ölçütlerle ölçülebileceği hissini doğurmuştur. Joseph H. Fichter'in metninden bir pasaj birçok bakımdan manidardır:

“Canlı, genç Amerikan kültürü geleneksel ve yavaş değişen kültürlerin tam karşısında yer alır: Biz, ‘*En büyük ve en iyi*’ objelere önem veririz; başkaları ise ‘*En eski ve en iyi*’ ye önem verirler. Biz, mantıkî olarak, en iyi başardığımız şeyler üzerinde dururuz: En uzun köprü, en geniş yol, en yüksek yol, en yüksek bina, en hızlı uçak. Bütün bunlar nicelikle ilgili ölçülerdir. Bu en üst dereceleri bile aşacak olan yakın geleceği bekleyiş, Amerikan toplumunun karakteristik bir niteliğidir.”⁵⁰

Amerikan toplum kimliğinin inşasında Bağımsızlık Bildirgesi kadar önem verilen bir diğer toplumsal deneyim, Amerikan İç Savaşı'dır. Amerikan İç Savaşı, hemen tüm Amerikalı tarihçilerce Amerikan toplumunun ortaya çıkışında öne çıkarılan tarihsel bir olaydır. İç savaş, bağımsızlığın ardından ABD'nin gelecekteki yerinin ve toplum kimliğinin ne olacağı konusunda bir iç hesaplaşmadır. Bu nedenle de iç savaş, Kuzey Amerika coğrafyasında belli üretim ve uğraş alanlarıyla da ilişkili olarak görülmüştür. Güney, eski rejimin ve kolonyal dönemin çerçevesini muhafaza ederken; Kuzey, yeni toplumu ortaya çıkaracak bir çerçeveyi temsil etmektedir. Bu nedenle Amerikan İç Savaşı, Kuzey-Güney Savaşı olarak adlandırıldığı gibi bir endüstri-tarım savaşı olarak da adlandırılmalıdır.

Yaygın anlatımlara göre New England ile Orta Atlantik eyaletleri endüstri, ticaret ve mali işlerde merkez haline gelirken, Güney'de zenginliğin temel kaynağı tarımdır ve tarım faaliyeti kölelik kurumu üzerine kuruludur. Kuzey eyaletlerinde köleliği kaldırmak için çeşitli girişimler yaşanırken, Güneyliler için bu türden girişimler söz konusu bile olamamaktadır. Güney'in ekonomik koşulları köleliği daha kârlı hale getirdiğinden köleliğin kaldırılmasına taraftar değillerdir. Bu karşı çıkışa, Güney'de pamuk ve şeker tarımının kölelerin kullanımını gerektirecek biçimde düzenlenmiş

⁵⁰ Joseph H. Fichter, “Amerikan Değerler Sisteminin Görünümleri”, Çev. Mahmut Tezcan, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 1973, s.128-129, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/493/5798.pdf>, 20 Temmuz 2009.

olması sebep olarak gösterilir. Her ne kadar Amerikan tarihini konu alan çoğu kaynakta Kuzey-Güney Savaşı'nın kölelik kurumunun Kuzey tarafından insanlık adına kaldırılması için gündeme getirilmesiyle çıktığı öne sürülse de mevcut koşullarda ABD'yi, ortaya çıkmakta olan yeni toplumu, endüstri toplumu mu yoksa eski ilişkilerin mi temsil edeceği konusunda bir hesaplaşmadır. Diğer yönüyle Güney'in ekonomik temelini tasfiye etme çabasıdır.

Amerikalı tarihçiler, sonuçları bakımından Güney için bir felaket olan bu savaşı modern ABD'nin doğuşu olarak gördükleri için kutsarlar. Çünkü demiryoluna ağırlık verilmiş, telgraf hatları döşenmiş, savaş sonunda endüstri faaliyetlerinde hiçbir yavaşlama görülmemiş, tersine bu savaş demiryolu yapımını hızlandırarak endüstrinin gelişmesine hizmet etmiştir. Bu dönem ABD'sinde başka hiçbir yerle kıyaslanmayacak ölçüde kömür ve demir cevheri çıkarılmış, çelik imal edilmiş, petrol çıkarılmış, demiryolu döşenmiş ve fabrikalar kurulmuştur. Kuzey'de çeşitli sanayi dalları gelişirken, Güney köylü ve çiftçi bir karakter taşımaya devam etmiştir.⁵¹ Bu süreç sonunda New York, Philadelphia kasaba olmaktan çıkmış, kasabadan kentleşmeye doğru hızlı bir geçiş yaşanmaya başlamıştır. Günümüzde de ABD'den anlaşılan, büyük ölçüde Kuzey Amerika'dır. Endüstrileşmenin kalbi olan Chicago, New York gibi şehirler bu bölgede yer almaktadır.

İç savaş sonrası ABD'nin zenginleşmesi öylesine hız kazanmıştır ki bu dönemi yaldızlı dönem olarak tanımlarlar. İç savaş sonrası gelişmeler, yeni bir göç dalgasını da beraberinde getirmiş ve 1880-1920 arası ikinci büyük göçmen dalgası yaşanmıştır.⁵² Ancak Kıta'ya bu dönemde ayak basan göçmenler, öncekilerden daha farklı bir profil sergilemekteydiler. Her şeyden önce daha önce gelmiş olan ve anadilleri İngilizce olan Protestan göçmenlerden oldukça farklıydılar. Yeni gelenler Anglosakson değillerdi ve İngilizce bilmiyorlardı. Avrupa'nın en fakir köşelerinden gelen köylüler ve niteliksiz işçilerdi. Kıta'nın ev sahibi konumunda olan Anglosakson kökenli Protestanlar ile yeni gelenler arasında sorunlar baş göstermeye

⁵¹Nevins- Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, s.250.

⁵² James J. Chriss, "Review Essay: Addams, Ward et al. American Sociology Past to Present", **Journal of Classical Sociology**, Vol 8(4), 2008 p.492. (Çevrimiçi), <http://jcs.sagepub.com/content/8/4/491.full.pdf+html>, 24 Haziran 2010.

başlamıştı.⁵³ Dolayısıyla, tarihçiler her ne kadar iç savaşın bitimini modern ABD'nin miladı olarak kabul etseler de yine kendileri tarafından yapılan modern ABD tasviri hiç de göz alıcı değildir. Kontrol altına alınması gereken bir sosyal değişimden söz edilir.

Endüstri kentleşmesinin yarattığı sorunlar, üstesinden gelinmesi gereken sorunların başlıcası olarak sunulur. Şehirlerdeki değişim belli toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayi kentleri görüntüsü kazanan bölgeler, Avrupa'dan gelen insan akınının yanında kırdan kente iç göçe de yol açmıştır. Sanayi kentlerinin yarattığı iç ve dış göç dalgası, kontrol altına alınması gereken öncelikli problemlerdendir.

Sanayi hayatı, yarattığı ekonomik bunalımlarla beraber Amerikan toplumunda yer bulmuştur. Bu bunalımlar, hali hazırda sorun teşkil etmeyen kesimlerin de işsiz kalmaları sonucunda var olan problemlere yenilerinin eklemelenmesine yol açmıştır. Berkes de Amerikalı tarihçileri teyit eder: Bu yeni sanayi kentleri, hem içerde hem dışarıda tarımsal alanlardaki büyük nüfus kitlelerine çekici gelen merkezler haline gelmişlerdir, ancak bu cazibe aç, sefil diğer bir değişle “sorun” olan insan yığınları yaratmıştır.⁵⁴ ABD’de 1920’lerin başında sosyoloji öğrenimi görmüş olan Sabiha Sertel de ABD’nin ele aldığımız döneminin sorun olarak görülen nüfusunu şu cümlelerle resmeder:

“Hepsi Avrupa’dan altın cenneti Amerika’ya para kazanmak, zengin olmak ümidiyle gelmişler. Karıları, çocuklarıyla okyanus aşanlar, kendilerini geceli gündüzlü işleyen fabrikaların makinaları önünde, hem de boğaz tokluğuna çalışan köleler durumunda bulmuşlardı. Dil bilmedikleri, teknik bilmedikleri için en ağır işlerde çalışıyor, emekleri insafsızcasına sömürülüyordu. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar değirmene koşulmuş beygirler gibi bu çarkı durmadan çeviriyorlardı. Kaçmak yok. Geriye dönmek yok. Gelmeden önce köprüleri atmışlar. Evlerini, hayvanlarını satmışlar, öyle gelmişler. Açlığın, sefaletin pençesine teslim olmuşlar. Ödünç almışlar, ödeyememişler, bir şehirden diğer bir şehre göçetmişler. Büyük toprak sahiplerinin çiftliklerinde, kuzeyin meyva bahçelerinde boğaz tokluğuna çalışmışlar. Cennet bahçesinin meyvalarına el sürmemişlerdi.”⁵⁵

⁵³Bahar Gürsel, “Kenar Mahalleden Beyazperdeye: “Yeni Göç” Dalgası ve ABD’deki İtalyan Göçmenler”, **Doğu-Batı**, Sayı 42, 2007, s.67.

⁵⁴ Berkes, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Toplumbilimin Öncüleri”, s.348-349.

⁵⁵ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s.40-41.

Bir anlamda, düzenin devamı adına sorun yaratmayacak hale getirilmesi gereken göçmenlerden oluşan nüfus, temel sorunlardan bir diğeri olarak sunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, göçmenlerin “göçmenlik” psikolojisinden vazgeçip birer “Amerikalı” olmaları beklenmiştir.⁵⁶

İç savaşın bitişi ve modern ABD’nin doğuşu, Amerikalı sosyal bilimcilerin Amerikan tarihinde belirleyici özellikte kabul ettikleri dönüm noktalarıdır. Amerikan sosyolojisinin gelişimi konusunda da iç savaş ve sonuçları temel referans noktası olarak alınmaktadır. Bununla birlikte, Amerikan sosyolojisinin gelişimini Amerikan kimliğinin oluşumu çerçevesinde izlediğimiz bu çalışmada hemen belirtmeliyiz ki, Amerikan kimliği endüstrileşmeyle birlikte ulus olmuş rasgele bir toplum kimliği değildir. Geçmiş itibariyle Avrupa düşüncesinin bir ürünüdür. En temelde Amerikan düşüncesinin ne olduğunun, temel niteliklerinin neler olduğunun Amerikan kimliğinden, Amerikalılıktan ayrı anlaşılabilmesinin güç görüldüğünü düşünüyoruz. Amerikan düşüncesini Amerikan kimliğinin oluşum koşulları içerisinde kavramaya çalıştığımız zaman da İngiltere’nin ve Avrupa’nın düşünce biçimleriyle, gelenekleriyle ve kurumsallaşma biçimleriyle karşılaşıyoruz. Amerikan düşüncesi bu kültürel miras üzerinden yükselmiştir. ABD’nin kendi gerçekliği, elbette bu mirası yeni koşullar eşliğinde yeniden yorumlamış, Amerikalılık dediğimiz şeyi ortaya çıkarmıştır.

Amerikan kimliği, her şeye karşın, en başta doğdukları yere kırgınlıklarına karşın ve İngiliz sömürge yönetimine karşı oluşturulmuş olsa da yine “Batılı” bir toplum kimliğidir. Düşünsel kaynaklarını hem Batı ütopyalarından hem de Batı gerçekliklerinden almaktadır.⁵⁷ Amerikan kimliğinin ortaya çıkışında hiç kuşkusuz ilk adım Amerikan Bağımsızlık Savaşı’dır. Bu savaşla aslında yeni Batı değerlerinin sahibi olmaya talip olmuşlardır. Amerikan tarihinde diğer bir dönüm noktası olarak öne çıkarılan iç savaş ise sonuçları itibariyle Amerikan kimliğinin gelişiminde önemli bir diğer olaydır. Sonuç olarak İngiltere’ye karşı kazanılan bağımsızlık ve

⁵⁶ Endüstrileşmeyle paralel düşünülmesi gereken Amerikan ulusu meselesi, aslında bugün de ABD için hâkim olan problemlerden biridir.

⁵⁷ Recep Ertürk, “Batı Efsaneleri ve Amerika Kıtası”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.113-122.

sonuçları itibariyle Kuzey-Güney Savaşı Amerikan kimliğinin anlaşılmasında ne derece önemliyse Amerikan sosyolojisinin de ortaya çıkışının kavranması konusunda o derece kritiktir. İç savaşı konu alan çoğu kaynakta Kuzey'in ileriye, endüstriyi, toplumun geleceğini temsil ettiğine, Güney'in ise köylü bir karakter taşıdığına dair tutum elbette ilerleyen dönemlerde yankısını sosyolojide de bulacaktır.⁵⁸

2. Sosyolojinin ABD'ye Gelişi

İç savaş ve sonuçları, Amerikan sosyolojisi için de miladi önemdedir. ABD'de sosyolojiye ilginin iç savaşın hemen sonrasında ortaya çıktığı belirtilir. Bu çıkarıma dayanak olarak da iç savaşın ülkeyi üstesinden gelinmesi gereken birçok problemle karşı karşıya bırakmış olması gösterilir. Savaş ve sonuçları nedeniyle yerleşik olan değerlerin sorgulanması, yeni bir düzenin oturtulması gündeme gelmiştir.⁵⁹ Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, ABD'de sosyoloji, iç savaşın bitimi ve modern ABD'nin doğuşuyla başlatılır. Çünkü bir Amerikan kimliğinden de ancak o zaman söz edilebilmektedir. Don Martindale de ABD'de sosyolojinin yerini alışında en etkin gelişme olarak iç savaş sonrası döneme vurgu yapar. ABD'de iç savaş sonrası sosyal değişmelerin çok hızlı bir şekilde görüldüğünü, hatta toplumun bütününün sorunlu kabul edildiğini belirtir.⁶⁰ Nephan Atav da ABD'de sosyolojiyi iç savaşın bitişiyle başlatır:

⁵⁸ ABD'de II. Dünya Savaşı'na kadar da Kuzey'e ve Güney'e ilişkin bu yargılarda bir değişiklik olmadığını ABD'de antropoloji alanında yapılan çalışmalardan gözleyebiliyoruz. Yapılan zeka testleriyle Kuzey'deki zencilerin zekaca Güney'deki zencilerden daha üstün olduğu ispat edilme çabasında olunmuştur. Bkz: Nephan Saran, **Antropoloji**, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları, 1989, s.101-105.

⁵⁹ John Lewis Gillin, "The Development of Sociology in the United States", **Papers and Proceedings Twenty-First Annual Meeting of American Sociological Society**, Vol. 21, 1926, Chicago, University of Chicago Press, p.2, (Çevrimiçi) [www.asanet.org/images/.../1926%20Presidential%20Address%20\(Gillin\).pdf](http://www.asanet.org/images/.../1926%20Presidential%20Address%20(Gillin).pdf), 21 Mayıs 2008.

⁶⁰ Don Martindale, "American Sociology Before World War II", **Annual Review of Sociology**, Vol. 2 1976, p.124, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2946089>, 6 Kasım 2008.

“Bazı yazarların kanaatine göre dahili harb öylesine önemli sosyal meseleler ortaya çıkarmıştır ki Amerikalılar bunları halletmeğe adeta zorlanmışlar ve ister istemez sosyoloji ilmi ile alâkalanmışlardır.”⁶¹

ABD’de sosyoloji bilgisi endüstrileşmeyle birlikte yeni doğan bir toplum sorunlarına çözüm bulma çabasının bir sonucu olarak Kıta Avrupa’sının bilgi birikimi ve problematiği çerçevesinde geliştirilmiştir. Diğer bir şekilde ifade edecek olursak, sosyoloji, ABD’de sorunsuz işleyecek yeni bir düzenin kurulması, Batı’nın olumsuz deneylerini içermeyen yeni bir Batı olarak Amerikan toplumunu var etme çabasının bir karşılığı olarak Kıta Avrupa’sından aktarılmıştır. Sosyoloji bilgisi, toplama insanlardan yeni bir toplum oluşturma çabasında araçsal önemde olmuştur.

Endüstrileşmeyle birlikte yeni doğan toplumun sorunlarına çözüm bulma çabası erken dönem Amerikan sosyolojisinin niteliklerini de belirleyecektir. Kaldı ki, sorunlarına çözüm bulmak için aktardıkları Kıta Avrupa’sı sosyolojisinin Saint Simon, Comte, Marx, Durkheim gibi öncü isimlerinin de temel problematiği endüstri toplumu ve sorunlarıydı. Fransız İhtilali’nin armağanı olan sosyoloji, yeni Batılı bir toplum olarak Amerikan toplumunun pratikte yaşamakta olan sorunlarına çözüm bulma ve kimlik inşası çabasına koşulacaktır. Endüstrinin yarattığı sorunlar yanında, dışarıdan gelen nüfusun kayıt altına alınması, Amerikan toplumuna dahil edilmesi, daha net bir ifadeyle “Amerikanlaştırma” (melting pot-eritme potası) çabası da Amerikan sosyolojisinin temel özelliklerini kazanmasında gözden kaçırılmaması gereken belirleyici unsurlardan bir diğeridir.

“Amerikanlaştırma siyasetinin popüler bir teması hâline gelen eritme potası metaforu, İngilizce’ye hâkimiyetten başlayarak, Amerikan değerlerinin özümsemesini amaçlayan ve ulusu temsil eden federal siyasal otoritelere sadakatin şartlarının öğrenilmesini öngören bir ulus kurma projesini imâ etmektedir.”⁶²

Çünkü “hepsi, hatta cahil ve aşağı seviyede olanlar dâhi, kendi kuvvet, kültür ve inançlarını getirmişler, hepsi bu muazzam Amerikan potasında esas varlığı teşkil eden birer unsur olmuşlardır.”⁶³ Bu tariflerden de anlaşılacağı gibi, nüfusun

⁶¹ Nephân Atav (Saran), “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XI, Sayı 2, Haziran 1956, s.128.

⁶² Nazım İrem, “Eritme Potasından Eriyen Pota’ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika”, **Doğu Batı**, Yıl 8, Sayı 32, Mayıs 2005, s.207.

⁶³ Nevins- Commager, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, s.287.

Amerikanlaştırılması çabası, başlangıçtan itibaren küçük grupların özelliklerinin bilinmesi gerektirdiğinden Amerikan sosyolojisinde saha ağırlıklı, sosyolojinin ve antropolojinin sınırlarının neredeyse belirsizleştiği alanlardaki çalışmaların ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Buna ilaveten, Amerikan sosyolojisinde hâkim eğilimler olarak öne çıkan yapısalcılık, fonksiyonalizm ve bu kavramlaştırmalar üzerinden yapılan diğer varyasyonlarının da temelinde antropoloji bilgisi ve bakış açısının bulunması bu bakımdan anlamlıdır. Bunların sonucu olarak dışlanmışlıklarını eski kıtada bırakarak, bırakmak zorunda kalarak gelen Britanyalı ve Avrupalı göçmenlerden oluşturulmaya çalışılan “eritme potası”na özgürlükler ya da rüyalar ülkesi Amerika imgesi paravan olmaktadır. Amerikan düşüncesinin söz konusu Amerika imgesini yaratmaktaki başarısı hayranlık uyandırıcıdır. Özgürlükler ülkesi Amerika imgesinin yaratılmış olması azımsanamayacak bir başarıdır. Bununla birlikte, ABD, bunu ortak bir geçmişe sahip olduğu Batı’dan bağımsız ve Batı’ya rağmen yapmış olsa da bir yönüyle Kıta Avrupa’sı ve Ada ile bir uzlaşımın da ifadesidir. Bu anlamda söz konusu Amerikan imgesi eski kıtanın da teşviki ve onayıyla var olagelmıştır. Amerikan düşüncesinin pratikteki karşılığı da adeta bu imgenin canlı tutulması çabasıdır.

3. Amerikan Sosyolojisinde Öne Çıkan İsimler ve Eğilimler

ABD’de sosyolojinin ayrı bir disiplin olarak, kendi kimliklerinin bilinci temelinde bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışında iç savaşın sonuçlandığı ve modern ABD’nin temelini atıldığı 1890’lı yılların öne çıkarıldığını belirtmiştik. Bununla birlikte, Amerikan sosyolojisinin gelişimini konu alan birçok çalışmada ABD’de modern çağın bilimi olarak sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışına başlangıçta pek de kucak açılmadığından söz edilir. Bu dönemde sosyolojinin bilim olmaktan oldukça uzak, laf kalabalığından ibaret gelip geçici bir heves olduğu bile ileri sürülmüştür.⁶⁴ Daha da şaşırtıcı olanı, 1928’lere gelindiğinde dahi modernliğin, bilimin ve

⁶⁴ Thomas James Phelan, “From The Attic Of AJS: Unusual Contributions To American Sociology, 1895-1935”, **Sociological Forum**, Vol. 4, No1, 1989, p.72, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/684436.pdf>, 2 Mart 2007.

özgürlüğün temsilcisi ABD’de sosyologları şarlatan olarak görenler varlığından söz edilmesidir.⁶⁵

Birçok kaynakta ABD’de sosyal hizmetler alanının kurucusu olarak kabul edilen Jane Addams, sosyolojinin de kurucusu olarak takdim edilir.⁶⁶ Söz konusu kabul edişin dinamikleri de Amerikan toplumunun yaşadığı serüvenle açıklanır. Buna göre, endüstrinin çeşitli kollarındaki ilerlemeler, zenginler ve fakirler arasındaki makasın daha da açılmasına neden olmuştur. 1890-1910 arasında zenginlik ve fakirlik arasındaki uçurumun kapatılması çabasının verildiği süreç de “İlerlemeci Çağ” olarak adlandırılmıştır. Kariyerini sosyal reform/sosyal hizmet alanı üzerine inşa etmiş olan Jane Addams’ın bu çağın önde gelen temsilcilerinden biri olduğu öne sürülür.⁶⁷ 1865’te kurulmuş olan Amerikan Sosyal Bilim Derneği’nin kuruluş amaçları, Jane Addams’ı Amerikan sosyolojisi içinde merkezi bir figür olarak görme anlayışını örnekler:

“Son zamanlarda dikkatimiz U.S.A. deki gerek mahallî gerek millî bazı kurumların ehemmiyeti üzerine çekilmiştir. Bu kurumların gayeleri halkın temizlik meselesi, fakirlerin eğitimi ve iş bulma dertleri, suçluluğun önlenmesi, ceza kanunun ıslahı, hapisanelerde disiplin dertleri, akıl hastalıklarının tedavileri ve buna benzer diğer meselelerin halliyle yakinen ilgilidir. Bütün bu dertler sosyal ilimler adı verilen ilimlerin kanunları arasındadır.”⁶⁸

Ancak James J. Chriss’e göre Addams’ın Amerikan sosyolojisinin kurucusu, öncüsü ya da annesi olduğu fikri pek de gerçekçi değildir. Ona göre, Amerikan sosyolojisi 1875-1894 arasında kurulmuştur. Kuruluşundaki anahtar isimler William Graham Sumner, Lester Ward, Franklin Giddings ve Albion Small’dur ve profesyonel örgütlenmesi ise bir on yıl sonradır. İtirazına referans olarak da sahaya entelektüel katkıları nedeniyle Amerikan sosyolojisinin gerçek kurucularından biri olarak görülen Lester Ward’ü gösterir. Ward, 1902’de sosyal hizmet alanına ilişkin yaptığı değerlendirmede şuna dikkat çekmiştir: Her ne kadar o dönem popüler olsa da sosyoloji hayırseverlikle aynı kefeye konmamalıydı. Gerçekten de Ward için

⁶⁵ A.y.

⁶⁶ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, **Classical Sociological Theory**, Belmont, CA Wadsworth, 2006, p.219. Aktaran Chriss, “Review Essay: Addams, Ward et al. American Sociology Past to Present”, p.493.

⁶⁷ Chriss, **a.e.**, p.492.

⁶⁸ Atav, “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”, s.129.

uygulamalı sosyoloji yanlış bir adlandırmaydı. Çünkü o kesinlikle, en azından 1900'lerdeki nitelikleriyle gerçekten de sosyoloji değildi.⁶⁹ Yine erken bir tarihte yayınlanmış bir kaynak, Ward'ün itirazına destek çıkar. ABD'de sosyolojinin resmi olarak Ward'ün 1883'de *Dynamic of Sociology*'i yayınlanmasıyla başladığı; bu çalışmaya kadar akademisyenlerin bu çabalardan anladığının sosyal reform üzerine bilgi toplamaktan ibaret olduğu belirtilir.⁷⁰

ABD'de sosyolojiyle sosyal hizmet arasında bağ olduğu, her ikisinin de çalışma alanları ve çözüm önerileriyle sosyal hizmet niteliği taşıdığı tartışmasına rağmen, Amerikan sosyolojisine ilişkin birçok kaynakta Lester Franklin Ward, William Graham Sumner, Albion W. Small ve F. H. Giddings Amerikan sosyolojisinin kurucu babaları olarak kabul edilir.⁷¹ Hatta bu kabul, Amerikan sosyolojisinin kurucu isimlerinin 1840-1855 arasında dünyaya geldikleri biçiminde, daha açık olarak da ifade edilmiştir. Büyük dürtlü adıyla anılan isimler: Ward, Sumner, Giddings, Small'dur.⁷² İlk Amerikan sosyologları olarak takdim edilen isimlere ilişkin değerlendirmelerin ele aldığımız dönemdeki Amerikan sosyolojisine dair daha net görüntü yakalamamıza yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Her şeyden önce bu isimlerin çalışmalarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerde genel eğilim, daha çok Avrupalı üstadlarını takip ettikleri yönündedir. Erken dönemde Amerikan sosyolojisindeki Kıta Avrupa'sı vurgusuna çok sayıda yazar tarafından dikkat çekilmiştir. Howard W. Odum, "...Amerikan sosyolojisinin Amerikan kültüründen ziyade Avrupa'nın tesirinde kaldığını söyler."⁷³ ABD'de, Amerikan

⁶⁹ James J. Chriss, "The Place of Lester Ward Among the Sociological Classics", **Journal of Classical Sociology** 6(1), pp.5-21, 2006. Aktaran Chriss, "Review Essay: Addams, Ward et al. American Sociology Past to Present", p.493-495.

⁷⁰ Frank W. Blackmar, John Lewis Gillin, **Outlines of Sociology**, New York, The MacMillan Company, 1920, p.558-559.

⁷¹ Kaldı ki ASA'nın ilk başkanları arasında reform hareketinden gelenler olmasının yanı sıra Amerikan sosyolojisinin dört büyük kurucusu olarak görülen Lester Ward, William Graham Sumner, Franklin H. Giddings ve Albion Small'un akademik bir kariyer hedefli öğrenim görmedikleri, İç Savaş sonrası sosyal reform hareketleriyle ilişkili olarak entelektüel görüşler geliştirdikleri sıklıkla hatırlatılır. Bkz: Stephen Park Turner, Jonathan H. Turner, **The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology**, Sage Library of Social Research 181, USA, Sage Publications, 1990, p.13.

⁷² Hans Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev. Tahir Çağatay, A.Ü. DTCF Yayınları No: 105, 3. bs., Ankara, İkbâl Matbaası, 1977, s.205.

⁷³ Atav, "Amerikan Sosyolojisinin Temelleri", s.125.

sosyoloji tarihi konusunda temel referans olarak kabul edilen *Origin of American Sociology*'nin yazarı L. L. Bernard⁷⁴, Amerikan sosyal düşünüşü üzerinde etkili olan Avrupalı yazarlar arasında Bacon, Bastiat, Bentam, Brandford, Buckle, Carlyle, Comte, Condorcet, Darwin, Hegel, Hobbes, Hume, Huxley, Marx, Montesquieu, More, Prudhon, Rousseau, Spencer, Voiltaire'i sıralar.⁷⁵ Bu isimler, Kıta Avrupa'sı-Amerikan toplum düşüncesi ve sosyolojisi ilişkisine ilk ağızdan verilen örneklerdir. Harry Elmer Barnes de Amerikan sosyolojisine temel teşkil eden kitaplar arasında Comte, Bagehot Gumpłowicz, Hobbes, Le Bon, Le Play, Spencer, Tard, Ratzenhofer ve Tönnies gibi Avrupalı isimlerin çalışmalarını öne çıkarır. John Lewis Gillin, Amerikan sosyolojisinin öncü isimlerinin, bu disiplinin ABD'de gelişmesi konusunda Comte, Spencer ve Bagehot'a çok şey borçlu olduklarını kabul ettiklerini hatırlatır.⁷⁶ Ülken de başlangıç dönemi Amerikan sosyologları üzerindeki Kıta Avrupa'sı sosyolojisinin etkisi ve gücü konusunda yapılan değerlendirmeleri destekler nitelikte bir değerlendirme yapmıştır:

“İlk Fransız sosyologlarının eserlerine Birleşik Amerika'da büyük değer verilmiş ve alâkayla takibedilmiştir. Durkheim Amerikalılar için, kendi memleketlerinde emsali olmayan bir devdir.”⁷⁷

Ülken, ABD'de sosyolojinin kurucuları olarak kabul edilen isimlere dair yapmış olduğu değerlendirmede, Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sıyla olan bağı ve aynı zamanda öne çıkan özellikleri olarak uygulamalı sosyoloji çalışmalarının varlığını ve gereğini şu sözlerle özetlemektedir:

“Aslında Amerikan sosyologları Avrupalı üstadlarını takipettiler ve cemiyetin mahiyeti hakkında geniş nazariyeler ileri sürdüler. Fakat başlangıçtaki bu eserlerin (L. F. Ward, A. W. Small, F. H. Giddings, W. G. E. Sumner) araştırma için çok faydasız olduğu görüldü. Ve bu yüzden maalesef nazariye fikrine karşı tepki uyandı, bu da sosyoloji araştırmasını basit bir vakalar dosyası, bir olgular sınıflaşması derecesine

⁷⁴ L.L. Bernard, Amerikan sosyoloji tarihine ilişkin olarak birçok yazar tarafından referans alınan bir isimdir. Onun Amerikan sosyoloji tarihini yazmak için bir girişimi olmuşsa da bu çabasının sonunu getirememiştir.

⁷⁵ Atav, “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”, s.125.

⁷⁶ Gillin, “The Development of Sociology in the United States”, p.3.

⁷⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları**, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları No: 4, İstanbul, Anıl Yayınevi, Çeltüt Matbaası, 1950, s.123.

indirdi. Bu günkü temayül doğrudan doğruya tecrb bir olgular bütününe ait olan sınırlandırılmış nazariyeler kurmaya doğru gidiyor.”⁷⁸

Amerikan sosyolojisinin ortaya çıkışındaki Kıta Avrupa’sı sosyolojisi etkisi ve bağı yaygın bir kabuldür.⁷⁹ Nurettin şazi Kösemihal, 19. yüzyılın sonunda Ward, Sumner, Giddings ve Small’la başlayan sosyolojinin I. Dünya Savaşı sonuna kadar Avrupa sosyolojisi etkisi altında kaldığını belirtir.⁸⁰ Bu bağa ilişkin olarak da Spencer en çok vurgulanan isimdir. Bu anlaşılabilir bir şeydir. Sezer, Spencer’in Türk sosyolojisinde etkili olmayışını şöyle açıklar: Spencer’in kuramı bizde imparatorluğın çöküşüne denk gelirken, ABD yeni doğan bir toplum olduğu için ilgi çekmiştir.⁸¹ Amerikan düşüncesinin Kıta Avrupa’sı referanslarıyla gösterdiği gelişme seyri Amerikan sosyolojisinde çok daha canlı olarak izlenebilir. Spencer bu ereve de anılması gereken isimlerin başlıcasıdır. Amerikan sosyolojisinin erken dönemine ilişkin kaleme alınmış olan hemen neredeyse tüm çalışmalarda, Spencer’in 19. yüzyılda Amerikan entelektüelleri arasındaki inanılmaz çoğunluktaki izleyicilerine dikkat çekilir. Blake’in 19. yüzyılın son kırk yılı içinde Spencer’in kitaplarının ABD’de 350.000 kopyadan fazla sattığını belirtmesi önemlidir.⁸²

Erken dönemde Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa’sıyla olan ilişkisini göstermesi bakımından Martindale’in ABD’den Avrupa’ya öğrenim için giden öğrenciler için verdiği sayı da önemlidir. 1820-1920 arasında 8000 Amerikalı ğrencinin Almanya’da öğrenim gördüğünü belirtir.⁸³ Kaldı ki, en başından Amerikan sosyolojisinin kurucu babalarından biri olarak kabul edilen Sumner da Yale’deki öğreniminden sonra Almanya, İsviçre ve İngiltere’de de öğrenimine devam etmiştir. Gillin açık bir şekilde Almanya doktoralıların ABD’ye Alman etkisini taşıdıklarını ve genç Amerikalıların düşüncelerinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduklarını ne sürer.⁸⁴ Akademi, profesyonel sosyolojinin zeminidir. Amerikalı

⁷⁸ A.e., s.121.

⁷⁹ Atav, “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”, s.130; Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, s.206; Martindale, “American Sociology Before World War II”, p.127.

⁸⁰ Nurettin şazi Kösemihal, “Avrupa ve Amerikada Demokrasi”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 17-18, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962-1963, s.18.

⁸¹ Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, s.41-42.

⁸² Blake, **A History of American Life and Thought**, p.399.

⁸³ Martindale, “American Sociology Before World War II”, p.125.

⁸⁴ Gillin, “The Development of Sociology in the United States”, p.2-7.

gençlerin, yurtdışına özellikle, Alman üniversitelerine ihtisas yapmaya gitmeleri, Amerikan üniversitelerindeki değişimde anahtar faktör olarak görülmüştür. Buna göre, doktorasını Almanya’da tamamlayan kuşak, ABD’ye üniversitenin bir araştırma kurumu olduğu fikrini de getirmiştir. Söz konusu değerlendirmeye göre, üniversitelerin öğretim elemanlarının müfredatı aktarmalarından çok yeni bilgi üreten bir kurum olarak algılanması akademik disiplinleri profesyonelleştirmiştir. Columbia ve Yale gibi üniversitelerin yanı sıra Johns Hopkins, Stanford ve Chicago gibi yeni üniversiteler kurulmuştur. Söz konusu dönüşüm, yeni alanların özellikle sosyal bilimlerin gelişmesiyle sonuçlanmıştır. 1876’da açılan Johns Hopkins Üniversitesi’nin Alman modeli üzerine kurulu ilk Amerikan üniversitesi olduğu belirtilir.⁸⁵

ABD’de düşüncenin üretiminden ilk elde sorumlu kurumlar olarak üniversitenin şekillenmesinde bu Avrupa etkisine vurgu önemlidir. Her ne kadar istatistiki bir detay gibi görünse de Martindale’in 1820-1920 arasındaki döneme dair verdiği rakamsal değerler önemlidir. Atav da adı geçen makalesinde Amerikan sosyolojisindeki Kıta Avrupa’sı etkisini 1860’larda ABD’den Avrupa üniversitelerine ihtisas yapmaya giden büyük öğrenci gruplarına bağlar. Ona göre, Almanya, söz konusu ülkeler arasında en çok rağbet edilen ülke olmasına karşın ABD’de sosyolojinin gelişiminde İngiliz ve Fransızlar daha etkin olmuşlardır.⁸⁶ Amerikan sosyolojisinin öncü isimlerinin yaşam öyküleri ve eserleri söz konusu saptamayı büyük ölçüde doğrular.

Small, çok iyi düzeyde Almanca bildiği halde emekliye ayrıldığı dönemde Fransızca da öğrenmeye çalışmıştır.⁸⁷ Homans, Small’un Amerikan sosyoloji tarihine katkısının diğer kurucu isimlerle kıyaslanamayacak kadar çok olduğunu altını çizer.

⁸⁵ Lengermann, Niebrugge, “Thrice Told: Narratives of Sociology’s Relation to Social Work”, p.63-114.

⁸⁶ John Lewis Gillin, “Development of Sociology in the United States”, PASS, XXI, 1926, pp.1-21. Aktaran, Atav, “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”, s.129.

⁸⁷Carle C. Zimmerman, “Nasıl Köy Sosyoloğu Oldum?”, Çev. Mehmet Eröz, **Sosyoloji Konferansları**, 1965-1966 Ders Yılı, İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 40, İstanbul, t.y, s.96-97.

Ona göre bu katkı Small'un çalışmalarında rahatlıkla gözlenebilir.⁸⁸ Small, söz konusu çalışmalarıyla, sosyolojinin ABD'de gelişimi hakkında olduğu kadar, onun içinden çıktığı Avrupalı, özellikle Alman arka planı hakkında da bilgi verir. Gillin, Alman üniversitelerinin her ne kadar genç Amerikalıların zihinlerinde sosyal bilimlerin çeşitli dallarına ilgi uyandırır da ABD'de sosyolojinin gelişiminde asıl etki İngiliz etkisi olduğunu da ifade eder. İkisi İngiliz, biri Fransız üç ismi öne çıkarır. Bunu da yayınlar üzerinden giderek kanıtlamaya çalışır. Comte'un *Course of Positive Philosophy* ve *System of Positive Polity*, Spencer'in *Study of Sociology* ve *Principles of Sociology* ve Bagehot'un *Physics and Politics* isimli çalışmalarını asıl kaynak olarak gösterir.⁸⁹

ABD'de ilk sosyoloji dersinin 1876'da Yale'de William Graham Sumner tarafından verildiği yaygın kabuldür.⁹⁰ Bununla birlikte, tarih hakkında ve hatta dersi veren konusunda anlaşmazlıklar da vardır. Bernard'ın sosyoloji dersinin verilmesiyle ilgili belirttiği tarih 1873'dür.⁹¹ Daha sonra bu tarihi Sumner'ın ileri sürdüğü belirtilmiştir.⁹² Frederick L. Campbell'a göre ise ilk sosyoloji dersi 1875'te verilmiştir.⁹³ ABD'de ilk resmi sosyoloji dersinin verilmesinin ardından, 1890'larla birlikte artık ABD'de sosyoloji bölümlerinin kuruluşu aşamasına geçildiğinden ve Small'un Chicago'da, Giddings'in Colombia'da bu doğrultuda ilk adımı attıklarından söz edilir. Buna göre Colombia, kantitatif metodolojinin gelişiminde liderliği

⁸⁸ "Fifty Years of Sociology in the United States," *American Journal of Sociology* in May, 1916, "The Future of Sociology," in the publications of the **American Sociological Society**, 1920 ve **Origins of Sociology**.

⁸⁹ Gillin, "The Development of Sociology in the United States", p.2-7.

⁹⁰ L.L. Bernard and Jessie Bernard, **Origins of American Sociology: The Social Science Movement in the United States**, Reprint, New York, Russell and Russell. [1943] 1965; Grier, Lee W., "The History of the Teaching of Sociology in the Secondary School." Ed.D. dissertation, Department of Education, Duke University, Durham, NC, 1971. Aktaran, Michael Decesare, "95 Years of Teaching High School Sociology", **Teaching Sociology**, Vol. 33, 2005, p.236, (Çevrimiçi) <http://tso.sagepub.com/content/33/3/236.full.pdf+html>, 24 Haziran 2010

⁹¹ L.L. Bernard, "The Teaching of Sociology in the United States", *American Journal of Sociology* Vol. 15, 1909, pp.164-213. Aktaran, Decesare, a.y.

⁹² L.L. Bernard, "The Teaching of Sociology in the United States in the Last Fifty Years." *American Journal of Sociology*, Vol. 50, 1945, pp.534-48. Aktaran, Decesare, a.y.

⁹³ Frederick L. Campbell, "Turning Toward Teaching", pp.3-22 in **Teaching Sociology: The Quest for Excellence**, Ed. F.L. Campbell, 1985, H.M. Blalock, and R. McGee. Chicago, IL, Nelson-Hall. Aktaran, Decesare, a.y.

üstlenirken, Chicago ve Colombia ile başlayan süreçle sosyoloji bölümlerinde konu ve metotta standardizasyona gidilmeye başlanmıştır.⁹⁴

Amerikan sosyoloji tarihinin bu türlü anlatımının yanı sıra 1920’lerde birçok Amerikan üniversitesinde sosyolojinin henüz akademik bir disiplin olarak ortaya çıkmadığı da ifade edilir. Dönem itibariyle ana eğilimlerin merkezinin saha araştırmaları ağırlıklı Chicago Okulu ve William Graham Sumner ve Spencer üzerine kurulu sosyal teori çalışan Columbia Üniversitesi olduğu belirtilir.⁹⁵ Yine benzer şekilde bir bilim olarak sosyolojinin ABD’de yer alışı verilen derslerden ziyade yayınlarla açıklama girişimi de vardır. Özellikle *Social Forces* dergisinin yayınlanmaya başlaması, Chicago Üniversitesi’nde yapılan topluluk araştırmaları, *The Polish Peasant*’ın⁹⁶ yayınlanması, sosyolojinin sosyal yardım/hayırseverlik bağlantısının da kopuşu olarak görülür⁹⁷ ki söz konusu kitabın yayın tarihi 1918’dir.

Diğer taraftan, Pitirim A. Sorokin’in 1929’da yayınlanan, Avrupa’da ve ABD’de sosyolojinin son 60-70 yıllık geçmişini karşılaştırarak ele aldığı makalesinde ilk dikkat çektiği konu da sosyolojinin kurumsallaşma düzeyidir. Avrupa’da modern sosyolojinin kurucuları olarak anılan Spencer, Marx gibi isimlerin hiçbirisinin üniversitede görev yapmadığına; üniversitede görev yapan isimlerin ise örneğin Comte, Le Play, Durkheim’in uzmanlık alanlarının sosyoloji olmadığına özellikle dikkat çeker. Sorokin’e göre sosyoloji, bu isimler için aslında bir hobidir. Avrupa’ya kıyasla ABD’de sosyolojinin, kolejlerin ve üniversitelerin gözetiminde, onlar aracılığıyla gelişmiş olduğunun ve başlangıcından itibaren bir üniversite ya da kolej disiplini olarak yerini aldığını belirtir. Sosyolojinin Avrupa üniversiteleri ders programlarında yer almazdan çok önce, birçok Amerikan üniversitesinin programında bulunduğu, 1876’da Sumner tarafından Yale’de; 1890’da Giddings tarafından Bryn Mawr Üniversitesi’nde; 1898’de Small tarafından Chicago Üniversitesi’nde sosyoloji dersi verilmeye başlanmış olmasını kanıt olarak gösterir.

⁹⁴ Martindale, “American Sociology Before World War II”, p.127-128.

⁹⁵ Uta Gerhardt, “Much More than a Mere Translation —Talcott Parsons’s Translation into English of Max Weber’s *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*: An Essay in Intellectual History”, *Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie*, 32(1) 2007, p.50.

⁹⁶ William Isaac Thomas&Florian Znaniecki, 1918.

⁹⁷ Turner, Turner, *The Impossible Science An Institutional Analysis of American Sociology*, p.39.

Sorokin'e göre ABD'de sosyoloji, Avrupa'ya kıyasla üniversitelerin olmazsa olmazıdır.⁹⁸

Amerikan sosyolojisinin gelişimini Amerikan kimliğinin oluşumundan ayrı düşünmediğimizi belirtmiştik. Amerikan kimliğinin oluşumunda gözlemlenen Kıta Avrupa'sı etkisi, benzer bir şekilde Amerikan sosyolojisinin kendine has özelliklerini kazanma sürecinde de devam etmiştir. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, bu belirgin Kıta Avrupa'sı sosyolojisi etkisine rağmen, Amerikan sosyolojisi aynı zamanda Kıta Avrupa'sı sosyolojisinininkinden de farklı bir nitelik kazanabilmiştir. Bu elbette kendisinin yaşamakta olduğu hızlı endüstrileşmenin yarattığı sorunların aciliyetiyle de ilişkilidir. 1900'lü yıllarda ABD, artık bir endüstri ülkesidir. Ancak ışıltılı görünse de büyük şehirlerde sefalet hâkimdir.⁹⁹

“Mc Keesport'tan Pittsburgh'a kadar uzanan ovada 14000 baca göklere yükselmekte...Bu bacalar durmadan ateş duman saçmakta...Romalıların ateş tanrısı 'Vulcain'in ülkesi bu ovadan daha sıkıntılı daha boğucu olamazdı..Sayısız yaralı ölü veren bir cehennem...binlerce göçmen her yıl buralara gelir, yutuluncaya kadar çile doldurur...İnsanlar sakat kalmış, yıkılmış, ölmüş, kimin umurunda...Her boşalan yere can atan, kölelik zincirine vurulmağa hazır binlerce insan sıra beklemekte...”¹⁰⁰

Bu hızlı dönüşümün yaşandığı dönemde ABD'nin ilk sosyoloji bölümünün kurulduğu şehrin Chicago olması şaşırtıcı değildir. Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1892'de kurulmuştur.¹⁰¹ I. Dünya Savaşı'ndan 1930'ların ortalarına dek Amerikan sosyoloji tarihini Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün tarihi olarak ele alan değerlendirmeler dahi mevcuttur.¹⁰² Ülke içindeki diğer sosyoloji bölümlerine nazaran Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün böylesine etkin olmasının temel nedenlerinden biri de üniversitenin Chicago gibi belli karakteristikleri olan bir kentte kurulmuş olmasıdır. 1830'larda Chicago, dünyanın en

⁹⁸ Pitirim A. Sorokin, “Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I”, **Social Forces**, Vol.8, No.1 Sep.1929, p.57, (Çevrimiçi) <http://www.jstore.org/stable/2570052.pdf>, 10 Ağustos 2007.

⁹⁹ Kösemihal, “Avrupa ve Amerikada Demokrasi”, s.6-7.

¹⁰⁰ Comte de Vay de Vaya, **Bir Göçmen Gemisinden Amerikaya Doğru**, 1908. Aktaran Kösemihal, **a.e.**, s.6.

¹⁰¹ Department of Sociology the University of Chicago, “History and Culture”, (Çevrimiçi) <http://sociology.uchicago.edu/departement/history.shtml>, 30 Eylül 2009.

¹⁰² Lengermann&Niebrugge, “Thrice Told:Narratives of Sociology's Relation to Social Work”, p.90; George Ritzer, **Classical Sociological Theory**, New York, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996, p.50.

büyük ve en zengin endüstri şehirlerinden biridir. Aynı zamanda geniş yoksul kitlelerin en çok bulunduğu Chicago, 1 Mayıs'ın doğuşuna da ev sahipliği yapmıştır.

Chicago, dönem itibariyle ülke içi ve dışı için yeni bir metropoldür. Bir çekim merkezi olması nedeniyle içerden ve dışarıdan yoğun göç alan bir bölgedir. Göç hareketlerinin de katkısıyla Chicago, ABD'nin en büyük kentlerinden biri haline gelmiştir. Söz konusu zenginlik ve büyüme, bir çekim merkezi haline gelme hiç kuşkusuz üstesinden gelinmesi gereken yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Lewis A. Coser, Chicago'nun karakteristiklerini "çoğu güçlü ampirik eğilimlere sahip olan Chicago sosyologlarının, 'sosyoloji laboratuvarı'nı bulmaları için, ağırbaşlı Midway caddesi kıyısındaki duvarlarla korunmuş çevrelerinden birkaç blok öteye yürümeleri yetti"¹⁰³ sözleriyle özetler. Bu sebeplerle Chicago Üniversitesi'nin kent çalışmalarının merkezi haline gelmesi şaşırtıcı olmaktan uzaktır. Chicago bir kent olarak, onlar için laboratuvar işlevi görmüştür. Kente duyulan bu ilginin arkasında, daha temelde hızlı endüstrileşmenin yarattığı problemlerle yüz yüze kalış vardır.

Endüstrileşmenin getirdiği problemlerin yanı sıra göçmenlerin topluma uydurulması mevzusu "sosyal patoloji" gibi bir kavramlaştırmaya ve sosyal psikolojiyle yakın temasa yol açmıştır. Bu nedenlerle kent sosyolojisi, öncelikle ABD'de bir disiplin haline gelmiştir. "Kentın mekan üzerindeki fiziki ve sosyal yerleşim düzeni ilk kez Chicago okulunun çalışmalarında ele alınmaktadır."¹⁰⁴

1914'te Chicago Üniversitesi'ne gelen Robert E. Park, bölümü kent çalışmalarının merkezine dönüştürerek kent sosyolojisinin öncüsü olarak tanınmıştır. Chicago Sosyoloji ya da yaygın kullanımla Chicago Okulu, kent sosyolojisinde kendilerini dünya çapında etkin kılan çalışmalar yapmışlardır. Amerikan kentlerini merkeze alan modeller geliştirmişlerdir. Bu çalışmalarda sanayileşme merkezi bir konumdadır.

¹⁰³ Lewis A. Coser, "Amerikan Eğilimleri", Çev. Alaeddin Şenel, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Tom Bottomore, Robert Nisbet, Ed: Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ankara, Ayraç Yayınevi, Nisan 2002, s.319.

¹⁰⁴ Ayşe Azman, "Mübeccel Kıray'da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekansal Yerleşim Düzeni", **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 15, İstanbul, Kızılçeleme Yayınları, 2006, s.805.

Çünkü sanayileşme, kendilerini tanımlamalarına izin verdiği gibi, aynı zamanda kendilerini dünyanın geri kalanından farklı kılmalarına da zemin yaratmıştır.

1920’lerde Chicago’nun sosyoloji biliminin akademik merkezi olduğunu belirtilir.¹⁰⁵ Chicago Okulu, dönem itibariyle ABD’de sosyolojik araştırmaların genel niteliğinin belirlenmesinde adeta “tek-el”dir. Çünkü söz konusu dönemde Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Amerikan sosyoloji disiplinin tek büyük dergisi olan *American Journal of Sociology* (AJS) dergisini yayımlamaktaydı. Ayrıca Amerikan Sosyoloji Derneği’nin başkanlığını yapmış isimler de Chicago Okulu mensupları arasında yer almaktaydı. Saha çalışmalarının, istatistik metotlarının kullanımının yaygınlığıyla Chicago Sosyoloji, sözünü ettiğimiz bu gücü nedeniyle Amerikan sosyolojisinin genel karakteristiklerinin anlaşılmasında da belirleyici olacaktır. Berkes de Chicago sosyolojinin o dönem Amerikan sosyolojisinin zirvesinde yer alışını, ABD’de I. Dünya Savaşı döneminde yaşanan ekonomik bunalım kaynaklı sorun ve suçların çözümünde teorilerin değil, doğrudan gözleme dayalı araştırmaların kullanılmasına bağlar.¹⁰⁶

Martindale, 1927’de William F. Ogburn’un bölüme katılmasıyla kantitatif metodoloji ve istatistiğin daha da güç kazandığını belirtir. Daha öteye, Chicago sosyolojinin sosyal çevre, kent sosyolojisi, kent alt kültürleri, sosyal düzensizlikler, çocuk suçluluğu, ırk ilişkileri, grup davranışı ve sosyal psikolojiye dönemin diğer bölümleriyle kıyaslanamayacak katkılarda bulunduğu dikkate çeker. Chicago Üniversitesi mensuplarından Charles R. Hendersen’in öğrencilerini alana, kent problemlerine dair bilgi toplamak için gönderen ilk kişi olduğunu belirtir. Hendersen, 1894’te yayınlanan *A Catechism For Social Observation* başlıklı çalışmasında sahadan sistematik bilginin nasıl toplanacağını anlatır. Martindale, Hendersen’in bu çalışmasıyla kenti sosyolojik bir laboratuvar olarak gözlemlemekle kalmadığını, aynı zamanda kent problemlerinin üniversitelerce sistematik çalışmalarla çözümü bulunacak bir konu haline getirdiğine vurgu yapar.¹⁰⁷ Ülken’e göre ise Chicago

¹⁰⁵ Zimmerman, “Nasıl Köy Sosyoloğu Oldum?”, s.97.

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.111.

¹⁰⁷ Martindale, “American Sociology Before World War II”, p.131-138.

Okulu tetkikleri bakımından Fransa'daki Science Sociale'i az çok aynı yolla takip eder.¹⁰⁸

Chicago Okulu çevresince yapılan araştırmalarda bolca örneğini görebileceğimiz ABD'de ampirik metotların sosyolojide kullanımının yaygınlaşmasını Martindale, devletin hâkimiyetini etkin kılma çabasıyla ilişkilendirir. 19. yüzyılın son çeyreğinde bir toplum bilimi için istatistiğin, matematiksel tekniklerin, kantitatif metotların ne kadar önemli olduğunun farkına varılmasını, modern devlet için vazgeçilmez bir durum olarak tahlil eder. Martindale, ABD'de ampirik çalışmaların yaygınlaşmasıyla devlet politikası arasındaki ilişkiyi ABD'de 1920'lerde yaşanan çiftlik krizine bağlar ve uygulamalı sosyoloji çalışmalarının 1920'lerden sonra zirveye çıktığını belirtir. 1920'lerde yaşanan çiftlik krizlerinin bir sonucu olarak Tarım Bakanlığı, sosyal bilim araştırmalarını sistematik bir şekilde kullanımını desteklemiş ve neticede ABD'de köy sosyolojisi büyük ölçüde hız kazanmıştır. Bu krizlerin bir sonucu olarak devletin ilk kez sosyolojik araştırmalara düzenli yardımlar yapmaya başladığını belirtir.¹⁰⁹ Berkes de ampirik çalışmaların kullanımının yoğunluğuyla öne çıkan Chicago Üniversitesi'nin toplumsal bilim, ekonomi ve siyasal bilim hocalarının sık sık Washington'a çağrıldığına dikkat çeker. Çünkü Roosevelt, döneminin yaşanan sıkıntılarını aşmada üniversiteye başvurmuştur.¹¹⁰

Martindale, ampirik araştırmaların yaygınlaşmasının sosyal bilimciler, vakıflar ve yerel yönetimler arasında bir bağ yarattığının da altını çizer. Bu ilişki için verdiği örnek de yine Chicago Üniversitesi'dir. Chicago Üniversitesi hayırseverler tarafından kurulmuştur. Rockefeller Vakfı, Chicago Üniversitesi'nin en büyük pay sahibi kurucuları arasındadır.¹¹¹ Rockefeller ailesinin vakfı, sosyal bilimlerin ana finansal sponsorları arasındadır. Özellikle iki savaş arası dönemde yapılan sosyolojik araştırmaların büyük oranının John D. Rockefeller Jr. tarafından idare edildiği, Institute for Social and Religious Research¹¹² (ISRR) orijinal adıyla the Committee

¹⁰⁸ Hilmi Ziya Ülken, "İçtimai Araştırmalar-Anket Örnekleri", **Sosyoloji Dergisi**, 1941-1942, Sayı 1, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası, 1942, s.271-320.

¹⁰⁹ Martindale, "American Sociology Before World War II", p.135.

¹¹⁰ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.125.

¹¹¹ Martindale, "American Sociology Before World War II", p.134-137.

¹¹² Sosyal ve Dini Araştırmalar Enstitüsü

on Social and Religious Surveys¹¹³'i desteklediği belirtilir. 1922'de organizasyonun adı değiştirildiğinde, belirlenen hedefler pratik olana yöneliktir: Özellikle Protestan Hristiyanlığın dünyadaki sosyal ve dinsel güçlerinin etkinliğini iyi anlamda artırmak. Şöyle ki, Rockefeller yardım kuruluşları genellikle pratikteki yönelik "gerçekçi", Hristiyan sosyal eylemi olarak gördükleri çalışmaları desteklerken, pür akademik olarak adlandırdıkları çalışmaları desteklemeyi reddetmişlerdir. Bu anlamda ISRR sponsorluğunda yayınlanan birçok sosyoloji kitabı, kullanılan istatistiki bilginin yoğunluğu nedeniyle dışarıdan bakıldığında ISRR'nin söz konusu "dünyevilik" amacına da uygun düşmektedir. Bu çerçevede Park tarafından gerçekleştirilen çalışmaların birçok yönden Rockefeller Vakfı'nın gündemine karşılık geldiği öne sürülür.¹¹⁴

Ortaya çıkışı ve gelişimi bu şekilde öykülendirilen Chicago Okulu'nun hiçbir sosyologu sosyolojinin temel problemlerine ilişkin herhangi bir çaba sergilememişlerdir. Endüstri sorunlarına bağlı Kıta Avrupa'sı tartışmalarını elbette biliyorlardı, ama bunlara yönelik bir tartışma içinde de değillerdir. Bu anlamda Chicago Okulu'na yakıştırılan nitelikler sonradan yakıştırılmıştır diyebiliriz. Özellikle de Soğuk Savaş'la birlikte Kıta Avrupa'sı-ABD ilişkisine bağlı olarak. Chicago Okulu'na atfedilen niteliklerin temelinde endüstri toplumunun geleceği konusunda Marx'ın çıkarımları dışı bir yol bulma çabaları yatar.¹¹⁵

Birçok kaynakta Chicago Okulu'nun en aktif olduğu zamanın I. Dünya Savaşı'ndan 1930'ların ortasına kadar olduğu belirtilir.¹¹⁶ Ancak Chicago Okulu'nun dışarıdan fark edilişi 1950 sonrasıdır. Diğer bir ifadeyle, Chicago Okulu'nun ilgi görmesi belli bir dönemdedir. Soğuk Savaş döneminde. Bu dönem, Kıta Avrupa'sıyla ABD ilişkisinin yeniden kurulduğu dönemdir. ABD'de 1950-1960 arasında sosyoloji adına söylenebilecek bir şey yoktur. 1950-1960 dönemi ilerleyen bölümlerde

¹¹³ Sosyal ve Dini Araştırmalar Kurulu

¹¹⁴ Turner, Turner, **The Impossible Science An Institutional Analysis of American Sociology**, p.40-47.

¹¹⁵ Recep Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

¹¹⁶ Andrew Abbott, "Of Time and Space: The Contemporary Relevance of the Chicago School", **Social Forces**, Vol. 75, No. 4, Jun., 1997, p.1153, University of North Carolina Press, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2580667>, 18 Mart 2010.

değineceğimiz gibi, Amerikan toplumunun farklı bir atmosfer yaşadığı bir dönemdir. Yankısını sosyolojide de bulacaktır. Sosyoloji adına tartışmaların kısıtlandığı, yasaklandığı ve baskının hâkim olduğu bir dönemdir. Sosyoloji adına sözlerinin olmadığı bu dönemle ilgili olarak geriye bakıldığında kent çalışmaları ve Chicago Okulu öne çıkarılır. Bir anlamda, ABD’de sosyolojinin varlığı ve önemine dair söz söyleme ihtiyacına Chicago Okulu karşılık gelecektir.

Sonradan Amerikan sosyolojisi üzerine dile getirilen çeşitli yargılarda Chicago Okulu üzerinden Amerikan sosyolojisinin ampirik çalışmalarla özdeşleştiriliyor olması konumuz açısından önemlidir. Çünkü söz konusu vurgu üzerinden Türk sosyolojisine ilişkin çeşitli yargılara varıldığı gibi, yine bu vurgu üzerinden Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisine dair de çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Bunlar arasında, Amerikan sosyolojisinde istatistiğin ve alan araştırmalarının ağırlıklı olduğuna dair değerlendirmeler en yaygın olanıdır. Barlas Tolan’a göre Amerikan sosyolojisinde istatistik önemli bir yer tutar. Çünkü bilim anlayışları “...‘nicelin nitele’ veya ‘sayısalın kavramsala üstünlüğü’nü bir doğma olarak ele almaktadır”. Elde edilen veriler ölçülebilir olduğu takdirde bir anlam taşır. Parçalara ayrılmış toplumsal gerçeklik sayısallaştırılarak ölçülmeye çalışılmıştır.¹¹⁷ Vurgu, Amerikan sosyolojisinde toplumsal hayatın bir tür bilimsel dökümünün yapılabileceğine duyulan inancadır. Sorokin de Amerikan sosyoloji çalışmalarının Kıta Avrupa’sı sosyolojisine kıyasla ağırlıklı olarak kantitatif ve ampirik bir karakter taşıdığına dikkat çeker.¹¹⁸ Ülkemizde buna yapılan övgüye karşılık, Sorokin bunu acımasızca eleştirir.

Yine Halide Edib’in 1928-1932 yılları arasında yakın temasta bulunduğu Amerikan üniversiteleriyle ilgili gözlemleri de Sorokin’in ileri sürdüklerini destekler niteliktedir.¹¹⁹ Halide Edip¹²⁰, tarihin göz ardı edildiğinin ve istatistik metodunun

¹¹⁷ Barlas Tolan, **Sosyoloji**, Ankara, Gazi Kitabevi, Ekim, 2005, s.52.

¹¹⁸ Sorokin, “Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I”, p.61-62.

¹¹⁹ Bir misyoner okulu olan İstanbul Kız Koleji’nden mezun olan Halide Edib’in 1928 yazında Williamstown, Massachusetts’deki Siyaset Enstitüsü’nde konuşmacı olarak, 1929-1930 ikinci sömestrinde Barnard College’de misafir öğretim görevlisi olarak bulunduğu belirtilir. Bkz: Marry Mills Patric, **İstanbul Kız Koleji 1871-1924**, Çev. Şeyma Akın, İstanbul, Tez Yayınları, 2001, s.141.

hâkim olduğunun altını çizer.¹²¹ Halide Edib'in çalışmasında yer verdiği Amerikalı akademisyenlerin kendilerine dair gözlemleri de Sorokin'in saptamalarını desteklemektedir:

“Amerikada fikirden ziyade teknik ve müspet mevzular hâkimdir. Düşünmek ve fikriyat sahasında Avrupadan çok geridirler. Felsefe ve tarih, hattâ edebiyatın özü mühim bir mevki almamıştır.”¹²²

Sorokin'in ve Halide Edip'in saptamaları aslında şaşırtıcı olmaktan uzaktır, özellikle de ABD'nin sıklıkla dile getirildiği gibi tarihsiz bir toplum olduğunu verili kabul edersek. İsmail Coşkun da Amerikan sosyolojisinde tarihi boyutun değerlendirme dışı bırakılmasını, aslında birebir “Amerikan toplumu”nun kendi serüveniyle ve deneyimleriyle ilişkilendirir.¹²³ Sorokin'e göre ABD'de sosyal düşünce tarihi bilgisi yetersizliği adeta bir kuraldır ve bu durum ona göre Amerikalı sosyologların büyük çoğunluğu için geçerlidir.¹²⁴ Berkes de özellikle ABD'de genel olarak toplum bilimleri alanlarında sadece öğrencilerin değil, profesörlerin bile tarih bilgisi ve anlayışından yoksun olarak yetiştiklerini hayretle aktarır.¹²⁵ Dolayısıyla Amerikan sosyolojisine yönelik değerlendirmelerde vurgu, tarihsel boyutun göz ardı edilmesine, ampirik çalışmaların ve istatistiğin yaygın kullanımına yöneliktir.

Söz konusu değerlendirmelerin kapsadığı zaman diliminin Amerikan sosyolojisine ilişkin farklı değerlendirmeler de mevcuttur. Amerikan sosyolojisinde istatistiğin yeri ve Marx'la ilişki, bu değerlendirmelerin dikkat çeken iki başlığıdır. Charles Horton Cooley'in Amerikan sosyolojisinde istatistiğin yeri ve önemine dair yapılan bunca vurguya karşın, istatistiğin kullanımı konusunda tereddütleri vardır. Cooley, istatistiğin sosyolojide tek başına kullanılmasına oldukça temkinli yaklaşmaktadır. Ona göre topluma ilişkin belli şeyler bazı metotlarla anlaşılabilirken, istatistikle ölçülemeyebilir. Bu nedenle eğer gerçek aranıyorsa her iki metot birlikte

¹²⁰ Gözlemleriyle sosyolojiye de önemli katkıları olan Halide Edib romanlarıyla ve İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörlüğüyle anılmaktadır. Halide Edib üzerine daha çok edebiyat bölümlerince çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte sosyolojide de önemli bir yeri vardır.

¹²¹ Edib, **Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**, s.227.

¹²² A.y.

¹²³ İsmail Coşkun, “ABD’de Sosyolojinin Teşekkülü Sorunu Üzerine”, içinde **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s.253-264.

¹²⁴ Sorokin, “Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I”, p.61-62.

¹²⁵ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.45.

kullanılmalıdır.¹²⁶ Homans da 1930'ların Amerikan sosyolojisine ilişkin değerlendirmeleriyle bu bakımdan dikkat çeker. Büyük buhranının etkilerinin halen devam ettiği bir dönemdir. Ancak ona göre, sosyal bilimlere yansımaları farklı olmuştur. Samuel Stouffer ve Paul Lazarsfeld'in önderliğinde yeni istatistik teknikleri icat edilmesine, teknik gelişmeler arasında saydığı alan araştırmasının antropolojiden devralınarak sosyolojiye tanıştırılmasından ve bu gelişmelerin sonuçlarından söz eder.¹²⁷ Ancak şunu da ekler: Tekniklerden daha önemlisi fikirlerdi. Rus devrimi Marksizm'i bazı gruplar arasında, özellikle New York'ta öğrenim gören fakir Yahudilerin çocuklarınca, tartışmasız kabul gördü. Bu dönem aynı zamanda Freud'un fikirlerinin entelektüeller arasında genel kabul gördüğü bir dönemdir.¹²⁸

Small, AJS'de Marx'ı öven yazılar da kaleme almıştır. Thomas James Phelan, Small'dan aktarır: Small'a göre Marx, sosyal bilimlerin tarihinin az sayıdaki büyük düşünürlerinden biridir ve tarih gösterecektir ki Marx, Galileo'nun fizik bilimlerinde edindiği konuma sosyal bilimlerde erişecektir.¹²⁹ Yine Sabiha Sertel'in gözlemleri de Amerikan sosyolojisinin dönem itibarıyla Marx'la ilişkisine dair epeyce fikir verir. Sertel, ABD'de öğrenim gördüğü dönemde "sınıf bilinci" kavramlaştırmasıyla nasıl tanıştığı ve etkilendiğini anlatır. Profesör Ogborn'un sosyoloji dersi neticesinde bu kavramlaştırmayla tanıştığını ve sosyalizme ilgi duyduğunu belirtir. Sertel'in hatıralarından aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin dönem itibarıyla sadece uygulamalı ve kantitatif sosyoloji çalışmalarına indirgenemeyeceğini de ilk elden öğrenmiş oluyoruz. Martindale, Amerikan sosyolojisinin kurucularından sayılan Small'un da kendi neslinin Marx'ı derinlemesine okuyan birkaç Amerikalı sosyologundan biri olarak tarif etmesi, Sertel'in hatıralarında aktardığı Amerikan

¹²⁶ Gillin, "The Development of Sociology in the United States", p.10.

¹²⁷ Arensberg&Kimball'in **Family and Community in Ireland** (1941), W. F. Whyte'in **Street Corner Society** (1943); Lynds (1928) ve W. L. Warner (1941-1963)'in cemaat çalışmaları; Elton Mayo araştırmalarıyla modern endüstrinin deneysel ve saha çalışmasını tanıstırmaktadır. Moreno kendisinin tanımladığı sosyometriyi **Who Shall Survive?** (1934) isimli kitabında ortaya koymuştur.

¹²⁸ George C. Homans, "Fifty Years of Sociology", **Annual Review of Sociology**, Vol. 12, 1986, Published by Annual Reviews, p.XIII-XIV, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2083191>, 18 Mart 2010.

¹²⁹ Albion Small, "Socialism in the Light of Social Science", **American Journal of Sociology**, Vol. 17, pp.804-819, 1912, p.809-810. Aktaran Phelan, "From The Attic Of AJS: Unusual Contributions To American Sociology, 1895-1935", p.73.

sosyolojisi resmine bu anlamda katkıda bulunur. Amerikan sosyolojisinin Marksizm’le ilişkisinin ülkemizden izini sürebileceğimiz bir diğer isim, 1934’te doktora yapmak üzere ABD’ye Michigan Üniversitesi’ne giden Behice Boran’dır. Boran, “derslerde okutulmuyordu”, dese de, Marksist kuramla ilk tanışıklığını bölümündeki bir sosyoloji profesörünün oğluyla girdiği tartışmadan edinir. ABD yıllarının sonunda Marksizm’i tereddütsüz benimsediğini söyler.¹³⁰

ABD, diğer adıyla “yeni dünya”dır. Diğer taraftan, Amerikan toplumu, Amerikan kimliğinin inşası sürecinde Avrupa değerlerini reddetmek bir yana, bu değerlerin sahiplenicisi olarak ortaya çıkacaktır. Hatırlatmalarda bulunmakla yetindiğimiz toplumsal ve tarihsel arka plan nedeniyle sosyoloji biliminin ortaya çıkışı yeni bir toplum ve tarih görüşü ortaya koymasına karşılık, Amerikan sosyolojisinde tarihi boyutun göz ardı edildiği, olayların teknik düzeyde ele alındığı türünde çizilen bir profille karşılaşırız. Bu çerçevede Amerikan sosyolojisinde en çok kullanılan tekniğin istatistik bilgisinden yoğun olarak yararlanan saha çalışmaları olduğu sıklıkla belirtilir.

Amerikan nüfusunun gösterdiği özellikler, Amerikan sosyolojisindeki saha çalışmalarının yoğunluğunun anlaşılmasında kilit önemdedir. Bir cazibe merkezi olarak algılanan Amerika kıtası keşfedildiği andan itibaren “eski dünya”dan yeni bir başlangıç yapmak isteyenlerin akınına uğramıştır. ABD’nin cazibesi eski dünyayla da sınırlı kalmamış, dünyanın geri kalanından, farklı coğrafyalardan ve kültürlerden yoğun göç almıştır. Saha çalışmaları da bu nedenle nüfusu kayıt altına alarak, farklı aidiyetleri tek bir kimlik altında toplama çabası nedeniyle görülecektir. Mesele, “gelecek”tir. Nüfusun heterojenliğini aşarak, daha etkili bir geleceğe sahip olabilmek ya da mevcut düzeni korumak profesyonel yardım gerektirmektedir. Sorun görüldüğünde anlık müdahalelerle düzenin devamını garantiye almaktan doğan zorunluluk, saha çalışmalarının yoğun olarak kullanımına yol açan faktörlerin başlıcasıdır. Bununla birlikte, ABD’de erken dönemde adından söz ettiren akım, saha çalışmalarından ziyade kuramsal boyutu da olan şehir çalışmaları olacaktır.

¹³⁰ Mete Çetik, “Bir Akademisyen Olarak Behice Boran”, **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.32.

Şehir çalışmalarının yanı sıra köklü köy sosyolojisi geleneği, Amerikan sosyolojisinin öne çıkan bir diğer yanıdır. Bu alanda kuramsal çabadan ayrı olarak çok fazla çalışma yapılmıştır.¹³¹ Sorokin'e göre dönem itibariyle Amerikan sosyolojisinin en güçlü olduğu, hatta liderliği elinden bırakmadığı alan köy sosyolojisidir.¹³² Amerikan kimliğinin oluşum meselesi hatırd tutulunca, aslında Amerikan sosyolojisinde köy sosyoloji çalışmalarının söz konusu yoğunluğu ve etkinliği daha anlaşılır bir hâl almaktadır. ABD, kendi kimliğini şehir toplumu, endüstri toplumu olmak üzerine kurmuştur. Bununla birlikte, hedefleri, şehirle bütünleşik bir kırdır. Bu anlamda köy araştırmalarıyla yapılan daha çok, dışarıdan gelenlerin bir nevi "saptanarak" Amerikan toplumuyla bütünleştirilmelerinin temelini ortaya konma çabası, bir tür kılavuzluktur. Yine ABD'de antropoloji çalışmalarının etkin olmasını ve birçok bölümün adının 'Sosyoloji ve Antropoloji' olmasının da ancak bu çerçevede anlaşılabileceğini düşünüyoruz.

4. Amerikan Sosyolojisinde Protestanlığın İzleri

ABD'ye sosyolojinin aktarılış süreci, koşulları ve bir kurum çatısı altında kendine yer edinmesi kuşkusuz ona belli niteliklerini kazandırmıştır. Kıta Avrupa'sı Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından Comte, Amerikan kimliğinin oluşumu ve dolayısıyla Amerikan sosyolojisinin gelişimi konusunda fikir vermesi bakımından ABD'deki kişisel serüveniyle de örnektir. Comte'un pozitivizmi Avrupa sosyal düşüncüsü üzerinde olduğu kadar Amerikan sosyal düşüncüsü üzerinde de etkili olmuştur. Ancak Comte'un düşüncelerinin ABD'de söz konusu etkinliğini kazanması çok da kolay olmamıştır. Comte'un düşüncelerinin ABD'de yaygınlık kazanması belli aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir. Bu daha çok o dönem Amerikasının genel atmosferiyle ilişkilidir.

¹³¹ Recep Ertürk, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.185.

¹³² Sorokin, "Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I", p.62.

17. yüzyılın başında İngiltere'deki dini baskıdan kaçarak gelen Püritenler, New England bölgesine yerleşmişler ve Kuzey Doğu ABD'deki bu bölgeyi, ABD'nin birçok konuda öncü bir bölgesi haline getirmişlerdir. Büyük ölçüde Püritenlerin ilk kuşağının kendilerini bir eğitim sistemi kurma konusunda görevli saymış olmaları, entelektüel hayatta da belirleyici olmalarını sağlamıştır. Basımevi kurarak kitaplar basmışlar ve dinin sınırları belirlediği bir çerçevede entelektüel bir hayat geliştirmişlerdir. Dini motivasyonla bir okul sistemi kurmayı başarmışlardır. Çünkü dinlerinin ve ülke kanunlarının anlaşılması bakımından çocukların eğitim görmesini zorunlu kabul ediyorlardı. Hatta bu, bir kanuna bağlanmıştı. Söz konusu kanunda da İngiltere'nin eğitim konusundaki kanununun örnek alındığı belirtilir.¹³³

ABD'nin ilk çok satan kitabı da New England bölgesinden çıkmıştır. Michael Wigglesworth'un *The Day of Doom* isimli kitabıdır. İlk baskısı 1662'de yapılan ve popülaritesini kuşaklar boyu yitirmediği belirtilen¹³⁴ kitabın adı, mevcut düşünsel atmosferi ve ilgiyi göstermesi bakımından özetleyici niteliktedir. Kaldı ki bu düşünsel ortam 17. yüzyıla özgü kalmamış, Amerikan düşüncesinin belirgin karakterlerinden biri halini almıştır diyebiliriz. Felsefenin ABD'deki seyri bu anlamda aydınlatıcıdır. Amerikan İç Savaş'ı öncesi felsefe bağımsız bir alan olmaktan ziyade, üniversitelerde okutulan bir derstir. Blake'e göre bir profesörden beklenen ya da profesörün kendisine görev bildiği sorumluluk, felsefe dersi aracılığıyla öğrencilerinin dini inancını kuvvetlendirmek ve tehlikeli olabilecek sorulara bertaraf edici cevaplar vermekten ibarettir. 18. yüzyılın sonlarında getirilen İskoç felsefesinin de bu amaca çok uygun düştüğünden ABD'de oldukça popüler olduğu belirtilir.¹³⁵

19. yüzyıl Amerikasında kaynak olarak İncil'in kabul edildiğini, entelektüel hayatın, kilise ve ilahiyat okullarının tekelinde olduğunu o dönemi konu alan çalışmalardan izleyebiliyoruz. Entelektüel hayatın kalbi sayılan New England'da din, hayatın her anına o kadar hâkimdir ki İncil'i okuyabilmenin yeterli hukuk bilgisine sahip olmak

¹³³ Blake, **A History of American Life and Thought**, p.54.

¹³⁴ A.e., p.61.

¹³⁵ A.e., p.402-403.

anlamına geldiği belirtilir.¹³⁶ Birçok sosyoloji tarihçisi, ABD’de içinde sosyoloji disiplininin ortaya çıktığı Protestan havaya dikkat çekerler. Susan E. Henking, “Protestant Religious Experience And The Rise of American Sociology: Evidence From The Bernard Papers” başlıklı makalesinde dinsel arka planın gücünü ve etkinliğini erken dönem Amerikan sosyologlarının yaşam öykülerinden hareketle göstermeye çalışır. Henking, çalışmasında biyografilerden hareketle erken dönem Amerikan sosyologlarının ağırlıklı olarak Protestan olduklarının altını çizer.¹³⁷ Vurgu, daha çok ABD’de kilise ile sosyoloji arasındaki ilişkiyedir.

Yine Coser de ilk Amerikan sosyologlarının çalışmalarının dini yanı ağır basan çalışmalar olmasını, onların sosyolog olmakla birlikte aynı zamanda vaiz olmaları ya da papaz çocukları olmaları yahut da ilahiyat okumuş olmalarıyla ilişkilendirir. Ayrıca ilk Amerikan sosyologları arasında saydığı Sumner, Small, Vincent, Hayes, Weatherly, Lichtenberger, Gillin ve Gillett’in sosyolog olarak eserler vermeden önce yaptıkları Protestan vaizliğini buna örnek olarak gösterir.¹³⁸ Coser de Henking gibi erken dönem Amerikan sosyologlarının biyografilerini merkeze alarak “...Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde sosyolog olmuş, hemen tümü kırsal bölgelerden ya da küçük kasaba çevresinden çıkmış bu kimseler arasında Hristiyan inancının yaygın olduğu yolunda hiç kuşku kalmadı” diyerek Henking’in görüşlerini destekler bir değerlendirme yapmıştır.¹³⁹

Daha öteye, bu isimler babaları papaz olmasa da, kendileri papazlık mesleğini icra etmeseler de ya da ilahiyat okumamış olsalar da Püritenliğin şekillendirdiği eğitimin merkeze alındığı okullarda ilk öğrenimlerini görüyorlar ve dolayısıyla biçimleniyorlardı. O dönem Amerikasında Protestanlığın kültürel hegemonyasında, bu okullar dışında eğitim alabilecekleri başka alternatifleri de yok gibidir.

¹³⁶ M. Radin, “Modern Legal Education”, **Encyclopedia of the Social Sciences**, Vol. IX, s.334 – 340 s.337; R. Pound, **The Lawyer from Antiquity to Modern Times**, St. Paul (Minnesota - U.S.A.) 1953, s.133. Aktaran Arat, **Amerikan Hukuk Öğretiminde “Case Method”**, s.5, 2 nolu dipnot.

¹³⁷ Susan E. Henking, “Protestant Religious Experience And The Rise Of American Sociology: Evidence From The Bernard Papers”, **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Vol. 28, Issue 4, 1992, p.326, (Çevrimiçi)

<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&hid=119&sid=65c3e1a4-147b-48a8-8a78-ee42eb996481%40sessionmgr114>, 20 Aralık 2008.

¹³⁸ Coser, “Amerikan Eğilimleri”, s.291.

¹³⁹ A.e., s.292.

Günümüzde de bildiğimiz çoğu Amerikan okulunun St. (Saint) ile başlayan isimlere sahip olması bu türden değerlendirmeleri doğrular niteliktedir. Kaldı ki bu eğilim, sadece okulların isimleriyle ve 1800'lerin sonlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Örneğin, içinde kilise bulunan, gazetecilik öğrencilerinin aldığı dersler arasında İncil ve din'in de olduğu, adını eski Yunan'dan alan Syracuse Üniversitesi'ne ilişkin yapılan şu değerlendirme oldukça çarpıcıdır: "Bu üniversite her ne kadar laik ise de Hristiyan ruh temeli üzerinde teessüs etmiş, gıdasını o ruhtan almakta bulunmuştur."¹⁴⁰

Yine Phelan, AJS'nin 1895-1935 arasındaki yayınları üzerinden erken dönemde ABD'de sosyolojiye yönelik reaksiyona dikkat çeker ve bu yayınlar arasında ilk sosyologun Comte değil, İsa olduğunun kabul edildiğinin dahi ileri sürüldüğünü belirtir. Kaldı ki yazar, AJS'nin ilk 20 yılında en çok din ve genel sosyoloji konularında yazılmış makaleler yayınlanmış olduğunu belirtir.¹⁴¹ Konuya ilişkin olarak ortaya koyulan bu görüşlerden hareketle erken dönemde ABD'de sosyologluk ve rahiplik gibi iki ayrı mesleki alanın birbiri içinde erimiş olduğunu ve ilerleyen dönemlerde bunun son formunu "sosyal hizmet uzmanlığı"nda bulduğunu ileri sürebiliriz. Bu çerçevede Comte'un Amerika kıtasına ilk girişinde bazı fikir adamları tarafından hararetle benimsenmesine rağmen, fikirlerinin yaygınlaşamamış olmasını Amerikalı sosyal bilimcilerin gözlemlerinden hareketle din adamlarının entelektüel hayattaki güçleriyle ilişkili olduğunu düşünebiliriz. Zaten onunla ilk kez ilgilenenler sosyal bilimciler değil, Protestan papazlarıdır. O dönem Comte, ABD'de dinsel fikirleriyle Protestan papazları arasında ilgi uyandırmıştır. Çünkü Comte, birçok yazısında ABD'nin yaşadığı sorunların tek sorumlusunun Protestanlık olduğunu dile getirmiştir. Ona göre yapılması gereken pozitivist felsefenin ve pozitivizm dininin kabul edilmesidir.¹⁴² Bu nedenle Comte, Protestan papazlarının tepkisini çekmiş ve hakkında ağır eleştirilerle dolu yazılar kaleme alınmıştır. Comte'un pozitivizmi bu sebeple ilk dönem yaygınlık kazanamamıştır.

¹⁴⁰ M. Devecioğlu, "Amerikada Gazetecilik Mektepleri Nasıl Çalışır", *İş*, Cilt XIV, Sayı 84, İstanbul, 1948, s.184-185.

¹⁴¹ Phelan, "From The Attic Of AJS: Unusual Contributions To American Sociology, 1895-1935", p.74.

¹⁴² Berkes, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Toplumbilimin Öncüleri", s.350.

Comte'a yönelik bu tepki aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin, daha öteye Amerikan kimliğinin anlaşılabilmesi noktasında da Protestan papazlarının gücüne işaret etmektedir. Amerikalı sosyal bilimcilerin Evanjelik Protestanlığın gücüne dair çeşitli değerlendirmelerini destekler biçimde Amerikan toplumunun, Amerika kıtası ilk keşfedildiğinde Kıta Avrupa'sının istemediği, dışladığı Püritenlerin göç dalgasına uğradığını ve dolayısıyla Protestanlık konusunun Amerikan edebiyatının da ilk dönem ağırlıklı teması olduğunu Fransız yazar Daniel Royot da gündeme getirmiştir. Amerikan edebiyatının gelişimini Amerikan tarihi ekseninde ele alan Royot çalışmasında, Püriten inancın edebiyat alanındaki etkisine erken dönemde verilmiş eserlerden örnekler gösterir. Tarihsel arka planı, yeni kıtaya gemiyle gelen göçmenlerin çoğunluğunun Anglikan kilisesinden ayrılmış Püriten mezhebine bağlı Protestanlardan oluştuğunu,

“Oxford ve Cambridge diplomalı ruhani liderler, sürekliliğini 1636'da kurulan Harvard Üniversitesi'nin sağlayacağı bir İncil kültürünün temelini attılar. Püriten kökenli siyasal ve dinsel edebiyat, İngiltere'den kovulduktan sonra Boston'da yaygınlaştı”¹⁴³

sözleriyle özetler. Konuyla ilgili olarak vaaz niteliği taşıyan ilk edebiyat ürünlerinden örnekler¹⁴⁴ verir. Buna göre, erken dönem Amerikan edebiyatı, bir tür cennet mitinin yaratılmasıyla sonuçlanan yaygın bir inanışın biçimlendirdiği bir edebiyattır. ABD bir anlamda püriten inancının zaferi olarak algılanmaktadır, Amerika kıtasının kendisi bir cennettir. Erken dönem Amerikan sosyologları hakkında Amerikalı sosyal bilimciler tarafından yapılan saptamayı doğrular biçimde Royot da ABD'de edebiyat alanında da öne çıkan isimlerin rahip ya da rahip çocukları olduklarını vurgular.¹⁴⁵

¹⁴³ Daniel Royot, **Amerikan Edebiyatı**, Çev. Rıfat Madenci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.13.

¹⁴⁴ **Wonders of the Invisible World**, Cotton Mather, 1692; **Day of Doom** Michael Wigglesworth, 1662.

¹⁴⁵ Bir papazın oğlu olan Stephan Crane ve Harriet Beecher Stowe gibi.

C. Türk Sosyolojisi ile Amerikan Sosyolojisi Arasındaki İlk Karşılaşmalar

ABD'nin toplum kimliğinin inşasında ve ABD'nin dünya tarihine Batılı siyasi bir figür olarak katılmasının ardından ABD ile ilişkiler kurulacaktır. Yeni bir Batı devleti olarak dünya tarihine katılan ABD'nin kuruluşunun ardından iki ülkenin Akdeniz'de ilk karşılaşmalarıyla başlayan siyasal ilişkiler, zaman içinde olağanlaşacaktır ve bunun sonucu olarak da Türkiye'nin Batı'yla ilişki problematiğine tarihi geçmiş yükü taşımayan yeni bir toplum dahil olacaktır. Buna bağlı olarak da Türkiye'den ABD'ye öğrenci gönderilecektir. Ayrıca, ülkemizden ABD'ye öğrenci gönderilmesinden önce, Akdeniz'deki ilk karşılaşmanın akabinde imparatorluk coğrafyasında ilk Amerikan okulları açılacaktır.

1. İlk Kişiler

Ele aldığımız dönemde Türkiye için çekim merkezi halen Fransa'dır. Mehmet İzzet devlet bursuyla Fransa'ya 1909'da gönderilmiştir. Amerikan sosyolojisinin dönem itibariyle görünümüne dair yazdığı makalesi ilgi çekicidir. Mehmet İzzet, 1927 tarihli makalesinde ABD'de sosyolojinin uzmanlaşma ve pratik sahada büyük ilerlemeler kaydettiğini belirtir. İzzet, Andreas Walther'in *Amerikada İçtimaiyat ve İçtimai İlimler*¹⁴⁶ isimli çalışmasından hareketle Amerikan sosyolojisinde iki ana dal olarak merkezde yer alan eğitim ve köy sosyolojine dikkat çeker. Fransa'daki dini içtimaiyat ismi yerine ABD'de "Tatbiki Hıristiyanlık", "İçtimai Hıristiyanlık", "Hıristiyan Ahlâk İlmi" gibi adlandırılmaların kullanıldığını ve özellikle bu alanda uygulamalı sosyolojiden yararlanıldığını belirtir. İzzet'e göre, "bizim imam ve hatip mekteplerimizde ve İlahiyat Fakültemizde içtimaiyat malûmatını gayeler hizmetine koyan tedrisat mevcut bulunsaydı, müstakbel imamlarımız, hatiplerimiz, din adamlarımız şimdiki cemiyetin mekanizmasına vakıf olsalardı, ne mükemmel olurdu."¹⁴⁷ Bunun da ötesinde ABD'de sosyolojinin uzmanlık alanlarına bölünüşüyle

¹⁴⁶ Soziologie und Sozialwissenschaften in Amerika und ihre Bedeutung fuer die Paedagogik, 1927.

¹⁴⁷ Mehmet İzzet, "İçtimaiyatta İşbölümü", *İş*, Cilt VI, Sayı 23-24, 1940, s.115.

ilgili olarak Chicago ve Los Angeles üniversitelerinin sosyoloji bölümlerinin yapıları ile ülkemizdekiyle karşılaştırır ve burada sosyolojinin ilerlemesinin ancak işbölümü kaidesinin uygulanmasıyla gerçekleşebileceğini ileri sürer.¹⁴⁸ İzzet, Amerikalı bir yazarın çalışmasından hareketle Amerikan sosyolojisine dair çıkarımlarda bulunmuştur. İzzet'in makalesini kaleme aldığı tarihten önce ABD'ye gidip sosyoloji öğrenimi görenler olduğunu biliyoruz.

ABD'ye öğrenim için daha önce belirttiğimiz Ahmet Emin Yalman gibi devlet bursuyla gidenler olduğu gibi Mim Zekeriya Sertel¹⁴⁹, in eşi Sabiha Sertel benzeri kendi imkânlarıyla gidenler de olabilmektedir. Serteller, Yalman ve daha sonra görülebileceği gibi Mehmet Saffet (Engin Arın) benzeri isimler Türk kültür ve düşünce dünyasındaki etkinlikleri nedeniyle bilinen isimlerdir. ABD'nin yeni bir Batı devleti olarak dünya tarihinde yer almasından sonra gelişen ilişkilerde başka alanlarda öğrenim için ABD'ye gidip dönenlerin olup olmadığının ayrıca araştırılması gerekmektedir.¹⁵⁰

Yeni çerçevede ülkemizden ABD'ye giderek öğrenim gören isimlerin ülkelerine dönüşte ne ile meşgul oldukları, ABD'de öğrendiklerini buraya taşıyıp taşımadıkları ya da orada öğrendiklerinden buradaki ihtiyaçlara karşılık gelebilecek herhangi bir eser, izleyici üretip üretmedikleri, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin izlenmesi bakımından önemlidir.

Sabiha Sertel, 1919'da Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji öğrenimi görmüştür. Amerikan sosyolojisinin kurucu dört büyüklerinden biri olarak kabul edilen Giddings'in öğrencisi olmuştur. Sosyoloji derslerini Columbia Üniversitesi'nde

¹⁴⁸ A.e., s.115-116.

¹⁴⁹ Zekeriya Sertel, eşi Sabiha Sertel'le ABD'ye gitmiş, ama öncesinde 1913'te eğitimini tamamlamak üzere Eğitim Bakanlığı tarafından Paris'e gönderilmiştir. Sorbon Üniversitesinde sosyoloji derslerini izlemiştir. Derslerini izlediği isimlerden biri de Durkheim'dır. Bkz: M. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968, s.30.

¹⁵⁰ Söz gelişi Prof. Dr. Esin Küntay, teyzesinin ABD öğrenimli ve Robert Kolej'de sosyoloji dersi veren ilk hoca olduğunu beyan etmiştir. Yazılı bir eseri olmadığından, üzerine araştırma yapılmadığından konu araştırılmaya muhtaçtır. Aynı şekilde Mehmet Ali Şevki'nin kardeşinin de ABD'de bulunduğu ve burada sosyoloji profesörü olduğu biliniyor ancak hiçbir iz yoktur.

alırken, “pratik sosyoloji” eğitimine de yine Columbia Üniversitesi’ne bağlı “Sosyal İş Mektebi”nde devam etmiştir.¹⁵¹

Sabiha Sertel’in Amerikan sosyolojisinin kurucu sosyologlarından sayılan bir isimle ilk elden ilişki içinde olması ayrıca önemlidir. Ancak bu ilişkiden geriye ne kaldığı çok daha önemlidir. O dönemin en önde gelen sosyoloji profesörü olarak kabul ettiği Giddings’ten öğrendiği temel kavramlaştırmanın “cins bilinci” olduğunu dile getirir. Cins bilinci kavramlaştırması, Sabiha Sertel’in ABD’de bulunduğu dönemde karşılaştığı her duruma uyguladığı bir teoridir.¹⁵² Sertel, üniversitedeki hocalarının pratik olmadan teorinin bir değeri olamayacağı konusunda uyarısı üzerine ABD’de bulunduğu bu dönemde sosyal iş mektebinin pratikteki uzantısı olan cemaat teşkilatçılığı üzerinde ihtisas yapmıştır.¹⁵³ ABD’deki Türk cemaatini teşkilatlandırmak projesini üstlenir. Çünkü hocalarına göre bir sosyologun asli görevi her türlü zorluğa rağmen, onları aşarak toplum içinde toplum yararına iş görmektir. Sertel, bu amaçla Türk cemaati arasında bir anket düzenlemiş ve ABD’deki Türk göçmenlerin bir nevi şeceresini çıkarmıştır. Bu işçilerin yoğunluklu olarak hangi alanlarda çalıştıkları, Türkiye’nin hangi ilinden ABD’nin hangi bölgelerine göç ettikleri, Amerikan toplumuyla olan bütünleşme sorunları ve sebeplerinin neler olduğu konularına dair detaylı bilgi toplamıştır. Bir nevi sicil tutmuştur. Sonuçta, Sertel’in neredeyse üç sene beraber bulunduğu, çalıştığı bu Türk grubunun bir cemiyeti kurulmuş ve hatta bir süre sonra bir sosyal merkezleri bile olmuştur.

Sertel, 1923’te üniversiteden mezun olur ve aynı yıl İstanbul’a döner. Sertel’in Türkiye’ye dönüşü ve ilk izlenimleri konumuz açısından çarpıcı olduğu kadar anlamlıdır da. Türkiye’ye döndüğünde ABD’de uygulamasını yaptığı cemaat teşkilatçılığını Anadolu’nun bir köyünde kurmak istemiş, ancak bunu gerçekleştirmesi pek de mümkün olamamıştır:

¹⁵¹ “Bu mektep, toplumdaki sosyal huzursuzlukları, problemleri incelemek ve bunlara tedavi çareleri aramak amacıyla kurulmuştu. Sosyal yardımı ilmi metotlarla yapmak amacını güdüyordu. Case method (vakıa usulü) dedikleri metotla halk arasında, işçi hayatında meydana gelen, aile çevrelerinde gelişen sosyal huzursuzlukları, somut bir şekilde meydana çıkarıyordu. Mektebin pratik hedeflerinden biri de, dünyanın her tarafından gelen muhacirleri, Amerikan hayatına uydurmak, yani Amerikalılaştırmak idi.” Bkz: Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, s.38.

¹⁵² Sertel, **Roman Gibi**, s.36-37.

¹⁵³ **A.e.**, s.41.

“Ben hayalci sosyalistler gibi bir köye çekilip bir cemaat teşkilatı kurmak isteğindeydim...Yeni kurulmakta olan Türkiye’ye faydalı olmak istiyordum... Köy benim Amerika’da gördüğüm köy değildi. Bir kadın, iki çocuğuyla bu köyde çalışmak değil, yaşamak imkanından da yoksundu. Hayallere veda zamanı gelmişti.”¹⁵⁴

Sertel Türkiye’ye dönüşte akademik herhangi bir çalışmanın içinde yer almamıştır. eşi Zekeriya Sertel’le ilkokullar için ABD’de çocuk eğitiminde kullanılan yöntemi tatbik ettiği okuma kitapları hazırlamıştır.¹⁵⁵ Görülebileceği gibi ABD’deki öğreniminin etkileri, sosyoloji alanında olmasa da pedagoji alanında gerçekleşmiştir. Alev Sınar da 1921-1933 arasında ilkokul okuma kitaplarında en çok bahsi geçen ülkenin ABD olduğuna ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında yayınlanan okuma kitapları aracılığıyla öğrencilere ABD’nin tanıtıldığına dikkat çeker.¹⁵⁶

Nihayetinde Sabiha Sertel de benzer bir öğrenim sürecinden geçen Yalman gibi gazetecilik ve yayıncılık faaliyetleri içinde aktif olmuştur. Bu faaliyet alanları da şüphesiz akademik çalışmalardan daha az önemli değildir. Ancak Sertel bu faaliyetlerini Amerikan sosyolojisiyle bağlantısız bir şekilde sürdürmüştür. Özellikle eşi Zekeriya Sertel ile bu alanda profesyonel bir yaşam sürdürmüştür. Zekeriya Sertel, *New York Times*’a yazmıştır. Bu ilk yazısının konusu Atatürk ve Kurtuluş Hareketi’dir ve daha sonra Kurtuluş Savaşı’nın gidişatı hakkında düzenli olarak yazmaya başlamıştır. Ayrıca *Current History* adında bir dergiye de ayda bir yazı göndermiştir.¹⁵⁷

Gazetecilik oldukça önemlidir. Toplumsal değişikliklerde önemli rol oynar. “Muasır medeniyetler seviyesine çıkmak” temel bir problemdir.¹⁵⁸ Büyük ölçüde sosyologların söyledikleri ve yazdıkları bununla alakalı ve buna hizmet ettiği müddetçe de anlamlı olmuştur. Dolayısıyla sınırlı sayıda öğrenciye bir şey anlatmaktansa gazetecilik yapılarak, topluma bu şeyi anlatma derdinde olunacaktır. Bunun da en geniş biçimde nasıl yapılabilceği sorusuna gazete ve gazetecilik

¹⁵⁴ A.e., s.62-64.

¹⁵⁵ A.e., s.115-116.

¹⁵⁶ Alev Sınar, “1921 ile 1933 Arasında Yayınlanan İlkokul Okuma Kitaplarında Amerikan Tesiri”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.55-60.

¹⁵⁷ Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, s.87.

¹⁵⁸ Kavram o dönem adeta bir tekerlemeye dönüşecek kadar sık kullanılmaktadır.

karşılık olacaktır. Gazetecilik faaliyeti içinde olanlar sadece Serteller ve Yalman değildir. Gazeteler aracılığıyla yayın faaliyetinin sürdürülmesi döneme ilişkin yaygın bir eğilimdir. Alandan birçok isim gazetecilik faaliyeti içinde olmuştur. Konuya ilişkin olarak çeşitli isimler hatırlanabilir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da 1924 yılından başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde yazmıştır.¹⁵⁹ Gazetelerde yazı yazan aynı dönemin isimlerden bir diğeri Halide Edib'tir. Halide Edib'in *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı çalışması da *Yeni İstanbul* gazetesinde yazı dizisi olarak yayınlanmıştır.¹⁶⁰ Bu türden çalışmalar geniş kitlelere de ulaşma imkânı verir ki, biz gazeteciliğin bu yanıyla ilgileniyoruz. Bu yönüyle Halide Edib'in siyasi kimliğinin de bir uzantısı olarak görülebilir. Türk modernleşmesi, çalışmalarının merkezinde olmuştur. Bu seçimin kamuya yaygınlaştırılmasında da gazete diğerleri için olduğu gibi Halide Edib için de araçsal önemde olmuştur.

Halide Edib özel önemde bir isimdir. Edebiyatçı kimliğiyle tanınsa da Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişki noktalarının saptanmasında göz ardı edemeyeceğimiz isimlerin başında yer alır. ABD'nin değerleriyle Türk edebiyatında da yankısı olmuştur. Türk edebiyatına Amerikalı karakterlerin girişinin esas olarak Halide Edip ile olduğu belirtilir.¹⁶¹ Behice Boran'a göre Halide Edib'i tarif edecek en veciz teşhis, onun "Türkiyeyi bir ecnebi gözü ile gören ve öyle anlatan bir muharrir..." olduğudur. Şöyle ki,

"Kendisi Türk âdetlerinden bahseder, eserlerinde haricî hayat şartlarını bir sahne dekoru gibi birer birer verir. Fakat bütün bu haricî vasıfların yerli olmasına rağmen eserlerinde bir 'bu cemiyete has olmamak' vasfı sezilir. Sinekli Bakkal bu halin güzel bir nümunesidir... Fakat bu şartlar, bu haricî kalıp içinde yaşayan şahıslar, romanın kahramanları, bu toprağa has tipler gibi görünmezler. Onlar garptan, bilhassa Anglo-Sakson memleketlerinden, alınıp getirilmiş, Türk olan bu haricî dekor içine oturtulmuş, üstlerine o zamanın elbiseleri giydirilmiş, kendilerine Türkçe konuşturulmuş iğreti şahsiyetler gibidir."¹⁶²

¹⁵⁹ Cavit Orhan Tütengil, "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", **Sosyoloji Konferansları**, 1975 Yılı, İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü Yayını No: 72, İstanbul Matbaası, 1976, s.24-25.

¹⁶⁰ İnci Enginün, **Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, 75 nolu dipnot, s.423.

¹⁶¹ Nur Gürani Arslan, "Bir Zamanlar Türk Edebiyatında Amerika", **Doğu Batı**, Yıl 8, Sayı 32, Mayıs 2005, s.245.

¹⁶² Behice S. Boran, "Halide Edib'in Yeni Romanları", **Yurt ve Dünya**, Sayı 5, Mayıs 1941, s.27-28.

ABD, çeşitli yazarlarımızın çalışmalarına konu olmuştur. Ancak Halide Edib bu anlamda farklı bir yerdedir. Nükhet Esen, Halide Edib'in bu yönüne ilişkin olarak, onun romanlarında yer verdiği Amerikalı karakterlerle Türk toplumu üzerindeki Amerikan etkilerini işlediğini belirtir.¹⁶³ Halide Edip, bir Amerikan okulundan mezundur. Sonrasında da ABD ile ilişkisini hiç kesmemiş ve daha sonra da ABD'de bulunmuştur.¹⁶⁴ ABD'deki deneyimini çeşitli romanlarında dile getirmiştir. *Tatarcık*, *Sonsuz Panayır*, *Akile Hanım Sokağı*, *Hayat Parçaları* isimli romanları buna örnek olarak gösterilmektedir. Halide Edib, orada bulunduğu dönemde üniversitede modern Türkiye üzerine verdiği konferanslar dışında çeşitli çalışmalarını da İngilizce kaleme almıştır. Esen'e göre, Amerikan kültürünü tanıyan Halide Edib aynı zamanda ABD'lilere de Türkiye'yi onların anlayabileceği bir dilde anlatabilmekteydi.¹⁶⁵

*The Turkish Ordeal*¹⁶⁶, *Turkey Faces West A Turkish View of Recent Changes and Their Origin*¹⁶⁷, *Conflict of East and West in Turkey*,¹⁶⁸ başlıklarından da anlaşılacağı üzere Türkiye üzerine çalışmalardır. Halide Edib'in bu çalışmalarından *The Turkish Ordeal*'a istinaden Ayşe Durakbaşı'nın değerlendirmesi önemlidir:

“Halide Edib, kendisini yalnızca bireysel bir anlatının sahibi olarak görmedi. Birinci cildin sonunda söylediği gibi kendisini ‘Modern Avrupa’nın en büyük destanlarından birini’ dünyaya duyuracak bir yazar, Türk Halkının Millî Mücadelesi’nin gerçek tarihinin yazarı olarak görüyordu.”¹⁶⁹

İnci Enginün, Halide Edib'in *Turkey Faces West* isimli çalışmasının Gökalp'in “Doğu’dan geldik Batı’ya gidiyoruz” sözüyle başladığını ve Türkiye’nin geçirmekte

¹⁶³ Nüket Esen, “Türkiye’de Amerikan Kültürünün Romanlara Yansıması”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.65.

¹⁶⁴ Halide Edib, ABD’de Williamstown’da Political Institute’un düzenlediği bir yuvarlak masa konferansına davet edilmiştir. 2-30 Ağustos 1928 arasında gerçekleştirilen bu toplantının ardından, yeni konferanslar için teklifler alır. Amerikan basınının da ilgi gösterdiği Edib, ikinci kez 1931’de Columbia Üniversitesi Barnard College Tarih Bölümü’nde bir dönem ders vermek üzere davet edilir. Bkz: Enginün, **Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, s.71-73.

¹⁶⁵ Esen, “Türkiye’de Amerikan Kültürünün Romanlara Yansıması”, s.65.

¹⁶⁶ New York, Century Co., 1928.

¹⁶⁷ Yale University Press, 1930 (Yale Üniversitesi’nden kitap olarak basılması teklifi gelen bu çalışma, Edib’in ABD’de verdiği konferansları içerir.) Bkz: Enginün, **Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, s.72.

¹⁶⁸ Delhi, Jemia Press, 1935.

¹⁶⁹ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib:Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002. s.161.

olduğu aşamaları ve bunların kökenlerini Batılı okuyucuya tanıttığını belirtir.¹⁷⁰ Enginün'e göre Halide Edib'in *Turkey Faces West, Conflict of East and West in Turkey* ve *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* isimli çalışmalarının bölümleri karşılaştırıldığında yazarken hangi noktalara dikkat ettiği gözlenebilir. Bu noktalardan biri de,

“Halide Edib, yılların getirdiği değişiklikleri takip etmiş Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı tesirinin yanında, temelde aynı olmakla beraber, tezahüründe farklılıklar gösteren yepyeni bir tesirin, Amerikan tesirinin doğduğunu görmüş ve son eserinde bundan da bahsetmiştir.”¹⁷¹

Halide Edib de Ahmet Emin Yalman ve Sabiha Sertel gibi Amerikan okullarında öğrenim görmüş olsa da Türk toplum meseleleri ile yoğun şekilde meşgul olmuştur. Bu özelliğiyle, diğer isimlerle belli ortaklıkları paylaşırsa da başka bazı bakımlardan ayrılmaktadır. Genel olarak baktığımızda sosyolojiyi toplum sorunları önünde bir tutum sahibi olmak olarak tanımlayınca, Amerikan sosyolojisiyle ilk ilişkiler bağlamında ele aldığımız bu isimler arasında geriye bir tek Halide Edib kalmıştır. ABD’de öğrenim görenler Türkiye’ye döndükten sonra ABD’de öğrendiklerini uygulamamışlardır. Bu isimler arasında Halide Edib’in yeri ayrıdır. Halide Edib, ABD ile ilişkisi orada bulunduğu dönemdeki öğretim üyeliğiyle sınırlı kalmamış, edebi eserleri aracılığıyla bu ilişkiyi sürdürmüştür.

2. Ülkede Öğretim Yapan Amerikan Okullarının Bu İlişkiye Katkısı

ABD ile ilk tanışmamız 18. yüzyılın sonlarına rastlar. İlk olarak Cezayir Dayıları¹⁷² aracılığıyla. 1796’da ABD’nin Cezayirli Hasan Paşa ile “haraç anlaşması” imzalamasıyla ilk kez yüz yüze gelinmiştir.¹⁷³ Sonrasında Osmanlı-Amerikan ticari ilişkilerinin yanı sıra Amerikan misyonerlik faaliyetleri de başlamıştır. Osmanlı

¹⁷⁰ Enginün, **Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, s.422.

¹⁷¹ **A.e.**, s.423.

¹⁷² Cezayir, Trablusgarb ve Tunus’u kapsayan Garp Ocakları olarak adlandırılan bölgeyi yöneten yeniçeri kökenli yöneticilere verilen isimdir.

¹⁷³ Mine Erol, “Amerikanın Tunus ile Olan İlişkileri (1799-1815)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1.2, 1982, s.116 (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1049/12659.pdf>, 9 Kasım 2010.

İmparatorluğu'na gelen ilk iki misyonerin, 1819'da New England'dan Kudüs'e gitmek üzere yola çıkan, Pliny Fisk ve Levi Parsons olduğu belirtilir.¹⁷⁴ ABCFM (American Board of Commissioners in Foreign Missions) desteğinde çıkılan bir yolculuktur. Başlangıçta Müslümanları ve Yahudilerin kolaylıkla Protestan Hristiyanlığına geçeceklerini düşünmüş olsalar da bu iki isim ve sonrasında gelenler hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Amaçlarına karşılığı sadece Ermenilerden almışlardır. Öyle ki misyonun adı Missions to Armenia olmuştur.¹⁷⁵

İlber Ortaylı, bu dönemin ABD'sini Bab-ı Aliyi müdahaleleriyle rahatsız etmeyen, hatta İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın tersine büyükelçilik düzeyinde de temsil edilmeyen bir devlet olmasına karşılık, misyonerlik faaliyetleri dolayısıyla "XX. Yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Amerikan eğitimi görmüş, Amerikan tarz-ı hayatına ve politikasına sempati duyar bir aydın tabaka yetiştirilebilmiş..." bir devlet olarak tarif eder.¹⁷⁶ Okullar, misyonerlerin en önemli araçları olmuştur. Başlıca araçları okul, matbaa, kitap ve hastaneler olan misyonerlik faaliyetleri, elbette yalnızca ülkemize yönelik değildir. Biz bu çalışmada, bizim konumuzla ilgisi çerçevesinde dikkat çekmekle yetineceğiz.

Başbakanlık devlet arşivinden 1893 ve 1898 tarihli iki belgede ülkemizdeki yabancı okullarına dair önemli bilgiler bulunduğu belirtilir. Buna göre, imparatorluğun yabancı okullara yönelik özel bir politikası yoktur, bu okullar neredeyse sınırsız derecede serbesttirler. İlk belgede 392 adet Protestan ve Amerikan okulu olduğundan söz edilir. Bu okullar, 341'nin ruhsatı olmamasına rağmen varlıklarını sürdürmüşlerdir. Okulların hemen hepsinin kuruluşunun ardında ABCFM örgütü vardır.¹⁷⁷ Bu kuruluş, 1810'da Protestan Kilisesi üyelerince kurulmuştur. Bu

¹⁷⁴ Hilton Obenziger, "Holy Land Narrative and American Covenant: Levi Parsons and Palestine Mission, **Religion&Literature**, Vol. 35, No:2/3, Summer/Autum, 2003, p.241, (Çevrimiçi) www.jstor.org/stable/40059923, 8 Aralık 2010.

¹⁷⁵ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'daki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1989, s.29-76.

¹⁷⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 3, Eylül 1981, s.87-88.

¹⁷⁷ Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 1970, s.121-123, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/487/5712.pdf>, 12 Eylül 2009.

komisyonun Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği misyonerler İngiltere Konsolosluğu hamiliğinde görev yapmaktaydılar.¹⁷⁸

Söz konusu dönemde Anadolu coğrafyasında faaliyet gösteren okulların ağırlıklı olarak finansmanı bu komisyon tarafından sağlanıyordu.¹⁷⁹ Öyle ki Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar açılan Amerikan okullarının sayısı, Avrupa okullarının sayısının neredeyse birkaç katıdır. Ders kitaplarının genellikle ABD'den geldiği bu okulların kitaplıklarında daha 1830'larda *North American Review*, *Journal of Art and Sciences*, *Annals of Education* gibi akademik nitelikte 20 süreli yayın dahi vardır. Bu okullardan birkaçını hatırlatmak gerekirse, Beyrut, Harput, Merzifon'dakilerle birlikte Robert Kolej ve İstanbul Kız Koleji ilk akla gelenleridir. 28 Temmuz 1824'de Beyrut'ta açılan okul, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk misyoner okuludur.¹⁸⁰

Bugünkü Boğaziçi Üniversitesi'nin çekirdeği Robert Kolej, 1845'te Bebek'te açılmıştır. 1856 yılında bir ilahiyat okulu kimliği kazanan bu okulun 1852 yılındaki dört yıllık programında şu dersler yer alıyordu: Aritmetik, Cebir, Geometri, Trigonometri. Aritmetik dışındaki tüm dersler İngilizce okutuluyordu. Coğrafya ve Tarih, İngilizce ve Ermenice, Felsefe (Eğitim Felsefesi, Doğa Felsefesi), Kimya, Ekonomi Politik, Ahlak Felsefesi İngilizce okutuluyordu. 1920'lerde Robert Kolej'in sosyoloji profesörü Clarence Richard Johnson okulda yöneticilik de yapmıştır. Onun yönteminde *Constantinople Today Or The Pathfinder Survey Of Constantinople A Study in Oriental Social Life*¹⁸¹ isimli yapılmış bir saha çalışması vardır.¹⁸² 1920'de başlayan bu araştırma 1921'de tamamlanmıştır. 13 ayda tamamlanan çalışmanın yedi ayı sahada geçmiştir.¹⁸³ Johnson'un okulda birebir Amerikan sosyolojisini

¹⁷⁸ Cansu Özge Özmen, "Genç Cumhuriyetin Akdeniz Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'yla Yapılan 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması; ya da 19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkilerinin Amerikan Yazınına Etkisi ve Seyahatnameler", **Doğu-Batı**, Sayı 42, 2007, s.206-207.

¹⁷⁹ Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", s.123.

¹⁸⁰ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, s.35-49.

¹⁸¹ New York, Macmillan, 1922.

¹⁸² **İstanbul 1920** (Tarih Vakfı Yayınları, 1995) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

¹⁸³ Archive, **Constantinople Today; or, The Pathfinder Survey of Constantinople; A Study in Oriental Social Life**, (Çevrimiçi)

http://www.archive.org/stream/constantinopleto1922john/constantinopleto1922john_djvu.txt, 10 Nisan 2010, p.4

aktardığına dair bir iz olmasa da, Amerikan sosyolojisi prototipine uygun düşen bir çalışmaya imza atmıştır. İlhan Tekeli, “Türkiye’de bir kent üzerindeki ilk sosyal araştırma” olduğunu belirttiği bu çalışmanın arka planına ilişkin şu bilgileri verir:

“Mütareke döneminde İstanbul’un çok karmaşık ve sorunlu hale gelen toplumsal yapısı içinde, Amerikan ‘philanthropie’ örgütleri, ne tür bir yol izleyecekleri konusunda belirsizlikler içindeydi. Bu örgütlerin politika oluşturmalarına yardımcı olmak üzere, Amerikan sosyal hizmetler anlayışının çerçevesi içinde araştırma yürütüldü. Bu araştırma, sosyal hizmetleri yönlendirme amaçlı da olsa, 1920’ler İstanbul’unun toplumsal yapısı hakkında bilgi verici bir özelliğe sahiptir.”¹⁸⁴

Bu çalışmanın önemsedığımız yanı, buraya ilişkin “içerden” gözlemlerin aktarıldığı bir araştırma olmasıdır. ABD’deki Amerikan küçük grupları tanıma amaçlı yapılan çalışmaların bir anlamda benzerini, bir dünya vizyonu ile ülkemiz üzerine de yapmışlardır. ABD sınırları dışında, ama Amerikan sosyolojisi çerçevesinde yapılmış bir çalışmadır. Diğer taraftan, yine Robert Kolej’de kısa bir süre öğretmenlik yapmış tarihçi H. A. Gibbons çok başka bir yerdedir. Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışmıştır.¹⁸⁵ Çalışmasıyla burada Osmanlı’nın devlet oluşu sorununu gündeme getirmiştir.¹⁸⁶

Misyonerlik faaliyetleri kapsamında açılan okullara bir diğer örnek İstanbul Kız Koleji’dir. Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde kurulduğu söylenen ilk kız koleji olarak İstanbul Kız Koleji’nin öğretim dili Ermenicedir. Çünkü Ermenice okulda en fazla öğrenci tarafından kullanılan dildir. Ermeni kızlarını Protestanlaştırmak amaçlı bir okul olarak da görülebilir.¹⁸⁷ Bu okulun sosyoloji hocalarından biri olarak adı geçen isim Dr. Sahire Muhtar’dır. Muhtar, aynı zamanda bu okulun öğrencilerindendir. Muhtar’ın kolejden mezuniyetinin ve 1924’te tamamladığı masterinin ardından ABD’ye giderek Cornell Üniversitesi’nden doktorasını aldığı

¹⁸⁴ İlhan Tekeli, “Türkiye’de 19. Yüz Yıl Ortalarından 1950’ye Kadar Kentsel Araştırmanın Gelişimi”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der: Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Oğaç Matbaası, 1986, s.251-252.

¹⁸⁵ H.A. Gibbons, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Çev. Ragıp Hulusi, Türkiyat, 1928.

¹⁸⁶ Baykan Sezer, “Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları 2, 1972-1982”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 2001, s.420-443.

¹⁸⁷ Patric, **İstanbul Kız Koleji 1871-1924**, s.9-34.

belirtilir. Amerikan Üniversitesi'nden doktorasını alan ilk Türk kadın olduğu ve aynı zamanda Kadın Coğrafyacılar Cemiyeti'nin tek Türk üyesi olduğu ifade edilir.¹⁸⁸

Halide Edib de bu okulun mezunlarından. Halide Edib, mezun olduğu okulun yöneticiliğini de yapmış olan ve öğrencisi olduğu Marry Mills Patric'in¹⁸⁹ ölümünün birinci yıldönümünde kaleme aldığı anma yazısında, Patric'in bu okulda yöneticiliğin yanı sıra felsefe dersi hocalığı da yaptığını, Columbia Üniversitesi'nden felsefe doktorası olduğunu belirtir.¹⁹⁰ Bu okulda okutulan dersler ise Aritmetik, Cebir, Geometri, Kimya, Botanik, Fizyoloji, Coğrafya, Sağlık Bilgisi, Felsefe, İncil Okuma, Vokal Müzik, Resim, Dikiş/Nakış, Enstrümantal Müzik, Fransızcadır (seçmeli).¹⁹¹ Görülebileceği gibi, bu okullarda erken tarihlerde ders programlarında psikoloji ve ahlak gibi derslere yer verilirken sosyolojinin adı geçmemektedir. Söz konusu süreç içinde açılan okullarda ders programlarında sosyoloji dersine yer verilmemiş olmasına karşılık daha önce belirttiğimiz gibi bir saha çalışması örneği bulunmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonunda bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan alanda faaliyet gösteren misyoner okullarının büyük çoğunluğu kapanmıştır. Aynı zamanda ilahiyat okulları olan bu kurumların izi net olarak Ermeni Protestan kiliselerinden izlenebilir. Özellikle Ermeniler üzerinde etkin olmuşlardır. Bugün var olan Ermeni Protestan kiliseleri büyük ölçüde bu okulların ürünüdür. Bu anlamda Türkiye'de bu okullar üzerinden bir Amerikan sosyolojisi izi olduğunu söylemek güçtür. Aksine bu okullardan geriye Ermeni Protestanlığı'nın kaldığını söyleyebiliriz.

¹⁸⁸ A.e., s.142.

¹⁸⁹ Ethel Nichols Thomas, "Mary Mills Patric and the American College for Girls at Istanbul in Turkey", E.D. Rutgers University The State University of New Jersey (New Brunswick), 1979.

¹⁹⁰ Halide Edib, "Kadın Tahsilinin Büyük Bayraktarı", **Akşam**, 9 Mart 1950, No. 11281, s.5, ek olarak içinde s.154-157, Patric, **İstanbul Kız Koleji 1871-1924**, s.154.

¹⁹¹ Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", s.124.

D. Erken Cumhuriyet'te İlişkiler

1. 1933 Üniversite Reformu Sonrası Sosyoloji

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra sosyoloji kürsüsünün başına Mehmet İzzet getirilmiştir. Mehmet İzzet, oldukça kısa süren yaşamı ve sosyoloji çabası içinde daha önce belirttiğimiz gibi Amerikan sosyolojisi ile ilgili değinilerini dile getirmiştir. Kısa süre sonra da üniversite reformu yapılacaktır.

1933 öncesi ülkenin halihazırdaki tek sosyoloji kürsüsü Darülfünun'da Gökalp'in 1914-1919 arasında başında olduğu kürsüdür. I. Dünya Savaşı sonunda Gökalp'in kürsüden ayrılışı ve sonradan dönemeyişinin ardından kürsünün başına Necmeddin Sadak geçmiştir. Bu dönemde Gökalp'in asistanları siyasette aktif rol alacaklardır. Necmettin Sadak da bunlardan biridir. 1933'te üniversite reformu gerçekleştirildiği sıra Darülfünun'un başındaki isim Ziya Gökalp'in mesai arkadaşı ve Durkheim izleyicisi İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'dur.

Reform sonrası yeniden biçimlenen üniversitede Berkes, ABD'de sosyoloji öğrenimi görüp gelmesinin ardından uzunca bir dönem yer bulamayacaktır. Yer bulamadığı için halkevi kütüphanesi benzeri yerlerde uzun süre çalıştırıldığını görüyoruz. Berkes, Ankara'da DTCF'de Sosyoloji Kürsüsü'nün kuruluşuyla beraber üniversitede yer alacaktır. 1930'ların sonlarına doğru Mehmet Ali Şevki'nin İÜ'ye davet edilerek okutman kadrosunda ders vermesinin yolu açılacaktır. Ancak sağlık sorunları sebebiyle bunu sürdüremediğini biliyoruz.

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde başlayan süreçle birlikte, sosyolojinin yeniden bir canlılık kazandığına tanık olacağız. Bu dönem içinde Hilmi Ziya liselerde İçtimaiyat muallimliliği yapıyor olsa da esas olarak *Türk Tefekkür Tarihi* çalışmasının yayınlanmasından sonra İÜ'ye 1936'da Türk Tefekkür Tarihi Doçenti olarak atanacaktır. Bu süreçte, İÜ'de dönem itibarıyla ülkenin tek bölümü olan sosyoloji bölümünün başına bir anlamda Gökalp sonrası bölümün ikinci kurucusu

olarak Hilmi Ziya Ülken getirilecektir.¹⁹² Dergi çıkarmaya başlayacaktır ve sosyoloji bölümünü oluşturacaktır.

1933 reformu ile İÜ'ye geline süreç sonunda oluşturulan yeni kadroda ağırlıklı olarak yabancı hocalar özellikle de Almanya'daki ayrılmak zorunda kalmış akademisyenler etkin rol üstlenmişlerdir. Almanya'dan çok önemli hocalar buraya gelmiştir. Genelde Batı'da öğrenim görmüş olan gençler Alman hocalara asistanlık yapmışlardır. Bu bakımdan o dönemin Türkiye'sinde sanayiye geliştirme çabalarıyla ilişkilendirerek yapılan değerlendirme hayli ilgi çekicidir. Bu değerlendirmede konu şöyle anlatılmaktadır:

“...en parlak gençleri çok sıkı sınavlardan geçirerek Avrupa'ya tahsile gönderiyor ve ilginçtir, tabii büyük bir kısmı mühendis, felsefe okuyanlar var gidenlerin içersinde, kompozisyon tahsiline giden, edebiyat tahsiline gidenler var; ‘bütün bunlar lazım diyor, yalnız sanayi ile olmaz, kültürün de kalkınması lazım’ diyor, Atatürk. Almanya'da Naziler iktidara geliyor, bir fırsat görüyor: Yahudiler kapı dışarı edilecekler; özel kanun çıkarılıyor, bunlara yüksek maaşlar veriliyor, tercümanlar veriliyor kendilerine, o yurtdışından dönen çocuklara siz bunların asistanısınız deniyor, Türkiye'de yüz elli küsur Alman Yahudisi ve solcusu üniversiteler kuruyor.”¹⁹³

Tarif edildiği gibi Alman hocalara verilen kritik role, ülkenin “aydınlık yüzü” gençlerin onlara asistanlıklarına rağmen İÜ Sosyoloji Bölümü'nde onlardan geriye bir iz kalmamıştır.

Türkiye'de 1933 Üniversite reformu ile sosyoloji, felsefe zümresi içinde bir ders olarak sınırlanmıştır¹⁹⁴ Bu dönemde artık milli devlet kurulmuştur, bu anlamda sosyolojik arayışa da gerek yoktur. Sadece asri devlet olmanın gereklerinin topluma anlatılması gerekmektedir. Sorun sadece bunun anlatılmasıdır. O nedenle üniversite reformunu takip eden günlerde yapılan ilk şeylerden biri üniversitede sosyoloji öğretimi belli bir sınırdan tutarak, liselerde yaygınlaştırılması ve zorunlu hale getirilmesidir. Bunun yanı sıra Türk Devrimi'nin sosyoloji öğretiminden beklentileri

¹⁹² Recep Ertürk, “Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken”, **Türk Yurdu**, Şubat 2003, Cilt 174, Sayı 174, s.31.

¹⁹³“Kendi Anlatımıyla Atilla Sönmez”, (Mülakat), **Atilla Sönmez'e Armağan Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.13.

¹⁹⁴ Recep Ertürk, “50'li Yıllar Türkiye'sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.179.

mesalesidir. Bu biçimlenmede sosyolojinin kendisinden beklenenler doğrultusunda ülkenin tüm liselerinde zorunlu dersler arasında yer alması belirleyici olmuştur. Türk Devrimi'nin kavranması, 1933 sonrası lise müfredatında zorunlu dersler arasında yer alan sosyoloji dersinden beklenenlerin başında gelmiştir.¹⁹⁵ Çünkü

“Yeni Türkiye yaygın ifade ile *modern Batı devletidir*. Hâl böyle olunca yeni devletin sorunlarını çözmek için düşünce ve toplum temelindeki arayışlar gerek kalmamaktadır. Çözüm bulunmuştur. Çözüm toplumun uygarlık değiştirmesidir... Burada sorun tarihî serüveni farklı olan topluma yeni yönelimin tanıtılıp benimsetilmesi ve yaygınlaştırılması olarak ortaya konmuştur...

20. yüzyılda bu yeni çerçeveye bağlı olarak yeni arayışlara gerek kalmamış ancak, toplumun bu yeni çerçeveye göre biçim kazanması gereği ortaya çıkmıştır...”¹⁹⁶

Yeni dönemde kendisine yüklenen misyonu yerine getirmesiyle artık sosyoloji, eğitim kurumlarında bir tür yurttaşlık öğretimi aracı olmaya dönüşmüştür. Sosyoloji araştırmalarından çok yurttaşlık bilgileriyle paralellik taşıyacak bilgilerin aktarımı söz konusu olacaktır. ABD’de de liselerde sosyoloji öğretimi en başından itibaren benzer bir çerçevede olduğu, vatandaşlık eğitiminin dersin temel amacı olduğu belirtilir.¹⁹⁷

Ülkemizde erken tarihlerden itibaren liselerde sosyoloji dersinin okutulmasına önem verilmiştir. Gökalp, sosyolojinin liselerde okutulmasını teşvik etmiştir. 1924’te Fransız Eğitim Bakanlığı’nın Fransız okulları için hazırladığı program kopya edilmiştir. İlk sosyoloji ders kitabı, Hesse ve Gleyse’nin hazırladığı sosyoloji ders kitabının çevirisidir.¹⁹⁸ Mehmet İzzet, A. Hesse ve A. Gleyse’nin Fransa’da liselerde okutulmak üzere hazırlamış oldukları kitabı *İçtimaiyat Dersleri* adıyla 1924’te çevirmiştir. Berkes, bu kitabın ülkemizde liselerde okutulan ilk sosyoloji ders kitabı olduğunu belirtir.¹⁹⁹ Mehmet İzzet bu çeviri çalışmasından birkaç yıl sonra kendi kitabını yazmıştır.²⁰⁰ Mehmet İzzet’in 1932’de vefatının ardından Necmettin Sadak

¹⁹⁵ Lütfi Erişçi, “Türkiyede Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası I”, **Sosyoloji Dergisi**, 1941-1942, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1942, s.167-169.

¹⁹⁶ Ertürk, “Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken”, s.29.

¹⁹⁷ Decesare, “95 Years of Teaching High School Sociology”, p.246-247.

¹⁹⁸ Magnarella v.d., “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, p.264.

¹⁹⁹ Berkes, “Sociology in Turkey”, p.244.

²⁰⁰ **İçtimaiyat Dersleri**, İstanbul, 1927.

liseler için yeni bir kitap yayınlar. Ülken'e göre İzzet'in kitabı hariç devlet okullarında hâkim olan yaklaşım Durkheim okulununkiymi.²⁰¹ Benzer değerlendirmeyi daha sonraki bir tarihte Berkes de yapar. 1927'de Mehmet İzzet ve Ali Kami'nin Türkçe hazırladıkları kitaplarının Kıta Avrupa'sı, daha özelden Durkheim'ın sosyoloji anlayışı çerçevesinde olduğunu belirtir.²⁰² Ona göre II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'de sosyoloji Gökâlîp ve Durkheim'in etkisi altındaydı.²⁰³

Erken dönemde yayınlanmış sosyoloji ders kitaplarında gözlemlediğimiz sosyolojimizdeki Kıta Avrupa'sı vurgusunun izlenmesi bakımından Gökâlîp kadar sosyolojimizde bir diğer eğilimin temsilcisi Sabahattin Bey'in sosyolojik tutumu da önemlidir. Gökâlîp'in temsil ettiği Durkheim sosyolojisi en başından itibaren üniversitede yer bulmasının yanı sıra lise sosyoloji derslerinde de belirleyici olmuş²⁰⁴ olmasına rağmen, aynı durumun Sabahattin Bey ve temsilcisi olduğu eğilim için geçerli olduğunu söylemek güçtür.

Nurettin Şazi Kösemihal, 1950'de yayınlanan makalesinde her ne kadar başlangıçta Sabahattin Bey'in fikirleri sadece siyasi düzlemde yankı uyandırır da, üniversite kürsülerinde son on, oniki yıldır tecrübî sosyoloji anlayışına çok daha uygun gelen Le Play sosyolojisine yer verilmeye başlandığını belirtir.²⁰⁵ Mahmut Tezcan da okutulan ders kitaplarını temel alarak yaptığı değerlendirmesinde benzer bir sonuca ulaşmıştır. Ona göre de ülkemiz okullarında uzunca bir süre hâkim olan anlayış Durkheim Okulu'dur. Bununla birlikte, Tezcan'a göre son yıllarda yeni ve eski üniversitelerde tecrübî sosyoloji araştırmaları hayat bulmaya başlamıştır.²⁰⁶ Tezcan'ın söz konusu görüşlerini dile getirdiği makalesinin yayın tarihi 1968'dir.

²⁰¹ Ülken, "Sociology in Turkey", p.145.

²⁰² Berkes, "Sociology in Turkey", p.245.

²⁰³ Niyazi Berkes, "Sociology in Turkey", **The American Journal of Sociology**, 1936, Vol. 42, pp.238-246. Aktaran Paul J. Magnarella v.d., "The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]", p.265.

²⁰⁴ Oğuz Arı, "Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken", **Sosyoloji Konferansları**, 1975 Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını No: 72, İstanbul Matbaası, 1976, s.46.

²⁰⁵ Kösemihal, "Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", s.124.

²⁰⁶ Mahmut Tezcan, "Memleketimizde 'Genel Sosyoloji'nin Kapsamı ve Öğretimi Üzerine", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1968, s.159, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/481/5642.pdf>, 10 Ekim 2009.

Her ne kadar Sorokin, sosyoloji ders kitapları sahasında Avrupa'ya kıyasla ABD'nin rekabet edilemez bir konumda olduğunu ileri sürse de²⁰⁷, Amerikan sosyoloji ders kitaplarının ülkemizdeki profili Sorokin'in çerçevesinde pek de beklenildiği gibi değildir. Sosyoloji ders kitapları alanında Sorokin, Amerikan sosyolojisinin hâkimiyetinin altını çizse de okullarımızda okutulmak için seçilen ders kitapları görüldüğü gibi Kıta Avrupa'sı, özellikle Fransa kaynaklıdır.

2. Gazi Orta Muallim Mektebi ve Mehmet Saffet Engin Arın'ın Çalışmaları

İÜ'nün eski adıyla Darülfünun'un Ankara'yla ilişkileri, Ankara'nın çok da beklediği gibi değildi. O nedenle Ankara'da hızla yeni yüksek öğrenim kurumları kurulmaya çalışılacaktır. Ankara'da Darülfünun'dan bağımsız yeni yüksek öğretim kurumlarının kuruluşuna tanık olacağız. Bunlardan biri de o zamanki adıyla Gazi Yüksek Terbiye Mektebi'dir. Diğer DTCT'nin kuruluşudur. Bazı kurumlar da Ankara'ya taşınmıştır. Mülkiye, Harbiye benzeri kurumlar Ankara'ya taşındığı gibi Ziraat Fakültesi benzeri okullar da taşınacaktır. Sonradan bunlar Ankara Üniversitesi çatısı altında bir araya toplanacaktır.²⁰⁸

Bugün Gazi Üniversitesi olarak bilinen kurum, öğretmen yetiştirmek üzere 1926'da "Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü" adıyla kurulmuştur. 1929'da "Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü", 1976'da Gazi Eğitim Enstitüsü ve 1982' de 2809 sayılı kanunla bu kurum, Gazi Üniversitesi adını almıştır.²⁰⁹

Cumhuriyet sonrası bir tür yüksek öğretmen okulu olan bu kurum çatısı altında görev alanlardan biri de Mehmet Saffet (Engin Arın)'tir. Erken dönem olarak sınırladığımız zaman dilimi içinde, ülkemizde yayınlanmış sosyoloji ders kitapları arasında Türk

²⁰⁷ Sorokin, "Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I", pp.57-62.

²⁰⁸ 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya, 1943'te Fen ve 1945'te Tıp fakültelerinin kurulmasıyla Ankara Üniversitesi teşekkül etmiştir. Bkz: Ercüment Kuran, "Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Üniversitesi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 5. Sayı, 1996-1999, İstanbul, Emek Matbaacılık, 2000, s.25.

²⁰⁹ Gazi Üniversitesi, "Tarihçe", (Çevrimiçi) <http://www.gazi.edu.tr/tarihce.php>, 12 Aralık 2010.

sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişki noktalarının tespit edilebilmesi için başvurulmuş bir diğer çalışma, “*Muasır Avrupa İktisadiyatı*”²¹⁰ başlıklı Mehmet Saffet (Engin Arın)’ın çalışmasıdır. Mehmet Saffet’in çalışmasının başlığı *Muasır Avrupa İktisadiyatı* olsa da çalışmanın merkezini Amerikan sosyolojisinin önde gelen isimleri oluşturmaktadır. Mehmet Saffet, ABD’de Columbia Üniversitesi’nde 1922-1927 yılları arasında Sosyoloji ve Eğitim üzerine öğrenimi görmüştür. Buradaki öğrenimi sırasında etkilendiği isimler, *Muasır Avrupa İktisadiyatı* isimli çalışmada da gündemdedir. Amerikan sosyolojisinin kurucu sosyologlarından kabul edilen Giddings, Mehmet Saffet’in bu çalışmada en çok yararlandığı isimdir. Amerikan sosyolojisinin önde gelen isimlerine ve çalışmalarına kitapta ana başlıklar halinde yer verir.

Mehmet Saffet’in sonraki yıllardaki çalışmalarının geneline baktığımızda, bu çalışmada öne çıkardığı Amerikalı sosyologların izine pek rastlanmaz. Mehmet Saffet, daha sonraki çalışmalarında ağırlıklı olarak en eski dönemlerden itibaren Türklerin gösterdiği özellikleri kanıtlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, birey-toplum ilişkisini, organ ve organizma ilişkisine benzeterek açıklarken, Türk toplumunun gelişme çizgisini Comte’dan aldığı toplumsal dinamik kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Çünkü bu kavram yeni bir toplum yaratma fikrine hizmet etmektedir. Bu çerçevede, örneğin bizde pozitif aşamanın Cumhuriyet’le birlikte ortaya çıktığını belirtir.²¹¹ Sosyoloji öğrenimini ABD’de tamamlamasına rağmen, Mehmet Saffet’in sosyoloji anlayışını geliştirmesinde etkili olan isimler Amerikalı sosyolog Giddings’le sınırlıyken, yine onun üzerine yapılan tezde gösterildiği gibi asıl kaynağı yine Comte, Durkheim, Spencer ve Darwin gibi Kıta Avrupalı isimlerdir.

Mehmet Saffet’in önemi, Cumhuriyet döneminde ABD’de öğrenim gören bir sosyologumuz olmasıdır. Her ne kadar ABD’de öğrenim görmüş olsa da referansları Kıta Avrupa’sıdır. Öğrendiği sosyoloji bilgisini bu topluma uyarlama çabasında Comte’a yönelir. Comte’un toplum şemasını olduğu gibi benimser. Mehmet Saffet’in

²¹⁰ Mehmet Saffet, **Muasır Avrupa İktisadiyatı**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1933.

²¹¹ Seher Kaşker, “Mehmet Saffet Engin Arın Yaşamı, Eserleri, Düşünceleri ve Türk Sosyolojisine Katkıları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Mart 2002, s.19.

Amerikan sosyoloji öğrenimli olup, ülkesine döndüğünde yine Kıta Avrupa'sı sosyolojisi çerçevesinde bir sosyoloji anlayışı geliştirmesi birçok bakımdan anlamlıdır. Söz konusu durum Amerikan ve Türk toplumunun tarih anlayışlarında, toplum görüşlerinde bir farklılığa işaret ettiği gibi, aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin dönem itibarıyla genel görüntüsü hakkında da fikir verici olmaktadır.

3. ABD Doktoralı Yeni Kuşak

Büyük ölçüde I. Dünya Savaşı Amerikasının konumu değişmemiştir. ABD'ye öğrenci gönderimi devam eder, imparatorluktaki gelenek kırılmadan sürdürülür. Diğer Batılı ülkelerin yanı sıra ABD'ye de öğrenci gönderilir. Ancak en çok rağbet edilen ülke ABD değildir. Örneğin, 1930'lu yıllarda dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşid Galib'e Amerikan üniversitelerine Türk öğrencilerin gönderilmesi teklifinde bulunulmuş, ancak Reşid Galib bütçenin buna elvermeyeceğini, imkânsız olduğunu söyleyerek geri çevirmiştir.²¹²

Ülkemizde Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi belli bir dönemde ve belli isimlerle başlatılacaktır. Mehmet Saffet yurtdışına öğrenci gönderilmesi anlamında eski geleneğin son halkasıdır. Bu anlamda 1930'lu 1940'lı yılların sosyoloji yapma anlayışı sebebiyle Mehmet Saffet görmezden gelinecektir. İlişkinin ilk elden taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak öne çıkarılan Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev Naili Boratav ve İbrahim Yasa olacaktır.

Bu isimleri ABD doktoralı yeni kuşak olarak da görebiliriz. Bu isimlerin İbrahim Yasa haricinde paylaştığı bir diğer ortaklık, ülkemizde Amerikan sosyolojisi örneğinde çalışmaların yapıldığı kurum olarak öncü misyon yüklenen DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün öğretim üyeleri olmalarıdır. Bir diğer özellik ise, bu isimlerin Hacı Bayram Kaçmazoğlu'nun çalışmalarında Ankara Ekolü olarak tanıtılmalarıdır. Mübeccel Kıray, 1940'larda İstanbul'un dışında ikinci bir sosyoloji geleneğinin

²¹²Nezahet Nurettin Ege, "Meslek-i İçtimâi'nin Takdîrkârları Olan Mütefekkirleri", **Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları**, Düz.: Nezahet Nurettin Ege, Fakülteler Matbaası, 1977, Tevzi yeri Güneş Neşriyat, s.443.

Ankara’da ortaya çıktığını belirtir. Ankara’nın saha ve kır çalışmalarına odaklıyken, İstanbul’un daha çok teorik ve felsefi ağırlıklı çalışmalar yaptığı ileri sürer.²¹³ Yasin Aktay, Kıray’ın 1992’de III. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde “1940’lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran” başlıklı konuşmasında konuya ilişkin görüşlerini şöyle aktarır:

“Kıray, İstanbul’da Ziya Gökalp’in İstanbul Üniversitesi’ne intisap ettiği tarihten başlayarak, bu üniversitede sosyoloji adına Hilmi Ziya’ların Nurettin şazi’lerin ve sair isimlerin hepsinin yapmakta oldukları sosyolojinin biraz da Avrupalı bir anlayışın etkisi altında oldukça skolastik-hümanist olduğunu tespit eder. Bu Avrupalı etiklerin altında bu sosyologların yaklaşımları olgusal anlamda bir toplum bilimi olmaktan ziyade toplum hakkında bazı felsefi-spekülatif mülahazalardan öteye gidemiyordu. Bu yanıla bunlar sosyal felsefe olabilirlerdi ama Kıray’ın bildiği anlamda bir sosyoloji olmaları biraz zordu. Kıray’a göre bu tarz bir sosyolojiyi yapmanın hiçbir riski yoktur, zira hiçbir şekilde Türkiye’nin gerçeğine bulaşmayan bir felsefe alanında geziniyor. O yüzden İstanbul Üniversitesinin sosyologları gerçek anlamda sosyolog değildirler, buna mukabil elit tabakaya dâhildirler.”²¹⁴

Kıray, Behice Boran ve Niyazi Berkes’in 1940’lı yıllarda “...olgulara olgu olarak bakan ve belli bir ilişki düzenini açıklamak için mekanik olmayan, probleme dönük açıklamaya, analize, yani ilişkiler düzenini açıklamaya dönük bir bilgi...” oluşturma çabası olarak özetlediği yeni eğilimin mimarları olduklarını belirtir.²¹⁵ Köksal Alver de Türk sosyolojisinin sıklıkla vurgu yapılan Fransız sosyolojisinden sonra 1940’lı yıllarda ilişki kurduğu ikinci merkezin Amerikan sosyolojisi olduğunu bu isimler ve görev yaptıkları DTCF Sosyoloji Kürsüsü üzerinden temellendirir.²¹⁶ Alver’e göre,

“Türk sosyolojisinde temel araştırma ve ampirik araştırma başlangıçtan itibaren vardır. Ancak özelde ampirik araştırmanın bir ‘gelenek’ haline evrilmesi daha sonraki yıllarda

²¹³ Mübeccel Kıray, “Toplum, Bilgi ve Türkiye” [Society, knowledge and Turkey]. In Sevil A. (Ed.), **Developments of Social Sciences’ Research in Turkey**. Publication of Turkish Social Sciences Association. Ankara: Olgac (1986). Aktaran, Kasapoğlu, “The Study of Sociology in Turkish Higher Education”, p.538.

²¹⁴ Yasin Aktay, “Bahattin Akşit”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.708.

²¹⁵ Mübeccel B. Kıray, “1940’lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran”, **Toplumsal Yapı Toplumsal Degisme** iç., İstanbul, Bağlam Yayınları, 1999, s.67. Aktaran, Köksal Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2002, s.193-194, (Çevrimiçi) <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/IV1/16KoksalALVER.pdf>, 17 Temmuz 2010.

²¹⁶ Köksal Alver, “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)”, s.214-215,(Çevrimiçi) http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CT SOS&ano=46141_0e90ff8a0288e057dead50e8db33491b, 15 Temmuz 2010.

gerçekleşecektir. 1940'lı yıllarda ampirik araştırmanın öne çıkarılması ile yeni bir yönelimin oluştuğuna tanık olmaktadır. Bu dönemde temel referans noktası Kıta sosyolojisi değil Amerikan sosyolojisi olmuştur. Amerikan sosyolojisi örnekliğinde sosyolojik tarz ve yönelim belirlenmekte, sosyolojinin değerlendirilmesi bu temel çıkışla yapılmakta ve araştırmalar bu çizginin önerdiği doğrultuda yapılmaktadır. Söz konusu dönemde Niyazi Berkes ve Behice Boran, araştırmaya dayalı sosyolojik yönelimin en etkili kişileri olarak bu döneme damgalarını vurmuşlardır...

Gerek Berkes'in *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırması* ve gerekse Boran'ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, 1940'lı yıllardaki yeni sosyolojik tarz ve yönelimin cisimleşmiş birer örneği olarak kabul edilebilir.²¹⁷

Başta Berkes ve Boran olmak üzere DTCF'li grubun alan araştırması geleneğinin Türkiye'de başlatıcıları olarak görülmeleri yaygın bir eğilimdir.²¹⁸ Bu ve benzeri değerlendirmelerde referans alınan isimlerden Behice Boran, 1931'de Amerikan Kız Koleji'nden mezuniyetinin hemen ardından 1931-1933 yılları arasında Darülfünun Felsefe Bölümü'ne devam etmiş, ancak buradan mezun olmamıştır. 1934'te Michigan Üniversitesi'nde doktora yapmak üzere ABD'ye gitmiştir. Boran, ABD'de bulunduğu bu dönemde Antropolog Leslie Whyte'in öğrencisi olmuştur.²¹⁹ 1939'da "A Study of Occupational Mobility" başlıklı teziyle doktora derecesini alarak Türkiye'ye dönen Boran, Darülfünun'da görev almak istese de bu gerçekleşmez ve Ankara'da 1939'da henüz kurulmuş olan DTCF'ye sosyoloji doçenti olarak atanır. Boran'ın görev yaptığı bu yıllarda aldığı Amerikan sosyolojisi formasyonunu pratiğe döktüğünden söz edilmektedir.²²⁰

Boran, 1945'te Manisa'da sekiz ova ve dağ köyünün ekonomik temel ve ekolojik konum farklılıkları açısından karşılaştırmasını yaparak, bu farklılıkların sosyal yapıları ve yaşamın diğer alanlarını nasıl etkilediğini ele aldığı bir alan araştırması olan *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*²²¹ isimli çalışmasını yayınlamıştır. DTCF'de görev yaptığı bu sınırlı dönemde fakültedeki derslerine ilaveten yoğun bir yayıncılık faaliyetinde de bulunmuştur. *Yurt ve Dünya*,

²¹⁷ Alver, "Türk Sosyolojisinde 'Kırılma' ya da Yeni Yönelim: 1940'lı Yıllar Örneği", s.187-192.

²¹⁸ Aytül Kasapoğlu, "Sosyoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü", içinde ek 3, **60 Yıllık Gelenek: DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji**, Ed. Aytül Kasapoğlu, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 1999, s.359.

²¹⁹ Ayşegül Yaraman, Ali Ergur, "Mübeccel Kıray'la Söyleşi", **Biyografya 2 Behice Boran**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.105

²²⁰ Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.217.

²²¹ Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Serisi, No.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.

Adımlar tüm aşamalarında aktif olarak görev aldığı süreli yayınlardır. 1941-1944 arasında yayınlanan *Yurt ve Dünya*, Boran'ın DTCF'den mesai arkadaşlarıyla çalıştığı bir dergidir. Hemen her sayıda Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Berkes'in yazıları yayınlanmıştır. Köyün çeşitli yönlerini ele alan çalışmalara hemen her sayıda yer verilmiştir. Yine bu dönemin dergilerinden *Adımlar*, Boran'ın *Yurt ve Dünya*'dan ayrılarak DTCF'den çalışma arkadaşı Muzaffer Şerif'le çıkardığı bir dergidir. İlk sayısı Mayıs 1943'te çıkan bu dergide Amerikan sosyolojisinin ilk elden izlendiğine dair ya da Amerikan sosyolojisinin kendisini konu alan bir metinle karşılaşmasak da Amerikalı edebiyatçıların eserlerinin çevirisine geniş yer vermiştir.²²² Derginin son sayıları neredeyse tamamen edebi metinlere ayrılmıştır. Türk düşüncesinde edebiyatın özel bir yeri vardır. Yeni eğilimlerin yaygınlaştırılması söz konusu olduğunda edebiyat oldukça işlevsel olmuştur. Belirtmekte yarar var ki, Ülken, 1941'de Amerikalı yazar Margaret Mitchell'in Amerikan tarihi olarak da okunabilecek ünlü romanı *Rüzgar Gibi Geçti*'yi Avni İnel'le birlikte Türkçeye çevirmiştir.²²³

Boran'ın dergicilik faaliyetlerinde olduğu gibi, DTCF'den de mesai arkadaşı Berkes, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde kritik bir role sahip olduğu düşünülen isimlerden bir diğeridir. Berkes'in ABD deneyimine istinaden Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde özel bir yer biçilmektedir. Yapılan değerlendirmelerde Berkes'in Rus sosyolojisi çevirilerine²²⁴ yer verilmez. Niyazi Berkes'in 1940'lı yıllarda İstanbul'daki sosyoloji anlayışının dışında Amerikan sosyolojisine ülkemizde yer açtığı türünde çeşitli değerlendirmeler vardır.²²⁵ Yeni

²²² Walt Whitman, "Açık Yolun Türküsü", Çev. Behice S. Boran, *Adımlar*, Yıl 1, Sayı 1, Mayıs 1943, s.9-10; Nermin Menemencioğlu, "Büyük Bir Amerikan Romancısı; Steinbeck", *Adımlar*, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz 1943; Nermin Menemencioğlu, "Amerikan Romanında Yeni İstikametler", *Adımlar*, Yıl 1, Sayı 7, II. Teşrin 1943, s.229-231.

²²³ İstanbul, Hilmi Kitabevi, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1941.

²²⁴ Julius Hecker, "Rus Sosyologyası I- Rus Sosyologyasının Sosyal ve Siyasal Temeli", Çev. Niyazi Berkes, *Siyasal Bilgiler (Mülkiye)*, Sayı 49, 1935, s.30-35; Julius Hecker, "Rus Sosyolojisi- Rus Sosyolojisinin Siyasal ve Sosyal Temeli II", Çev. Niyazi Berkes, *Siyasal Bilgiler (Mülkiye)*, Sayı 50, 1935, s.25-34; Julius Hecker, "Rus Sosyolojisi-II Slavofillerle Rusofillerin Sosyolojik Teorileri", Çev. Niyazi Berkes, *Siyasal Bilgiler (Mülkiye)*, Sayı 51, 1935, s.12-16; Julius Hecker, "Rus Sosyolojisi-III Batıcıların Sosyoloji Teorileri", Çev. Niyazi Berkes, *Siyasal Bilgiler (Mülkiye)*, Sayı 52, 1935, s.17-27.

²²⁵ İsmail Coşkun, "Niyazi Berkes Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi 2. Sayı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s.49; Hüseyin Baran-Gürhan Uçkun, "Niyazi Berkes", *60 Yıllık Gelenek*

yönelimin belirleyici özelliği, uygulamalı sosyoloji çalışmalarının yoğunluğudur ki, Amerikan sosyolojisi etkisinin bir sonucu olarak görülür. Bu çerçevede ABD öğrenimli olmak bu yönelim içinde yer alınmasında açıklayıcı unsur olmaktadır. Berkes, Darülfünun Felsefe Bölümü'nden mezuniyetinin ardından kısa bir süre asistanlık yapmış ve sonrasında 1934'te Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden gelen araştırma bursu teklifiyle ABD'ye gitmiştir, ama mezuniyet sonrası ihtisas çalışmaları için ABD'nin o dönem pek tercih edilmediğini de belirtir.²²⁶ Chicago Üniversitesi'nde bulunduğu bu dönemde Louis Wirth'ün asistanlığını yapmıştır. Uygulamalı sosyoloji çalışmalarının merkezi olma imajına sahip Chicago Okulu mensuplarından Louis Wirth'ün özellikle Alman sosyologları üzerine ders vermesini kendi eğilimlerine yatkın bulduğundan severek takip ettiğini ifade eder.²²⁷

ABD'deki sosyoloji öğrenimi sırasında siyasal bilim, sosyal antropoloji ve ekonomik tarih seminerlerine de devam eden Berkes, Amerika deneyimi sonucunda iyi bir sosyolog için tarih ne kadar gerekliyse istatistiğin de o kadar zaruri olduğu fikrini geliştirir. Berkes, bilimsel anlamda istatistiğin ne olduğunu zorunlu doktora dersi olduğu için ABD'deki öğrenimi sırasında edindiğini belirtmekle beraber ABD'de bu ölçüde yaygın kullanım sahasına sahip bu bilimsel yöntemin sahtecilikte de aynı ölçüde işlevsel olduğunu yine orada öğrendiğine dikkat çeker. Bununla birlikte, Türkiye'de yararlanacağını düşündüğü istatistik bilgisini, DTCF'nin akıbeti nedeniyle burada kullanma şansı olmadığını dile getirir.²²⁸ 1939'da Türkiye'ye döndüğünde henüz tamamlamamış olduğu doktora tezinin başlığı "The Development of Secularism in Turkey"dir. Ayrıca ABD deneyimi sonrası birebir Amerikan sosyolojisine ya da Amerikan sosyolojisine özgü olduğu düşünülen meselelere ve araştırma tekniklerine ilgisinin çok da uzun ömürlü olmadığını biliyoruz.

DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999 iç., Aytül Kasapoğlu, Ankara, Ümit Yayınları, 1999, s.18. Aktaran, Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.216.

²²⁶ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.110-112.

²²⁷ **A.e.**, s.125.

²²⁸ **A.e.**, s.98-129.

Amerikan sosyolojisi üzerine sınırlı yayınları arasında *Ülkü* dergisinde yayınlanan makalelerini hatırlatabiliriz.²²⁹ Ancak bu dönem yayınları arasında yer alan *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*'sı²³⁰ Berkes'in aldığı Amerikan sosyolojisi öğreniminin izlerinin en rahat gözlenebileceği çalışması olarak görülür. Dahası bu çalışma, "...Amerikan sosyoloji anlayışının etkisiyle yaygınlaşan uygulamalı sosyoloji ve saha araştırmaları çerçevesinde anılacak ilk önemli örnek ve bir model eser..." olarak takdim edilir.²³¹ Ülken'in değerlendirmesine göre ise şimdiye kadar bu yolda araştırmalar yapılmış olsa da hiçbirisi eser halini almadığından bu çalışma, "dilimizde köy sosyolojisine ait neşredilmiş ilk monografik eserdir."²³²

Niyazi Berkes'le aynı dönem ABD'de bulunan, üniversite sonrası kariyerlerinin çeşitli aşamalarında karşılaşan ve ülkemize Amerikan sosyolojisini taşıma misyonu atfedilen DTCF'li grup içinden bir diğer isim, Muzaffer Şerif Başoğlu'dur. O da Boran gibi Amerikan Koleji'nden ve Berkes gibi Darülfünun Felsefe Kürsüsü'nden mezundur. 1929'da ABD'ye felsefe eğitimi için gönderildiği bilgisi olsa da biyografisinde Şerif'in ABD'de Harvard Üniversitesi'nde psikoloji lisans öğrenimi gördüğü belirtilir.²³³ 1933'te Rockefeller Vakfı'ndan aldığı bursla Columbia Üniversitesi'nde doktora yapmak üzere ABD'ye hareket eder. "Algılamada Bazı Toplumsal Etkenlerin İncelenmesi" konulu tezi ile 15 Kasım 1935'te doktora derecesini alır.²³⁴ Türkiye'ye dönüşte 1936-1939 arası psikoloji öğretmeni olduğu Gazi Terbiye Enstitüsü'ndeki görevi sırasında İngilizce yayın yapar ve ABD'deki yayınlarını sürdürür.²³⁵ 1944 yılı sonunda ABD "State Department" tarafından kendisine verilen iki yıllık bursla Princeton Üniversitesi'nden Hadley Cantril ile

²²⁹ *Ülkü*, 11-14, 1938-1940.

²³⁰ DTCF Felsefe Enstitüsü Neşriyatı Sosyoloji Serisi No 2, Ankara, 1942.

²³¹ İnan Özer, "Niyazi Berkes", *Türk Toplum Bilimcileri 1* iç., Emre Kongar, İstanbul, Remzi, 1982, s.287. Aktaran, Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.217.

²³² Hilmi Ziya Ülken, Kitap Tahlilleri, "Niyazi Berkes, Ankara Köyleri", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, 1941-1942, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1942, s.322-323.

²³³ Mete Çetik, "Muzaffer Şerif Karanlık Odada: Türkiye Yılları", *Muzaffer Şerif'e Armağan*, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.29.

²³⁴ *The Psychology of Social Norms*, bu doktora tez çalışması üzerine kuruludur.

²³⁵ "An Experimental Approach to the Study of Attitudes", *Sociometry*, CI, Sayı 1-2, 1937, s.90-98; yine aynı yıl "Psychology of Slogans", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, C. XXXII, Sayı 3-4.

birlikte kitap yazmak üzere 10 Ocak 1945'te Türkiye'den ayrılır.²³⁶ Berkes'in ABD'de bulunduğu dönemde Şerif de oradadır, ancak görüşmemişlerdir. Şerif görüşmek istememiştir. O dönem Şerif, ABD'de Muzafer Sherif adıyla tanınıyor ki, Berkes onu "Başoğlu, üniversiteden önce hiç Türk okulu eğitimi görmemiş olmanın göğsündeki yarasını onaramamış kişi olarak yaşadı..."²³⁷ sözleriyle eleştirir. Şerif, Türkiye'den ayrılmasının ardından Türkiye ile olan tüm bağlantılarını da kesmiştir.

Doğrudan sosyolojiyle bir ilgisi olmasa da Ankara'daki sosyoloji kürsüsündekilerle ortak kaderi paylaşması bakımından DTCF grubundan bir diğer isim Pertev Naili Boratav'dır. Ortaöğrenimi ve sonrasındaki öğrenimiyle DTCF'deki çalışma arkadaşlarından farklı bir görüntü çizse de, belli ortaklıklar da sergiler. Boratav üniversiteden uzaklaştırılmasının ardından 1948'den 1952'ye kadar Stanford Üniversitesi'ndeki Hoover Kütüphanesi'nin Türkiye bölümünün kuruluşunu Türkiye'den yönetir. 1952'de Fransa'ya gider ve ölümüne dek Centre National de la Recherche Scientifique'te uzman olarak çalışır.²³⁸ Türkiye ile bir ilişkisi kalmamıştır. Üniversiteden uzaklaştırılmasının ardından neredeyse 40 yıl boyunca Fransa'da çalışmıştır.

Bu isimler arasında yer alan Mediha (Esenel) Berkes, Niyazi Berkes'in ilk eşidir ve DTCF'de sosyoloji doçenti olarak görev yapmıştır. DTCF'deki görevinden uzaklaştırılmadan önce yayınlanan telif ve tercüme çalışmaları olduğunu biliyoruz.²³⁹ Çevirisini yaptığı *Medeniyete Giden Uzun Yol*²⁴⁰ isimli çalışmanın yazarı Fay C. Cole, Chicago üniversitesi Antropoloji Bölümü Başkanı Amerikalı bir antropologdur. *Yurt ve Dünya*'nın "Yurt ve Dünya Kültür Yayınları" adı altında

²³⁶ Tülay Bozkurt Şimşek, "Muzafer Şerif Başoğlu", **Doğu-Batı**, Yıl 3, Sayı 12, s.226.

²³⁷ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.97.

²³⁸ Boğaziçi University The Atatürk Institute for Modern Turkish History, "Pertev Naili Boratav", (Çevrimiçi) http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/pertev_naili_boratav.htm, 23 Eylül 2007.

²³⁹ "Hüseyin Rahmi Romanlarında Aile ve Kadın", **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 1945; "Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma", **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, s.135-143, 1943; "Hüseyin Rahmi Romanlarında Kadın Tipleri", **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, s.539-552, 1945; **İlim Karşısında İrk Meseleleri**, Der. Adnan Cemgil. Kitap içinde yazar, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları: 5, 1945; John Hersey, **Hürriyet Çanı**, Çev. Mediha Berkes, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1948.

²⁴⁰ Fay Cooper-Cole, **Medeniyete Giden Uzun Yol**, Çev. Mediha Berkes, Ankara, Yurt ve Dünya Yayınları, 1943.

başladığı yayın serisinin ilk kitabıdır.²⁴¹ Esenel'in yazılarıyla en fazla katkıda bulunduğu dergi, çekirdek yazar kadrosunda bulunduğu *Yurt ve Dünya*'dır. Burada ağırlıklı olarak çeşitli yönleriyle köy hakkında yazmıştır.²⁴² Çalışılan köyler de Ankara köyleridir. Her ne kadar köyün sosyolojik tetkikinin yapılma çabası ve motivasyonunda olunduğu dile getirilse de, makaleler antropolojik bakışla yapılmış izlenimi verir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Esenel'in Berkes'le birlikte 1940'ta Ankara civarında bir köyde yaptıkları araştırmada köylüye yaklaşımları ve bakış açılarını aktardığı yazısıdır. Bu köyde Esenel,

“...evvelce yaptığımız gibi, ilk günden itibaren önümüze gelen herkesi öğrenmek istediğimiz meseleler üzerinde gizlice sorguya çekmek hususunda acele etmedik. Bilâkis, hiç bir şeye dikkat etmezmiş gibi görünerek etrafı yokladık, dost edinmiye çalıştık, ve bunda da muvaffak olduk.”²⁴³

Esenel, Anadolu'daki köyler üzerine yaptığı çalışmalarının genel bir değerlendirmesini ve bu çalışmaları yaptığı 1940'lı yıllara dair izlenimlerini oldukça geç bir tarihte yayınlamıştır.²⁴⁴ DTCF'li hocaların köy konusu, köy kalkınması ve nasıl kalkınacağı üzerinde durmaları esas itibarıyla köye ilgi duymaları, Gökalp'in temel problematiğinden çok da ayrı değildir. Boran'ın ifade ettiği gibi köy davası aslında şehir davasıdır:

“Memleketimizde teknik, iktisat, kültür sahasında başarmak istediğimiz şeylerin top yekûn gayesi cemiyetimizi, kendi millî hususiyetlerini muhafaza etmekle beraber, garp medeniyeti dairesine sokmaktır... *Garp medeniyeti şehirli bir medeniyettir ve bu medeniyetin memleketimize girmesine şehirlerimiz vasıta oluyor...*Bunun için memleket davalarının başında gelen köy davası bir şehirleşme davasıdır.”²⁴⁵

Yine benzer bakış açısını Berkes'in İsmail Hüsrev'in *Türkiye Köy İktisadiyatı*,²⁴⁶ isimli çalışmasına ilişkin değerlendirmesinde gözlemleyebiliriz:

“Son yıllarda bu kadar mühim bir eser çıkmamıştır, denebilir. Çünkü ‘köy’ bugünkü Türkiye'nin temelidir. Ve yarınki Türkiye'nin hayatı ona bağlıdır.”²⁴⁷

²⁴¹ Hasan Refik Ertuğ, “Kitaplar”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Nisan 1943, No 145, Yıl XIII, s.45.

²⁴² “Adlar ve Lakaplar”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 5, Mayıs 1941, s.28-38; “Köy Gençliği”, Sayı 26-27, Şubat-Mart 1943, s.73-80; “Köyde Yaşayış”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 30, Haziran 1943, s.189-195; “Köyde Sağlık”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 32, Ağustos 1943, s.280-285.

²⁴³ “Köyde Şehirli”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 4, Nisan 1941, s.31.

²⁴⁴ Mediha Esenel, *Geç Kalmış Kitap*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1999.

²⁴⁵ Behice S. Boran, “Şehir ve Şehirleşme Davamız”, *Yurt ve Dünya*, Sayı 3, Mart 1941, s.25-33.

²⁴⁶ Ankara, Kadro Mecmuası Neşriyatından I, 1934.

DTCF’de sosyoloji öğretimi, 1939’da Felsefe Bölümü içinde başlar ve 1947’de Boran, Berkes ve diğerlerinin görevlerine son verilmesiyle kürsü sona erer. Kıray, kendisiyle yapılan bir röportajda DTCF’de kürsünün kapatılmasına dair şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Hiç gereği yokken baltaladılar ve sosyal bilimler öldü. İstanbul’da hiçbir şey yoktu, bir Ankara’da işte. İstanbul’da öğretilen Fransız felsefesi idi, o da Allah vermeye, sosyal bilimlere en zararlı düşünüş tarzıdır.”²⁴⁸

Kıray’a göre, DTCF tasfiye edilmeseydi eğer saha araştırmaları çok iyi gelişecekti, ancak buna izin verilmemiştir. Bu sonucu Ankara hükümeti için bir utanç olarak yorumlayan Kasapoğlu, kürsünün kapatılmasını Boran ve Berkes’in Ankara ve Manisa’da yürüttükleri saha çalışmalarına hükümetin tepkisi olarak görür.²⁴⁹ İsmail Coşkun’a göre ise Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes’in üniversiteden uzaklaştırılmaları, 1945 Aralık ayında ilk sayısı yayınlanacak olan *Görüşler* dergisinde çıkacak yazıları nedeniyledir. DTCF’li isimler, tekrar mahkeme kanalıyla üniversiteye dönseler de bu pek uzun sürmemiştir. Çıkan olaylar neticesinde derslere tekrar ara verilmiş ve 1948 yılında DTCF hocaları hakkında görevi kötüye kullanmaktan dava açılmış ve yine görevsiz kalmışlardır.²⁵⁰

Diğer taraftan, Kayalı, bu isimlerin üniversiteden uzaklaştırılmalarını enteresan bulur. Çünkü resmi ideoloji konusunda gösterildikleri kadar uyumsuz bir tavır sergilememişlerdir. Hatta Ebedi ve Milli Şefe Bağlılık Bildirisi dahi imzalamışlardır.²⁵¹ Şerif’in Türkiye’den ayrılışı ise DTCF dergisinin haberler kısmında şöyle duyurulmuştur:

²⁴⁷ Niyazi Berkes, Kitabiyat, “İsmail Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatı”, **Siyasal Bilgiler (Mülkiye)**, Sayı 49, 1935, s.86-87.

²⁴⁸ Bilge Yağmurlu, Elif. S. Durgel, “Mübeccel B. Kıray’ın Gözünden Muzaffer Şerif”, **Muzaffer Şerif’e Armağan**, Ed. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.65.

²⁴⁹ Kasapoğlu, “The Study of Sociology in Turkish Higher Education”, p.538.

²⁵⁰ Coşkun, “Niyazi Berkes Üzerine”, s.53.

²⁵¹ Kurtuluş Kayalı, “Niyazi Berkes’in Tarihsel ve Sosyolojik Çalışmalarının Türk Düşün Yaşamı Üzerindeki Etkileri”, **Türk Düşün Dünyasında Yol İzleri**, Kurtuluş Kayalı, İstanbul, İletişim Yayınları 2003, s.120.

“Felsefe Enstitümüz Ruhbilim Profesörü Muzaffer Şerif Başoğlu ilmî etütler yapmak üzere Princeton Üniversitesi tarafından Amerikaya çağırılmış ve Ocak 1945 te izinli olarak muvakkat olarak Fakültemizden ayrılmış, Amerika’ya gitmiştir.”²⁵²

Neticede DTCF’den Boran, Berkes ve Şerif üniversiteden uzaklaştırılıp mahkemeye verilmişlerdir. Her ne kadar Boratav, Berkes ve Boran sonradan haklarında açılan davadan beraat etmiş olsalar da tekrar DTCF’ye dönmemişlerdir. İstanbul’a gelerek *Tan* gazetesinde yazılar yazmaya başladıkları ve yeniden bir dergi çıkarıp yayın yapmaya çalıştıkları belirtilir.²⁵³

Oldukça kısa ömürlü olan bu kürsü, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde birçok isim tarafından başlangıç noktası olarak görülmektedir. Coşkun’a göre:

“Bu kuşakla birlikte ilk defa sosyoloji tarihimizde Fransız/Fransızca tesiri yerine Anglo-Amerikan/İngilizce tesirinin başladığına şahid olunmaktadır. Yine bu kuşağın göze çarpan bir başka hususiyeti, mevcut geleneğin dışında, İstanbul Üniversitesi dışında Ankara’da sosyoloji çalışmalarına başlamalarıdır.”²⁵⁴

Yakın Ertürk de bu yıllara ilişkin Ankara DTCF’nin merkezde olduğu bir entelektüel hayat tasviri yapar: Şerif, Boran, Berkes, Yasa ve diğerleri... Çoğunun Amerikan üniversitelerinde öğrenim gördüğü bu grubun bir yandan sosyal gerçekliğin materyalistik görüşünü aldıklarını diğer taraftan da Amerikan sosyolojisinin ampirik araştırma araçlarına aldıklarını belirtir. Ona göre, çok sayıda sahaya dayalı köy çalışması yapılmış olsa da, bu eğilimler izole kalmış ve 1940’ların ortalarında da sona ermiştir.²⁵⁵ Söz konusu isimlere ilişkin bir diğer değerlendirme Köksal Alver’e aittir. Alver, yoğunlaşan Türkiye-ABD siyasi ilişkileri üzerine temellendirdiği “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)” başlıklı doktora çalışmasında Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisini bu kuşak öğretim üyeleriyle başlatır. Bu yıllarla birlikte Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisi neticesinde yapısal bir dönüşümün gözlemlenmeye başlamasını iki nedene bağlar. Bunlardan biri, Türk siyasal yaşamında ABD’nin güç kazanmasıdır ki söz

²⁵² “Haberler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 1945, s.234, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1028/12439.pdf>, 19 Eylül 2010.

²⁵³ Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, s.244.

²⁵⁴ Coşkun, “Niyazi Berkes Üzerine”, s.77.

²⁵⁵ Yakın Ertürk, “Trends In The Development of Sociology In Turkey”, **Journal of Human Sciences**, IX/2, 1990, s.40.

konusu vurgu yeni değildir. Fındıkoğlu, Robert Kolej'in 11 Haziran 1948'deki 85. ders yılı diploma töreninde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında, sonraki yıllarda ABD ile kurulan ilişkiye atfedilen niteliklere benzer bir değerlendirmeyi, oldukça erken bir tarihte yapmıştır:

“Medeniyet telâkkisinde ve dünya görüşünde bir değişiklik yapmak lüzumunu hisseden Türkiye ilkin yüzünü Fransa'ya çevirmişti. Bir zamanlar bizim için garbın yalnız Frengistan demek olduğunu biliriz. Osmanlı İmparatorluğu ne 1863 de İstanbul'un bu güzel köşesinde kurulan Kolej ve içindeki terbiye ve öğretim cihazı ile, ne de bu müessesinin temsil ettiği memleketin dinamik kültür ve teknik cereyanları ile alâkadar olmak lüzumunu hissetmemiş, âdetâ Fransa ve fransızca dışında istifade edilecek bir yer yokmuş gibi hareket eylemiş idi...İkinci Dünya Harbi, Türkiye'nin bizce Amerikayı da içine alan Garp medeniyeti denen çevre ile temasında başka bir değişiklik vücutte getirdi. Şimdi gazete sahifelerinde İngilizce ders almak isteyen ilânlar kadar mekteplerimizde İngilizce sınıflarının artışı, College'lere rağbet, İngiltere ve Amerikaya kısa ve uzun zamanlar için giden talebe ve memur kabileleri, kültür hayatımıza yeni bir pencerenin ardına kadar açıldığını göstermektedir.”²⁵⁶

Alver'e göre 1940'lı yıllarla birlikte Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisi neticesinde görülen yapısal dönüşümün nedenlerinden bir diğeri de ABD doktoralı sosyologlarımızın kişisel ilişki ve diyaloglarıdır. Söz konusu yakınlaşmanın somut sonuçlarının görüldüğü yer DTCF Sosyoloji Kürsüsü'dür. Bu kişiler arasında Berkes, Boran, Yasa ve Kıray başta gelen ve bu süreci başlatıp yaygınlaştıran isimlerdir.²⁵⁷

Benzer şekilde Kaçmazoğlu, bir adım daha ileri giderek 1930'lu ve daha sonraki yıllarda ABD'de doktora yapmış bu isimleri Ankara Ekolü olarak isimlendirir ve bu grubun 1940'lar Türkiye'sinde Amerikan sosyoloji anlayışının konu ve yöntem açısından temsilciliğini yaptıklarını ileri sürer.²⁵⁸ Kaçmazoğlu'na göre “Ankara ekolünün Amerikan sosyoloji anlayışını Türkiye'ye taşıması, Türk sosyolojisi açısından bir öncülük olarak kabul edilebilir.”²⁵⁹

²⁵⁶ Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), “Robert College'in LXXXV. Ci Senesi Münasebetile Bir Hitabe”, **İş**, Cilt XIV, Sayı 84, 1948, s.163.

²⁵⁷ Köksal Alver, “Amerikan Sosyolojisinin Türkiye'ye Girişi ve Üniversitelerde Kurumsallaşması”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 15, 2006, İstanbul, s.792. (Sabahattin Bey'in bütün referansları Fransızcaysa da bunun yanı sıra Sabahattin Bey takipçilerinin çevirdikleri kitaplar da Fransızca'dan çevrilmiş olsa da Sabahattin Bey'i İngiliz düşünce geleneğine bağlayan hocalarımız olduğunu biliyoruz.)

²⁵⁸ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye'de Amerikan Sosyolojisinin Etkisi: Ankara Ekolü ve Köy-Şehir Çalışmaları”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 15, İstanbul, 2006, s.779.

²⁵⁹ **A.e.**, s.780.

Ankara Üniversitesi (AÜ) Sosyoloji Bölümü'nün tarihçesinin anlatımı da bu yaygın tutumun bir diğer örneğidir:

“Bu kürsüde oldukça önemli sosyologlar ‘Uygulamalı Sosyoloji’ geleneğinin temelini atmışlardır..Cumhuriyetin kurulmasına ve Türkiye’nin modernleşme deneyimine tanıklık eden Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi önemli sosyal bilimciler toplumsal sorunlara duyarlı, bu sorunlara yönelik çözüm arayışları sunan ve politika yönelimli araştırmalarla yeni açılımlar getiren bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu yaklaşım sayesinde, sosyoloji kürsüsü bugünden bakıldığında ‘DTCF Geleneği’ olarak anılmakta ve ülkenin modernleşmesinin bir ayağı olarak anlaşılmaktadır.”²⁶⁰

Burada alıntılanmış çalışmalarda görülebileceği gibi Boran ve Berkes, Türkiye’de Amerikan sosyolojisinin temsilcisi ve başlatıcısı olduğu düşünülen grubun önde gelen iki ismi olarak vurgulanmaktadır. Kıray’ın ise 1940’lı yılların sosyologu olarak anılması da kronolojik olarak pek mümkün görünmemektedir. Berkes ve Boran’ın öncülüğünde DTCF sosyoloji kürsüsüyle beraber sosyolojide Amerikan sosyolojisinde kullanılan çeşitli tekniklerin uygulandığı saha araştırmalarının Türk sosyolojisini yeni baştan biçimlendiği ileri sürülmektedir.²⁶¹ Hatta biçimlendirmenin de ötesinde Türk sosyolojisinde bir kırılma yarattıklarından söz edilmektedir.²⁶² Daha genel olarak Amerikan sosyolojisi etkisini üzerinde barındırma, DTCF’li kadronun ortak özelliği olarak kabul görmektedir.²⁶³

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde öne çıkarılan bu isimlerin ABD’de sosyoloji öğrenimi görmüş olmaları, onların burada ABD’de öğrendiklerini aktarmaları anlamına gelmediği gibi, ABD’ye gitmeden de burada Amerikan sosyolojisiyle özdeş kabul edilen tekniklerin uygulandığının altını çizmeliyiz. Mehmet Ali Şevki²⁶⁴ ve Hilmi Ziya Ülken²⁶⁵ ABD’de öğrenim görmemiş olsalar da

²⁶⁰ Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, “Tarihçe”, 4 Eylül 2009, (Çevrimiçi) http://sosyoloji.humanity.ankara.edu.tr/index.php?bil=bil_icerik&icerik_id=106, 10 Ağustos 2009.

²⁶¹ Ayşe Durakbaşı, “Behice Boran ve 1940’larda Toplumcu Düşün”, **Toplumbilim**, Sayı 2, Ekim 1993. Aktaran, Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, s.193.

²⁶² Birsan Gökçe, **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**, Ankara, Savaş Yayınları, 1992, s.20-23. Aktaran, Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, s.185-186.

²⁶³ Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, s.194.

²⁶⁴ Tecrübi sosyoloji sahasında **Mülkiye Mecmuası**’nda Mehmet Ali Şevki 1933’den 1939’a kadar düzenli olarak yayın yapmıştır: “Tecrübi Sosyoloji”, **Mülkiye**, 1933, Sayı 29, s.4-8; “Paul Descamps’ın Yeni Eseri”, **Mülkiye**, 1933, Sayı 30, s.4-10; “Tecrübi Sosyoloji”, **Mülkiye**, 1933, Sayı 32, s.5-8; “İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan Tetkikten: Köy Meracılığı”, **Siyasi İlimler**

ABD’de öğrenim gören isimlerin yaptıklarına benzer çalışmalar yapmışlardır. Bunun açık kanıtı *Sosyoloji Dergisi*’nin erken sayılarındaki yayınlarıdır. Bunun dışında, Nurettin Şazi Kösemihal, 1950’de yayınlanan makalesinde 1930’ların sonu 1940’ların başından beri İÜ Edebiyat ve İktisat Fakülteleri sosyoloji kürsülerinde uygulamalı sosyolojinin var olduğundan, hocaların Anadolu’nun köylerine araştırma yapmak için gitmekle kalmadıklarından, öğrencilerini de monografi çalışmaları yapmaya teşvik ettiklerinden söz eder. Ayrıca bu çalışmasında ülkemizde ilk monografik çalışmanın Sabahattin Bey’in izleyicisi Mehmet Ali Şevki Bey tarafından yapıldığını ifade etmekle kalmaz, “...Sabahattin ve Mehmet Ali Şevki beyden gayri hiç kimse son on sene öncesine gelinceye kadar bu işi ciddiyetle ele almış değildir” der.²⁶⁶ Unutulmamalı, Sabahattin Bey ve Mehmet Ali Şevki’nin referans aldığı başta F. Le Play olmak üzere Demolin vb. isimler sadece Fransa’da bir sosyoloji akımı olmakla sınırlı görülmemelidirler. Sezer, Le Play’in Amerikan sosyolojisini etkileyen kişiler arasında sayıldığına işaret etmiştir.²⁶⁷

Mehmet Ali Şevki’yi Türk sosyolojisinde monografik anket tekniğinin ilk uygulayıcıları arasında yer alan bir isim olarak tanıtan kaynakları çoğaltmak mümkündür.²⁶⁸ Ülken de Mehmet Ali Şevki’nin Türkiye’yi ve Türk tarihini toplum üzerinden giderek açıklama çabasında olduğunu ve bu amacı nedeniyle Türkiye’nin ilk monografisini hazırladığını belirtir. Ancak bu çabalarının destek görmemesine, Mehmet Ali Şevki’nin sağlık sorunları da eklenince bu girişimi 1924’te sonlanmıştır. Bununla birlikte, Mehmet Ali Şevki’nin konuyla ilgili çeşitli çevirileri de mevcuttur. Hatta kentleşme konusu üzerine DTCF’li isimlerden önce Mehmet Ali Şevki’nin bir

(Mülkiye) Yıl VII, Ağustos 1937, No 77, s.257-264; “İstanbul Köylerinde Yapılan Tetkikten: Çifçi Atelyesinin Şekli”, Yıl VIII, Eylül 1938, No.90, s.286-291. Ayrıca 1937’de Kurna Köyü’nde yaptığı bir saha çalışması vardır.

²⁶⁵ “Tecrübi İctimaiyat”, *İş*, Cilt IV, Sayı 15-16, 1938, s.72-75; İctimai Araştırmalar (Anket Örnekleri Köy ve Kasaba Monografileri) *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, 1941-1942, s.271-320; “Karataş Köyü Monografisi”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 6, 1950 (N.Ş. Kösemihal ve C. Tanyol’la birlikte), s.85-103.

²⁶⁶ Kösemihal, “Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi”, s.132.

²⁶⁷ Baykan Sezer, “Ziya Gökalp ve Durkheim”, *Ölümünün 60. Yıldönümünde Ziya Gökalp*, İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Enstitü No: 9, 1986, s.22.

²⁶⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. bs., İstanbul, Ülken Yayınları, 1992; Nurettin Şazi Kösemihal, “Önsöz”, Mehmet Ali Şevki, *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri*, İstanbul, Elif Yayınları, 1968, s.10; Mehmet Yalvaç, “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji Eğitimin Tarihçesi (1912-1982)”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 14, 1985, Sayı 1, s.66; Nazmi Avcı, “Mehmet Ali Şevki”, *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Ed. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.354.

çevirisi vardır.²⁶⁹ Yine bu yıllara ilişkin değerlendirmeler çerçevesinde Arslan Kaynardağ'ın Hocası Ülken'e ilişkin hatıraları da anılmaya değerdir:

“Hocamız sosyoloji öğrencilerine köy ve işyeri incelemeleri yaptırırdı. İlginç, önemli inceleme ve çalışmalardı bunlar. Bir bölümü tez, bir bölümü de ara çalışması olarak hazırlanırdı. Ben de hocanın isteği üzerine Zeytinburnu Çimento Fabrikası işçileriyle ilgili bir anket çalışması yapmışım.”²⁷⁰

Çeşitli dergicilik faaliyetleri de ülkemizde uygulamalı sosyoloji çalışmalarının tarihçesine ilişkin fikir vermektedir. Bu yayınlar arasında Ülken'in 1938-1940 arasında *İnsan Mecmuası*'nda, Fındıkoğlu'nun 1942'den itibaren *İş Mecmuası*'nda, ve *Sosyoloji Dergisi*'nde uygulamalı sosyoloji örneğinde çalışmalar yayınladığı belirtilir.²⁷¹ İlk sayıda Ülken, saha çalışmaları için anket örnekleri verir.²⁷² *Sosyoloji Dergisi*'nin 1941-1942 yılına ait 1. sayısında Amerikan sosyoloji tarihinde saha çalışmalarıyla özdeşleştirilen Chicago Okulu temsilcilerinin çalışmalarının çevirilerine yer verilmiş olması ilgiye değerdir.²⁷³ Sonraki sayılarda da bu ilgi devam ettirilmiştir.²⁷⁴

Sosyoloji Dergisi'nin söz konusu dönemde yayınlanan sayıları incelenirse alan araştırmasına dayalı birçok araştırmanın sonuçlarına yer verildiği görülür.²⁷⁵ Ayrıca, Ülken *Sosyoloji Dergisi*'nde, Amerikalı sosyologların çalışmalarını düzenli bir şekilde takip edip, tanıtmıştır.²⁷⁶ Yine Fındıkoğlu'nun 1944'te yayınladığı *Sosyoloji*

²⁶⁹ Alfred Agache, “Bir Tatbiki Sosyoloji Nümunesi: Ürbanizm”, Çev. Mehmet Ali Şevki, **Siyasal Bilgiler (Mülkiye)**, Sayı 53, 1935. Bu çalışmanın ilk kısmı derginin 47. sayısındadır.

²⁷⁰ Arslan Kaynardağ, “Tanıdığım Toplumbilimciler”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.163.

²⁷¹ Hilmi Ziya Ülken, “Kongreler”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, 1950, İstanbul, Pulhan Matbaası, s.137.

²⁷² İçtimai Araştırmalar-Anket Örnekleri, s.271-298.

²⁷³ Park ve Bugess, “Sosyolojiye Giriş”, Çev. Selma Arpat; “Tecerrüd”, Çev. Nedim Göknıl, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 1, 1941-1942, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1942.

²⁷⁴ Ernest W. Burgess, “Sosyolojik Araştırmanın Metodları”, Çev. Tomris Berker, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 4-5, 1949, İstanbul, Pulhan Matbaası, s.92-104. Bu makale, **American Journal of Sociology**, Cilt L, 1945’ten Cahiers internationaux de Sociologie, Cilt I, 1946’ya yapılan Fransızca tercümeden Türkçeye çevrilmiştir. Dipnot, s.92.

²⁷⁵ Nedim Göknıl, “Bilecik ve Edremit Köy Monografileri”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 2, 1943, s.312-357; Frederick Le Play, “Avrupa İşçileri”nden Bir Monografi Örneği”, Çev. N. Ş. Kösemihal, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 4-5, 1947-1949 (Dergi içindeki başlık, “Tecrübi Sosyoloji Le Play’in Bütçe Monografilerinden Örnekler”), s.221-258; N. Ş. Kösemihal, “Memleketimizde Tecrübi Sosyoloji”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, 1950, s.117-133.

²⁷⁶ Hilmi Ziya Ülken’in **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 4-5, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1949’da tanıtımını yaptığı kitaplar arasında [P. A. Sorokin, **Yüzyılımızın Sosyoloji Nazariyeleri**, Birinci Cüzü-Çev. Münir Raşid Öymen, İstanbul, 1947; Pitirim Sorokin, **Society, Culture And Personality, Their**

Metodolojisi isimli çalışması alana ilişkin bir diğer örnektir. Uygulamalı sosyoloji çalışmalarından hareketle DTCF’li gruba öncülük sıfatı verilse de bu değerlendirmeler ve o dönem yapılmış olan yayınlar, ülkemizde uygulamalı sosyoloji çalışmalarının serüvenine ilişkin bazı noktaların gözden kaçırıldığını da gösterir. Monografi çalışmalarının yalnızca DTCF’li akademisyenler tarafından değil, 1940’lı yıllarda Edebiyat Fakültesi’nde “Tecrübî Sosyoloji” öğretim görevliliği yapan Mehmet Ali Şevki²⁷⁷ tarafından da yapıldığına dikkat çekilmelidir. Mevcut değerlendirmeler Mehmet Ali Şevki’nin girişimleri göz ardı edilerek yapılmaktadır.

Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisinin hâkim olmaya başladığı yıllar olarak öne çıkarılan bu dönem ve isimlere rağmen Kayalı’ya göre “Türk üniversitelerinin 1940’lardaki dinanizmini doğru anlayabilmek için öncelikle değerli düşünce adamı Hilmi Ziya Ülken’in çalışmaları derinlemesine değerlendirilmelidir.”²⁷⁸ Recep Ertürk Türk sosyolojisinde Ülken’in yerini,

“Ziya Gökalp’in çabalarına bağlı olarak Türk toplumu yeryüzünde kendisine bir yer edindi... Dünya üstünde toplumumuza bir yer edindirme çabasından, dünyayı kendi bilinci ile algılama, onu tasnif etme ve bu temelde onu biçimlendirme girişimlerine öncülük edecek, kendi varlığı ve bilinci temelinde tarihî gelişmelere yön verecek birikime ulaşmıştır. Bu iki noktanın arasında ise bütün çalışma ve etkinlikleri ile öncelikle Hilmi Ziya Ülken bulunmaktadır.”²⁷⁹

Sözleriyle tanımlar. Daha erken bir tarihte Cahit Tanyol, Ülken’e ilişkin olarak,

“Milli Mücadele olmuş, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Ona düşen vazife, çöken devleti kurtarmak değil, doğan genç Cumhuriyet’i yaşatmaktı. O, artık Batı’dan reçete aramıyordu. Cumhuriyet’in temellerine harç koymak, taş koymak zorunda idi. Ülkemizde hiç kimse, onun kadar bu görevi yapmakla övünemez. Türkiye’de düşünce

Structure And Dynamics; A System Of General Sociology, New York, Harper, 1948; W. Whiteman, **The Pueblo Indians of San Ildefonso**, New York, Columbia University Press, 1948; Haldey Cantril, **Understanding Man’s Special Behavior** (Priliminary Notes) Princeton, New Jersey, 1947; **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 17-18, Fakülteler Matbaası, 1962-1963; Leonard Brom, Philip Selznick, **Sociology**, 3. bs., New York, Harper and Row, 1963; William Bruce Cameron, **Informal Sociology**, New York, Random House, 1963; Lorraine Dittrich, **Work Values And Background Factors As Predictors Of Women’s Desire To Work**, Research Monograph No: 108, 1962; Everett M. Kassalow, **National Labor Movements in The Postwar World**, Evanston, Northwestern University Press, 1963] yer almaktadır.

²⁷⁷ Kimi yayınlar Mehmet Ali Şevki’nin Edebiyat Fakültesinde görev yaptığı yılları 1938-1940, kimileri de 1940-1942 arası olarak vermektedir.

²⁷⁸ Kurtuluş Kayalı, “Niyazi Berkes’in Akademik Ahlakı”, **Türk Düşün Dünyasında Yol İzleri**, Kurtuluş Kayalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.145.

²⁷⁹ Ertürk, “Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken”, s.32.

kendi kaynaklarına döndüğü zaman, Hilmi Ziya'nın koymuş olduğu bu düşünce taşlarına basmadan geçemez ve basmak zorundadır²⁸⁰

Yorumunu yapar. Tüm bunlarla birlikte, Kayalı'nın Ülken'in DTCF hocalarını etkilemiştir değerlendirmesi önemlidir.²⁸¹ Muzaffer Şerif Başoğlu, üzerinde özellikle Ülken'in etkisi olduğuna dikkat çekilir.²⁸² Kaldı ki, Başoğlu, 1938-1942 yılları arasında Ülken'in öncülüğünde çıkan *İnsan* dergisinin kurucularından biridir. Ayrıca Boran ve Boratav da bu dergiye yazılarıyla katkıda bulunan isimler arasındadırlar.

Türk sosyolojisini Amerikan sosyolojisiyle tanıştıran öncü bir grup olarak görülen DTCF'lilere ilişkin yapılan değerlendirmelerde, Amerikan sosyolojisiyle ilişki kurmanın eşiği olarak Mehmet Saffet atlanarak, Berkes ve Boran kabul edilmiştir büyük ölçüde. Türk sosyolojisinin gelişimini bir tür dönemlendirme girişimleri olarak anlaşılabilecek bu açıklama modellerinde altı çizilen bu isimler, DTCF'yle ilişkileri temelinde ele alınmaktadırlar. DTCF'de 1939'da kurulan sosyoloji kürsüsü, 1948'de kapatılmış ve kürsüde görevli öğretim üyeleri de kadrosuz bırakılarak görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.

Ankara'da II. Dünya Savaşı sürecindeki tartışmalar ve savaş sonrasında ortaya çıkan yol ayrımlarıyla beraber Ankara'da kurulan kürsü, kendisinden beklenen devletin ihtiyacı olan sosyoloji üretimini yerine getiremediği için kapatılacaktır. Recep Ertürk'ün DTCF'deki kürsünün dağıtılmasına ilişkin değerlendirmesi bu bakımdan önemlidir. Ona göre, Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey sonrası, Cumhuriyet'in ilanıyla sosyolojinin yeni konuma bağlı olarak yeni kuşaktan beklentiler de farklılaşmıştır. Toplum eğilim ve yönelimlerinin temsilciliğini yapacak figürlerden çok bir sosyoloji öğretici kuşağına ihtiyaç doğmuştur ki,

“Mehmet İzzet'ten başlayarak, sonradan gelen yabancı hocalar kuşağı da bu çerçeve içindeydiler. Buna karşılık, Ankara Üniversitesi'nde açılan sosyoloji bölümü bu

²⁸⁰ Hilmi Ziya Ülken'in 5 Haziran 1974'teki ölümünün ardından İstanbul Radyosu Hilmi Ziya Ülken'in Anısına bir program hazırlamışlardır. Bu programa katılanlardan Cahit Tanyol'un değerlendirmesi için Bkz: H. V. Eralp, C. Tanyol, C.O. Tütengil, S.K. Yetkin, B. Anıl, “Hilmi Ziya Ülken'in Anısına”, **Sosyoloji Konferansları**, 1977 Yılı, Sosyoloji Enstitüsü Yayını No. 2-74, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977, s.115.

²⁸¹ Kayalı, “Niyazi Berkes'in Tarihsel ve Sosyolojik Çalışmalarının Türk Düşün Yaşamı Üzerindeki Etkileri”, s.113.

²⁸² Çetlik, “Muzaffer Şerif Karanlık Odada: Türkiye Yılları”, s.45.

beklentilere cevap vermek yönünde bir tutum almayınca kolaylıkla kapatılabiliyordu.²⁸³

Türkiye’de çok üzerinde durulan bir konudur. 1948 tasfiyesi adı altında çeşitli yazılara konu olmuştur. 1944 (San Fransisco Konferansı sonrası) sonrası ABD ile ilişkide yönün belirlediği, yerine oturmaya başladığı bir dönemdir. Bizde genel çerçeve korunarak bu çerçeve içinde yeni siyasi tercihlerin yapıldığı bir dönemdir. ABD ile ilişkinin yeni biçim kazanmaya başladığı bu dönemde, Amerikan sosyolojisi etkisinde olduğu ileri sürülen DTCF Sosyoloji Kürsüsü’nün de kapatıldığına tanık olacağız. Konumuz gereği daha önemlisi, ABD ile yeni tür ilişki kurmanın başladığı bu süreçte bu kürsünün dağıtılmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle ilişki neticesinde bir etki olacaksa da buna imkân kalmamıştır. Söz konusu sosyoloji bölümünün yeniden açılışını Kasapoğlu, 1982 YÖK yasasına bağlamaktadır.²⁸⁴ Bu isimlerin çalışmalarından hareket ederek Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini siyasal platformda ilişkilerin yoğunlaşmasına bağlayamayız. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi siyasal ilişkilere bağlanacaksa şayet, esas olarak bu ilişkinin oturduğu 1948 sonrası ve bizde siyasal iktidar değişiminin de başladığı 1950 sonrasına bakmak gerekir. Türk sosyoloji tarihiyle ilgilenenler 1950 sonrasıyla ilgili başka bir adlandırmayı tercih etmişlerdir. 1950 sonrası için “Amerikan etkisindeki dönem” değil, başka bir adlandırmayı tercih etmişlerdir. Bu dönemde ilk dönemde olduğu türden toplumun geleceği için neyin tercih edilmesi gerektiği yönünde bir tartışma da mevcut değildir. Yine ülkemizde Amerikan sosyolojisinin ilk uygulayıcıları olarak öne çıkarılan bu isimlerin çalışmalarının geneline baktığımızda üzerinden ilişki kurulan çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu görürüz.

Döneme ve dönemin öncüsü olarak tanımlanan isimlere ilişkin çarpıcı bir diğer değerlendirme, Marksizm ile ilişkileri konusundadır. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Marksizm’in Amerikan etkisiyle başlamış olduğu değerlendirmesi yapar. 1930’ların ABD’sinde,

²⁸³ Recep Ertürk, “Türk Sosyolojisinin Gelişimi Üstüne”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, **Sosyoloji Konferansları**, 29. Kitap, İstanbul, 2004, s.94.

²⁸⁴ Kasapoğlu, “Sosyoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü”, s.357.

“...komünistler bu dönemde ülke çapında ve özellikle üniversitelerde en yaygın ve güçlü pozisyonlarına gelmişlerdir. Marksizm bazı gerici çevreler dışında asla bir düşman ya da itibarsız bir ideoloji olarak algılanmamaktadır... ırkçılığın daha yaygın olduğu güney hariç tüm ülkede komünistler önemli bir güç haline gelmiştir.”²⁸⁵

Söz konusu dönem, bu isimlerin öğrenim gördüğü yıllardır. Boran ve Berkes’in AÜ’de kurdukları sosyoloji kürsüsünün Marksizm’le karışık Amerikan sosyolojisi bakış açısının sosyoloji çalışmalarına farklı bir soluk kattığı belirtilir.²⁸⁶ Bugün Boran’ı hatırlama sebebimiz Manisa’daki köy araştırması değil, sosyalist bir politikacı olmasıdır. Türkiye’de bıraktığı izlenim budur. Marksistliğinin ne kadar kişisel, ne kadar akademik olduğu da soru konusudur. Boran siyasetçi kimliği dışında bir sosyolog olarak yakın zamana kadar hiç mi hiç önemsenmemiştir. Sosyal Bilimler Kongreleri’nde Boran’dan hiçbir iz olmaması da ilgi çekicidir.²⁸⁷

Nihayetinde Boran, Marksistliği nedeniyle çok Amerikan etkisine bağlanmak istenmeyecek, Berkes’in bilim anlayışının çok sahaya dönük olmayışı sebebiyle o geleneğin içinde görülmesinde güçlük çekilecektir. Boran’ın Marksist oluşu ve her ne kadar ABD öğrenimli olsalar da Amerikan etkisi konusunda bu iki kişiyle ilgili pek söz edilmeyecektir. Yasa, öyle değildir. Çalışmaları sosyoloji ve antropolojinin sınırlarının belirsizleştiği alanlardadır. Türk sosyolojisinde Amerikan etkisinin yaygınlaştırılmasında Yasa’ya kritik bir rol biçilir. Özer Ozankaya’nın hocasına ilişkin aktardığı anıları bu değerlendirmeyi destekler. 1959 yazında hocasının *Ankara’da Gecekondu Aileleri* araştırmasına katılmış olan Ozankaya,

“...o zamanki tüm Ankara gecekondu mahallelerini adım adım dolaştık. Birçok evlerde, kahvehanelerde derinlemesine görüşmeler yaptık. Daha sonra *25 Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü* araştırmasının da her aşamasına katılma olanağını bana sağladı. Bunların mesleki çalışmalarında bana çok yararlı katkıları olduğunu, benim de tüm araştırmalarımın alan araştırmaları niteliğinde olmasında büyük etki payı bulunduğunu şükran duygularıyla belirtmek isterim. Zaten sayın Profesör Yasa’nın Türk toplumbiliminde, toplumumuzun en önemli konularını, somut gerçeği temel alarak

²⁸⁵ Çetik, “Muzaffer Şerif Karanlık Odada: Türkiye Yılları”, s.41.

²⁸⁶ Suna Başak, “Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları”, **Bilig**, Kış 2005, Sayı 32, s.41, (Çevrimiçi) <http://www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/32/33-63.pdf>, 19 Temmuz 2010.

²⁸⁷ Kurtuluş Kayalı, “Önsöz ya da Türkiye’de Sosyoloji Yaptığının Farkında Olmak” **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.10.

incelemiş ve bu yolu geliştirmeye büyük çaba göstermiş olmak gibi kalıcı bir yeri vardır.²⁸⁸

Yasa'nın çalışmalarıyla DTCF grubuyla özdeşleştirilen uygulamalı sosyoloji çalışmalarına katkıda bulunduğu yaygın kabuldür.²⁸⁹ O da DTCF'deki isimler gibi öğrenim hayatının bir aşamasında ABD'de bulunmuştur. ABD'de Missouri Üniversitesi'nde 1937'de tamamladığı master tezinin başlığı, "Agrarian Reforms in Mexico"dur. 1941'de tamamladığı doktora çalışması sosyal psikoloji sahasındadır. "A Comparative Study of Selected Attitudes of Rural and Town High School Seniors" başlıklı tezini Cornell Üniversitesi'nde Sosyal Psikoloji profesörü Catrell'in danışmanlığında hazırlamıştır.²⁹⁰

II. Dünya Savaşı nedeniyle hemen Türkiye'ye dönemeyen Yasa, Columbia Üniversitesi'ne bağlı Körler Yüksek Enstitüsü'nde iki yıl sosyoloji ve iktisat dersleri vermiş ve 1942'de Türkiye'ye dönmüştür.²⁹¹ Amerikan öğrenimli isimlerin çoğunda olduğu gibi Yasa da Türkiye'ye dönüşte akademide göreve başlamamış ya da başlayamamıştır. Türkiye'de köy enstitülerinde ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)'nda İngilizce öğretmenliği yapmıştır. 1950'de İÜEF'de *Sindel Köyü Üzerinde Bir İktisat Araştırma* isimli çalışmasıyla sosyoloji doçenti olmuştur ki bu çalışması, aynı zamanda bir antropoloji çalışması olarak da okunabilir.

Bu çerçevede, Behice Boran'ın kimliğiyle ilgili çeşitli tartışmalar olsa da en azından gerek Boran'ın ve gerek Yasa'nın sosyoloji anlayışlarının Türkiye'deki mevcut hangi gelenekle bağ kurulabileceği konusunun bir daha düşünülmesi gerekmektedir. Ülkemizde Amerikan sosyolojisi uygulayıcısı oldukları öne sürülen, Amerikan sosyolojisinin ülkemizdeki temsilcileri olarak takdim edilen isimlerin çalışmaları ve bakış açıları Sabahattin Bey'in sosyoloji anlayışıyla büyük ölçüde örtüşür. Sabahattin

²⁸⁸ Özer Ozankaya, "Değerli Hocam Profesör Yasa", **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 519, 1983, Giriş yazısı, sayfa numarası verilmemiş, (Çevrimiçi) <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/053.pdf>, 20 Haziran 2009.

²⁸⁹ Köksal Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.218.

²⁹⁰ Fehmi Yavuz, "Profesör Yasa", **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 519, s.3., (Çevrimiçi) <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/053.pdf>, 20 Haziran 2009.

²⁹¹ Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mülkiye Târîhi'nin Devamı**, II. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969, s.1210

Bey'in sosyoloji anlayışı Amerikan sosyolojisiyle bağ kurmaya izin verir. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin anlaşılmasında Sabahattin Bey ve ardılları bu çerçevede önemlidir şüphesiz.

E. İlk Karşılaşmalardan Geriye Kalanlar

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde taraflardan her birinde sosyolojinin yerini alma süreci toplumsal serüvenlerine bağlı olarak kısmen farklı, kısmen ortak özellikleri paylaşır. Ortaklıkların başlıcası, bir bilim dalı olarak sosyolojinin her iki merkeze Kıta Avrupa'sından aktarılmış olmasıdır. Her iki merkezde sosyolojinin yerini alma sürecindeki ayrılıkların başında ise sosyolojinin gelişindeki problematik farklılığı gelir. Ülkemizde sosyoloji bilgisini aktarma motivasyonu, çökmekte olan bir imparatorluğun sorunlarını kavramaya yönelikken, ABD'de Batı adına ortaya çıkmaya çalışan yeni bir güç adına sorunları kavrama çabasıdır. Ülkemizde sosyoloji bilgisine duyulan ihtiyacı yaratan koşullar, ABD'dekinden farklıdır. Her şeyden önce kurulu yapı yerinden sarsılmaktadır. İmparatorluk çökmektedir ve mesele, varlığımızı sürdürebilmektir. ABD'de ise tam tersine yeni bir düzen kurulmaktadır, yeni bir ulus yaratma çabası verilmektedir. Her şey yenidir. Asıl belirleyici olan, yeni doğan Batılı bir toplumun sorunlarına cevap arayışıdır. Mevcut sorunlara cevap aranan zemin, her iki toplumda birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bizde karşılaşılan problemler, siyasi temeli nedeniyle başlangıçta yalnızca devlet problemi iken, çözülememesi nedeniyle toplum güçlerinin dahil olduğu bir problem olarak ortaya çıkarken, ABD'de durum farklıdır. ABD'de sorun, yeni ortaya çıkan ve dünya tarihine yeni katılan bir Batılı gücün kendini oluşturma problemidir. Bu nedenle siyasetlerini toplum temelinde ortaya koyma çabası sergilemişlerdir. Söz konusu serüven farklılıkları hem ülkemizde hem de ABD'de sosyoloji bilgisinin farklı problematikler için kullanılmak üzere Kıta Avrupa'sından aktarılmasıyla sonuçlanacaktır. Türk sosyolojisi ve Amerikan sosyolojisi en temelde aynı kaynaktan, Kıta Avrupa'sı sosyolojisinden beslenmiş olmalarına rağmen, yukarıda sözünü ettiğimiz serüven farklılığı nedeniyle Kıta

Avrupa'sından aktarıldıktan sonra çözüm bulmaya koşuldukları problemler çerçevesinde farklı birer seyir izlemişlerdir.

Genel Batı sosyolojisinden bağımsız, Batı düşüncesinin problematiklerinden bağımsız bir ABD sosyolojisinden söz edebilmemiz oldukça güç görünüyor. ABD düşüncesinin oluşmasında Anglosakson etkisi vardır. Çünkü 19. yüzyıl Batı dünya egemenliğinden o dönem kopamamışlardır. Erken dönemde Kıta Avrupa'sı sosyolojisi özellikleri gösteren bir Amerikan sosyolojisiyle karşı karşıyayız. Her şeyden önce Kıta Avrupa'sı düşüncesi ABD'ye taşınmıştır.

Bu arka plan dahilinde Amerikan sosyolojisi ile ilişki kurma çabası da genel yenileşme girişimleri çerçevesinde anlamını bulacaktır. ABD'nin ilişki kurulabilecek bir merkez olarak ortaya çıkmasından sonra, ülkemizden öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Ülkemizde ve ABD'de sosyolojinin gelişim serüveni fonunda Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilk etkileşimlerinden Ankara'daki sosyoloji kürsüsünün kapatılışına kadar ki dönemde Türk sosyolojisi ve Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişkinin tek yönlü olduğunu düşünüyoruz. DTCF'nin kuruluşu Darülfünun'un arkada kalması üzerine inşa edilse de yeni dönemde ABD öğrenimlilerden oluşan sosyoloji kürsüsünün kapatıldığını göreceğiz. Bunun yanında kendi geleneğiyle ilişkisini muhafaza eden diğer sosyoloji bölümü varlığını sürdürecektir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ilişkilerin nitelik değiştirdiği zaman dilimini kapsayan bu süreç içinde ülkemizden ABD'ye sosyoloji öğrenimi görmek için birçok isim gitmiştir. Bu isimlerden geriye kalan, yukarıda ana hatlarıyla tarif etmeye çalıştığımız Amerikan sosyolojisinin genel karakteristikleri örneğinde birkaç saha çalışmasıdır. Bu çalışmalardan önce de zaten ülkemizde yapılmış ve yapılmakta olan saha çalışmaları vardır.

Amerikan sosyolojisinde etkilendikleri teorileri döndüklerinde ya uygulamamışlar ya da uygulama girişimleri beklenen, istenen sonucu vermekten uzak olmuştur. Bu isimler, ABD'de öğrenim gördükleri dönemde ülkemize dair tezler hazırlamışlar, sosyoloji alanında çeviriler yapmışlar ya da ülkemizdeki sosyolojinin genel

durumuna dair metinler yazıp, orada İngilizce olarak yayınlamışlardır. Yanı sıra o yıllarda yaygınlaşan klasik Batı metinlerinin çeviri faaliyetine destek olmuşlardır. Bir anlamda yaygın, popüler kültür üstünde etkili olmuşlardır. Bu bağlamda genel Batı etkisi aktarıcıları olmuşlardır. Diğer taraftan, Yalman, Sertel gibi isimler o yıllarda Kıta Avrupa'sında öğrenim görüp gelenlerden çok da farklı değillerdir. Bu çalışmalarıyla hiç kuşkusuz Türk sosyolojisinin ABD'de tanınmasına katkıda bulunmuşlardır, ancak bir süreklilik yaşanmamıştır. Bu çalışmalar arkası gelen çalışmalar olmamıştır.

Erken dönemde ABD'de öğrenim gören Türkler içinde bir eğilimin sözcüsü de yoktur. Amerikan öğrenimliler temelinde bir eğilim ya da Amerikan sosyologlarını referans alan bir sosyoloji öğretimi bu yıllarda söz konusu değildir. Ayrıca toplumla ve toplum sorunlarıyla ilişkileri de Kıta Avrupa'sı referanslı olanlardan ve bizim geleneğimizden çok farklı değildir. Birikimlerini toplum yaşamına müdahale etmek, yön vermek amacıyla kullanmak istemişler, ancak bu girişimleri geleneğimizde birçok örneği görüldüğü türden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak onlar da çabalarını sürdürmekten vazgeçmemişlerdir ya da kendi ülke ve toplumlarına küserek bir daha geriye bakmamak üzere bu toplumla bağlarını kesmişlerdir.

Bunun dışında ABD'nin de ülkemizde öğretim faaliyetlerinde bulunduğunu biliyoruz. Açtıkları okul sayısının çokluğuna rağmen, Türk sosyolojinin Amerikan sosyolojisiyle ilişki kurmasında bu okulların herhangi bir katkıda bulunduğunu söylemek pek de olanaklı görünmemektedir. Her şeyden önce erken tarihlerde bu okulların müfredatında sosyoloji dersleri bile mevcut değildir. İmparatorluk Türkiye'siyle ABD'nin erken ilişki döneminde açılan Amerikan okullardan geriye bir sosyoloji eğilimi kalmamıştır.

Sonuç olarak Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle imparatorluğun son döneminde başlayan ilişkisi belli özellikler göstermektedir. Öncelikle, bir süreklilik arz edememiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla sosyoloji bilgisinin statüsü de değişmiştir. 1933 reformu göz önüne alınırsa İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji, felsefe zümresi içinde bir yer edinirken, liselerde sosyoloji öğrenimi yaygınlaşmaya başlamıştır. Üniversitede sosyoloji öğrenimine yönelik kıpırdanış da Mehmet Ali Şevki'nin

İÜ’de ders vermeye başlaması, DTCF’de sosyoloji kürsüsünün açılışı, Ülken’in ikinci kurucu olarak bölümü kurması ve *Sosyoloji Dergisi*’nin yayın hayatına girişiyedir. Ancak bu kıpırdanış da kesintiye uğrayacaktır. Daha önceki çeşitli girişimler arasında sayabileceğimiz *Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası*²⁹², Eminönü Halkevi’nin *Yeni Türk* ve *Halk Bilgisi Haberleri* dergileri²⁹³ süreklilik göstermeyecek, Mehmet Ali Şevki hasta olup bölümden uzaklaşmak zorunda kalacaktır. Bu girişimlerden geriye kalan *Sosyoloji Dergisi*’dir.

Yine Cumhuriyet’in ilanı sonrası kurulan Gazi Eğitim Enstitüsü, özel önemi olan bir okuldur. Doğrudan MEB’e bağlıdır ve Darülfünun’la ilişkili değildir. Bu aynı zamanda dönemin ve koşullarının değişmesinin sonuçlarından biridir. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde andığımız ilk isimlerden Mehmet Saffet, Gazi Eğitim Enstitüsü’nde görev yapmıştır. Mehmet Saffet’in erken yazıları belki bir önem kazanacak, ama bu da sonraki dönem çalışmaları nedeniyle önemsenmeyecektir. Erken dönem çalışmasında da vurgusu kendi birikimi ve çabası değil, Gökalp’in Kıta Avrupa’sıyla kurduğu türden bir zeminedir. Mehmet Saffet’in erken Cumhuriyet’in kimlik arayışı tartışmalarına katılması ve bu tartışmaların büyük ölçüde tarihle bağ kurma özelliği göstermesi nedeniyle öğrenim gördüğü gelenekle de bir bağı kalmayacaktır. Cumhuriyet’e Anadolu’nun en eski tarihine dayalı temel bulma arayışları kısa süre sonra terk edilecek, Mehmet Saffet buna bağlı kalmayı sürdürecektir ve o nedenle de ülkemiz düşüncesinde bir etkisi olmayacaktır.

Bu dönemin Türkiye açısından temel özelliği, yeni Cumhuriyet’in inşası süreciyse eğer ABD açısından da 1929 krizinin enkazıyla baş etme sorunudur. Gerek imparatorluğun yıkılıp, yeniden kuruluşu gerekse ABD’nin I. Dünya Savaşı sonuçlarından hak ettiklerini derleyemeyişi ve hemen arkasından gelen 1929 kriziyle ABD, ne bölgemizde ne de ülkemizde etkindir. Zaten Milli devletin kuruluşu

²⁹² 1927-1930 yılları arasında çıkmış ve sadece 9 sayı yayınlanmış bu dergide Hilmi Ziya Ülken, Orhan Sadettin, Sekip Tunç, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerin yazıları yayınlanmıştır.

²⁹³ Eminönü Halkevinin çıkardığı dergilere Ağah Sırrı Levent, Mustafa Şekip Tunç, Sabri Esat Siyavuşgil, Hilmi Ziya Ülken yazılarıyla katkıda bulunan isimler arasındaydılar. (Bkz: Ö. Faruk Huyugüzel, “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Halkevlerinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 6 Sayı 23, 2000, s.396-397, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/799/10212.pdf>, 18 Ağustos 2010.

sonrasında imparatorluk coğrafyasında sınırsız serbestlikle sürdürdüğü okul ve öğrenim faaliyetleri sınırlanmış durumdadır. Türkiye’de bu anlamda bir etkisi yoktur. Geriye kalan kültür alanıdır. Bu da Amerikan kültürüyle yetişmiş insanlar eliyle gerçekleştirilmektedir. Amerikan kültürüyle yetişmiş bireyler aracılığıyla ABD, kültür alanında etki yapmaya çalışmıştır.

Tüm bu gelişmeler beraberinde Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle temelde öğrenim üzerinden kurduğu ilişki, erken Cumhuriyet’in nitelikleri ve problematikleri nedeniyle sürelilik kazanamayacaktır. İlişkide öncü misyon yüklenen DTCTF Sosyoloji Kürsüsü’nün tasfiye edilmesi de bir anlamda ilişkide erken dönemin kapanışı olduğu gibi yeni bir dönemin de başlangıcı olacaktır.

II. BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİNDE YENİ DÖNEM

A. II. Dünya Savaşı ve Yankıları

Tezimizin konusu, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisi ve bu ilişkinin gelişimidir. Çalışmada ilişkinin gösterdiği özellikler ve eğilimlerle birlikte yazılı metinler temelinde birinci bölümü ilişkide erken dönem olarak adlandırmıştık. Bu bölümde, bir bilim olarak sosyolojinin ABD'ye ve ülkemize aktarılışından sonraki dönemde her iki toplumda sosyolojinin kazandığı nitelikler yanında sosyoloji düzeyindeki ilişkinin kuruluşunu anlamaya çalıştık. Saptayabildiğimiz temel özelliklerden biri, sosyoloji bilgisinin her iki topluma aynı kaynaktan gelmesine karşılık her iki toplumun kimlik ve problemlerinin ayrı oluşu nedeniyle farklı nitelikler kazanmış olmasıdır.

İkinci olarak, Türk sosyolojisinin ortaya çıkışının Türkiye'nin temel problematiğine bağlı olarak gerçekleşmesi nedeniyle, ABD'deki sosyoloji merkezleriyle ilişkisinin ABD'nin Batılı bir toplum olarak bölgesel konumundan genel dünya tarihi içinde bir konuma yükselişiyle beraber diğer Batı merkezleriyle kurulan ilişkiye benzer bir nitelik kazandığıdır. Yaşanılan süreçte sorunlar da olsa imparatorluğun varlığıyla başlayan ilişkiler milli devletin problematiğine yönelmiştir ve Batı'dan aktarılan genel sosyoloji çerçevesinin dışında belirgin özgünlük gösterdiğini söylemekte güçlükler bulunmaktadır. ABD öğrenimli sosyologlar Amerikan sosyolojisinin ruhundan ziyade pratiğine önem vermişlerdir. Ona bu anlamda ilgi göstermemişlerdir. Buna karşılık bir başına Halide Edib çok daha etkili ve genel Batılılaşma çerçevesi içindeki tutumumuzu da etkileyecek bir miras bırakmıştır.

Bu çerçevede belirtmemiz gereken bir diğer nokta da ABD öğrenimli sosyologların da sosyolojiyi kendileriyle başlatma geleneğini sürdürdükleridir. Sabahattin Bey'in Türk düşüncesindeki belirgin izlerine, Sabahattin Bey'in geleneğini paylaşan Mehmet Ali Şevki'nin saha araştırmalarına rağmen, onlar hiç yokmuşçasına saha araştırmalarının başlatıcısı olarak görülmüşlerdir. Onların yöntem veya tekniklerinin geçerliliği üzerine herhangi bir söz etme gereği de duymamışlardır. Ülkemiz sosyoloji birikimi göz önüne alındığında sosyoloji öğrenimlerinin ve çalışmalarının ürünü olarak kendileriyle bağlantılı bir düşünce ya da araştırma geleneği başlattıklarından da söz etmek mümkün görünmemektedir. Ankara'da kürsünün kapatılmasının ardından Niyazi Berkes'in yaptığı çalışmalar ne derece Amerikan sosyolojisi öğretimi geleneğiyle ya da ABD'de öğrendikleriyle bağdaşır olduğu soru konusudur. Behice Boran'ınsa sonraki hayatı oldukça farklı bir seyir izlediği gibi, sosyoloji öğrenimi ve sosyoloji kürsüsünde çalıştığı dönem yaptıklarıyla bağ kurmaya elverir herhangi bir şey bırakmış değildir. Yine Mehmet Saffet de kendisinin dışında başlayan Türk toplumunun Anadolu'daki varlığı ve kimliği tartışmalarına verili çerçeve içinde katıldığı gibi yine onun sosyoloji öğrenimi ve yazdıkları arasında bir bağ kurmak da pek mümkün görünmemektedir.

Sonuçta imparatorluk döneminde başlayan ve milli devletle devam eden ilişkiden, dünya tarihinin yeni bir çerçeve kazandığı bu bölümde ele alacağımız yeni döneme ABD'de sosyoloji öğrenimi görmüş sosyologlarımızın çabasına bağlı olarak ne devrolmuştur sorusunun düşünülmesi gerekmektedir. Yeni dönemde Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi, diğer birçok şeyde olduğu gibi adeta yeni baştan başlamıştır. O nedenle de Türk sosyolojisinin 1950'li yıllar içerisinde Amerikan sosyolojisi geleneğinde yetişmiş ve sorunlarımıza müdahil olan bir sosyologumuzdan söz edemiyoruz. Ama 1950'li yıllarda Sabahattin Bey'in yeniden gündeme gelişine tanıklık edebiliyoruz. ABD ile ilişkilerin yeni bir çerçeve kazandığı bu dönemde ilişkinin çerçevesini, Amerikan öğrenimli sosyologlar değil, Sabahattin Bey ve Ziya Gökalp çerçevesi oluşturmaya devam etmiştir.¹

¹ Recep Ertürk, **Türk Sosyologları ve Eserleri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisine dair ulaştığımız en önemli sonuçlardan biri, ABD ile ilişkilerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde AÜ DTCTF Sosyoloji Kürsüsü'nün dağıtılmasıdır. Kürsünün kapatılması, sosyoloji düzeyinde ilişkinin siyasal ilişkilere indirgenemeyeceğinin belki de en çarpıcı deneyimlerinden biri olarak görülebilmesi bakımından da önemlidir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Ankara'daki kürsünün dağıtılmasıyla sonlanan ilişkinin erken döneminden ilişkinin yeniden biçimlenmesinin en üst noktası ve ürünü olan Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)'nin kuruluşuna kadarki dönemi Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde ikinci dönem olarak ele alacağız. 1960'lı yılların sonlarına kadarki süreçte Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin aldığı biçimi ayrı bir dönem olarak ele alıyoruz. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi hem her iki toplumun birbirleriyle ilişkilerine hem de kendi iç gelişmelerine bağlı olarak biçimlenmiştir. Bu bakımdan sınırlandırdığımız zaman dilimine ait deneyimler, yankısını Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde de bulacaktır. O nedenle 1950'li yılların Türk sosyolojisi için olduğu kadar Amerikan sosyolojisi için de yeni bir dönemi kapsadığını düşünüyoruz. Dönem gelişmeleri, Türk sosyolojisinde olduğu kadar Amerikan sosyolojisinde de etkisini gösterecektir. 1950'li yıllar dünya tarihi için olduğu kadar Türk tarihi için de yeni bir dönemdir. Dönemin biçimlenişinde II. Dünya Savaşı sonuçları ve savaş sonrası algıları en temel belirleyicilerdendir.

1. ABD'nin Batı Dünya Egemenliğinde Liderliği

II. Dünya Savaşı, sonuçları itibarıyla dünya tarihinin genel gidişatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Sonuçlarıyla dünyadaki mevcut dengeleri yerinden oynatan bu savaş, Batı içi çekişmenin yeni bir mahiyet kazandığının bir ifadesi olarak da okunabilir. Batı içi çekişme, yeni değildir. Sosyolojinin doğuşuna da zemin hazırlayan bu çekişme ve gerilimlerin 19. yüzyılda Batı içinde yaşandığını biliyoruz. Bu savaş, 19. yüzyılda Batı'da başlayan tartışmanın aşılamayarak 20. yüzyıla

taşınmasının bir sonucudur.² II. Dünya Savaşı'nı ve sonuçlarını kazanan-kaybeden ilişkisinden çok, dünya tarihinin genel gidişinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görüyoruz. ABD, II. Dünya Savaşı'nın sonunda Batılı dünyanın denge arayışında inisiyatif sahibi bir güç olarak ortaya çıkmıştır. ABD, I. Dünya Savaşı'nda da etkin bir rol oynamıştır. Deyim yerindeyse ABD, I. Dünya Savaşı'nın kaderini belirlemiştir, ancak dünya ilişkilerinde inisiyatif sahibi bir güç olarak henüz ortaya çıkamamıştır.

ABD'nin dikkat çektiğimiz konuma gelmesi, I. Dünya Savaşı deneyiminden çıkardığı derslerle mümkün olmuştur.³ I. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin adım adım yükselişi söz konusudur. Bununla birlikte, ABD'nin söz konusu konuma gelişinin ilk emarelerini daha gerilere çekmek mümkündür. Sözü edilen yeni konumlanmada topraklarında savaş olmamasının yanında, müttefikleriyle ilişkilerinin ticari bir niteliğe sahip olması da etkin olmuştur kuşkusuz. Son yıllarında katıldığı II. Dünya Savaşı'ndan savaşanlar arasında en zengin ülke olarak çıkmış ve mevcut zenginliğini dünya siyasetinde etkinliği yadsınamayacak bir güce dönüştürmüştür. Bu anlamda IMF (International Monetary Fund)'nin ilk nüvesi olan Bretton Woods Anlaşması, ABD'nin sözünü ettiğimiz konumuna dünyanın geri kalanınca da itiraz edilemediğini göstermesi bakımından önemlidir.⁴ Ama asıl önemlisi, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında bizzat Batı toplumunun değerlerinin sahiplenicisi ve temsilcisi olarak dünya siyasetindeki yerini almasıdır.⁵

1945 sonrası ABD, toplumlararası ilişkilerde Batı toplumunun yeni görüntüsünün öncüsü olarak Batılı dünyanın liderliğini üstlenen yine Batılı bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Burhan Belge'nin de ifade ettiği gibi ABD, eski garptan yani Avrupa'dan farklıdır:

² Recep Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları

³ ABD Başkanı Willson'un savaş sonrasında istifa etmesi bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

⁴ Uluslararası para sisteminin kurallarını tayin etmek adına 1944'te ABD'de imzalanan bu anlaşmaya göre para birimi olarak Amerikan Dolar'ı değişimde esas alınmıştır.

⁵ Batı toplumu içinde 19. yüzyılda başlayan tartışma, söz konusu dönemde henüz bitmiş değildir. Batı adına söz söyleme iddiası biçim değiştirmiştir. Bu tartışma, Batı'nın Doğusu olarak da tarif edebileceğimiz SSCB'de Marksizm'in insanlığın geleceğini temsil ettiği iddiasıyla devam etmektedir.

“Amerika, genç, sağlam ve yarın için daha büyük muvaffakiyetler vadeden bir uzviyettir. Garp kültürü ile medeniyeti’nin adeta en yeni model en son eseridir.”⁶

ABD’nin yeni konumu, ABD’nin kuruluş iddiasıyla da barışık bir sonuçtur. Çalışmamızın I. bölümünde detaylarını verdiğimiz gibi ABD, en başından itibaren Batı kültürü üzerine inşa edilecektir. Bunun matbu hali Bağımsızlık Bildirgesi’dir. Yeni bir Batılı devlet olarak ABD’nin kurulduğunun ortaya konduğu bu metin, düşünsel olarak “eski ya da geleneksel” Batı değerleriyle bağlantılı olarak kaleme alınmıştır. Bağımsızlık Bildirgesi’nin referansları yine Batılı dünya görüşü temelinde metinlerdir. Bu anlamda ABD’nin kuruluşundan itibaren temel problematiğinde bir değişme görülmediğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan, savaş sonrası dönemde yeniliğin temsilcisi olmak gibi sıfatlarla ortaya çıkan ABD, yeni konumuyla eski düzenin işlerliğini yitirdiğinin de ifadesidir. En başta sömürgecilik sabıkası yoktur. Batı uygarlığının ABD’nin bizatihi kendisi olmak gibi ifadeler vardır.

Yeni dönemin en ayırt edici yanı, ABD’nin Batı egemenlik ilişkilerindeki yerinin değişmiş olmasıdır. Bir süreci kapsayan bu el değiştirmede, II. Dünya Savaşı sonrası ABD’nin Batı’nın yeni temsilcisi olmak iddiasıyla SSCB’yle literatüre adı “Soğuk Savaş” olarak geçen bir çekişme yaşamış olması belirleyici olmuştur. Söz konusu gerilim, yeni oluşan dünyanın düşünsel çerçevesini de şekillendirmiştir. Çekişme, iki konudur, Batı dünya egemenliğinin kimin eliyle yürütüleceği ve Batı dışı toplumların gelişimine kimin model olacağı konusundadır. Batı dışı toplumların gelişebilmek için hangi rotayı izleyecekleri, hangisiyle işbirliği yapılacakları çekişmenin kalbidir. Diğer bir ifadeyle, “Batı’da taraflardan birinin ideolojisi liberalizmin sözcüsü ABD olurken, endüstrinin zenginliğini üreten sınıflarının ideolojisi Marksizmin sözcüsü SSCB olarak karşımıza çıkacaktır.”⁷

Bu aynı zamanda Batı içi tartışmanın Kıta Avrupa’sı dışına çıktığının da göstergesidir. Kıta Avrupa’sı içinde, Kıta Avrupa’sının geleceğini kimin temsil edeceği konusundaki çekişme II. Dünya Savaşı’yla başka bir form kazanmıştır. Bu

⁶ Burhan Belge “Amerika’daki Olaylara Bir bakış”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Birinci Teşrin 1944, Sayı 163, Yıl XIV, s.405.

⁷ Recep Ertürk, “50’li Yıllar Türkiye’sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.177.

koşullar altında Türkiye'nin özellikle NATO'ya üyeliğinin kabul ediliş süreci, bir anlamda dışımızda olan bir gelişme olarak Soğuk Savaş'a dahil oluşumuzu da göstermesi bakımından önemlidir.⁸ Türkiye, Kore Savaşı'na katılarak keskinleşen cephelerden birinde yer aldığını ortaya koymuştur.⁹ Cumhuriyet sonrası istisnai bir durum olarak görülen Türkiye'nin kendi sınırları dışına asker göndermesi, Türkiye'nin NATO'ya alınma sürecini hızlandırdığından emin olunan bir dış politika kararı olarak değerlendirilir¹⁰ ki bu aynı zamanda Türk-Amerikan ilişkilerinin aldığı yeni bir boyuta da işaretir:

“İngiltere'nin itirazlarına rağmen, Amerika'nın müzaheretıyla Nato'ya katıldı. Türkiye'nin Kore Harbine iştiraki, Amerikan halkı arasında Türklere karşı büyük sevgi uyandırdı. Türk askerlerinin Kore'de gösterdiği kahramanlığı Amerikan gazeteleri övdüler. Kısa bir zamanda Türkiye ile Amerika birbirine yakınlaştılar. Mukadderat birliği içinde birleştiler.

Amerikan dostluğuna, Türkiye derecesinde samimi olarak bağlanmış diğer bir millet yoktur.”¹¹

2. Dönemin Uluslararası Dengesinde Türkiye'nin Konumu ve ABD ile İlişkilerde Yeni Devre

Sosyologlarımız tarafından modern Türkiye'nin oluşum serüveninin doğrulanması çabasının devam ettiği bu dönemde, dönemin getirdiği yeni çerçevede ABD ile ilişki kurulması ülkemiz açısından adeta kaçınılmaz bir hal almıştır. Bununla birlikte, ülkemizin ABD ile ilişki kurması yeni değildir. O günün koşullarını hazırlayan ilişkiler, Kahire Görüşmeleri'nden¹² başlayarak San Francisco Konferansı'na kadar uzanır. Çünkü savaş koşullarında Türkiye'nin savaşın neresinde yer alacağı

⁸ Hayati Tüfekçioğlu, “1950’de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye’de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.165-175.

⁹ Soğuk savaşa dahil oluşumuz ve Batı içi çekişmede taraf oluşumuz uzun dönem eleştirilmiş, ancak bu eleştiri başka bir Batılı merkez varken gündeme gelmişse de, o ortadan kalkınca bu eleştiriler çok da yüksek sesle çıkmamıştır. Bir anlamda Soğuk Savaş sonrası bu sesler duyulmamaya başlamıştır.

¹⁰ Hüseyin Bağcı, “Türkiye’nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve ABD Büyükelçisi George McGhee”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 18(1-2), 1991, s.13-28.

¹¹ Şükrü Esmer, “Dış Politika Akisleri – Amerika İle Münasebetlerimiz”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Cilt-XXV, Sayı 291, Haziran 1955, s.119.

¹² Roosevelt, Churchill ve İnönü arasında 4-6 Aralık 1943’de yapılmıştır.

Türkiye'nin bir iç tartışması olmaktan ötedir. İsmet İnönü'nün Başkanlığında geçen bu yıllarda Türkiye'de, "I. Dünya Savaşı'ndan yirmibeş yıl sonra, dünya güç dengelerinin değişmesiyle birlikte yeniden bir yer ve rol arayışı içine girmek zorunda kalınacaktı."¹³

Bununla birlikte, bu yeni koşullar cereyan ederken Türkiye, büyük ölçüde bilinçli olarak gelişmelerin dışında kalmasını sağlayacak bir dış politika izlemeye özen göstermiştir. Ancak savaşın sonucuyla birlikte Türkiye'de bir hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. Savaş sonrası geriliminde yeni dünya kurulurken Türkiye'nin alması gereken role ilişkin mecliste de tartışmalar yapılmıştır. Ortaya çıkan yeni koşullar sonucunda Türkiye'nin gelişmelerin dışında kalmak istemediği bu dönemde kurabileceği potansiyel ilişkilerde tek alternatifin ABD olmadığını bu noktada belirtmek gerekir.¹⁴ 1945'te gerçekleştirilen San Francisco Konferansı, Türkiye'nin tercihini neden ABD'den yana kullandığının anlaşılması bakımından önemlidir.

"Konferansın Türkiye açısından şöyle bir siyasi sonucu vardır: İngiltere'nin yalnız başına bir savaşı kazanamayacağı anlaşılmıştır. Müstakbel harpleri sanayi kudreti en yüksek devletler kazanacaktır. *Bu devletlerin en büyüğü ve kudretlisinin de şimdi ve uzun istikbal seneleri için Amerika olduğu meydandadır.* Bu takdirde Türkiye'nin de işbirliği bakımından emniyetini, esasen kendisi himmete muhtaç olan İngiltere'ye değil, doğrudan doğruya Amerika'ya bağlaması icap etmektedir."¹⁵

ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası sözünü ettiğimiz görüntüsünün ülkemizdeki yankısının boyutlarını göstermesi açısından 5 Nisan 1946 tarihli *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay'ın Amerikan zırhlısı Missouri'nin Türkiye'ye gelişini aktarışı oldukça çarpıcıdır:

"Missouri'nin Boğaziçi sularına kadar gelmesine türlü manalar verilmiştir. Bu zırhlı bir deniz devidir. Ve taşıdığı bayrak, bugünkü dünyanın en yüksek askeri kudretini

¹³ Ayşen Şatıroğlu, "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, İstanbul, 2006, s.23.

¹⁴ Türkiye, SSCB yanında yer almayı zaten I. Dünya Savaşı sonuçları nedeniyle baştan reddetmiştir. İngiltere, bu anlamda bir diğer seçenektir. Mevcut şartlarda İngiltere ve ABD, ilişkilerin geliştirileceği ve yeniden düzenleneceği iki ülke ya da iki model olarak Türkiye'nin karşısına çıkmıştır, ancak Türkiye tercihini ABD ile ilişkisine yeni bir form vermekten yana kullanmıştır. Ortadoğu'nun kontrolü konusunda İngiltere'yle işbirliği yapmak yerine, ABD ile işbirliği yapılması tercih edilmiştir.

¹⁵ Kadir Kasalak, "San Francisco (San Fransisko) Konferansı ve Türkiye", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye)*, (20-22 Ekim 1997), Ankara, 1998, s.219-229. Aktaran, Şatıroğlu, "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı", s.28-29.

temsil etmektedir. Fakat onu Akdeniz kıyılarındaki bütün milletler, Türkler gibi barışçılığın ve hürriyetçiliğin bir sembolü ve müjdecisi gibi selamladılar.

Amerikanın ne istediğini biliyoruz. Hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan, harpsiz, saldırsız, sadece ahlak ve kanun bağlarının hüküm sürdüğü bir dünya...Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür. Missouri'nin seferinde ne gösteri, ne gösteriş aramak doğrudur. Ancak Amerikan azminin saldırıları önlemek, milletleri hürriyet içinde barış ve güvenliğe kavuşturmak olduğunu bilenler, sadece bu azmi selamlayan kuvvetin yenilmez örneğini seyrederek, itimatlarını arttırmakta haklıdır. Missouri zırhlısı yanındaki harp gemileriyle İstanbul'a gelen, amiral, subay ve erler, bu sabahtanberi Türk milletinin arasında, her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirlerdir.”¹⁶

Yine bu hadiseden kısa bir süre sonra bir Amerikan filosu İstanbul'u ziyaret etmiştir. Yine benzer bir heyecan yaratılmaya çalışılmıştır:

“Bu hadise, bundan önceki Missouri zırhlısının kahraman denizcileri tarafından yapılan ziyaretin güzel intibalarını bir defa daha hafızamızda canlandırmış bulunuyor.

Birinci ziyaret esnasında olduğu gibi, bu defa da, İstanbul, bize Amerikan milletinin selamını getiren dost Amerikan gemicilerini bağrına basmış ve bayram günleri yaşamıştır.”¹⁷

Söz konusu Amerika algısı rasgele biçimlenmemiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan yeni sürece ve ABD'nin başını çektiği ilişkilere Türkiye sürüklenmemiş, deyim yerindeyse “gönüllü” olmuştur. Meclis'in Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün 1950'de TBMM'de yaptığı konuşması da Türkiye'nin ABD ile işbirliği içinde olma tercihini destekler niteliktedir. Köprülü'nün konuşması aslında hükümetin siyasetini onaylamaktan çok ötedir. Konuşmasında, yapılan tercihin iktidarın salt siyasi bir tercihi olmaktan uzak olduğunu, milli bir siyaset olduğunu özetler:

“Birleşik Amerika'nın dünyanın hiçbir yerinde emperyalist bir gaye takip etmediği bütün vakıalarla sabittir. Amerika'nın bütün Avrupa ve dünya milletlerine yardımı doğrudan doğruya büyük maddi imkanlara malik olan bu memleketin, bütün insanlığı korkunç bir çöküntüden kurtarmak için yapılmış büyük bir fedakarlıktır. Tarihte misli görülmemiş bir insani harekettir...Amerika tehlikeyi vaktinde anladı ve işte bunun neticesi olarak, önce Truman Doktrini sonra Marshall Yardımı imdada yetişti. Bunlar, dünya tarihinde namesbuk insani hareketlerdir; Amerikan Milletine ve onun Hükümetine en samimi teşekkürlerimizi bildirmek bizim için milli bir borçtur” diye hitap ederek ‘Bazı zavallılar, müstakil bir siyaset takip etmek, yani Rusya ile hususi bir dostluk siyaseti takip ederek, bu suretle yarınki bir harbin tehlikesinden memleketi

¹⁶ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s.347-348.

¹⁷ Ahmet Şükrü Esmer, “Amerikan Filosunun Ziyareti”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Sayı 194, Yıl XVII, Mayıs 1947, s.90.

korumanın kabil olacağı zannında bulunuyorlar...Türk milleti...Rus emperyalizminin hakiki hedeflerini çok iyi bilmektedir...bugün takip ettiğimiz dış siyasete taraftardır. Biz, bir taraftan Amerika dostluğuna, sadakatle dayanmak, diğer taraftan da kendileriyle çok samimi ve dostane bir ittifaka sahip bulunduğumuz ve bundan dolayı da daima şeref ve memnurluk duyduğumuz büyük İngiliz Milletine ve Fransa'ya karşı olan vecibelerimizi daima takdir etmek mecburiyetindeyiz...biz de bu siyaseti bir parti siyaseti değil, hatta yalnız kendi partimizin görüşlerine uygun bir siyaset olarak değil, bütün bir müşterek kanaatin mahsulü olan milli bir siyaset saydığımız için bu hususta Hükümete daima müzahir olduk ve daima olacağız.”¹⁸

Hemen belirtmeliyiz ki, bu meclis görüşmelerinden daha erken bir tarihte yeni tutumun çerçevesini vermek bakımından Sabahattin Bey'den kalan bir metin bulunmaktadır.¹⁹ Sabahattin Bey'in yayınlanmayan mektubunda çok partili hayata geçiş sürecinde seçimimiz çerçevesinde bizim adım atmakta geciktiğimiz bir süreç olarak tanıtılacaktır. H. Z. Ülken'in *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*'yi yazması yine bu dönemdedir. Burada sosyolojiyle ilgisi olmayanların da sosyoloji kitabı yazdıklarını, daha öteye sosyoloji enstitüsü kurduklarını göreceğiz.²⁰ Ancak, ABD öğrenimli yeni kuşaktan gelişmelere ilişkin bir tavır alışı belgeleyen herhangi bir çalışma öne çıkmamıştır.

Yeni dönemde ABD ile siyasi düzeyde ilişkimize bağlı olarak askeri düzeyde de ilişkimiz olacaktır. Dolayısıyla, yeni dönemde Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve NATO gibi ABD'nin başını çektiği dış kredi ve yardım imkânlarıyla genişleyen bir ilişki görüntüsüyle karşılaşyoruz.²¹ Bu ilişkinin toplum düzeyinde refah seviyesini yükselten belli yatırımlar şeklinde tezahür eden sonuçları olmuştur. Amerikan tipi bir gelişmenin model olarak benimsenmesine karşılık gelen “Küçük Amerika” olmak deyişinin yaygınlaştığı bir dönemdir. Batılılaşma modeli olarak ABD'nin benimsenmesi, ABD'nin de desteklediği bir tutumdur. Bu çerçevede ülkemizin ABD ile böylesine yoğun işbirliği içinde olduğu bir dönemin

¹⁸ Şatıroğlu, “San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı”, s.35-36.

¹⁹Nezahet Nurettin Ege, “Meslek-i İctimâi'nin Takdîrkârları Olan Mütefekkirleri”, **Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, Düz. Nezahet Nurettin Ege, Fakülteler Matbaası, 1977, Tevzi yeri Güneş Neşriyat, s.441-447.

²⁰Erhan Löker, **Bir Gün Sovyet Rusya Yıkılırsa**, Ankara, Ankara İctimaiyat Enstitüsü, 1950; Erhan Löker, **Dünya Sosyolojisi**, Ankara, Ankara İctimaiyat Enstitüsü Yayınları, 1953.

²¹ **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı 119, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.152-168.

başlangıcında ABD öğrenimli öğretim üyelerinin oluşturduğu DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün kapatılması hayli ilgi çekicidir.

Ana hatlarıyla tarif etmeye çalıştığımız bu gelişmeler, ülkemizdeki sosyoloji çalışmalarının içinde geliştiği havanın da anlaşılmasında önemlidir. Geride bırakılan iki dünya savaşı yerini, Batı'nın geleceğini temsil etme iddiasıyla ikiye bölünmüş dünyaya bırakmıştır. Ülkemiz de bu gerilimin dışında kalamamıştır. Herhangi bir tarafta yer almama çabasına karşın nihayetinde Soğuk Savaş'ın SSCB ve ABD'den oluşan iki kutbundan birisine taraf olacaktır. Bu döneme ilişkin çok çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Vurgu, 1950'li yıllarda Türk sosyolojisinin bir kısırlık içinde olduğudur.²² Hilmi Ziya Ülken de dönemin sosyolojisine yönelik değerlendirme yapanlardandır. Bu çerçevede, Ülken'in Oslo'da Milletlerarası Sosyoloji Derneği'nin düzenlediği toplantıda sunduğu, mevcut geleneklerin altını çizdiği "Sociology in Turkey" yazısı önemlidir. Ülken, 1950 yılında yayınlanan makalesinde Türkiye'de görülen eğilimleri birkaç başlıkta özetler:

- Durkheim Okulu: Gökalp ve izleyicileri,
- Sosyal Bilim Okulu: M. A. Şevki ve diğerleri,
- Amerikan bakışıyla harmanlanmış Marksist sosyoloji,
- Dilthey'in kültürel bilimlere ilişkin bakışı üzerinde temellenen sosyolojinin ortaya çıkışı,
- İnsan felsefesi ve uygulamalı sosyoloji araştırmaları üzerine temellenen deneysel sosyoloji: Hilmi Ziya.²³

Türk sosyolojisinde bir kısırlığın yaşandığı söylenen bu yıllarda, Ülken'in öncülüğünde kurulmuş bir sosyoloji derneği vardır. Bu dernek, Türk Sosyoloji Cemiyeti'dir. Savaş sonrası süreçte Ülken oldukça aktiftir. Ayrıca, 1950'li yıllarda

²² Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-1960 Dönemi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 4. Sayı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s.131-135.

²³ Hilmi Ziya Ülken, "Sociology in Turkey", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1950, p.147.

Ülken'in şahsında İÜ Sosyoloji Bölümü'nün mevcut tartışmalardaki yerine dair de bir fikir vermektedir. Ülken'in uluslararası toplantıları takip ettiği bu yıllarda ülkemizde İÜ Sosyoloji Bölümü dışında bir sosyoloji merkezi de yoktur. Bölümün yayını olarak *Sosyoloji Dergisi* de yine Ülken'in çabalarıyla yayınlanmaktadır. ABD'den gelen sosyoloji eğilimine uygun yayınların da yapıldığını biliyoruz. Her ne kadar 1949'da Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin dış konjonktüre bağlı olarak kurulduğu söylene de Ülken'in çabası gözden kaçmamalıdır. Nilgün Çelebi'nin de belirttiği gibi Türk Sosyoloji Cemiyeti Ankara'daki sosyoloji kürsüsünün eğitim kadrosu yokken, İstanbul'da Ülken'in girişimi ile kurulmuştur.²⁴ Ülken, özgün tavrını korumuştur. Üniversitede sosyoloji dersleri vermesinin yanı sıra yayın faaliyetine de sürdürmüştür. Birçok çalışması Anıl yayınlarından çıkmıştır. *Sosyolojinin Problemleri* gibi sosyolojiye giriş türü kitaplar yayınlamış, uluslararası toplantılarda ülkemizi temsil etmiştir.

Ülken'in bu çabalarının en önemli yönü, Türkiye'de ABD öğrenimli olmayan biri olarak saha çalışmalarının devlet örgütlenme çerçevesinde yapılması konusundaki ısrarıdır.²⁵ Nurettin Şazi Kösemihal de 1949'da kurulan Türk Sosyoloji Cemiyeti için "...memlekette monoğrafik tetkiklerde bulunmak isteyenler için lüzumlu broşürler hazırlamak ve bu yolda teşkilâtlanmak yolundadır"²⁶ der. Ülken, Milli Eğitim Yüksek Bakanlığı'na ithafen yazdığı yazısında ya da bir tür "dilekçesinde" ülkemizde bir içtimai araştırmalar bürosu veya enstitüsünün kurulması ihtiyacını ABD'den, Avrupa'dan örnekler vererek bir örnek modelini teklif eder.²⁷ Yine daha erken bir tarihte uygulamalı sosyoloji çalışmalarının birinci safhasının belli usulleri olan monoğrafik anket olduğunu ve bunun gerçekleştirilebilmesi için "devlet müzaheretine de ihtiyaç vardır" diyerek dile getirmiştir.²⁸

²⁴ Nilgün Çelebi, "Sociology Associations in Turkey: Continuity Behind Discontinuity", **International Sociology**, June 2002, Vol 17, No. 2, p.260.

²⁵ Ülken, "Sociology in Turkey", p.143.

²⁶ Nurettin Şazi Kösemihal, "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", **Sosyoloji Dergisi**, 6. Sayı, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1950, s.132.

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, "Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 9, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1954, s.59-66.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, "Tecrübi İçtimaiyat", **İş**, Cilt IV, Sayı 15-16, İstanbul, 1938, s.75.

B. II. Dünya Savaşı Sonrası Her İki Toplumda Sosyoloji Çalışmalarında Ortaya Çıkan Eğilimler

Savaş sonrasında ABD’de de Türkiye’de de yeni biçimlenmelerle karşılaşacağız. Bu biçimlenmelerin ABD’deki ilk görüntüsü McCarthyism’in akademide yaptıklarının yanı sıra Kıta Avrupa’sından ve özellikle Almanya’dan, Doğu Avrupa’dan gelen akademisyenlerle ortaya çıkan karmaşanın bir form kazanmasıdır. ABD’de Kıta Avrupa’sı temelli iki düşünüş yeni form kazanarak varlığını sürdürecektir. İngiltere kaynaklı fonksiyonalizmin ve Fransa kaynaklı yapısalcılığın ayrı ayrı izleri ve etkileri olduğu gibi ABD’de yapısal-fonksiyonalizm ya da fonksiyonalist-yapısalcılık gibi adlandırmalarla karşılaşacağız. Ama ne İngiltere’den ne de Fransa’dan bu yaklaşımları iştimizeceğiz. Savaş sonrasında Amerikan sosyolojisini biçimlendiren en temel şey, McCarthyism’se ülkemizde benzer hadiselerin ABD’den önce yaşandığını söylemek mümkündür.

1. Savaş Sonrası Süreçte Amerikan Sosyolojisinin Görünümü

Kösemihal, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan sosyolojisinin, bu bilim dalının kurucusu Fransa da dahil olmak üzere kendisini bütün uygar dünyaya kabul ettirdiğini ifade eder.²⁹ Her ne kadar Kösemihal, Amerikan sosyolojisinin ampirik yönüne vurgu yaparak Avrupa sosyolojisinden farklılaştığına dikkat çekse de G. Gurvitch’in konuya ilişkin daha erken tarihlerdeki tespiti farklıdır. Ona göre,

“Birleşik Devletler’de son yirmi yılda, sosyolojide ampirik araştırmaların sadece birinci dünya savaşı sonrasında klâsikleşmiş iki araştırmasının değil, -Thomas ve Znaniecki’nin *The Polish Peasant in Europe and America*’sı (1918-1921) ve Lyndt’in *The Middletown* (1929), ve *Middletown in Transition*’ı- hattâ F. Le Play ve Fransa’daki okulunun araştırmalarının tutturduğu düzeyin dahi çok altında bir düzeye düşmüş olduğu duygusu, XX. Yüzyılda Sosyoloji konusunda bir derleme tertiplemek fikrini verdi.”³⁰

Gurvitch’in söz konusu çalışmasının yayın tarihi 1946’dır. Görüldüğü üzere, II. Dünya Savaşı süreci ve sonrası ABD için olduğu kadar dünya için de yeni

²⁹ Nurettin Şazi Kösemihal, “Sosyolojide Yöntem”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1967-1968, s.3.

³⁰ G. Gurvitch, “Düşünce Yolum, ya da Sürüden Kovulan Adam”, Çev. Ömer Bozkurt, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, s.113 (Orjinal dilinde ilk basımı 1958’de **Lettres Nouvelles**’de çıkmıştır).

değerlendirmelerin gündemde olduğu bir dönemdir. Savaşın hemen bitiminde ABD'nin öne çıkışının bazı sonuçları olacaktır. ABD'de çeşitli alanlara yapılan yatırımlarda üniversiteler de dışarıda bırakılmayacak, finanse edilecektir. ABD dışı üniversiteler ve bölge çalışmaları da çeşitli fonlar aracılığıyla desteklenecektir. Yurtdışına öğrenci gönderildiği gibi ülke dışından çeşitli alanlardan öğrenci ve bilim adamı da kabul edilecektir. Dahası Amerikan tarzı üniversiteler dünyanın çeşitli yerlerine bu tarihten sonra yayılmıştır. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş sürecinin ilişkiler mantığı ve işleyiş mekanizması, üniversitelerin iktidar tarafından sıkı kontrolünü de içermektedir. ABD'de McCarthyism'in kuvvetle estiği yıllardır. McCarthyism'in etkileri üzerine araştırmalar yapılmış bir dönemdir.³¹ Kontrol, müdahale anlamındadır.

Dolayısıyla bir anlamda akademi yeniden biçimlenecektir. Üniversitelerin iktidar tarafından sıkı kontrolü akademik disiplinlerin içeriğini de yeniden şekillendirecektir.³² Hükümet güdümünde çalışmanın belli sonuçlarının olması kaçınılmazdır. Noam Chomsky, buna bir mühendislik fakültesi olan Massachusetts Institute of Technology (MIT)'deki Siyaset Bilimi Bölümü'nün başlangıçta iktisat bölümü bünyesindeyken 1960'larda ayrılmasını örnek verir. O dönem bölümün gizlenmesine bile gerek duyulmadan CIA tarafından finanse edildiğini öne sürer. Bu ilişkinin kuruluş aşamasıyla da sınırlı kalmadığını, 1960'ların ortalarına kadar söz konusu işbirliğinin devam ettiğini açıkça belirtir.³³ Yine bir diğer çalışmada, işlevi az çok bilinen FBI'ın da savaş sonrası Amerikan sosyologlarını gözlem altında tutmakla kalmadığı, aktivistler, radikaller kadar muhafazakâr olanların da bu baskı ortamından paylarına düşeni aldıkları ifade edilir. Savaş sonrası bu gözlem altında tutulan Amerikan sosyologları arasında Ernest Burgess, William F. Ogburn, Pitirim Sorokin, Talcott Parsons, Herbert Blumer gibi kendilerini Amerikan statükosuna bir tehdit

³¹ Immanuel Wallerstein, "McCarthyism and the Conservative" (Master's Theses, Columbia University, 1954); Lazarsfeld, Paul and Wagner Thielens, Jr., **The Academic Mind**, Glencoe, IL, The Free Press, 1958.

³² David Montgomery, "Bombaların Gölgesindeki Refah", **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızıllema Yayıncılık, 1998, s.12.

³³ Noam Chomsky, "Soğuk Savaş ve Üniversite", **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızıllema Yayıncılık, 1998, s.195.

olarak görmedikleri belirtilen isimlerin yanı sıra W.E.B. Du Bois, E. Franklin Frazier, Robert ve Helen Lynd, Mills ve Edwin Sutherland'ın isimleri de geçer.³⁴

Soğuk Savaş döneminde ABD'de Batı-dışı bölgelere yönelik alan araştırmalarına da artan bir destek vardır. II. Dünya Savaşı sonrasında köy sosyologlarının, antropologlarla birlikte Amerikan hükümeti veya çeşitli yardım teşkilatlarının sponsorluğunda ülke dışında yaptıkları çalışmaların köy sosyolojisinin gelişmesine önemli katkılar sağladığı belirtilir.³⁵ Bu, ekonomik ve politik işbirliği arayışının bir sonucu olmaktan çok, hâlihazırda komünist rejimle yönetilen bölgelerdeki işleyiş kavranarak onun önüne nasıl geçilebileceği tasasının bir sonucudur. Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi (SSCR-Yedi büyük Amerikan Ulusal Sosyal Bilim Derneğinin Koordinasyon Konseyi)'nin de desteğini alarak Amerikan üniversitelerinde kullanım sahası edinmiştir.³⁶

Immanuel Wallerstein'e göre, 1950'lere gelindiğinde alan araştırmaları Amerikan üniversitelerine artık iyice yerleşmiştir. Carnegie, Rockefeller, Ford Vakfı gibi vakıflardan destek alarak işlerlik kazanmış bir sistemdir. Söz konusu vakıflara isimlerini verenlerin, aynı zamanda Amerikan kapitalizminin altın çağının aktörleri olduğunu da yeri gelmişken belirtelim. Wallerstein, kendisinin de Afrika çalışmalarında bursiyeri olduğu bu vakıfların, burslarının çok sayıda Amerikalı bölge uzmanına doktora ve saha araştırmaları yapmaları için verildiğini belirtir. Ayrıca 4 Ekim 1957'de ilk Sputnik'in uzaya gönderilmesiyle 1958 yılı itibariyle ABD'de ulusal savunma eğitim yasası çıkarıldığını ve 20 yıldan daha fazla bir süre boyunca ABD'nin tamamındaki alan araştırması merkezlerine yardım verildiğini ifade eder.³⁷

³⁴Michael Frank, Review Work: "Stalking the Sociological Imagination: J. Edgar Hoover's FBI Surveillance of American Sociology by Mike Forrest Keen", **Science & Society**, Fall 2001, 65, 3; **Proquest Social Science Journals**, p.410.

³⁵ Bkz: Edmund de S. Bruner, **The Growth of a Science**, s.102-169, Harper, Brothers, New York, 1957. Aktaran, Orhan Türkdoğan, "Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları", **Sosyoloji Konferansları**, 1963-1964 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 34, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964, s.134.

³⁶ Immanuel Wallerstein, "Soğuk Savaş Döneminde Alan Araştırmalarının Öngörülme Sonuçları", **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızılirma Yayıncılık, 1998, s.214-218.

³⁷ **A.e.**, s.222.

Bilimsel araştırmalarda maddi katkı, söz konusu kontrolün araçlarındandır.³⁸ ABD’de üniversitelerin finansörü en başından itibaren özel kuruluşlar ve fonlar olsa da bu dönemde çok daha artmıştır. Örneğin, Seymour Martin Lipset, Paul F. Lazarsfeld ve Robert K. Merton, doktoralarını tamamlamış olanlardan bir grubun yeni sosyal teori ve metodolojiyle yetiştirilerek sosyal bilimlerde devrim yapacak bir kurumun kurulmasını istemişlerdir. Bu proje, Stanford Üniversitesi’nde 1954’te The Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences (İleri Düzey Davranış Bilimleri Çalışmaları Merkezi) adıyla hayata geçirilmiştir. Gerekli olan on milyon dolar Ford Vakfı’ndan gelmiştir.³⁹ Söz konusu destekle kurulan bu merkez, Polonyalı sosyologların 1956 sonrası ABD deneyimine yer verilen bir çalışmada Amerikan uygulamalı sosyoloji çalışmalarının merkezi olarak altı çizilen iki merkezden biridir. Diğer Columbia Üniversitesi’dir.⁴⁰

II. Dünya Savaşı sonrası ABD, ekonomik, politik ve askeri olarak dominant bir pozisyonudadır. Sosyoloji bölümlerinin de bu şartlar altında derneklerin ve hükümetin finansal desteğiyle yeni bir form kazandığı düşünülür. Buna göre, Daniel Bell gibi birçok sol eğilimli düşünür görüşlerinden vazgeçip akademiye entegre olurlarken,⁴¹ Soğuk Savaş sürecinde sosyoloji çalışmalarında dinin belirleyiciliğinin değişime uğradığından söz edilir. Yine önceki dönemde Amerikan sosyolojisi için ikonlaştırılan Chicago Okulu bu dönemde sönümlemesiyle gündemdeyken, 1950’lerde Talcott Parsons’un önderliğinde “Harvard Okulu”nun etkin olduğundan⁴²

³⁸ R.C. Lewontin, “Soğuk Savaş ve Akademinin Dönüşümü”, **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızılirma Yayıncılık, 1998, s.35-36.

³⁹ Seymour Martin Lipset, “The State of American Sociology”, **Sociological Forum**, Vol. 9, No. 2, Special Issue: What’s Wrong with Sociology? (Jun., 1994), Published by Springer, p.206-207, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/685042>, 18 Mart 2010

⁴⁰ James S. Coleman, “Columbia in the 1950s”, in **Authors of Their Own Lives Intellectual Autobiographies by Twenty American Sociologists**, Ed. B. M. Berger, Berkeley, University of California Press, 1990, pp.75-103. Aktaran Antoni Sulek, “To America!” Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland”, **East European Politics and Societies**, Volume XX, Number X, p.6, (Çevrimiçi) <http://eep.sagepub.com/content/early/2010/03/08/0888325409357438.full.pdf+html>, 12 Mart 2010.

⁴¹ Frank, Review Work: “Stalking the Sociological Imagination: J. Edgar Hoover’s FBI Surveillance of American Sociology by Mike Forrest Keen”, pp.409-411.

⁴² Richard F. Hamilton, “American Sociology Rewrites Its History”, **Sociological Theory**, Vol. 21, No. 3 (Sep., 2003), Published by American Sociological Association, p.281, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/3108639>, 24 Mart 2010.

Columbia, Berkeley, Stanford gibi farklı üniversite ve geleneklerin ortaya çıkışından söz edilir.⁴³

Amerikan üniversitelerinin ve sosyolojinin aldığı biçime dair resmedilen portre, üniversiteye ve sosyoloji araştırmalarına yapılan katkılar, genel ülke politikasının bir nevi tezahürü gibidir. Bir anlamda sosyolojiden bağımsız olarak gerçekleşen bir durumdur. Kaldı ki, söz konusu kalkındırma çabalarının sosyolojiyle sınırlı olmadığını da belirtelim. ABD'nin 1945 sonrası toplumlararası ilişkilerde oynadığı rolün kendisini sosyolojide de gösterdiğinden ve o güne kadar sosyolojideki genel eğilimlerin ve tartışmaların kaynağı Kıta Avrupa'sı ve Ada İngiltere'si iken, 1945 sonrası bu yere Amerikan sosyolojisinin geçtiğinden söz edilse⁴⁴ de 1945 sonrası Amerikan sosyolojisinde Kıta Avrupa'sı gelenekleri halen varlığını sürdürmektedir. Diğer türlü söyleyecek olursak Amerikan sosyolojisi henüz öne çıkmamıştır. Kıta Avrupa'sı kökenli olup Amerikan sosyolojisinin sahiplendiği isimler bu konuda bir tür illüzyon etkisi yaratmaktadır. Sorokin, bu bakımdan belki de en somut örnektir. Daha açık bir ifadeyle Kıta Avrupa'sı kökenli düşünürlerin ABD'de seslerini duyurmaya başladığı ve genel olarak Amerikan sosyolojisinin de yavaş yavaş sesini duyurmaya başladığı bir dönemdir.⁴⁵ Amerikan sosyolojisi, sadece ülkenin iç meselelerine odaklanmak yerine perspektifinin sınırlarını genişletme, bir anlamda sosyoloji adına söz söyleme çabasıdır. Bu çerçevede, birçok kişi ülke dışı araştırmalarda yetişmiştir.

a. Yapısalcılık ve Fonksiyonalizm

Savaş sonrası süreçte değişen konjonktürle 1945-1965 arası Amerikan sosyolojisinde hâkim yaklaşım olarak yapısal-fonksiyonalizm (structural-functionalism) öne çıkarılır.⁴⁶ Amerikan sosyolojisinde baskın trend olarak öne çıkarılan yapısal fonksiyonel yaklaşım, aslında 19. yüzyıldan arta kalan tartışma temellidir. Bu akım,

⁴³ Lipset, "The State of American Sociology", p.200-201.

⁴⁴ Barlas Tolan, **Sosyoloji**, Ankara, Gazi Kitabevi, Ekim, 2005, s.44; İsmail Coşkun, "Amerika'da Sosyolojinin Teşekkülü Sorunu Üzerine", **Modern Devletin Doğuşu** içinde ek olarak, s.254.

⁴⁵ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

⁴⁶ Roscoe C. Hinkle, **Founding Theory of American Sociology 1881-1915**, Boston, Routledge and Kegan Paul, 1980, p.315.

biri İngiltere diğeri Fransa kökenli iki akımın birleştirilmiş versiyonudur. Amerikan sosyolojisinde karşılaştığımız haliyle yapısal fonksiyonel ya da yapısal işlevsel yaklaşım, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla devrolan düşünce geleneğinin parçası olarak yapısalcılık ve fonksiyonalizm üzerine kuruludur. 19. yüzyılda Fransa ve İngiltere arasında görülen çekişmenin 20. yüzyılda birleştirilerek form değiştirip daha üst bir kavrayışta dile gelmiş halidir.⁴⁷

Bireye vurgu,⁴⁸ Amerikan sosyolojisinin psikolojik bir karakter taşıdığı,⁴⁹ tarihi boyutun görmezden gelindiği⁵⁰ gibi karakteristikler Amerikan sosyolojisine ilişkin resmetmelerin başlıcalarıdır. Antropolojik kökeni dolayısıyla tarihsel boyutu görmezden gelmesi anlaşılır olan bu yaklaşımın Amerikan sosyolojisinde edindiği yer ve kullanım sahasının genişliği ilgi çekici boyuttadır. Bu biraz da Amerikan toplumunun kendi serüveniyle ilişkilidir. Bu anlamda ABD'nin kendi üretimi olan bir düşünce gelenekleri ve tarihleri de yoktur. Kıta Avrupa'sı ile ilişki içinde kimlik edinmişlerdir. Birçok yönden Amerikan toplum kimliğinin kodlarını anlamamıza da izin veren Bağımsızlık Bildirgesi'nden de hatırlanacağı üzere bu kimliğin ve bilincin geliştirilmesinde tüm referansları Batı düşüncesi oluşturmaktadır. Zaten Batı kimliği içine doğmuşlardır. Batı'dan taşınma bir toplumdur, ancak sürece bağlı olarak farklılaşmışlardır. Amerikan kimliği, Batı kimliği içinde ve temelinde var olmuş olsa da bu farklılaşmanın bir sonucu olarak ortaklığın yanı sıra belli ayrılıklar da taşır. Sıklıkla yinelendiği gibi Amerikan toplumu tarihsiz bir toplumdur. Bu nedenle Amerikan sosyolojisinde konuların tarihi boyuttan soyutlanarak, teknik bir meseleymiş gibi ele alınmasının kendi içinde anlaşılır bir mantığı vardır.

Amerikan sosyologlarının öncelikli hedeflerinin toplumdaki uyum ve dengenin sürdürülmesi olduğu sıklıkla belirtilir. Buna göre, Amerikalı sosyologlar için "...ortama karşı isyan - ya da ortama uyumsuzluk ya da ortamdaki her hoşnutsuzluk

⁴⁷ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

⁴⁸ Tolan, **Sosyoloji**, s.51.

⁴⁹ Hans Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev. Tahir Çağatay, A.Ü. DTCF Yayınları No: 105, 3. bs., Ankara, İkbāl Matbaası, 1977, s.217.

⁵⁰ Doğan Ergun, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 6. bs., 1993, s.80; Pitirim A. Sorokin, "Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I", **Social Forces**, Vol.8, No.1 Sep., 1929, pp.57-62, (Çevrimiçi) <http://www.jstore.org/stable/2570052.pdf>, 10 Ağustos 2007.

bir hastalıktır, ‘patolojik’ bir olaydır. Böylece Amerikalı sosyologların çoğu için ‘baş hedef bütünleşme hedefidir’- Amerikan toplumu ile bütünleşme hedefidir.”⁵¹ ABD’nin toplum olma serüveni hatırlanırsa bu yaklaşımların neden Amerikan sosyologlarınca kabul gördüğü daha iyi anlaşılır. Diğer taraftan, eski dünya kökenli bu iki akım, 19. yüzyıl Fransa-İngiltere çekişmesi göz önüne alınırsa, Batılı değerlerin yeni temsilcisi olmaya aday ABD’nin dünyanın geri kalanıyla ilişki kurma çabası olarak da okunabilir. ABD’de bu iki akımın birleştirilmiş haliyle karşılaşacağız ki bu yönüyle eski dünyanın mirası devralınmıştır. Bu, Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa’sı ve Ada sosyolojisiyle bağını kuruluş aşamasından sonra da koparmadığını kanıtlar. Kaldı ki, bu temel iddialarımızdan birisidir ve Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa’sı sosyolojisiyle ilişkisinin bir sürekliliği olduğuna örnektir.

Söz konusu özellikleri çerçevesinde, yapısal fonksiyonlizmin Amerikan sosyolojisinde ağırlık kazanmasının Amerikan toplumunun mevcut koşullarıyla ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Özellikle de ABD’nin dünya egemenlik ilişkilerinde üstünlüğü ele geçirme deneyimi ve bunu sürdürme yöntemleriyle bağlantılı olarak ABD, Kıta Avrupa’sının düşünsel, entelektüel birikimi yanında Batı dünya egemenliğinin sürdürülmesi işini devralmıştır. Bir farkla, ABD’nin söz konusu siyaseti uygulama araçları ve yöntemi geleneksel yayılmacılıktan farklı bir seyir izlemiştir.⁵² Batı tarihine sonradan eklemlenen ABD, sömürgecilik deneyimi olmayan Batı’yı temsil etmektedir. Kaldı ki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarında ilk örnek kendisidir. Dolayısıyla söz konusu iki akım, ABD konumu ve ideolojisiyle birebir örtüşür şekilde, olguları ve toplumları, toplumlararası ilişkilerden ve tarihsel arka plandan soyutlayarak ele almayı teklif etmektedir. ABD, toplumlararası ilişkilerde bu anlamda yeni bir modeldir. ABD, ilişki geliştirmek durumunda kaldığı toplumları daha yakından tanımanın, kendi kültürünü yaygınlaştırmanın yollarını ararken aynı zamanda içerde de birbirinden farklı unsurları sorun yaratmadan bütüne dahil etmenin derdindedir.

⁵¹ Ergun, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, s.86.

⁵² Yeni dönemde Kıta Avrupa’sının neredeyse bütün ülkeleri sömürgecilik geçmişine sahiptir. ABD’nin SSCB varken aynı temelde ilişkileri sürdürmesi olanaksızdı. ABD, Kıta Avrupa’sından bunu devralırken, o nedenle yeni temelde ele almıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi 1945 sonrası ABD'nin toplumlararası ilişkilerde baskın bir karakter kazanması, özellikle Batı dışı toplumları mercek altına alarak değişim süreçlerini kontrol altına alma çabası savaş öncesine kıyasla daha bir yoğunluk kazanmıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, eski adıyla sömürgelerin, yeni dönemdeki adıyla modern olmayan, modernliğinde sorun olan toplumların ABD'nin başını çektiği yeni düzene dahil edilmeleri amaçlanmıştır. Bu bakımdan antropoloji kökenli bu yaklaşımın Amerikan sosyolojisi için oldukça işe yarar olması şaşırtıcı olmaktan uzaktır.

Ayrıca, yapısal-fonksiyonalizmin Marksizm'e karşı bir alternatif akım olmak gibi bir iddiası daha vardır. Açıktır ki, bütünleşmenin karşıtı çatışmadır. Temel özellikleri toplumların tarihi deneyiminin göz ardı edilmesi olan yapısalcılık ve fonksiyonalizm her iki ülkede doğuşundan başlayarak erken dönemde Kıta Avrupa'sından alındığını belirtmiştik. Bu akımlar aracılığıyla ABD'de toplumu oluşturan çatışmaların göz ardı edildiği, uyumun öne çıkarıldığını göreceğiz. Daha derinde yapılan aslında bir tür örtük Marksizm eleştirisidir.⁵³ Söz konusu eleştirel tutum çok yönlü olarak belirleyici olacaktır.

En başta Amerikan sosyoloji tarihini ele alan çalışmaların hemen hiçbirinde Marksizm'in bir düşünsel sürekliliğinden söz edilemeyecektir. Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle ilişkili olarak Marksizm'den söz edilse de aynı şey Amerikan sosyolojisi için geçerli değildir. Marksizm'in aydınlar arasında çok yaygın olduğu söylene de Amerikalı sosyologlar arasında yapısal fonksiyonel anlayış yaygın olan olarak öne çıkarılmıştır. Bize aktarılırken de yapısal-fonksiyonalizm öne çıkarılarak aktarılacaktır. 1950'lerin parlayan ismi Parsons'ın çalışmalarında Marx'ı gündeme getirişi ise onun dikkate değer olmadığını göstermeye yöneliktir.⁵⁴ Yine Roscoe Hinkle, 1950 öncesi sosyolojide Marx ve Marksizm'e yaklaşımı değerlendirdiği

⁵³ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**.

⁵⁴ Hamilton, "American Sociology Rewrites Its History", p.284.

çalışmasında şu sonuca varır: Marx, 1920'ler, 1930'lar ve 1940'lar boyunca ana akım sosyologları arasında çok az ya da marjinal düzeyde ilgi uyandırmıştır.⁵⁵

Amerikan sosyolojisinde Marksizm'e yönelik tutumun nedenlerine dair çeşitli açıklamalar da getirilmiştir. Mike Forrest Keen göre, J. Edgar Hoover'in ve FBI'ın faaliyetlerinin W.E.B. Du Bois ve Mills gibi sosyologları marjinalize etmesi Amerikan sosyolojisinde Marksist bir geleneğin gelişmesine engel olmuştur.⁵⁶ Ülkemizde de ders vermiş olan Amerikalı sosyolog Carl Clark Zimmerman, 1960'ların başında yaptığı bir konuşmada, ABD'de isim yapmış bilim adamlarının komünistlikle itham edilmelerinin oldukça yaygın bir tavır olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Yine ABD'de araştırma ya da öğrenim için bulunmuş isimlerin de döneme ilişkin aktardıkları, Marksizm'in gelişmesine izin vermeyen atmosfere dair önemli bilgiler içerir.

1945 sonrası ABD, tüm dünya için bir cazibe merkezidir. Dolayısıyla ABD'ye gidiş sadece ülkemiz öğrencileriyle de sınırlı değildir. Tüm dünyayı kapsar. Bugün geline yerde bunun bir gelenek haline geldiğini de söyleyebiliriz. Belki de Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde en istikrarlı olan alanlardan birinin ABD'ye öğrenci gönderimi olduğunu yeri gelmişken belirtmekte yarar var. Rockefeller Vakfı, ABD'de üniversitelerin kuruluşunda etkin olduğu gibi, bu gibi faaliyetlerde de aktif olan bir kuruluştur. Örnek vermek gerekirse, Rockefeller Vakfı aracılığıyla birçok Polonyalı ABD'ye öğrenim için gitmiştir. Yine Ford Vakfı'nın ABD dışından birçok akademisyen ve akademisyen adayını desteklemesi de Soğuk Savaş atmosferiyle ilişkilendirilir. Buna göre, Amerikan siyasi elitlerinin komünizme karşı savaşta ve Avrupa'da Amerikan kültürünün propagandasının bir parçası olarak kültürel savaşa da gerek olduğunu düşündükleri sonucunu çıkarabiliriz. Ford Vakfı'nın bu çabada anahtar bir rol oynadığı belirtilir. Bu çerçevede Polonya'da bir

⁵⁵ Roscoe C. Hinkle, **Developments in American Sociological Theory, 1915-1950**, Albany, NY, State University of New York Press, 1994, pp.283-284 .Aktaran Hamilton, "American Sociology Rewrites Its History", p.283.

⁵⁶ Frank, Review Work: "Stalking the Sociological Imagination: J. Edgar Hoveer's FBI Surveillance of American Sociology by Mike Forrest Keen", p.410.

⁵⁷ Carle C. Zimmerman, "Aydınlara Ortaya Çıkışı", Çev. Nezahet Arkun, **Sosyoloji Konferansları**, 1963-1964 Ders Yılı, İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 34, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964, s.17.

ofis açmışlardır. Ford Vakfı'nın Polonya için programının "Entelektüel Marshall Plan"ının bir parçası olduğu ve amacının ideolojik Avrupa geleneklerini ampirik ve rasyonel düşünmeyle ikame etmek olduğu belirtilir.⁵⁸ Ford Vakfı, Polonya'daki üniversitelerde rejimle henüz uzlaşmamış eski devrim öncesi güçleri desteklemiş ve Marksizm'i zayıflatacak yeni ampirik gelişmeleri cesaretlendirmiştir.⁵⁹ 1959'a kadar farklı uzmanlık alanlarından 160 bilim adamının Polonya'dan ABD'ye gittiğinden ve o dönem Ford Vakfı'nın benzer bir programı Yugoslavya'da da uygulamaya koyduğundan ve hatta vakfın Çin için de benzer program taslakları hazırlama girişimlerinde olduğundan söz edilir.⁶⁰ Tüm bunlarla birlikte, Polonyalı Jan Lutyn'ski'nin 1950'lerin sonunda Amerikan sosyologlarına ilişkin gözlemlerini aktardığı mektubu hayli ilgi çekicidir. New York'tan gönderdiği mektubunda, genç Amerikalı sosyologların sosyal amaçları olmadığından ve sosyolojiyi bir meslek olarak gördüklerinden, ancak sosyoloji bilgisini Polonya'da olduğu gibi kendi toplumlarındaki ve dünyadaki gelişmeleri anlamaya yönelik bir gereklilikle ilişkilendirmediklerinden söz eder. Bu sebeple Amerikalı sosyologların teknik bilgiyi tercih ettiklerinden ufuklarının oldukça dar olduğunu ve bu çerçevede kendi sosyolojilerinin (Polonya sosyolojisi) daha üst bir seviyede olduğunu "yüksek sesle" ifade eder.⁶¹

Nihayetinde, 1950'li yıllarda Amerikan sosyolojisinde Marksizm'le ilgili tartışmalara rağmen öne çıkarılan yapısal-fonksiyonalizm olmuştur. Yine, Soğuk Savaş sürecinde daha çok Talcott Parsons ve öğrencilerinin çabalarıyla gündeme gelen modernleşme kuramı⁶² sömürgecilğe tepki olarak doğduğu ifade edilen yapısal

⁵⁸ Sulek, "To America!" Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland", p.1-6.

⁵⁹ Michael Pollak, "Paul F. Lazarsfeld: A Sociointellectual Biography," **Knowledge: Creation Diffusion**, Innovation 2 (1980) pp.157-77, p.171-72. Aktaran, Sulek, "To America!" Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland", p.6.

⁶⁰ Volker R. Berghahn, **America and the Intellectual Cold Wars in Europe** (Princeton, NJ, Princeton University Press, 2001. Aktaran Antoni Sulek, "To America!" Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland", p.6.

⁶¹ Jan Lutyn'ski to Krystyna Lutyn'ska, Letter, New York, 19 April 1959. Aktaran, Sulek, "To America!" Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland", p.20.

⁶² İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 1. Sayı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.296.

fonksiyonalizmle aynı mantık düzlemindedir. Yapısal-fonksiyonel teori, Parsons'ın ve izleyicilerinin en temel ürünüydü. George Ritzer, yapısal-fonksiyonel teorinin 1930'ların sonunda Chicago Okulu'nun ve sembolik etkileşimciliğin yerini alarak sosyolojide hâkim olmaya başladığını ve etkilerinin 1960'lara kadar özellikle Parsons'un öğrencileri üzerinden devam ettiğini belirtir.⁶³ Yapısal fonksiyonel teoriyle özdeş kabul edilen Parsons'la Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle bağın en kuvvetli olan ismi Spencer da aşılmıştır denir. Amerikan sosyolojisinde Parsons, yapısal fonksiyonalizmin sözcüsüdür. Bir anlamda Parsons, Spencer'ın ölümünün habercisi olarak görülür. Bu 1930'larda Parsons eliyle gerçekleştirilir. Çünkü Spencer'ın vaatleri artık ABD'nin mevcut durumuna çare olmaktan uzaktır.⁶⁴ Bu aynı zamanda kendi ayakları üzerinde duran özgün bir duruşu olan, bir Amerikan sosyolojisi iddiası değil midir, diye de sorabiliriz.

Parsons, Kıta Avrupa'sının çekişen iki farklı geleneğini birleştirip, dünyanın geri kalanına söz söyleme çabasındadır. Bu çabası nedeniyle yapısal-fonksiyonalizm Parsons'la başlatılır. Parsons, Kıta Avrupa'sıyla ilişkinin yeniden kurgulanması konusunda birisi İngiltere diğer Fransa kökenli iki farklı geleneğin birleştirilmiş halini ortaya koymuştur. Yapısal-fonksiyonalizmin her toplumun kendi içinde açıklanabileceği fikri, ABD'nin mevcut koşullarına da uygun düştüğünden ABD'de uzunca bir süre hâkim anlayış olarak kabul görmüştür. Bu halde, yapısal fonksiyonalizme getirilen eleştiriler ayrı bir önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, Amerikan sosyolojisinde bu derece hâkim olduğu öne sürülen bu teorinin tam anlamıyla tartışıldığını söylemek oldukça güç görünmektedir.

Yapısal fonksiyonel anlayış, ABD'nin modernliğin temsilcisi olmasını kendi iç kaynaklarıyla açıklamasına imkân veren bir çerçeve sunar. Parsons'un modernleşme üzerine önerileri bu yönüyle kuramsal bir yapı sergiler. Gerçi bu dönemde modernleşme kuramlarının revaçta olması, ABD'nin 1945 sonrası konumuyla ilişkilidir. Batı dışı toplumların ABD'nin başını çektiği yeni ilişkiler sitemine dahil edilmesi gelişme ve modernleşme çerçevesinde ele alınmaktadır. ABD eski ilişkileri

⁶³ George Ritzer, **Classical Sociological Theory**, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996, p.57-58.

⁶⁴ A.e., p.45.

aşan bir çerçeve örgütleyebilmiştir. ABD'nin kendi sistemini yaygınlaştırması, toplumlararası ilişkilerdeki merkezi konumunu kaybetmeme çabası bu kuramın çıkış noktasıdır. Bu anlamda modernleşme kuramlarının 19. yüzyılın ilerlemeci anlayışlarından çok da farklı olmadığını söyleyebiliriz. Bir farkla, ABD, bunu Batı dışı toplumları dışlamak yerine bir gün siz de bizim gibi olabilirsiniz mesajını vererek yapmıştır. İzlenmesi gereken model olarak da kendisini koymuştur. Bu anlayışın ülkemizdeki yansıması “küçük Amerika” olmaktır. Parsons’a göre de ABD modernliğin temsilcisidir. Bu ön kabulde sosyoloji üzerinden dünyanın geri kalanının önüne, ulaşacakları hedef olarak ABD’yi yerleştirir.

Bu kuram merkezinde ülkemizi ele alan çalışmalar yapılmıştır. Parsons’un öğrencisi Daniel Lerner, 1950’lerde araştırma yapmak için Türkiye’yi de ziyaret etmiştir. Columbia Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu’nun desteğinde 1950-1951 yılları arasında Yakınoğu/Arap/Ortadođu⁶⁵ ülkelerinde yapılan survey çalışmasının bir parçası olarak Türkiye’de bulunmuştur. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişin araştırıldığı, kitle iletişim odaklı araştırmanın anket soruları Lazarsfeld ve Merton tarafından hazırlanmıştır. Bireylere kendilerine, topluma, milliyetlerine ve dünyaya yönelik tutumlarını etkileyen ve belirleyen modern medyaya ilişkin tutumlarını ölçmeye yönelik sorular yöneltmiştir.⁶⁶

Bu çalışmada, geleneksel toplumdan modern topluma geçişin zihin dünyasındaki yansımaları araştırılmıştır diyebiliriz. Lerner’in araştırmasının çerçevesini belirleyen model, Batı’nın gelişmesinin tarihsel aşamalarını kapsar ki demokrasi, bu sistematik ve otonom işleyişin zirvesidir. Lerner’e göre bu model Ortadoğu’daki değişimi, özellikle de bireysel seviyedeki modernleşmeyi gözlemek için kullanışlıdır.⁶⁷ Lerner’in çalışmasına ilişkin bir başka değerlendirme yazısında ise Lerner’in modelinin anahtar karakteristiğinin Yakınoğu’nun ABD’ye gıpta etmesi gerekliliği ve bu süreçte geleneğe bağlılığın modernleşmeye engel olduğu ön kabulü olduğu

⁶⁵ Farklı kaynakların çalışmanın yapıldığı ülkeler topluluğuna ilişkin tanımlamalarıdır.

⁶⁶Urban Youth Workers Insitute, “The Passing of Traditional Society”, (Çevrimiçi) <http://www.urbanministry.org/wiki/passing-traditional-society>, 10 Ekim 2010.

⁶⁷ P. M. Mahar, Review work, “The Passing of Traditional Society. By Daniel Lerner”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 65, No. 1 (Jul., 1959), Published by The University of Chicago Press, p.110, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2773633>, 10 Ekim 2010.

belirtilir.⁶⁸ Lerner, araştırma sonuçlarını *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*⁶⁹ isimli kitapta toplamıştır. Belirtilen çalışma kapsamında ziyaret edilen Ürdün, Suriye, Mısır, İran gibi ülkelerin bulunduğu grupta Lerner'in modernleşme aşamaları sıralamasında Türkiye ve Lübnan başı çeker.⁷⁰ Diğer taraftan, Lerner'in bu çalışması, ABD'de çeşitli dönemlerde çeşitli çalışmalara konu olmuş olsa da ülkemizde Lerner'e ve çalışmasına ilgi farklı bir düzeydedir. Modernleşme kuramlarının popüler olduğu sıralarda dahi, Lerner'in çalışması Türkçeye çevrilmemiştir.

b. Weber'in Amerikan Sosyolojisinde Protestanlık Bağlamında Gündeme Gelişi

Çağdaş sosyologlar için Webersiz bir dünya hayal etmek belki güç görünebilir, ama Max Weber'in ABD'deki etkisi, 1904'te ünlü eseri *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruh'u*'nun yayınlanmasından 40 yıldan fazla bir süre sonra kendisini gösterebilmiştir.⁷¹ Weber'in bu çalışması Parsons tarafından *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* adıyla 1930'da İngilizceye çevrilmiş ve 1930'da Britanya'da basılmış, ancak bu dönemde pek bir etki yapmamıştır.⁷² Diğer taraftan, Parsons'ın bu çevirisiyle Weber'in düşüncesini, Nazi kaynaklı çeşitli yanlış anlaşılmalardan kurtardığı ve kendi çağında Weber'in doğru anlaşılmasına hizmet ettiği de belirtilir.⁷³ Parsons, ABD'de tamamladığı felsefe ve biyoloji öğreniminden sonra doktora yapmak üzere Almanya'ya Heidelberg Üniversitesi'ne gitmiştir.

⁶⁸ Karin Wilkins, "Considering, 'Traditional Society' in the Middle East: Learning Lerner All Over Again" AUSACE, 2009, Conference Presentation, p.6, (Çevrimiçi) <http://www2.gsu.edu/~wwwaus/LernerWilkins.pdf>, 10Ekim 2010.

⁶⁹ Free Press, Glencoe, Ill 1958, 10 Ekim 2010.

⁷⁰ Elie A. Salem, Review Work, "The Passing of Traditional Society By Daniel Lerner", **Political Science Quarterly**, Vol. 74, No. 1, Mar., 1959, Published by The Academy of Political Science, p.127-128, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2145947>, 11 Ekim 2010.

⁷¹ Weber'in 1904'te bilimsel bir toplantıya katılmak için ABD ziyareti var. "Bu yeni ülke Weber üzerinde önemli bir etki yapacaktır" Bkz.: Baykan Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3217, 1985, s.102.

⁷² Hamilton, "American Sociology Rewrites Its History", p.284.

⁷³ Uta Gerhardt, "Much More than a Mere Translation —Talcott Parsons's Translation into English of Max Weber's *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*: An Essay in Intellectual History", **Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie** 32(1) 2007, p.43.

Almanya’da bulunduğu bu dönemde onu en çok etkileyen isim Weber’dir. Parsons’ın Weber’in düşünceleriyle yakın ilişkisi Amerikan sosyolojisinin yine Kıta Avrupa’sı ile koruduğu bağı göstermesi bakımından bir diğer örnektir.

George Homans, Parsons’ın Harvard Üniversitesi’ndeki görevi boyunca aralarında Kingsley Davis ve Robert Merton gibi isimlerin bulunduğu öğrencilerini, Avrupa sosyoloji klasikleri olarak kabul edilen Durkheim, Weber ve Pareto’yla tanıştırdığını belirtir. Ona göre Parsons ve Merton, çabalarıyla, teorinin ne olduğuna ilişkin net bir bilgileri olmasa da sosyolojik teoriye saygı ve statü kazandırmışlardır.⁷⁴ Richard F. Hamilton da 1940’ların sonu 1950’lerin başında Durkheim ve Weber’in Amerikan sosyolojisinde dikkate değer ölçüde bir ilgiye mazhar olmuş olmalarını aralarında Park, Parsons ve Howard P. Becker gibi Avrupa’da öğrenim görmüş Amerikalıların etkilerine bağlar. Ona göre, fikir ithaline Sorokin, Robert M. MacIver gibi birkaç Avrupalı da katkıda bulunmuştur. Asıl vurgusu, Weber hakkında yazan, çeviriler yapan aralarında Hans Gerth, Albert Salomon, Hans Speier, Paul Honigsheim ve Reinhart Bendix’in bulunduğu Hitler yönetiminden kaçan Avrupalı akademisyenlerin etkisinedir.⁷⁵

Bu tür açıklamalarla birlikte, Weber’in ABD’de ilgi görmesinin sebebi en temel olarak Amerikan kimliğine katkıları sebebiyledir. Özellikle de Amerikan kimliğindeki Amerikan elitini temsil eden WASP vurgusundaki öğelerden biri olarak Protestanlığa atfettiği nitelikler nedeniyle ilgiyle takip edilmiştir. Keşfinin ardından tüm dünya için çekim merkezi olan Amerika kıtasında bir Amerikan kimliği inşası sürecinde “eritme potası”nın ana ögesi Protestanlık olmuştur. Açık şekliyle White-Anglo Sakson-Protestan Amerikalılık, Amerikan toplum kimliğinde “imtiyazlılık” halini temsil eder:

“Amerika’da ırkın saflığını korumak en mühim meselelerden biridir. Anglo-Saxon ve şimali Avrupa ırklarından gayrisini, Amerikalılar, aşağı ırk sayarlar. Bu itibarla XX

⁷⁴ George C. Homans, “Fifty Years of Sociology”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 12 (1986), Published by Annual Reviews, p.XIV, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2083191>, 18 Mart 2010.

⁷⁵ Hamilton, “American Sociology Rewrites Its History”, p.284.

inci asırların başında hariçten Amerika'ya vukubulan muhaceretin tahdidinde ekseriyeti bu ırklar teşkil edecek şekilde hareket edilmiştir.”⁷⁶

Her ne kadar içeriği sonradan değişmiş olsa da, WASP, Amerikan toplumunda halen baskın kültürel bir koddur. Weber'in ABD'de 20. yüzyılda gündeme gelişi iki nedenledir: Birincisi, onun Protestanlık ve kapitalizm arasında kurduğu bağıdır. İkincisi, ABD'nin kapitalizmin yeryüzündeki temsilcisi ve uygulayıcısı olduğuna dair kabuldür. Kaldı ki kapitalizmin ortaya çıkışının dahi ABD tarihi olarak okunduğunu biliyoruz.⁷⁷ Protestanlığın Amerikan toplum kimliğinin oluşum sürecindeki rolünü ve etkilerini önceki bölümde belirtmiştik. Diğer taraftan, Amerikan okullarının ülkemizdeki geçmişi ve faaliyetleri de Amerika kimliğindeki Protestan vurgunun şiddetine dair fikir verecek niteliktedir. Weber'in Protestanlık ve kapitalizm arasında kurduğu bağın ABD'nin toplum kimliğine karşılık gelmesi nedeniyle Weber, ABD'de kabul görmüştür. Weber'in kavramlaştırması, Avrupa'da Katoliklikle barışık olmadıklarından ABD'ye göç etmek zorunda kalan eski Avrupalı, yeni Amerikalılara Batı tarihinin sürekliliği içinde yer bulma imkânı verir.

Weber'in ülkemizde tanınmasının yaygınlaşması ise ABD'deki serüveninden farklı olarak, Almanya öğrenimli hocalarımız ya da Almanca üzerinden değildir. Weber'in ülkemize tanıtılması iktisat fakültesi hocaları aracılığıyla olsa da, yaygın tanıtımı Boğaziçi Üniversitesi ve İngilizce çeviriler üzerinden gerçekleşmiştir.⁷⁸ Şu halde, Weber'in ülkemizde tanınmasını sağlayan kitapların Türkçeye İngilizce üstünden kazandırılmasını etki sayacaksak eğer Kıta Avrupalı bir düşünürün görüşlerinin ülkemizde yaygınlaşması, ABD üstünden gerçekleşmiştir diyebiliriz. Bununla birlikte, belli çevrelerdeki “Weber etkisi” ya da asıl haliyle “Weber övgüsü”nü “Amerikan etkisi” mi, “Kıta etkisi” mi sayacağımız sorunu bulunmaktadır.⁷⁹

⁷⁶ Andre Siegfried, “Amerika'da Demokrat Fırkası”, Çev. İskender Nafiz, **Mülkiye**, Sayı 29, 1933, s.45, 1 nolu çevirenin notu.

⁷⁷ Immanuel Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi Kuramı.

⁷⁸ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Ed. H.H. Gerth, C. Wright Mills, Çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993; Max Weber, **Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Z. Aruoba, İstanbul, Hil Yayınları, 1985.

⁷⁹ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**.

c. Dönemin Amerikan Sosyolojisinde Öne Çıkan İsimler

II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünya için yeni bir dönemdir. Weber'in özel koşulu sebebiyle Amerikan sosyolojisinde karşılık bulmasının dışında bu yıllarda Harvard ve Columbia Üniversitelerinin çabalarıyla Weber'in yanı sıra Emile Durkheim, George Simmel, Ferdinand Tönnies, Gumpłowicz V. Pareto ve Le Play gibi klasik Avrupa sosyologlarının sistemli bir şekilde tercüme edildiği belirtilir.⁸⁰ Söz konusu ilişkide de en önemli rolü P. A. Sorokin, Talcott Parsons, Carle C. Zimmerman, Howard Becker, Wright Mills, Harry Elmer Barnes, Robert M. MacIver, Robert Merton gibi Amerikalı sosyologların oynadığı⁸¹ ve bu çabalar neticesinde, Amerikan sosyolojisinin başından itibaren gelişim sürecinin her aşamasında klasik sosyolojiyle ilişki içinde bulunduğunun altı çizilir.⁸²

Avrupa ve Amerikan sosyolojisi arasında devam eden bağa ilişkin olarak yer verilecek ilk isim P.A. Sorokin'dir (1889-1968). Sorokin, bir Rus göçmenidir. Sorokin'in ABD macerası, 1922 sonrasında başlamıştır. Rusya'daki devrim nedeniyle ABD'ye göç etmek zorunda kalan Sorokin, Amerikalı sosyologları Avrupalı meslektaşlarıyla tanıştıran ve Amerikan sosyolojisinin önde gelen bir ismi olarak kabul edilmektedir.⁸³ Sorokin, kendi kuşağında Avrupa'daki sosyoloji çalışmalarıyla ABD'deki sosyoloji çalışmaları arasında yeni bir türde ilişki kurulmasını sağlamıştır. Bu anlamda Marx'ı görece erken bir tarihte *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*⁸⁴ kitabıyla Batı sosyoloji literatürüne dahil eden kişidir.⁸⁵ 1950'lerle beraber Amerikan sosyolojisinde yeni bir gelenek olarak ortaya çıktığı ileri sürülen, modernleşme kuramlarının kalbi sayılan Harvard Üniversitesi Sosyoloji

⁸⁰ Bkz: Hans L. Zetterberg, **Sociology in the United States of America**, sh. 9-10, Unesco, 1950. Aktaran Türkdoğan, "Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları", s.105.

⁸¹ Türkdoğan, "Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları", s.105-106.

⁸² Bk. Roscoe C. Hinkle, Gisela J. Hinkle, **The Development Of Modern Sociology**, pp.1-17, New York, Random House, 1962. Aktaran Türkdoğan, "Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları", s.105.

⁸³ Wilbert E. Moore, Book Review, "A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin by Pitirim A. Sorokin", **The American Journal of Sociology**, Vol. 70, No. 3, Nov., 1964, p.387, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2775090>, 2 Eylül 2008.

⁸⁴ P. A. Sorokin, **Contemporary Sociological Theories**, New York, Harper&Row, 1928.

⁸⁵ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

Bölümü'nü kurmuş olması Sorokin'in Amerikan sosyolojisindeki yerini anlamamıza izin verir.

Jessie Bernard, Sorokin'in 1930'lerde Harvard Üniversitesi'ne gidişini sosyologlara akademik itibar kazandırması kadar, disiplin için de önemli bir adım olarak değerlendirir.⁸⁶ Ülkemizde ders vermiş olan Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*⁸⁷ kitabında Sorokin'i ABD'nin en ileri saftaki sosyologlarından biri olarak tanıtır.⁸⁸ Freyer, Amerikan sosyolojisinde sorgulayıcı tavrıyla öne çıkan bir isim olarak Sorokin'in adına yer verir.⁸⁹ Bu yönüyle Amerikan sosyolojisinin kendi üstüne düşünmesi geleneğinin başlatıcısı büyük ölçüde Sorokin'dir.⁹⁰ Amerikan sosyolojisinin bir anlamda kendi üstüne düşünmesi, kuşbakışı değerlendirilmesi ve eleştirisi işini Sorokin yapmıştır.

Sorokin, Amerikan sosyolojisinin ampirizmin sınırlarını aşarak, veri yığını içinde kaybolmasına eleştiri getirerek kuramsal çabaya yer verilmesi gerektiğine ilk dikkat çeken isimlerden biridir. Harvard Üniversitesi'nde teorik ve pratik araştırma projelerini destekleyen Harvard Research Center in Creative Altruism'i kurmuştur. Sorokin'in bu merkezden çıkan yedi kitabı vardır. Ancak ana damar sosyologların bu projelere ilgi göstermedikleri ve Sorokin'in disiplinin kenarına itildiği ifade edilir. Bununla birlikte, 1960'larla bu ilgisizlik ve sessizliğin bir süre sonra tersine döndüğü ve Sorokin'in popülaritesini 1962'de yeniden kazandığı, hatta ASA'nın başkanlığına seçildiği belirtilir.⁹¹ Benzer bir değerlendirmeyi Carle C. Zimmerman da yapmıştır.⁹²

⁸⁶ Carla Howery, "Jessie Bernard at 80: Reflections on Life and Sociology" May 1984, **Footnotes**, p.5. Aktaran Barry V. Johnston, "Sorokin Lives! Centennial Observations" (on the occasion of Pitirim Sorokin's 100th birthday published in **Footnotes**, January 1989, Vol. 17, No. 1, pp.1-5) (Çevrimiçi) <http://www2.asanet.org/governance/sorokin.html>, 1 Eylül 2010.

⁸⁷ 1955-1956 yılında misafir profesör olarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde verdiği **İçtimai Nazariyeler Tarihi** dersinin ders notları aynı isimle Tahir Çağatay tarafından Türkçeye çevrilerek kitap olarak yayınlanmıştır. Ankara, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, 1960.

⁸⁸ Hans Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev. Tahir Çağatay, A.Ü. DTCF Yayınları No: 105, 3. bs., Ankara, İktisat Matb. 1977, s.209.

⁸⁹ **A.y.**

⁹⁰ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

⁹¹ Sorokin'e yeniden ilgi gösterilmesi yayınlar üzerinden örneklendirilir: Sorokin'in 1936-1940 arası yayınlanan 4 ciltlik çalışması **Social and Cultural Dynamics** 1962'de yeniden basılmıştır. 1963'te de Philip J. Allen (Ed) **Pitirim Sorokin in Review: The American Sociological Forum** ve Edward A. Tiryakian'ın armağan kitap olarak hazırladığı **Sociological Theory, Values and Sociocultural**

Zimmerman, Sorokin'in 1968'de ölümünün ardından yazdığı yazıda onu dünyanın en ünlü sosyologu olarak takdim eder.⁹³

1950'lerin ortalarında Amerikan sosyolojisinin etkili aktörlerinden biri olan Sorokin'in ülkemizde ders vermiş olan Zimmerman'la ortak çalışmaları da vardır.⁹⁴ Harvard Üniversitesi sosyoloji profesörlerinden Zimmerman, 1963-1964 ders yılında İktisat Fakültesi'nde İçtimaiyat Kürsüsü'nün daveti üzerine misafir profesör olarak ülkemizde sosyoloji dersleri vermiştir. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün düzenlediği konferanslara da katılmıştır.⁹⁵ Zimmerman'ın Sorokin'le ortak çalışmalarının yoğunluğunun derecesini göstermesi bakımından "Sorokin-Zimmerman Okulu"ndan söz ediliyor olması anlamlıdır.⁹⁶ Fındıkoğlu'na göre Sorokin-Zimmerman Okulu, Amerikan sosyolojisinin özgünlüğünü ve yaratıcılığını yakalayışının ilk örneğidir.⁹⁷

Minnesota Üniversitesi'nde Sorokin'le tanışmasıyla Zimmerman'ın tarih felsefesi ve Avrupa sosyolojisine ilgisi artmıştır. Beraber çalıştıkları dönemde köy sosyolojisi çalışmaları yapmışlardır. Zimmerman, Sorokin'le 1924'te tanışana kadar kendisini - hem iktisatçı hem de sosyolog olarak tanımlasa da onunla tanıştıktan sonra sosyolojiye yönelişini "...Sorokin'in şahsında Avrupaî ilmin en iyi iddiasına rastladığımı zannediyorum" diyerek özetler.⁹⁸ Sorokin'le yaptığı köy-şehir

Change: Essays in Honor of Pitirim A. Sorokin yayınlanmıştır. Bkz: Johnston, "Sorokin Lives! Centennial Observations", pp.1-5.

⁹² Carle C. Zimmerman, "The Sorokian Revival-Books and Meaning", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 17-18, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962-1963, pp.35-46, aynı dergide Türkçe çevirisi, Muzaffer Sencer tarafından "Sorokin'e Yeniden Duyulan İlgi ve Taşıdığı Anlam" başlığıyla çevrilmiştir s.47-58.

⁹³ Carle C. Zimmerman, "In Memoriam", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, 1967-1968, İstanbul, Fakülteler Matbaası, p.251.

⁹⁴ **Principles of Rural-Urban Sociology** (1929); Charles J. Galpin'le yaptığı **A Systematic Source Book in Rural Sociology** (1929) üç ciltlik çalışmanın ilk cildi. Diğer ikisi 1929 ve 1932 tarihli.

⁹⁵ Zimmerman, "Aydınların Ortaya Çıkışı", s.1-19.

⁹⁶ Cavit Orhan Tütengil, "Prof. Carle C. Zimmerman ve Türkiye'nin Bazı İçtimai Meseleleri", **Sosyoloji Konferansları**, 1962-1963 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 33, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964, s.115; Z.F. Fındıkoğlu, "American Sociology of Today and Professor Carle C. Zimmerman", **İş ve Düşünce**, Cilt XXX, Sayı 245, p.3.

⁹⁷ Fındıkoğlu, "American Sociology of Today and Professor Carle C. Zimmerman", p.3-4.

⁹⁸ Carle C. Zimmerman, "Nasıl Köy Sosyoloğu Oldum?", Çev. Mehmet Eröz, **Sosyoloji Konferansları**, 1965-1966 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 40, İstanbul, t.y., s.100.

sosyolojisi seminerlerinin ürünleri, *Köy-Şehir Sosyolojisinin Prensipleri* ve *Şehir-Köy Sosyolojisine Dair Sistemik Kaynak Kitap* isimli çalışmalardır.⁹⁹

Zimmerman'ın ülkemize Fulbright anlaşması çerçevesinde gelip gelmediğiyle ilgili bir bilgi yoktur, ama Zimmerman, 1954-1955 arasında Fulbright araştırma uzmanı olarak Roma Üniversitesi'ni ziyaret etmiştir.¹⁰⁰ Harvard Üniversitesi'nden Zimmerman, Eylül 1963'de İÜ İktisat Fakültesi'nde sosyoloji dersi vermek üzere davet edilmiştir.¹⁰¹ Orhan Türkdoğan, Le Play Okulu'nun Amerikan sosyolojisinde ilk ve önemli temsilcisi olarak gördüğü Zimmerman'ın ülkemize gelişiyle mevcut akımlara Amerikan sosyolojisinin ana akımlarının da ekleneceğini düşünmüştür. Zimmerman'ın Le Play sosyolojisiyle ilişkisini "...Zimmerman, Kıta, yani Avrupa sosyoloji geleneğini Amerika Birleşik Devletlerinde, lâyikiyle temsil eden, birkaç Amerikan sosyologdan biridir" sözleriyle özetler.¹⁰² Zimmerman'a ilişkin çarpıcı bir diğer değerlendirme, Amiran Kurtkan tarafından çevirisi yapılan, *Yeni Sosyoloji Dersleri*¹⁰³ isimli çalışma için yazılmış, ama kitapta yer almadığı belirtilen önsözde dile getirilenlerdir:

"Türkiyede aşağı yukarı bir asır boyunca 'Garb'deki içtimaiyat cereyanları ile alakalanma' denecek bir hareket vardır. Henüz bir araştırma konusu olmamış bulunan ve belki bir gün Oryantalistlerce incelenecek olan bu hareketin zincirine 1963-1964 ders yılı başında yeni bir halka eklenmiş bulunuyor. Bugün İstanbul Üniversitesince neşredilen 'Yeni Sosyoloji Dersleri', işte bu yeni halkanın belirtisidir."¹⁰⁴

Tütengil de Le Play üzerinden bir ortaklığa vurgu yapar ve Zimmerman ile başlayacak Amerikan sosyolojisi ile yakın temasın bir işbirliği anlayışı içinde gelişmesi temennisinde bulunur.¹⁰⁵ Zimmerman'ın ise Türkiye'de Le Play'in temel prensiplerinin uygulanmadığını ileri sürerek Le Play'in metotlarının uygulanacağı Türkiye'nin dokuz farklı bölgesinde kırsal bölge aileleri üzerinde araştırmalar

⁹⁹ A.e., s.102.

¹⁰⁰ Türkdoğan, "Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları", s.103.

¹⁰¹ Fındıkoğlu, "American Sociology of Today and Professor Carle C. Zimmerman", p.2.

¹⁰² Türkdoğan, "Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları", s.148.

¹⁰³ Zimmerman'ın 1963-1964 ders yılında Türkiye'de verdiği dersleri içerir.

¹⁰⁴ (Z.F.) Fındıkoğlu, "Yeni Sosyoloji Dersleri ve Bir Amerikan Profesörü", *İş ve Düşünce*, Cilt XXXI, Sayı 249, s.9.

¹⁰⁵ Tütengil, "Prof. Carle C. Zimmerman ve Türkiye'nin Bazı İçtimai Meseleleri", s.120.

yapılmasını önerdiği belirtilir.¹⁰⁶ Ne Tütengil'in ne de Zimmerman'ın temennilerinin ne ölçüde gerçekleşebildiği kuşkuludur. Köye yönelik akademik çalışmaların arttığı söylenen bu yıllarda Zimmerman'ın çalışmalarının merkezinde aile sosyolojisi yer almaktadır. Zimmerman'ın köy sosyologu olduğuna dair bunca vurguya rağmen,¹⁰⁷ çalışmalarına baktığımızda Türkiye'de bulunduğu dönemde köy konusunun çalışmalarının merkezinde yer almadığını görürüz.

Türkdoğan, Zimmerman'ın *The Successful American Family*¹⁰⁸ isimli çalışmasını örnek göstererek “bugün aynı tip çalışmaları, Türk ailesine’de uygulamak suretiyle aile sistemimizin bugünkü durumunu tesbit etmek faydalı olabilir”¹⁰⁹ temennisinde bulunsa da Zimmerman'ın örnek alındığı herhangi bir çalışmayla karşılaşmıyoruz. Zimmerman'ın Türkiye'ye ve Türk sosyolojisine ilgisi de oldukça sınırlıdır.¹¹⁰ Tütengil'in de belirttiği gibi, “Prof. Zimmerman'ın eserlerinde İslam kültür çevresine ilişkin bazı yerler varsa da Türkiye ve Türklere ait hususlar hem pek azdır, hem de dolayısıyledir.”¹¹¹ Benzer şekilde Zimmerman'ın Türkçeye çevrilmiş çalışmaları da onun yakından izlendiğine dair bir izlenim vermez.¹¹²

Daha genişleterek ifade etmek gerekirse, Amerikan sosyolojisinde 1950'li yıllarda öne çıkan Pitirim A. Sorokin, Talcott Parsons gibi isimlerin burada öğrencilerinin, izleyicilerinin olduğunu söylemek güçtür. Diğer bir ifadeyle bu isimlerin ABD'deki popülaritelerinin burada bir karşılığı olmamıştır. Zimmerman örneğinde de olduğu

¹⁰⁶ Orhan Türkdoğan, **Türkiyede Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, 1970, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No. 76, s.280. Aktaran Ulrich Planck, “Türkiye’de Köy Sosyolojisi”, Çev. M. Reşit Küçükboyacı, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi **İşletme Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 1977, s.232, (Çevrimiçi) <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/2903/2799>, 2 Eylül 2010.

¹⁰⁷ Hatta Zimmerman'ın nasıl köy sosyologu olduğunu anlattığı metnin sunumunda, hocalarımız Zimmerman'ı Sorokin'le birlikte dönem itibarıyla köy sosyolojisinin kurucusu olarak takdim ederler. Bkz: Zimmerman, “Nasıl Köy Sosyologu Oldum?”, s.84.

¹⁰⁸ New York, Pageant Press, Inc., 1960.

¹⁰⁹ Türkdoğan, “Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları”, s.118, 38 nolu dipnot.

¹¹⁰ Carle C. Zimmerman, “Rural Development in Turkey” in **Sociology of Underdevelopment**, Ed. Carle C. Zimmerman and Richard E. DuWors, 1970, by Published on behalf of the Faculty of Arts and Science of the University of Calgary, by C. Clark Pub. Co. in Vancouver; Carle C. Zimmerman, “Teaching Science in Turkey”, **Science**, New Series, Vol. 144, No. 3617 (Apr. 24, 1964), p.364 (article consists of 1 page) Published by American Association for the Advancement of Science.

¹¹¹ Tütengil, “Prof. Carle C. Zimmerman ve Türkiye'nin Bazı İçtimai Meseleleri”, s.119.

¹¹² Carle C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri**, Çev. Amiran Kurtkan, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964; Carle C. Zimmerman, **Le Play ve Sosyal İlimler Metodolojisi**, Çev. Oğuz Arı, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964.

gibi oldukça zayıf bir düzeyde kalmıştır. Benzer şekilde, Sorokin'e ilgi de sınırlıdır. Sorokin'in oldukça erken bir tarihte yayınlanan çalışması, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri* 1947'de Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır.¹¹³ Bu isimler ABD'de revaçta oldukları zamanlarda Türkçede sadece birkaç satırda anılmışlardır.¹¹⁴ İlgi, sosyologlarımızdan ya da sosyoloji dergilerinden çok Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) dergilerinden gelecektir.¹¹⁵

Yeni dönemde Amerikan sosyolojisinde bu isimler arasında öne çıkan isim C. Wright Mills'dir (1916-1962). Mills, Weber'in Amerikan sosyolojisinde kabul görmesinde çalışmalarıyla katkıda bulunan bir isimdir aynı zamanda. 1946'da Weber'in makalelerini Hans Gerth'le çevirmiş ve editörlüğünü yapmıştır.¹¹⁶ Bir anlamda Weber'in çalışmalarına önemli bir giriş niteliğinde olan bir çalışmadır. Mills'in savaş sonrası Amerikan sosyolojisine katkısı Weber çevirisiyle sınırlı değildir. Ölümünden sonra yayınlanmış olsa da Marx'la ilgili de bir çalışması vardır.¹¹⁷ Mills'i Amerikan sosyolojisinde asıl öne çıkaran, onun Amerikan sosyolojisine eleştirel tavrıdır.

¹¹³ Çev. Münir Raşid Öymen, İstanbul, Hüsniyatı Basımevi, 1947. Kitaptan bir bölüm yine Öymen tarafından daha erken bir tarihte *İş* dergisinde yayınlanmıştır. P. Sorokin, "Harp Sosyolojisi ve Hayat Mücadelesinin Sosyoloji İlmi Tarafından Tefsiri", *İş*, Cilt XI, Sayı 41, 1945, İstanbul, s.7-10; P. Sorokin, "Harp Sosyolojisi ve Hayat Mücadelesinin Sosyoloji İlmi Tarafından Tefsiri II", *İş*, Cilt XI, Sayı 42, 1945, İstanbul, s.4-27.

¹¹⁴ *Yurt ve Dünya* dergisinin Şubat 1941, 2. sayısının okuduklarımız bölümünde Niyazi Berkes, Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Teorileri* isimli çalışmasının Fransızca çevirisi üzerine bir değerlendirme yazısı yazmıştır. Kısaltılmış Almanca çevirisinin büyük bir kısmının Türkçe çevirisinin *Siyasi İlimler Mecmuası*'nda yayınlandığı belirtilir. Berkes'e göre Sorokin, kitapta bahsi geçen sosyologlar hakkında doğru bir referans değildir. Çok hataları vardır. Bkz: Niyazi Berkes, "Kitap Tanıtımı, 'P.A.Sorokin: Les Théories, Sociologiquecontemporaines' ", *Yurt ve Dünya*, Sayı 2, Şubat 1941, s.68-70.

¹¹⁵ Pitirim Sorokin, "XIX uncu ve XX inci Asırda İktimaiyat Nazariyeleri-Coğrafyacı Mektep", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 25, 1933, s.16-25; "XIX uncu ve XX inci Asırda İktimaiyat Nazariyeleri-Coğrafyacı Mektep", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 26, 1933, s.3-10; "XIX uncu ve XX inci Asırda İktimaiyat Nazariyeleri-İktimai Hadiselerin Biyolojik İzahı", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 29, 1933, s.9-12; "XIX uncu ve XX inci Asırda İktimaiyat Nazariyeleri-Irkçı-Anthropologiacı Mektep", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 30, 1933, s.11-15; "İktimaiyat Nazariyeleri-Irkçı Mektep", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 32, 1933, s.9-14; "İktimaiyatta Irkçı Nazariyeler", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 34, 1934, s.9-14; "İktimaiyatta Irkçı Nazariyeler", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 35, 1934, s.9-13; "İktimaiyatta Irkçı Nazariyeler", Çev. Macit Şükrü, *Mülkiye*, Sayı 36, 1934, s.16-24.

¹¹⁶ *From Max Weber: Essays In Sociology*, Oxford University Press, New York, 1946.

¹¹⁷ C. Wright Mills, *The Marxists*, New York, Dell Publishing, 1962.

Mills, Amerikan sosyolojisinde özellikle fonksiyonalist yaklaşıma yönelik eleştirileriyle tanınır. Parsons üzerinden fonksiyonalizme eleştiri getirirken, genel olarak Amerikan sosyolojisinde tarihi boyuta yer verilmeyişine, bütünün gözden kaçırılışına, bireye yapılan aşırı vurguya da eleştiri getirmiştir.¹¹⁸ 1950'lerin sonuna gelindiğinde Mills bir anlamda sosyolojide “kuram olmadan olmaz”, der.¹¹⁹ Yaygın olarak Amerikan sosyolojisi olarak tarif edilen yaklaşımlara karşı tutumuyla zaten Amerikan sosyolojisinde bir istisna olarak tanıtılan Mills, Ergun’a göre eleştirileriyle “...toplumun tarihsel gelişimi ve toplumsal yapı dikkate alınmadan toplumsal sorunlar çözülmemiz...” demektedir.¹²⁰

Mills, Amerikan sosyolojisinin sonraki dönemde kazanacağı niteliğin habercisi olacaktır. Kuramsal çabanın eksikliğinin ayırdına varış, bir anlamda Mills’le başlamıştır. Mills’le başlayan yeni bir dönemdir. Mills’le ifadesini bulan kuramsal arayışlar vardır. Mills, bu anlamda Amerikan sosyolojisinin kendisiyle hesaplaşmasının bir eşiği olarak öne çıkmaktadır. Amerikan sosyolojisine eleştirel tavrının yanı sıra Kıta Avrupa’sıyla yeni bağlar kurulmasında da Mills’in özel bir yeri vardır. Ayşe Kadioğlu’nun¹²¹ da ifade ettiği gibi “C. Wright Mills aslında II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Amerikan akademisinin ezberini bozan tezleri ve sürdürdüğü sıradışı yaşamı ile bir efsane olmuştur.”¹²² Eleştirilerini Amerikan doğumlu bir isim olarak ifade etmiştir. Bu anlamda Mills, Amerikan sosyolojisinde eleştirel yaklaşımıyla ayrıksı bir isim olarak öne çıksa da diğer taraftan kuramsal çaba bakımından bir özgünlükten söz etmek güç görünmektedir. Çünkü özgünlük olarak ortaya çıkan durum, Mills’in Amerikan sosyolojisinde bir tür içe bakış olarak da görülebilecek eleştirileridir. Başka türlü söyleyecek olursak, Amerikan

¹¹⁸ C. Wright Mills, **Toplumbilimsel Düşün**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları, 2000. İlk baskısı 1979’da Kültür Bakanlığı Yayınları arasında çıkmıştır.

¹¹⁹ B.a., C. Wright Mills, **Toplumbilimsel Düşün**.

¹²⁰ Ergun, **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, s.90.

¹²¹ Daha genç kuşaklardan bir isim olarak Ayşe Kadioğlu’nun çağdaş Amerikan sosyologlarına değil, 1950’ler sosyolojisinden bir isme vurgu yapması, etkisinden söz etmesi ilgi çekicidir.

¹²² Ayşe Kadioğlu, “Neden Savaşıyoruz?”, **Radikal**, 05.03.2006, (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5607, 10 Eylül 2008.

sosyolojisinde Anglosakson etki, İngiltere etkisi belirginken bu bir başka etki ile değil, kendi sosyoloji geleneğinin sorgulanması ile aşılmıştır.¹²³

Sisteme yönelik eleştirileri nedeniyle Mills, protest bir ismi olarak görülmekle beraber, bu çerçevede Amerikan sosyolojisinde bir eşiktir. Mills’le Amerikan sosyolojisinde yeni bir dönem başlamıştır. Mills’in eleştirel yaklaşımı, Amerikan sosyolojisinin kendisiyle hesaplaşmasının bir eşiği olarak öne çıkar. Unutulmaması gereken nokta, ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrası hiçbir şekilde savaş öncesi ABD olmadığıdır. Bu elbette temelde dünya tarihinin oluşumunda işgal ettiği yere bağlı olarak Amerikan kimliğinin gelişimiyle ilgiliydi. Eski kimliğe ait ezberlerin de yeni yer ve rolün gereği olarak bozulması gerekmektedir. Bu anlamda Mills’in çeşitli dillere çevrilen *Toplumbilimsel Düşün* isimli çalışması, orijinal adıyla *Sociological Imagination*,¹²⁴ bir anlamda II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin mevcut konumuna ulaşmasıyla hayal gücünden söz edilmeye başlanmasının bir ifadesi olarak da okunabilir. Elbette geleceğin yaratılması için de bir “hayal gücü” gerekliydi. Hele geçmiş olmayan bir toplumda bu hayal gücü çok daha özel yere sahiptir.

Mills, çalışmalarını 1962 öncesinde vermesine karşın bizde gündeme gelişi ölümünden sonra çeşitli çeviriler aracılığıyladır ve sınırlıdır.¹²⁵ Amerikan sosyolojisinde sözü edilen konumda olan bir isme ülkemizde ilgi uzunca bir dönem çeviri düzeyinde kalmıştır. Üzerine yapılan çalışma da oldukça geç bir tarihtedir.¹²⁶ Mills’e ülkemizden ilgi, onun çalışmalarını verdiği dönemden ziyade yayınlardan da izlenebileceği gibi çok daha sonradır. Mills’in ABD’de etkin olduğu yıllarda ülkemizde takipçileri ya da öğrencileri olmak gibi özelliklerle öne çıkan herhangi bir isimle de karşılaşmamaktadır. Yine unutulmamalıdır ki söz konusu dönem, Türkiye’nin ABD ile ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemdir.

¹²³ Ertürk, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**.

¹²⁴ C. Wright Mills, **The Sociological Imagination**, New York, Oxford University Press, 1959.

¹²⁵ **Marksistler**, Çev. T. Hasan, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1966.

Dinle Yankee, Çev. İnci Özgüden - Doğan Özgüden, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.

İktidar Seçkinleri, Çev. Ünsal Oskay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.

¹²⁶ Vefa Saygın Öğütle, “Bir Fenomen Olarak ‘Amerikan Sosyolojisi’ Sosyolojinin Sosyolojisi’ne C. W. Mills’in Yaptığı Katkı Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2005.

Dönemin Amerikan sosyolojisine dair kabataslak çıkan bu resme baktığımızda ilk akla gelen, konumuz temelinde söz konusu Parsons vurgusunun ülkemizde gözlenip gözlenmediğidir. Aynı soruyu Mills için de sorabiliriz. Özer Ozankaya'nın AÜSBF dergisinde yayınlanan çevirileri¹²⁷ dışında savaş sonrası Amerikan sosyolojisinin etkin isimlerinden biri olarak Mills'le de pek bir ilişki kurulmadığını görüyoruz. Parsons'a genel sosyoloji kitaplarında konu başlığı olarak yer verilse de Mills'in gündeme gelişi çok daha sonradır. Ne Parsons'ı ne de Mills'i Amerikan sosyolojisiyle senkronize bir şekilde Türk sosyolojisinde temsil ederek öne çıkan herhangi bir isimle de karşılaşmıyoruz.

Bu değerlendirmeler arasında genel karakteristiği ana hatlarıyla tarif edilen Amerikan sosyolojisinin 1945 sonrası öne çıkan isimleri konusunda ise Alev Erkilet'in çalışması dikkat çeker.¹²⁸ Erkilet'in çalışması, ülkemizde Amerikan sosyolojisi üstüne doğrudan yapılan nadir çalışmalardan biridir. Bu çalışmanın alt başlığı Pitirim Aleksandrovich Sorokin, Talcott Parsons, Ralf Dahrendorf, Robert K. Merton'dur. Sorokin, Parsons ve Merton, dönem itibarıyla Amerikan sosyolojisini temsil eden isimler olmakla birlikte, yaşam öyküleri ve çalışmalarıyla yukarıda resmi çizilen Amerikan sosyolojisinden farklı olarak kuramsal çabaya değer vermişlerdir. Daha öteye, derinlerde Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle bağımlı koparmadığına da örnektirler. Erkilet'e göre,

“Ana akımını Amerikan çevrelerinin oluşturduğu 20. yüzyıl toplumbiliminin bu önde gelen kuramcıları, 19. yüzyılın genel toplumbilim sistemlerinin doğrudan ya da dolaylı, kısmi ya da genel etkilerini taşırlar. Bu etkilerin tespiti, bize 19. yüzyıl Avrupa sosyal düşüncesiyle 20. yüzyıl Amerikan toplumbilimi arasındaki bağların ve sürekliliğin izlenme imkânını verir.”¹²⁹

Burada unutulmaması gereken nokta, Erkilet'in çalışmasının söz konusu yazarların etkisi olduğu dönemden çok sonra hazırlanmış olmasıdır. Amerikan sosyolojisinin bu köşeli isimlerinin etkin olduğu bu dönemde, diğer bir ifadeyle Amerikan sosyolojisinde kuramdan söz edilmeye başlandığı dönemde ise ülkemizdeki ABD

¹²⁷ C. Wright Mills, “Toplumsal Tabakalaşma Sosyolojisi”, Çev. Özer Ozankaya, **SBF Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı 3, 1964, s.125-142; C. Wright Mills, “Sosyoloji ve Politika”, Çev. Özer Ozankaya, **SBF Dergisi**, Cilt XXV, Sayı 2, 1970, s.161-170.

¹²⁸ Alev Erkilet, **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları**, Ankara, Hece Yayınları, 2007.

¹²⁹ **A.e.**, s.9.

öğrenimli sosyologlar saha çalışması dışında bir çalışmayı sosyoloji çalışması olarak reddetmektedirler.¹³⁰ Söz konusu dönemde C.W.M. Hart aracılığıyla ülkemiz literatürüne de giren “...antropologun ayakkabıları çamurludur...” sözü 1950’li yılların ve erken 1960’lı yılların ABD öğrenimli sosyoloji hocalarınca “sosyologun ayakkabıları çamurludur”’a dönüşmüştür. Kuramsal çaba ise “masa başı sosyologu” küçümsemesine maruz kalmıştır.

2. Yeni Dönemde Türk Sosyolojisinin Görünümü

a. Türk Sosyolojisinin Yeniden Biçimlenmesinin Örneği Olarak Sosyoloji Kongreleri

Yeni dönemde Amerikan sosyolojisinde sözünü ettiğimiz türden gelişmeler yaşanırken ülkemizde de gelişmeler yakından takip edilmektedir. Burada da sosyoloji yeniden biçimlenmektedir. İngiltere, Almanya ve Fransa’ya öğrenci gönderimine yüzyılın başında ABD’nin de dahil olmasından sonra, bu yıllarda Kanada da öğrenci gönderilen ülkelerden biri olacaktır. Bu ortamda DTCF Sosyoloji Kürsüsü’nün dağıtılmasının yarattığı gerilimde, Ülken, DTCF’li hocaları savunmuştur. Yeni kuramsallaşmalar düzeyinde bu dönemde gerçekleştirilen oluşumlardan biri Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin kuruluşudur. Bir anlamda burada sosyolojinin yeniden biçimlenişinin görülür hali Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin kuruluşudur.

Ragıp-Nezahet Nureddin Ege, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal’in kurucu kadrosunda yer aldığı Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin 1949’da resmen kurulmasının hemen akabinde Nermin Abadan’ın kuruluş amacını II. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan bilimsel bağları yeniden kurmak olarak özetlediği Milletler Arası

¹³⁰ Mübeccel Kıray, “Teaching Social Sciences in Developing Countries, The Case of Turkey”, **Toplumbilim Yazıları**, Mübeccel Kıray, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 7, 1982, (daha önce International Social Science Journal, Vol XXXI, No:1, 1979), p.42-47.

Sosyoloji Derneği'ne üye olunmuştur.¹³¹ 21 ülkenin temsil edildiği kurucu heyetinde Türkiye, Ülken tarafından temsil edilmiştir. ABD temsilcisi Louis Wirth'ün aynı zamanda kurucu heyet başkanı olduğu¹³² dünyanın önde gelen akademisyenlerinin görev aldığı bu dernekte, Ülken, 1956-1959 yılları arasında başkan yardımcılığı yapmıştır.¹³³ Ülken, idari görevinin dışında Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin düzenlediği toplantılara bildiriyle de katılmıştır. İdari ilk genel kongresinin 1950'de Zürich'te yapılmasına karar verilen kongreye Ülken, "İçtimai Gerginlikler ve Kültür Münasebetleri" başlıklı tebliğini göndermiştir.¹³⁴

2 Aralık 1949'da İstanbul'da kurulan Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin 21-25 Temmuz 1950'de gerçekleştirdiği Türk Sosyoloji Cemiyeti I. Kongresi "Türk sosyoloji düşüncesinin tarihsel çizgisi içinde toplumsal sorunların bilimsel yöntem ve yaklaşımlarla sosyolojik açıdan tartışmaya açıldığı ilk sosyoloji kongresi..."dir.¹³⁵ Türkiye'de bildirilerinin yayınlandığı tespit edilebilen ilk sosyoloji kongresi olduğu belirtilen kongreye, Ülken, Kösemihal, Fındıkoğlu, Hamide Topçuoğlu gibi isimler katılmıştır. Cemiyetin süreli yayını *Sosyoloji Dünyası* bu kongrede sunulan bildirileri içeren ilk sayısıyla Temmuz 1951'de yayın hayatına başlamış ve 1953'e kadar toplam üç sayı yayınlanmıştır. Bununla birlikte, Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin dergicilik boyutu sona erse de yayın hayatı sonlanmamıştır.¹³⁶ Yine bu dönemde Ülken'in mevcut gerilimlerin dışında kalma çabası olarak da okunabilecek *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* isimli çalışması, Türk Sosyoloji Cemiyeti yayınları arasında çıkmıştır.¹³⁷ Ülken, sonraki yıllarda *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* isimli çalışmasıyla

¹³¹ Nermin Abadan, "Altıncı Dünya Sosyoloji Kongresi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 3, 1966, s.220, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/383/4097.pdf>, 23 Haziran 2010.

¹³² Hilmi Ziya Ülken, "Kongreler", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, 1950, İstanbul, Pulhan Matbaası, s.135.

¹³³ Nilgün Çelebi, "Tartışmalar ve Katkıları", **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken Anma Toplantısı** 30 Kasım 2001, Ankara, Ed. Nevin Güngör Ergan, Ankara, Sosyoloji Derneği, 2002, s.89.

¹³⁴ Ülken, "Kongreler", s.136.

¹³⁵ Suvat Parin, "Toplumbilimin Türkiye Serüveninde Sosyoloji Kongreleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.697.

¹³⁶ Recep Ertürk, "Türkiye'de Sosyoloji Kongreleri Üstüne Notlar", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl XXXV/ 1-2, Ankara, 2001, s.179-180.

¹³⁷ Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları:1, İstanbul, Kardeşler Basımevi, 1951.

anılacaktır.¹³⁸ Sezer’e göre Ülken’in bu çalışması onu sol çevrelerin dışında bıraktığı gibi, sağ çevrelerce de benimsenmesinin yolunu açmamıştır. Kaldı ki taraflardan birinde kendisine yer açmak için de bu çalışmasını kaleme almamıştır.¹³⁹

Yeni dönemin yöneliminin izlenmesi bakımından Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin düzenlediği “Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı Dünyada ve Türkiye’de Tesirleri” konulu toplantıyı hatırlatmalıyız. Bu toplantı, Le Play sosyolojisinin ülkemizde savunuculuğunu yapan Sabahattin Bey’in ölümünün ardından gerçekleştirilmiştir. Belirtmekte yarar vardır ki,

“Ölümü haberlerinin ardından cenazesinin getiriliş haberleri, cenazenin getirilişinin İstanbul’da toplanan Uluslararası Sosyoloji Kongresi ile aynı günlere tesadüf etmesi, ancak iki olay arasında hiçbir bağlantı kurulmamış olması da ilgi çekicidir.”¹⁴⁰

1949’la başlayan süreç gelişecektir. Sonraki yıllarda da Uluslararası Sosyoloji Derneği’nin kongreleri ülkemizce yakından izlenmiş, aktif katılımcılarımız olmuştur. 1953 Eylülünde, Liege’de İkinci Dünya Sosyoloji Kongresi yapılmıştır. Katılımcıların çoğunun ABD’den geldiği belirtilen Kongrenin sonunda yeni yönetim kurulu üyeliğine Ülken getirilmiştir.¹⁴¹ XV. Uluslararası Sosyoloji Kongresi İÜ Sosyoloji Bölümü ile Uluslararası Sosyoloji Derneği’nin ortak bir organizasyonu olarak 11-17 Eylül 1952’de İÜ’de gerçekleştirilmiştir. Yurtdışından birçok temsilcinin katıldığı bu kongreye ülkemizden Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Halil Nimetullah Öztürk, Peyami Safa, Selahattin Demirkan, Halil İnalcık gibi isimlerin katılmış olması kongrenin sadece sosyoloji disipliniyle sınırlı bırakılmadığını da göstermektedir.

Sosyoloji kongrelerine ülkemiz adına katılanlar sadece sosyoloji bölümüyle sınırlı kalmamıştır. İtalya’da 7-15 Eylül 1959 tarihleri arasında gerçekleştirilen IV.

¹³⁸ Recep Ertürk, “Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken”, **Türk Yurdu**, Sayı 174, Şubat 2002, s.27-32.

¹³⁹ Baykan Sezer, “Hilmi Ziya Ülken”, **Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s.XI-XII.

¹⁴⁰ Oya Okan, “Prens Sabahattin’in Ölümü ve 50’li Yıllarda Yeniden Gündeme Gelişi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.173.

¹⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, “İkinci Dünya Sosyoloji Kongresi Liege, 1953”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 10-11, 1955-1956, Fakülteler Matbaası, 1956, s.186-187.

Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'ne Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan, Nermin Abadan, Yavuz Abadan Türkiye adına katılan isimlerden birkaçıdır.¹⁴² Yine Fransa, Evian'da 2200'ü aşkın delegenin katıldığı 1966'da gerçekleştirilen VI. Sosyoloji Kongresi Nermin Abadan'a göre o güne kadar ki en kalabalık, tebliğ sayısı en yüksek kongrelerinden biridir.¹⁴³ VI. Uluslararası Sosyoloji Kongresi'ne Türkiye adına Nermin Abadan katılmıştır. Siyaset sosyolojisi grubu içinde "Türk Kanaat Önderlerinin Siyasi Davranışlarından Bazı Örnekler" konulu tebliğini sunmuştur.¹⁴⁴

Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği'nin 1949'da kuruluşundan kısa bir süre sonra ülkemizde de benzer bir oluşum gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁵ Türk Siyasal İlimler Derneği de bu dönemde kurulmuştur. Yavuz Abadan, 1952'de bazı arkadaşlarıyla birlikte Türk Siyasi İlimler Derneği'ni kurmuştur. Yine, 1964'te derneğin Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği (International Political Science Association-IPSA)'nin bir milli seksiyon olarak katılmasında büyük çaba sarf ettiği belirtilir.¹⁴⁶ IPSA'nın 21-25 Eylül 1964'te Cenevre'de gerçekleştirdikleri kongreye Türkiye, on dört üye ile katılmıştır. Nermin Abadan, Tahsin Bekir Balta, Bülent Daver, Yavuz Abadan, Mümtaz Soysal, Bahri Savcı gibi AÜSBF'li hocalar katılan isimler arasındadır. Yavuz Abadan bu dönem Siyasi İlimler Türk Derneği başkanı olarak katıldığı kongrenin sonunda yapılan toplantıda yeni yönetim kuruluna seçilmiştir.¹⁴⁷ Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği ve Türk Siyasi İlimler Derneği'nin işbirliği ile Türkiye'de de bir toplantı düzenlenmiştir. "Siyasi Hayat ve Sosyal Değerler"¹⁴⁸ konulu İstanbul Yuvarlak Masa Toplantısı 28 Mayıs- 3 Haziran 1967'de İstanbul'da yapılmıştır. Mübeccel Kıray'ın da katıldığı Yuvarlak Masa Toplantısı'nın genel

¹⁴² Nermin Abadan, "IV cü Milletlerarası Sosyoloji Kongresi (Eylül 1959)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, 1960, s.284-290, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/387/4182.pdf>, 23 Haziran 2010.

¹⁴³ Abadan, "Altıncı Dünya Sosyoloji Kongresi", s.219.

¹⁴⁴ A.e., s.248- 251.

¹⁴⁵ Nermin Abadan, "Kongreler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, 1965, s.903, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/389/4217.pdf>, 23 Haziran 2010.

¹⁴⁶ Mete Tunçay, "Yavuz Abadan", **Abadan'a Armağan**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 280, Sevinç Matbaası, 1969, s.13.

¹⁴⁷ Abadan, "Kongreler", s.906.

¹⁴⁸ Bir başka kaynakta bu toplantının başlık konusunun "Din ve Siyaset" olduğu belirtilir. Bkz: Tunçay, "Yavuz Abadan", s.13.

raportörlüğünü SBF öğretim üyesi Şerif Mardin yapmıştır.¹⁴⁹ Yavuz Abadan'ın adı burada Siyasi İlimler Türk Derneği başkanı sıfatıyla geçer.¹⁵⁰

Kongrelere ilişkin çeşitli değerlendirme yazıları yurtdışının yakından izlendiğini de gösterir. Bu uluslararası toplantılardaki tartışma ya da tebliğlerin başlıkları sosyoloji bilimi hakkında olduğu kadar, Amerikan sosyolojisine ilişkin atfedilen çeşitli özellikleri yeniden gözden geçirmeye teşvik eder. Nermin Abadan'ın aktardığına göre VI. Dünya Sosyoloji Kongresi'ne Chicago Üniversitesi adına katılan E. Shils'in "Sosyolojik Araştırmada Ana Eğilimler" başlığındaki bildirisinde ortaya koydukları önemlidir:

"Salt teorik çerçevede inceleme yapanlarla kendini sadece ampirik araştırmalara adanmış olanlar arasındaki büyük uçurum kapanmıştır. Teori ve araştırma arasında sürekli bir barışma kurulmuştur.

Ampirik araştırmaların hacminde duyulur bir artış vardır. Bu bir bakıma bütün dünyada sosyolojinin Amerikanlaşması şeklinde de yorumlanmaktadır. Bununla beraber ampirik araştırmacıların halen çekmekte olduğu en büyük sıkıntı yeter ölçüde derine inen teoriler bulamayışlarıdır. Bu yüzden genç araştırmacılar üstün gayret sarfı ile Max Weber, T. Parsons ve Dürckheim'in teorilerinden yeni sonuçlar çıkartma çabasında dırlar."¹⁵¹

Yine bu kongrenin bir diğer katılımcısı olan "T. Parsons da özellikle hipotez ve teorik çerçeveden yoksun ampirik araştırmaların değersizliğine işaret ettikten sonra gelecekte bu eksikliğin giderileceği ümidini belirtti."¹⁵² Yine Milletlerarası Sosyoloji Derneği'nin 1962'de ABD'de yapılan V. Kongresi'nin teması bu anlamda ilgi çekicidir:

"1-Sosyologlar, sorumlu siyaset adamları ve halk,

2- Sosyolojik teorinin mahiyeti ve problemleri."¹⁵³

Konumuzla ilgisi çerçevesinde değindiğimiz sosyoloji kongrelerinin en önemli özelliklerinden biri ülkemizin dışarıdaki sosyoloji gelişmelerini yakından takip

¹⁴⁹ Nermin Abadan, "Kongreler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, 1968, s.477-478, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/413/4556.pdf>, 23 Haziran 2010.

¹⁵⁰ **A.e.**, s.478.

¹⁵¹ Abadan, "Altıncı Dünya Sosyoloji Kongresi", s.226.

¹⁵² **A.e.**, s.227.

¹⁵³ **A.e.**, s.220.

edildiğini göstermeleridir. Dolayısıyla hocalarımızın dışarıyı yakından izlediklerini söylememiz mümkündür. Kongreler konusu aynı zamanda önemsenen metinlerden çok zaman geçmeden haberdar olduğumuzu göstermesi bakımından da önemlidir. Ancak asıl ilgimizi çeken, sosyoloji kongrelerinin Türkiye’deki sosyoloji birikimini ve Türkiye’deki sosyolojinin görüntüsünü aktarmanın dışında ne tür katkılar yaptığı konusudur.

b. ABD ile İlişkinin Neticesinde Kurulan Yeni Üniversiteler ve Kuruluşlar

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi konusunda her ne kadar daha farklı tarihler öne çıkarılsa da II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ile kurulan, yeni form kazanan siyasi ilişkinin sonuçları 1960’larda görülmeye başlamıştır. Bu yıllarda Türk üniversitesinde sosyolojinin yeniden biçimlendiğini, yeni üniversitelerin kurulduğunu görüyoruz. Batı’nın temsilcisi ABD ile kurulan ilişkinin adının modernleşme olarak yaygın kabul görmesiyle beraber ülkemizde Amerikan modeli üniversiteler kurulmaya başlanmıştır. İkili anlaşmalarla yeni form kazanan ilişkinin neticesinde 1950’li yılların ikinci yarısında başlayan Amerikan modeli üniversite kurulması 1970’lere kadar devam etmiştir. ABD ile mevcut olan ilişki, yeni üniversitelerin kurulması kadar bu yeni kurumlarda görev alacak öğretim üyelerinin çeşitli değişim programları aracılığıyla yetiştirilmesini de kapsar bir özellik göstermiştir.

Ülkemizden yurtdışına öğrenci gönderimi çeşitli eğitim ve kültürel işbirliği anlaşmaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmalar arasında ilk dikkat çeken ve bugünde aktif bir şekilde işletilen ABD ve Türkiye arasında 27 Aralık 1949’da imzalanan Fulbright Anlaşması’dır. Bu anlaşmaya göre, Türk ve Amerikan hükümetlerinin ortak fonlarıyla sağlanan burslardan öğrenciler ve öğretim üyeleri yararlanır. 24 yıldır bu kuruluşun eğitim komisyonu başkanlığını yapan Ersin

Onulduran,¹⁵⁴ söz konusu programdan 1949'dan bu yana 1000'den fazla Amerikalı ile 3000'den fazla öğrenci ve araştırmacının yararlandığını ifade etmiştir. Ona göre Fulbright programı, geleceğin liderlerini yetiştiren yararlı bir eğitim değişimi programıdır.¹⁵⁵ Yeri gelmişken belirtelim, geleceğin liderlerini yetiştirmek üzere yine 1950'li yıllarda ABD'de tasarlanmış bir profesyonel liderlik programı¹⁵⁶ vardır. Bu liderlik programı, Soğuk Savaş döneminin ürünlerinden biridir. İlk öğrencileri İngiltere'den Margaret Thatcher, Almanya'dan Helmut Schmidt ve Helmut Kohl, Fransa'dan Valery Giscard d'Estaing ve İtalya'dan Francesca Cossiga'ydı. Cossiga'yla yapılan röportajda, "50 yıl sürecek Soğuk Savaş döneminde Avrupa'yı yönetecek olan 5 genç lider, ilk kez ABD'nin liderlik programında tanıştılar. Ve beşi de Soğuk Savaş'ın kaderini çizdiler", der.¹⁵⁷

Yurtdışına öğrenci gönderiminde AID (Agency for International Development) de kanallardan bir diğeridir. AID, ABD'nin Uluslararası Kalkınma Örgütü birimidir. Soğuk Savaş dönümü organizasyonlarındandır. İlk kurulduğu dönemde 15.000 çalışanı olduğu belirtilen AID'in mevcudunun bugün 3.000 olduğu kaydedilmektedir.¹⁵⁸ AID'in kuruluş ve işleyiş mekanizmasını Marshall Planı'nın uygulamaya konması araçlarından biri olarak düşünebiliriz. AID bursuyla ülkemize gelenler olduğu gibi ülkemizden de çok sayıda kişi ABD'ye gitmiştir. Özellikle SBF mezunları bunların içinde başı çekmektedir. AID dışında başka yardım anlaşmaları da vardır. Rockefeller ve ICA (International Cooperation Administration) gibi uluslararası burslarla mesleki eğitim için çok sayıda SBF mezunu ABD'ye gönderilmiştir.¹⁵⁹ Bu tür örgütlenmeler sosyal bilimler üzerine düşünmemizi

¹⁵⁴ AÜSBF Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı'dır aynı zamanda.

¹⁵⁵ "Fulbright Komisyonu Geleceğin Liderlerini Yetiştiriyor", **Turquie Diplomatique**, 15 Eylül-15 Ekim 2010, Sayı 20, s.15.

¹⁵⁶ Taraf olduğumuz Batı içinde bu tür tanımlanmaktadır.

¹⁵⁷ Francesca Cossiga'yla Röportaj, "Gladio'nun Bir Numarası, İtalya'nın Kara Kutusuydu", **Sabah**, 17.02.2009,(Çevrimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2009/02/17//haber,55F404C20C364D50AF13368C46FA7DED.html>, 18 Şubat 2009.

¹⁵⁸ Sait Yılmaz, "ABD Silahlı Kuvvetleri Çıkamazda", 06.06.2008, (Çevrimiçi) <http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=830&ContentId=646&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b>, 10 Haziran 2009.

¹⁵⁹ 1947 Mülkiye mezunlarından 1926 doğumlu Nejat Bengül, Fulbright bursuyla 1 yıllığına Wisconsin Üniversitesi'ne gittikten sonra 1957'de Rockefeller Bursuyla 2 yıllığına ABD'ye giderek

gerektirir. Bu ve benzeri programların ülkemizde birçok bursiyeri olmuştur. Özellikle de Amerikan modeli üniversitelerde bu program uygulamalarından yararlanma oranının çok daha yüksek olduğunu belirtelim.

Ulusal ya da uluslararası burslarla ABD'ye giderek öğrenim görenler akademik bir kurum çatısı altında çalışmak için Amerikan formatında yeni üniversiteler kurulmasını beklemek durumunda kalmışlardır.¹⁶⁰ ABD'nin dünyada edindiği yeni konum ve bakış açısı, Türkiye'de özellikle iki kurumda kendisini hissettirecektir: TODAİE (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü) ve ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi). Bu yapılanmaların isimleri, ABD'nin dünyanın değişen dengelerindeki rolünü göstermesi kadar, ülkemizin ABD'ye yaklaşımını ve ABD'nin ülkemizdeki etkinliğinin derecesini de gösterir. Bu okulların isimlerinde de görülebileceği gibi, aynı bölge için farklı kavramlaştırmalar olarak Avrupa bakış açısını temsilen “Yakın Doğu” yerine ABD bakışıyla “Orta Doğu” kullanılmıştır.¹⁶¹

Bu kuruluşlardan TODAİE, Birleşmiş Milletler (BM) Teknik Yardım Anlaşması çerçevesinde 1953'de kurulmuştur. AÜSBF Dekanı Yavuz Abadan'ın bu dönemde TODAİE'nin AÜSBF'ye bağlı olarak kurulmasını sağladığı ve 1953'de kendisinin de içinde yer aldığı bir grupta ABD üniversitelerine inceleme gezisine çıktığı belirtilir.¹⁶² Bu ziyaretler anlaşılır bir durumdur. Nermin Abadan Unat, Amme İdaresi eğitimi ve araştırmaları bakımından ABD'nin merkez olduğuna dikkat çeker ve 1920'lerden sonra, alandaki çalışmanın çok daha hızlandığını belirtir. Bu

MIT ve Stanford Üniversitelerine devam etmiştir. Bkz: Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, V. Cild, 1924-1949, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969, s.3009-3010.

¹⁶⁰ Fulbright bursuyla Eylül 1968-1 Mayıs 1969 tarihleri arasında Columbia Üniversitesi'ne sosyolojik incelemelerde bulunmak için giden Muzaffer Sencer için durum farklıdır. Kendisi zaten hali hazırda İÜEF Sosyoloji Bölümü'nde görev yapmaktaydı. “Haberler”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, 1968, s.255.

¹⁶¹ Yeri gelmişken belirtelim, Ortadoğu çalışmalarının II. Dünya Savaşı sonrası süreçte Amerikan üniversitelerinde akademik bir alan olarak kurulduğu belirtilir. Daha öncesinde din çalışmalarıyla bağlantılı idi. Orta Doğu terimi görece yeni bir kavramlaştırmadır. Örneğin bir Alman projesi olan Berlin-Bağdat projesinde bölge, Yakın Doğu olarak isimlendiriliyordu. Bkz: Ali Mirsepassi, “Middle Eastern Studies and American Sociology”, **Contemporary Sociology**, Vol. 24, No. 3 (May, 1995), pp.324-328, Published by American Sociological Association, <http://www.jstor.org/stable/2076479>, 6 Haziran 2009). Dolayısıyla Ortadoğu terimi bölgeye Amerikan bakışından yeni bir isimlendirme olarak görülebilir. Ülkemizde yayınlanan çalışmaların da başlığı belli bir tarih sonrası Yakındoğu değil Ortadoğu'dur.

¹⁶² Tunçay, “Yavuz Abadan”, s.11.

saptamasını, Amme idaresini ilk ele alan kişinin Princeton Üniversitesi Siyasi İlimler Profesörü ve Rektörü ve aynı zamanda ABD Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Woodrow Wilson üzerinden temellendirir.¹⁶³

Bu dönemde TODAİE’de çok sayıda yabancı uzman ve öğretim elemanı eğitim ve araştırma görevinde bulunmuşlardır. Farklı ülkelerden gelen uzmanların yanı sıra ABD’li uzman ve öğretim elemanı da görev almıştır. Marshall Dimock, Lashley G. Harvey, Joseph Kingsbury, Lynton K. Caldwell, Robert V. Presthus, Gertrude Mckitterick, Laurence L. Barber, Guthrie S. Birkhead bu isimlerdendir.¹⁶⁴ Yapılan anlaşma gereğince, bir tür kamu yönetimi enstitüsü olarak kurulan TODAİE yönetsel ya da bilimsel tüm kuruluşlardan bağımsız olacaktı. Kuruluş amacı, “Türkiye ve Orta Doğu bölgesinde genellikle kamu hizmetleri alanında eğitim faaliyetlerini geliştirmek, eğitimi düzeltmek özellikle de eğitim olanaklarını sağlamak olarak saptanmıştır.”¹⁶⁵ Enstitünün ilk kurulduğu sıralarda öğretim, araştırma ve yayın gibi faaliyetlerinin yanı sıra Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde amme idaresi alanında yapılan araştırma ve öğretim faaliyetlerinin koordinasyon merkezi olmak gibi özelliği de vardı.¹⁶⁶ İlk kurulduğu yıllarda her ne kadar Orta Doğu ülkelerini de içine alacak şekilde faaliyette bulunsada sonradan bu ülkelerin kendi yapılanmalarını gerçekleştirmeleri nedeniyle, Türkiye ile sınırlı kurumlar arası hizmet içi eğitim veren bir kuruma dönüşmüştür. Sonradan akademik bir kuruluş formu kazanmıştır ki 1974 yılı itibariyle kurumlar arası nitelikte bir eğitim kurumu olmasının yanı sıra enstitüye bağlı Sevk ve İdare Yüksek Okulu (SİYO) kurulmuştur. SİYO, 1976-1977 öğretim yılıyla lisans programı da vermeye başlamıştır.¹⁶⁷

TODAİE, lisansüstü düzeyde çeşitli uzmanlık ve hizmet içi eğitim programlarından çok sayıda mezun vermesinin yanı sıra 1968’de yayın hayatına başlayan ve halen

¹⁶³ Nermin Abadan, “Amme İdaresinde Son Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, 1956, s.405-406, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/368/3876.pdf>, 2 Nisan 2010.

¹⁶⁴ A. Ümit Berkman, Kamil Kozan, “TODAİE 26 Yaşında”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, Mart 1979, s.4.

¹⁶⁵ Turgay Ergun, “TODAİE ve Ekonomik Gelişme Olanakları”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 4, Aralık 1976, s.3.

¹⁶⁶ Kenan Sürgit, “TODAİE Mezunları Araştırması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3-4, Aralık 1968, s.3-4.

¹⁶⁷ Ergun, “TODAİE ve Ekonomik Gelişme Olanakları”, s.4-6.

yayınlanmakta olan *Amme İdaresi Dergisi* adında süreli yayını da vardır. Bu dergiden bağımsız olarak çeviri ve yayıncılık faaliyetleri de vardır. *Amme İdaresi Dergisi*'nde yayınlanan makaleler arasında sosyolojiye de yer verilmekle birlikte, ağırlık yönetim bilimleri konusundadır.

Boğaziçi Üniversitesi'nin ilk rektörü Aptullah Kuran, II. Dünya Savaşı sonrası süreçte ABD ile kurulan ikili anlaşmalarla yeni form kazanan ilişkinin ürünleri olan bu yeni üniversitelerin kuruluşunu siyasi iklimdeki Amerikan etkisiyle ilişkilendirir. Kuran, Atatürk Üniversitesi ve ODTÜ gibi üniversitelerin kurulmasını Demokrat Parti'nin teknik kadrolar yetiştirme politikasına bağlar. Ülkenin gelişmesi önündeki engeller pratik çözümler üretebilecek kadronun yetişmesine bağlandığından daha çok uygulamalı öğretim teşvik edilir. Kuran'a göre 1955'te ABD'deki "Land-Grant" tipi üniversiteler örnek alınarak Nebraska Üniversitesi'nin yardımı ile kurulan Erzurum Atatürk Üniversitesi, bu politikanın ilk ürünüdür.¹⁶⁸ 1937'de Doğu Üniversitesi adıyla kurulması gündeme gelen Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarında Türk heyeti üniversitenin Van'da kurulmasına karar vermişse de Nebraska Üniversitesi profesörlerinden oluşan komisyon Erzurum'da kurulmasını istemiştir.¹⁶⁹

Atatürk Üniversitesi'nin "genel hatları" da zaten Nebraska Üniversitesi'nden gelen bir heyet tarafından çizilmiştir. Bu heyetin hazırladığı raporda, "...üniversitenin A.B.D. deki Land Grant tipi bir üniversite olarak kurulması yani, öğretim, araştırma ve yayım faaliyetlerinin birlikte yürütülmesi, kurulacak fakültelerin (ziraat, mühendislik ve mimarlık, fen ve edebiyat) öğretim programları, akademik personel ihtiyaçları ve öğretim üyelerinin seçiminde uygulanacak esaslara yer verilmiştir."¹⁷⁰ Tabi burada Land Grant tipi üniversitenin ne tür özellikleri olduğu önem kazanmaktadır. Bu tür üniversiteler çalıştıkları bölgenin sorunlarını, kaynaklarını incelemeye, halkın yanında yer alıp, üretimin niteliğini, niceliğini, türünü artırmağa, yeni olanaklar yaratmaya önem verirler. Yapılanları incelemek, izlemek, uygulanan yöntemleri değerlendirmek de bu kuruluşların doğal görevleri arasında yer alır.

¹⁶⁸ Aptullah Kuran, **Bir Kurucu Rektörün Anıları**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.3.

¹⁶⁹ M. Öz, "Vandan Gelen Ses", **İş ve Düşünce**, Cilt XXV, Sayı 210, 1959, s.6.

¹⁷⁰ **50. Yıl Armağanı**, Üniversitemizin Kuruluş ve Gelişmesi, Cilt 3, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1978, s.87.

Yapılan anlaşma gereğince Nebraska Üniversitesi'nden Profesörler de gelmiştir.¹⁷¹ ABD'de oldukça yaygın olduğu belirtilen bu üniversite tipinde kuramsal çalışmalar yapılmakla birlikte, uygulamaya dönük araştırmalar üzerinde özellikle durulacaktır.¹⁷² Üniversitenin gelişmesi için Nebraska Üniversitesi ile yapılan 10 yıllık anlaşma gereğince, 1957 başı ve sonrasında ABD'ye eğitim için çok sayıda öğretim yardımcısı gönderilmiştir:

“Üniversitenin bünyesini bu elemanlar teşkil etmektedir. Anlaşma teknik yardım anlaşması olduğu için A.B.D.ne daha ziyade ziraat, fen, İngilizce ve ekonomi branşlarında eleman göndermek mümkün olmuştur.”¹⁷³

Atatürk Üniversitesi'nin hemen ardından kurulan ODTÜ'nün de aynı bakış açısının ürünü olduğunu göstermesi bakımından öğretim üyelerinin özellikleri açıklayıcı olmaktadır. Yönetici kadronun ve ders verenlerin ağırlıklı olarak ABD yurttaşı olmak yanında, Anglosakson kökenli olmasının yanı sıra üniversitede kendilerine yer verilen Türk öğretim kadrosu da yükseköğrenimlerini Türkiye'de değil İngiltere ya da ABD'de yapmış olanlardan seçilmektedir. ODTÜ'nün kuruluşu da Kuran'a göre Demokrat Parti'nin sözünü ettiğimiz politikasının bir sonucudur. Kuran, ODTÜ'nün kuruluşunu şöyle anlatır:

“Bu üniversite ilk başlarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı projesi kapsamında tüm Orta Doğu ülkelerinden gelecek uluslararası öğrenci topluluğuna İngilizce eğitim verecek bir bölgesel üniversite olarak kurulmuştu...”

Enstitünün kurulmasına, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de hız kazanan iç göç olayını inceleyip bu konuda çözüm yolları saptamak amacı ile Demokrat Parti Hükümeti'nce Birleşmiş Milletler'e yapılan başvuru üzerine ülkemize gelen Prof. Charles Abrams'ın önerisine uyularak 1953 yılında karar verilmişti.”¹⁷⁴

Başlangıç dönemindeki öğrenci profili de ODTÜ'nün sadece Türkiye değil tüm Orta Doğu'ya yönelik olarak kurulduğunu göstermektedir. Kuran'a göre 1960'lı yıllara gelindiğinde altın çağını yaşayan Orta Doğu İleri Teknoloji Enstitüsü adı altında

¹⁷¹ Fehmi Yavuz, “Doğu Kalkınması ve Atatürk Üniversitesi”, **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 519, s.346.

¹⁷² **50. Yıl Armağanı**, s.97-98.

¹⁷³ **A.e.**, s.126.

¹⁷⁴ Kuran, **Bir Kurucu Rektörün Anıları**, s.83-88.

1956'da kurulmuş olan ODTÜ öğretim üyeleri ve öğrencileriyle Türkiye'nin Batı'ya açılan penceresiydi.¹⁷⁵

“ODTÜ açıldıktan beş yıl sonra Şehir ve Bölge Planlama Bölümü de açılacaktır. İlk yılların karar verici organı Mütevelli Heyettir. Üyelerin hepsi ABD'de eğitim görmüş ve çoğunlukla işadamlarıdır. Üyeler bu iki veriyi birleştirerek ABD'den tanıdıkları bir üniversite modelini Türkiye'de, Ankara'da gerçekleştirmek istemişlerdir. Eğitim dili İngilizce olacaktır. Üniversite, Türkiye dışında Orta Doğu'ya da hizmet verecektir”¹⁷⁶

Bu temelde çok sayıda yabancı özellikle de Amerikalı öğretim üyesi ile yola çıkılan bu üniversitenin rektörü de yine bir Amerikalıdır.¹⁷⁷ Öğretim dilinden, idari yapılanmasına, sınıf geçme sistemine kadar tipik bir Amerikan üniversitesi modeli olarak kurulmuştur.

Yeni dönemin yeni üniversitelerinden bir diğeri, Boğaziçi Üniversitesi'dir. Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye'deki ilk Amerikan yüksek eğitim kurumlarından biridir.¹⁷⁸ Temelinde 1863'de kurulmuş olan Robert Kolej bulunur. Robert Kolej, ABD'nin denizaşırı ülkelerde kurmuş olduğu ilk yükseköğretim kurumudur.¹⁷⁹ Burada dikkat çeken, Robert Kolej'in dayandığı mali kaynaklardır. AID, Rockefeller ve Ford Vakfı finansörler arasında önemli bir paya sahiptir.¹⁸⁰ Robert Kolej'in müfredatının Amerikan kurumlarının izlerini taşıdığı belirtilir. Çünkü öğretim dilinin İngilizce olduğu bu okulda, kadrodakilerin çoğu Amerikalıdır ve Amerikan ders kitapları kullanılmaktadır. Ailelerin ve öğrencilerin Batılılaşmaya, özellikle de “Americanization”a sempatiyle baktıkları düşünülmektedir.¹⁸¹ Bu tür beklentilerin varlığıyla birlikte, 1957'de Robert Kolej Yüksek Okulu'na ve daha sonra özel

¹⁷⁵ A.e., s.7.

¹⁷⁶ Gönül Tankut, “ODTÜ'nün Dünü, Bugünü, Yarını”, s.1, (Çevrimiçi) http://www.oed.org.tr/oed/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=29&Itemid=18, 21 Kasım 2010.

¹⁷⁷ Prof. W. R. Woolrich.

¹⁷⁸ Cyrus Hamlin tarafından American Board of Foreign Missions adına 1840 yılında kurulan Bebek İlahiyat Okulu, Türkiye'deki ilk Amerikan yüksek eğitim kurumlarından bir diğeridir.

¹⁷⁹ Oya Okan, “Amerika'nın Dünya Devleti Olma Çabaları ve Türkiye”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.160; Kuran, **Bir Kurucu Rektörün Anıları**, s.11.

¹⁸⁰ Kuran, **Bir Kurucu Rektörün Anıları**, s.9.

¹⁸¹ Herbert H. Hyman, Arif Payaslıoğlu, Frederick W. Frey, “The Values of Turkish College Youth”, **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 22, No. 3, Special Issue on Attitude Research in Modernizing Areas (Autumn, 1958), Published by Oxford University Press on behalf of the American Association for Public Opinion Research, p.277-278, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2746336>, 08 Aralık 2010.

okullar yasası çıkartılarak MEB'e devredilmesiyle Boğaziçi Üniversitesi adını almıştır. MEB'e devredilmiştir, ancak söz konusu mali kaynaklarıyla olan bağının kopmadığını Kuran'ın aktardığı anılarından gözleyebiliyoruz. Kuran, Rektör olarak atandığı Boğaziçi Üniversitesi'nin ilk yıllarında potansiyel yabancı öğretim üyesi sıkıntı yaşamanın önüne geçmek için 1971'de AID'e başvuruyor. Aldığı cevap ilgi çekicidir:

“Orta Doğu Teknik ve Hacettepe Üniversiteleri'ne ikişer buçuk milyon Dolar kredi yardımı yaptık. Size de benzer kredi yardımı yapabiliriz. Ne dersiniz?”¹⁸²

Bunun karşılığında Amerikalı öğretim üyelerinin ücretlerinin ödenmesi, Türk öğretim üyelerinin ABD'de post-doktora çalışmaları yapmalarının sağlanması, alınacak araç gereçlerin ithalatının ABD'den yapılması ve Amerikan uçak şirketince Türkiye'ye getirilmesi şart koşuluyordu.

Yeni üniversiteler dışında yurtdışı özellikle ABD doktoralıların istihdam edildiği bir diğer yeni kurum Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'dir. DPT, 27 Mayıs 1960 sonrasında kurulmuştur. Öğrenimlerini yurtdışında tamamlayıp Türkiye'ye dönen Necat Erder, Atilla Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, Cevdet Kösemen gibi iktisatçı, sosyolog ve mühendisler DPT'nin kuruluşunda yer almışlardır.¹⁸³ Bu isimler DPT'nin kuruluşunda bir anlamda görevlendirilmişlerdir.

“Bu konfigürasyonda tamamen tesadüfî bir faktör daha var: Harvard'da hoca, Kürtlerle ilgili çalışma yapmış, antropolog ve gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın oğlu Nur Yalman'ın askerliğini yapmak için, o sırada Ankara'da bulunması. Cemal Gürsel'in etrafındaki askerlerinin kafasında, planlamaya, Kürt meselesini halletmenin bir aracı olarak bakıyorlardı.”¹⁸⁴

¹⁸² Kuran, **Bir Kurucu Rektörün Anıları**, s.51.

¹⁸³ Turan Erol, “Atilla Sönmez Üzerine Bir Portre Denemesi”, **Atilla Sönmez'e Armağan Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.57.

¹⁸⁴ Necat Erder, “DPT'nin Kuruluşunu ve Sonrasını Anlatıyor” (Bu söyleşi Ergun Türkcan tarafından Necat Erder'in Çankaya'daki evinde 27 Eylül 2007 Perşembe günü yapılmıştır.), **Atilla Sönmez'e Armağan Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.283.

Nur Yalman¹⁸⁵ askerliğini bitirip ABD'ye dönmüştür. Ayrıca bunca uzman varken bana düşmez diyerek işleri üstüne almayı reddetmiştir.¹⁸⁶

Aslında DPT'nin kuruluş fikrinin dile getirilmesinden önce Türkiye'de planlama fikrinin doğuşuna *Forum* dergisi ve Mülkiye'nin kaynaklık ettiği belirtilir. Kurucu isimler aynı zamanda *Forum*'un da yazarları arasındadır ve hepsi Mülkiyeli'dir. Mülkiye hocası ya da Mülkiye mezunlarıdır. 1954'te yayınlanmaya başlamış olan,

“*Forum*, Türkiye’de nüfusun 25 milyon civarında olduğu 1950’li yılların ikinci yarısında 10 bin tirajlı önemli bir entelektüel/aydın/akademisyen dergisidir. ABD’de eğitim gördükten sonra Türkiye’ye dönen bir grup akademisyen, Batılı demokrasiyi Türkiye’ye yerleştirme çabalarına hizmet etme gayesiyle dergiyi kurmuştur... DP’den kopan milletvekillerinin kurduğu ve daha sonra CHP’ye iltihak eden Hürriyet Partisi deneyiminin *Forum* açısından ayrı bir önemi vardı. Hürriyet Partisi, *Forum* Dergisinin emektarlarının da dâhil olduğu bir siyasi yapı olarak iktidar-muhalefet tartışmalarında derginin beklediği özelliklere sahip tek parti olarak üzerinde durulmaktadır.”¹⁸⁷

DPT'nin kurucu kadrosundaki bu isimler hemen sonra Dünya Bankası kadrosuna katılmışlardır. Ayrıca, Amerikalıların DPT’de danışmanlık görevleri yaptıkları da belirtilir.¹⁸⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile geliştirilen ilişkinin bir parçası olarak kurulan üniversitelerden bir diğeri Ankara’da 1967’de kurulan Hacettepe Üniversitesi’dir. Kuruluşu daha eski bir tarihe çekilen bu üniversitede diğerlerinden farklı olarak öncelik Tıp Fakültesi’ne verilmiş olsa da diğerleri gibi Türkiye’nin Batı’ya açılan

¹⁸⁵Nur Yalman, Türkiye doğumludur. Ahmet Emin Yalman’ın oğlu olduğu söylene de, başka kaynaklarda yeğeni olduğu belirtilmektedir. Robert Kolej’den mezuniyetinin ardından Cambridge Üniversitesi’nde Sosyal Antropoloji okumak üzere ABD’ye gitmiştir. 1972’den itibaren de Harvard Üniversitesi’nde sosyal antropoloji profesörü olarak görev almış olan Yalman, Orta Doğu Çalışmaları merkezlerinde görev yapmıştır. Bkz: Minnesota State University, “Nur O. Yalman”, (Çevrimiçi)

http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/uvwxyz/yalman_nur.html, 10 Kasım 2010.

¹⁸⁶ Erder, “DPT’nin Kuruluşunu ve Sonrasını Anlatıyor”, s.283.

¹⁸⁷ Ali Somel, “Demokrat Parti Döneminden Planlı Döneme Geçişte **Forum** Dergisindeki Tartışmalar”, **Attila Sömez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.528-535.

¹⁸⁸ 1950’li yılların başında özellikle Türkiye Sınai Kalkınma Bankası’nda çalışmalar yapmış olan Prof. Hollis Chenery, Harvard Üniversitesi’nde İktisat Doktorası yapmış Amerikalı bir iktisatçıdır. AID, onun baş danışman olarak görevlendirilmesini önermiştir. Türkiye’ye 1953’de gelerek “Turkish Investment and Economic Development” isimli bir rapor hazırlamıştır. Bkz: Ayhan Çilingiroğlu, “Ayhan Çilingiroğlu’nun Hatıralarında Planlama’nın Kuruluşu”, **Attila Sömez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.125.

penceresi olması fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu bakımdan ülkenin kalkınması temelinde öncü gücün teknik kadro olarak görüldüğü üniversiteler arasına Hacettepe Üniversitesi’ni de katabiliriz. Teknik kadro yetiştirilmesine verilen önemin arkasında modernleşme çabası yatar büyük ölçüde. Modernleşme, eski ilişkileri tasfiye yanında yeni ilişkiler de gerektirir. Bu gerçekleştirilirken de en başta ekonomik yaşam olmak üzere toplum yaşamının “hür dünya” modeline göre yapılanması gereği, hür dünyanın biçimlenişinde endüstrinin rolü nedeniyle önceliği teknik kadro almıştır.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin izlenmesinde söz konusu üniversitelerin Amerikan modelinde kurulmuş olması, ABD ile yoğunlaşan ilişkimizin bir sonucudur. Ancak asıl önemlisi bu üniversitelerdeki sosyoloji örgütlenmelerinin gösterdiği özelliklerdir. Bu yeni üniversitelerin kurulduğu süreç öncesinde Ankara Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü’nün dağıtıldığını biliyoruz. Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün yeniden açılması YÖK’ün kuruluşunun ardındanır.¹⁸⁹ 1982’ye kadar dağıtılan bu kürsü kapalı kalmıştır. Ülkede dönem itibariyle var olan tek sosyoloji bölümü İÜ’dekidir. Atatürk Üniversitesi’nde Sosyoloji bölümü, o dönem İşletme Fakültesi bünyesindedir. İşletme yönetimi bölümündeki kürsülerden biri işletme sosyolojisi kürsüsüdür. Sanayi sosyolojisi, sosyal psikoloji, sosyal politika dersleri okutulmaktadır. Orhan Türkdoğan da İşletme Fakültesi’nde İşletme Yönetimi Bölümü’nün hocalarındandır.

Bu üniversiteler dışında, söz konusu ilişkiler ve kurumlaşmalar çerçevesinde 1950’de fakülteye dönüştürülen¹⁹⁰ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu’nu da burada anmalıyız. Şerif Mardin’in AÜSBF’deki anlayışın dönüşümüne dair kişisel gözlemleri önemlidir:

“Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde asistanlığında siyaset biliminin hukukla ilgisinden yola çıkan Fransız kaynaklı bir siyaset bilimi yöntemi üzerinde durulurdu. Bizim kuşağımız bu öğretiyi yerinden oynattı. ‘Amerikan’ siyaset bilimini getirdi. Hukuk-siyaset geleneğinin gelişmesine engel olduk denebilir. Halbuki hukuk-siyaset ilişkisi kendi başına Türkiye için önemli bir konudur, zamanla derinleştirilebilirdi. ‘Zamanın

¹⁸⁹ Aytül Kasapoğlu, “Sosyoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü”, içinde Ek 3, **60 Yıllık Gelenek DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji**, Aytül Kasapoğlu, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 1999, s.357.

¹⁹⁰ Tunçay, “Yavuz Abadan”, s.10.

ivmesi', başka bir ifadeyle genel değişme süreci, yöntemin gelişmesini sağlayacak imkânı yok etti."¹⁹¹

Nermin Abadan-Unat da bu değerlendirmeyi destekler şekilde ülkemizde Kamu Yönetimi'nin Anglosakson bilim adamlarının çabasıyla bir disiplin olarak popülerlik kazandığını belirtir. Ona göre ülkemizde,

"... SBF'nin 1955-59 yılları arasında 'Amerikan Yardım Programı'nın bir sonucu olarak New York Üniversitesi ile organik bir işbirliği oluşturması ders programını bu çerçeveden gelen uzmanlarla birlikte gözden geçirmesi Anglo-Amerikan siyaset bilimi kavramlarının ve anlayışının iyide iyiye yerleşmesine yol açmıştır. 1960'dan sonra ise, bu kez UNESCO'nun yardımı ile yine SBF'ne bağlı olarak Basın Yayın Yüksek Okulunun kurulması, zorunlu olarak siyasal iletişim kavram ve kuramlarına yeni alanlar açmıştır. Ayrıca gene bu dönemlerde SBF İdarî İlimler Enstitüsüne bağlı 'Halkoyu Araştırma Grubu (SİHAG)', Seçmen davranışı, kitle iletişim araçlarının etkinliği, vb. konularda sınırlı da olsa görgül araştırmaların yapılmasına olanak sağlamıştır."¹⁹²

Nermin Abadan-Unat'ın 1966'da yayınladığı *Anayasa Hukuk ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi* adlı kitabının da bu çerçevede ortaya çıkan ilk kapsamlı çalışma olduğu öne sürülür.¹⁹³

AÜSBF'de başından itibaren ABD ile yakın ilişki içinde olunmuştur. Amerikalı akademisyenler buraya gelip, bölümün yapılanmasında etkin bir rol oynadığı gibi, buradan da akademisyenler veya akademisyen adayları ABD'ye giderek alana ilişkin bilgileri detaylı bir şekilde aktarmışlardır.¹⁹⁴ Abadan-Unat'ın bu çalışmalardan birine ilişkin yazdığı değerlendirme yazısı bu bakımdan önemlidir. Söz konusu çalışma, Cemal Mihçioğlu'nun Amerika *Birleşik Devletlerinde Kadroların Sınıflandırılması*¹⁹⁵'dir. Abadan-Unat, Mihçioğlu'nun 1955-1956 arasında ABD'de bulunduğu dönemde hazırladığını belirttiği bu çalışmasının en önemli özelliğinin, Amerikan tasnif sisteminin çok itinalı bir lisanla eksiksiz bir şekilde okurlara

¹⁹¹ Ahmet Çiğdem, v.d., "Şerif Mardin'le Merkez-Çevre Analizi Üzerine Söyleşi", **Toplum ve Bilim**, Sayı 105, 2006, s.10.

¹⁹² Nermin Abadan-Unat, Ali Yaşar Sarıbay, "Siyaset Sosyolojisi: Geçmişi, Kapsamı, Türkiye'deki Gelişim ve İlgili Alanlarına Bir Bakış", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauç, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olguç Matbaası, 1986, s.75.

¹⁹³ A.y.

¹⁹⁴ L. H., Adolfsen, "Üniversitelerin Dış Öğretim ve Teknik Yardım Faaliyetleri" Çev. Cemal Mihçioğlu, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, 1958, s.232, 1 nolu dipnot.

¹⁹⁵ Ankara, SBF Yayınları No. 81-64, 1958.

tanıtması olduğu değerlendirmesini yapar.¹⁹⁶ Benzer bir yaklaşımın, sosyoloji çalışmaları için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Amerikan sosyolojisini, söz konusu örnekte olduğu türden anlatan çalışmalarla karşılaştığımızı söylemek güçtür. Mevcut olanlar ise daha çok Amerikan sosyolojisi örneğinde yapıldığı belirtilen Türkiye'ye yönelik çalışmalardır.

İkili anlaşmalarla geliştirilen ilişkide ABD'den çok sayıda araştırmacı ve akademisyenin ülkemize gelmeleri ve üniversitelerde görev almaları yapılan anlaşma gereğidir:

“1950’li yıllarda SBF, Türk Sosyal Bilimler alanına yeni disiplinler eklemek ve devlet örgütünü yeniden yapılandırmak üzere bir grup Amerikalı Bilim Adamı ile uzun erimli projeler yürütür. New York Üniversitesi ile 5 yıllık anlaşma yapılır. ABD üniversitelerinden çoğu emekli hocalar ders verirler, yurt içinde seyahate çıkarlar.”¹⁹⁷

Onlara bu seyahatlerinde refakat eden kişi Nermin Abadan-Unat’tır. 1959’da Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’nin anayasal düzeni konusunda düzenlediği seminerde, gelen birçok Amerikalı akademisyene Mümtaz Turhan’la birlikte çevirmenlik yapmıştır.¹⁹⁸

Kısa süreli ziyaretlerin yanı sıra ABD’den gelip, SBF’de ders veren Amerikalı akademisyenler arasında Herbert H. Hyman ilk akla gelenidir. 1954-1955 öğretim yılı itibarıyla SBF ders programına öğrencilerin sosyal bilimlerdeki araştırma teknikleri konusunda kuramsal ve uygulamalı olarak bilgilendirilmeleri amacıyla “Sosyal Bilimler Metodolojisi” isimli yeni bir ders konmuştur. Bu ders, 1957-1958 ders yılında Columbia Üniversitesi profesörlerinden sosyal araştırma metotları konusundaki çalışmaları ile tanınan Hyman tarafından verilmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Nermin Abadan, “Kitap Tahlili, ‘Cemal Mıhçıoğlu, Amerika Birleşik Devletleri’nde Kadroların Sınıflandırması’ ”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, s.298-300, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/382/4084.pdf>, 10 Temmuz 2010.

¹⁹⁷ Mehmet Yüksel, “Nermin Abadan Unat”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.52.

¹⁹⁸ A.y.

¹⁹⁹ Herbert H. Hyman, Arif T. Payaslıoğlu, Frederic W. Frey, “Türk Yüksek Tahsil Gençliğinin Değerler Sistemi: Bir Seçkinler Grubunun Batılılaşma Vetiyesi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, s.95, 1 Nolu dipnot, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/382/4064.pdf>, 08 Aralık 2010.

O dönem Hyman'ın dışında bir başka Amerikalı, Frederick W. Frey de AÜSBF'de çalışmalar yapmıştır. Frey, Ford Vakfı bursiyeridir.²⁰⁰ SBF'de bulundukları bu dönemde Hyman'ın desteğiyle yapılmış olduğu belirtilen “Babalarının Mensup Olduğu Meslekler Bakımından Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme-Öğrenciler Arasında Yapılan Muhtelif Anketlere Dayanılarak Hazırlanmış Bir Trend Tahlili Denemesi” başlıklı çalışmanın yazarlarından. Yapılan bir diğer ortak çalışma olan “Türk Yüksek Tahsil Gençliğinin Değerler Sistemi: Bir Seçkinler Grubunun Batılılaşma Vetiresi Üzerine”nin İngilizcesi *Public Opinion Quarterly* dergisinin Orta Doğu'ya ayrılan özel sayısında yayınlanmıştır.²⁰¹ 1957-1958 arasında ICA ve New York Üniversitesi'nin yardımlarıyla yapılmış bir çalışmadır.²⁰²

Diğer taraftan ABD'den gelenler farklı ilişkileri ve bağlantılarıyla da dikkat çekmektedirler. Burada Hyman'ın özgeçmişine ilişkin birkaç hatırlatma yapmanın konuyu netleştireceğini düşünüyoruz. Kariyeri Çin'de Zhongshan Üniversitesi'nde “Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyoloji Kullanımları” (Uses of Sociology in Developing Countries) başlıklı bir konferanslar serisini tamamladığı sıra ölümüyle aniden sona eren Hyman'ın lisans öğrenimi sosyal psikolojidir. 1942'de tamamladığı lisansının ardından Washington'daki Tarım Bakanlığı Program Araştırmaları Dairesi'nde Rensis Likert'in kadrosuna katılır ve saha araştırma teknikleri konusuyla yakından ilişki içine girer. Aynı yıl içinde daha sonra Elmo C. Wilson'un New York'taki Savaş Bilgileri Ofisi'nde araştırmalar bölümü kadrosuna katılır. Zaman içinde Hyman'ın saha çalışmalarının teknik boyutunun profesyonel bir biçim aldığından ve anket tasarımı ve analizi sorumluluklarının yanı sıra soru kelimelerinin ve düzeninin belirlenmesinden sahada çalışan görüşmecilerden oluşan ulusal kadronun işe alınması, eğitimi ve yönetimine kadar her detayla yakından ilgilenmeye başladığı belirtilir. Ama asıl dikkat çeken, 1945'te Hyman'ın, Likert'ün ABD'nin

²⁰⁰ Frederick W. Frey, Arif T. Payaslıoğlu, “Babalarının Mensup Olduğu Meslekler Bakımından Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme-Öğrenciler Arasında Yapılan Muhtelif Anketlere Dayanılarak Hazırlanmış Bir Trend Tahlili Denemesi (1)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 3, 1958, s.225, 1 nolu dipnot, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/378/4021.pdf>, 08 Aralık 2010.

²⁰¹ Hyman, Payaslioglu, Frey, “The Values of Turkish College Youth”, pp.275-291.

²⁰² Hyman, Payaslioglu, Frey, “Türk Yüksek Tahsil Gençliğinin Değerler Sistemi: Bir Seçkinler Grubunun Batılılaşma Vetiresi Üzerine”, s.95.

Almanya ve Japonya'yla İlgili Stratejik Bombalama Anketleri kadrosunun önde gelen bir üyesi olmasıdır.²⁰³ 1951'de mevcut çalışmalarını sürdürürken, Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne katılmıştır. Burada 1957-1969 arasında Uygulamalı Sosyal Araştırmaları Bürosu'nda yönetici yardımcılığı yapmıştır.²⁰⁴

Ülkemize gelen Amerikalı akademisyenlerden sadece birinin biyografisine yakından baktığımızda böyle bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Türk-Amerikan akademik ilişkilerinin tüm zenginliğiyle yakalanması için diğerlerine de bakılması gerektiğini düşünüyoruz.

c. Yeni Üniversitelerde Sosyoloji Bölümleri ve Öğretim Üyeleri

1960-1961 ders yılında İÜ İktisat ve İktimaiyat Enstitü'de ders veren ABD Cornell Üniversitesi İktimai Siyaset Profesörlerinden Frank Miller, 1960'lı yılların başında ülkemizde yaptığı bir konuşmada, Avrupa'yla kıyaslayarak Amerikan sosyolojisine ilişkin olarak dikkat çektiği husus, ABD'deki sosyolog sayısının dünyanın geri kalanından çok daha fazla olduğu ve sınırları belirgin uzmanlık alanlarıdır. Avrupalı sosyologlar üst düzey soyutlamalarla meşgulken, Amerikalı sosyologlar çok daha aşağı seviyeden problemlerle ilgilidirler.²⁰⁵

“Umumiyetle bugün bilgi toplama işi, bilgiyi toplayan kim olursa olsun, belli bir Amerikan karakterine sahiptir. Büyük nazari sistemlerin dokusu ise vazih surette Avrupaî damga taşıyan bir çehreye mâliktir.”²⁰⁶

Miller'in söylediği önemlidir. Önemi birkaç yöndendir. İlk olarak Amerikan sosyolojisinin erken döneminde kuramsal çaba girişimlerinin gerekli düzeyi sağlayamamasına bağlı olarak küçümsenişi; ikincisi, Amerikan toplumunun dışarıdan çok göç almasına bağlı olarak pratik problemler; üçüncü olarak Kıta Avrupa'sı-ABD ilişkisinin mahiyeti her yeni kuşak ve dönemle birlikte bu ilişkinin yenilenişini getirmiştir. Unutulmamalı, saha araştırmalarının kaynağı öncelikle

²⁰³ Sheatsley, “In Memoriam: Herbert H. Hyman, 1918-1985”, p.119.

²⁰⁴ A.e., p.120.

²⁰⁵ Frank Miller, “Amerikada Sınai Sosyoloji”, Çev. Amiran Kurtkan, **Sosyoloji Konferansları**, 1960-1961 Ders Yılı, İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 31, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962, s.11.

²⁰⁶ A.e., s.12.

Fransa'dır. Kuramsal çalışmalar ise felsefi kökleri nedeniyle Avrupa'daki çeşitli merkezlerdir.

Miller'in saptaması çerçevesinde ilerleyecek olursak, ilk akla gelenlerden biri, Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş aşamasında ABD'den gelen hocalardan Leo J. Fenske'dir. Fenske, kendisinin ve diğer Amerikalıların Erzurum'da bulunuşunu şu sözlerle ifade eder: "Atatürk Üniversitesinde vazifeli Amerikalıların zihinlerinde yalnız bir arzu ve istek vardır, o da gelişmekte olan bir üniversiteye yardım ve onu çevreleyen halka hizmeti kendilerine, vazife saymak"²⁰⁷ tır. Unutulmamalı, Kıta Avrupa'sı geleneğinde halka hizmeti kendilerine vazife saymak, akademisyenlerin kendilerine vazife sayacağı en son görevlerdendir. Fenske, Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne Zirai Ekonomi profesörü olarak AID tarafından 1960'da tayin edilir ve sekiz sene burada görev yapar.²⁰⁸

Ancak Fındıkoğlu'na göre Prof. Fenske, "...her ne kadar resmî olarak Sosyoloji dalına mensup değil ise de sarfettiği ilmî faaliyetlerin sosyolojik karakteri, kendisini Türkiye'deki sosyoloji öğreticileri arasında zikretmeğe gerektiriyor."²⁰⁹ Fındıkoğlu'na göre ayrıca ülkemize gelen yabancı bilim adamlarından farklı olarak Fenske arkasında iz bırakarak ayrılmıştır. Zirai Ekonomi ve sosyoloji kürsüsünü öğrencilerine bırakmıştır.²¹⁰

Sözü edilen öğrencilerden biri Orhan Türkdoğan'dır. Türkdoğan, 1955'te DTCF'den mezuniyetinin ardından 1959'da Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nde asistan olarak göreve başlamıştır. Çalışmalarında alan araştırmalarına ağırlık vermiştir. Akademideki ilk yıllarında yaptığı köy monografileri çalışmalarının birkaçının 1961 baharında Fenske ile Doğu bölgesindeki yakın köylere yaptıkları gezilerin ürünleridir. Türkdoğan'ın doktora çalışması da yine bir alan araştırmasıdır. 19.

²⁰⁷ L.J.Fenske, "Erzurum Üniversitesinde Sekiz Sene!", Çev. Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1968, s.88.

²⁰⁸ **A.e.**, s.84.

²⁰⁹ Z.F. Fındıkoğlu, "Bizdeki Sosyoloji Öğretimi ve Ecnebi İlim Adamları", **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1968, s.94.

²¹⁰ **A.e.**, s.96.

yüzyılda Ruslar tarafından Kars'a yerleştirilen Malakanlar üzerine çalıştığı doktora çalışması sebebiyle Fenske'le Kars'ın Molikan köyünü ziyaret etmişlerdir.²¹¹

1959-1962 yılları arasında aralıklarla Kars'ta bu grupla beraber yaşamıştır. Türkdoğan, doktora çalışmasını tamamladıktan hemen sonra iki yıllığına ABD'de Missouri ve Nebraska Üniversiteleri'ne gönderilmiştir. Burada bulunduğu süre içinde "Sosyoloji, Antropoloji, Toplum Kalkınması, Köy Sosyolojisi, Geri Kalmış Ülkelerin Sosyolojisi, Yeniliğin Yayılması" gibi başlıklarda dersler almıştır. ABD'de bulunduğu bu dönemde "*Türkiye'de Yerli ve Göçmen Köyleri Üzerine Araştırma*" başlığında bir çalışma yapmıştır.²¹² Türkiye'ye döndükten sonra da Atatürk Üniversitesi'nde ABD'de gördüğü ders başlıklarına benzer dersler vermiştir. Fenske, Türkdoğan'la köy sosyolojisi okutmuştur.²¹³ Fenske'le yakın ilişki ve mesaisi arka planında Türkdoğan'ın çalışmalarının geneline baktığımızda antropolojik yanının ağır bastığı ilk bakışta göze çarpar.

Türkdoğan, antropologlarla oldukça yakın ilişki içinde olmuştur. Uluslararası yayınları da bu değerlendirmemizi destekler şekilde antropoloji dergilerinde yayınlanmıştır.²¹⁴ Doçentlik tezi olarak sunduğu "*Türkiye'de Sağlık Hastalık Sistemi*" başlıklı bir alan araştırması olan çalışması da Türkdoğan'ın çalışmalarının antropolojik yanının ağır bastığına bir diğer örnektir. şöyle ki, Türkdoğan'ın 1967'deki doçentlik sınavını yapan Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu, Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat, Prof. Dr. Sulhi Dönmezer ve Prof. Dr. İbrahim Yasa'dan oluşan jüri, söz konusu tezin "...sosyolojinin dışına taştığını, marjinal bulunduğunu belirtirler."²¹⁵ Yine sonraki dönemde çalışma alanında aslında bir tür "istikrar" olarak görülebilecek şekilde İÜ Sosyoloji Bölümü'nün düzenlediği

²¹¹ Fenske, "Erzurum Üniversitesinde Sekiz Sene!", s.86.

²¹² "The Patterns of Social Change of Some Selective Immigrant and Native Groups in Turkey", The University of Missouri, Department of Sociology, Term Paper, Unpublished, 1963.

²¹³ Erkal, "Prof. Leo. J. Fenske Biyografya ve Bibliyografyası", s.102.

²¹⁴ Paul J. Magnarella, Orhan Türkdoğan, "The Development of Turkish Social Anthropology", **Current Anthropology**, Vol. 17, No.2, June 1976, pp.263-274; Paul J. Magnarella, Orhan Türkdoğan, "Descent, Afinity and Ritual Relations in Eastern Turkey", **American Anthropologist**, Vol.75, No.5, October, 1973.

²¹⁵ Zeki Arslantürk, Musa Taşdelen, "Orhan Türkdoğan", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.271.

Türkiye’de Sosyolojinin 75. Yılı Toplantısı’nda “Türkiye’de Antropolojinin Gelişimi” başlıklı bir bildiri sunmuştur.²¹⁶

Amiran Kurtkan da asistanlık döneminde köy sosyolojisi dersi okutmak üzere gittiği Atatürk Üniversitesi’nde Fenske’le beraber çalışmıştır. Köy sosyolojisini ondan öğrendiğini belirtir.²¹⁷ Bununla birlikte, Kurtkan’ın çalışmalarının ana ekseninde köy sosyolojisinin yer aldığını söylemek güçtür. Köy sosyolojisi ve genel olarak Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi birkaç çalışmayla sınırlı kalmıştır.²¹⁸ Fenske’in zirai konular üzerine yaptığı çalışmalarının²¹⁹ birkaçı İÜ yayınları arasında çıkmıştır.²²⁰ Mustafa Erkal’e göre “...Köy Sosyolojisi dersi, Prof. Fenske’nin bir bölge üniversitesi olan üniversitemize kazandırdığı müsbet faaliyetlerden biri ve belki de en önemlisidir.”²²¹ Ulrich Planck, ülkemizde kelimenin gerçek anlamında köy sosyolojisinin 1960’lardan önce okutulmadığını, Atatürk Üniversitesi’nde Leo J. Fenske’nin köy sosyolojisini başlattığını, bu anlamda Fenske’in Kurtkan ve Türkdoğan üzerinden Türkiye’de köy sosyolojisi üzerinde etkisini uzun süre devam ettirdiğini belirtir.²²²

Diğer taraftan 1960’lı yıllarda Türk üniversitelerinde köy sosyolojisine yapılan vurgu Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi bakımından değerlendirildiği vakit arada bir temassızlık göze çarpar. Çünkü köye ilgi erken dönem Amerikan sosyolojisinin temel ilgi alanlarındandır. Zimmerman’ın köy sosyologlarının

²¹⁶ Bu bildiri daha sonra **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji** başlıklı kitapta yayınlanmıştır.

²¹⁷ Amiran Kurtkan, “Profesör Fenske Ayrılırken...”, **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1968, s.106-107.

²¹⁸ C.C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri**, Çev. Amiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1964; **Köy Sosyolojisi**, İstanbul Üniversitesi Fakülteler Matbaası, 1968; R. M. MacIver, Charles, H. Page, **Cemiyet I**, Çev. Amiran Kurtkan İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.

²¹⁹ “Agricultural Structure and Trends in Turkey”, Atatürk Üniversitesi Zirai Ekonomi Kürsüsü Monografisi, 1964; “Agricultural Development in Eastern Turkey”, Atatürk Üniversitesi Zirai Ekonomi Kürsüsü Monografisi, 1965; “Kabataş: A Mountain Village in Erzincan Province”, Atatürk Üniversitesi Zirai Ekonomi Bölümü Monografisi, 1965; “The Role of Management in Farming”, Sevk ve İdare Derneği, İstanbul, 1966; “A Survey of the Agricultural Sector and Its Problems in Eastern Turkey”, Ankara, (Doğu Anadolu’nun Kalkınma Problemleri) Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği Yayını, 1967.

²²⁰ “Agricultural Development and Cooperatives in Eastern Turkey”, İstanbul Üniversitesi Yayını No: 1190, 1966 (İktisadi Gelişme ve Kooperatifler Hakkındaki Seminer Raporları: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Yayını; “Doğu Anadolu’da Toprak ve İnsan” (Land and Man in Eastern Turkey), 1965-66 yılı **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul Üniversitesi Yayını No. 1192, 1966, s.32-44

²²¹ Erkal, “Prof. Leo. J. Fenske Biyografya ve Bibliyografyası”, s.104.

²²² Planck, “Türkiye’de Köy Sosyolojisi”, s.232.

1912’den beri Amerikan Sosyoloji Derneği bünyesinde ayrı bir kısımda toplanmakta olduklarını ve 1934’lerde de ayrı bir dernek ve köy sosyolojisi dergisi kurmuş olduklarını belirtmesi bu anlamda önemlidir.²²³ Yine Selahattin Demirkan, 1962’de yayınlanan makalesinde bir ilim olarak tanımladığı köy sosyolojisinin ABD’de neredeyse her orta ve yükseköğretim okulunda, hatta ilahiyat seminerlerinde de okutulmakla kalınmadığını, köy sosyolojisiyle alakalı bine yakın kürsü ve on binlerce kitap olduğunu belirtir.²²⁴ Tarif edildiği şekliyle Türkiye’de köy sosyolojisinin gelişiminin Amerikan sosyolojisiyle paralellikler taşıdığını söylemek güçtür.

ODTÜ, başlangıçta Atatürk Üniversitesi’nden daha yoğun şekilde Amerikalıların görev aldığı bir örgütlenme sergiler. 1960’lı yılların başı ve öncesinde sadece ABD’den gelen hocaların görev yaptığı belirtilir. Kaldı ki o dönem bölümün adı sosyoloji değildir. Çok da fazla hoca seçeneği olmadığını Mübeccel Kıray’ın ders yükünden gözlemleyebiliyoruz. Sosyolojiye Giriş, Antropolojiye Giriş, Köy Sosyolojisi, Şehir Sosyolojisi, ayrıca toplumsal değişim üzerine bir seminer. Kıray’ın ODTÜ’de bu kadar yoğun bir programda ders vermeye başlama serüveni burada anılmaya değerdir. Kıray, ABD’de Antropoloji bölümündeki doktora öğrenciliğini tamamlayarak 1950’de Türkiye’ye döndüğünde DTCTF dağıtılmıştı. İÜ’de görev almak istese de bu gerçekleşmez. Kıray, talebinin geri çevrilişini şu sözlerle aktarır:

“Böylece ben ortada kaldım. Gerçi iki doktoram vardı, ABD’de makaleler yayımlatmıştım. Bu genç ve tanınmamış bir sosyal bilimci için olağanüstü bir şeydi... Ben geldim ve İstanbul Teknik Üniversitesi’ne müracaat ettim. Ankara’ya hiç gitmedim; çünkü Dil Tarih’e gidip ne yapacağım diye düşündüm. Ama geçinmek de lazımdı; bunun üzerine Amerikan Haberler Bürosu’na başvurdum, işe alındım... Bu arada İstanbul Edebiyat Fakültesi’ndeki toplumbilim kürsüsünün başındaki Hilmi Ziya Ülken’e akademisyen olabilmek için başvurdum; beni fena şekilde sepetledi. Nereden mezun olduğumu öğrenince ‘Haa öyle mi?’ dedi ‘Hiç yerimiz yok, falan filan...’

Bir süre sonra, İktisat Fakültesi’ndeki toplumbilim kürsüsüne asistan alınacağını duyan Kıray, buraya da başvurur; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya gibi dolambaçlı olarak değil, açıkça onu alamayacağını söyler...Doçentlik ünvanını

²²³ Zimmerman, “Nasıl Köy Sosyoloğu Oldum?”, s.104.

²²⁴ Salahaddin Demirkan, “Memleketimizi Tanıma Meselesi ve Prens Sabahaddin Çığır”, **Sosyoloji Konferansları**, 1960-1961 Ders Yılı, İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 31, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962, s.87-88.

dışarıdan alacaktır.”²²⁵

1961 yılında ODTÜ Sosyal İlimler Bölümü’nde Sosyolojiye Giriş dersi vermeye başlar. DPT Ereğli’nin ağır sanayiden önce incelenmesi işini ona vermiş ve 1962’de Ereğli araştırmasına başlamıştır. “*Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*”²²⁶ başlıklı çalışma Kıray’ın ilk kitabıdır. Bir değişme analizi yapmaya çalıştığını söylediği bu kitapta, Ereğli’nin ağır sanayinin etkilerinin araştırılabileceği bir laboratuvar olarak görüldüğünü, bir tür kültür değişimleri konusu için bir örneklem olarak kullanıldığını belirtmiştir. Modernleşmenin ölçütü şehirleşme kabul edilerek Ereğli’nin feodal şehirden modern şehre geçtiği ve dolayısıyla modernleşme aşamasına geçtiği gösterilmeye çalışılmıştır.²²⁷

Kıray’a ilişkin değerlendirmeler arasında en dikkat çeken, sosyolojisinin Marksist Amerikan sosyolojisi olduğu iddiasıdır. Kıray’ın ABD’de bile olmadığı belirtilen Marksist sosyolojiyle ilişkiyi Behice Boran üzerinden edindiği ileri sürülür. Bir öğrencisinin yapmış olduğu bu değerlendirmenin onun ODTÜ’deki dersleri temelinde yapılmadığı da açıkça belirtilir.²²⁸

“Zaten 1950-60 yıllarında açık açık bir Marksist sosyoloji yoktur. O sıralarda Şerif Mardin de ODTÜ sosyoloji bölümünde, kadrosu Siyasal Bilimler Fakültesinde olduğu için part-time olarak derslere gelmektedir ve açık açık Marx’ı anlatıp eleştirmektedir... Kısacası, ODTÜ sosyolojisi biraz da Mübeccel Kıray’ın Amerikan Sosyolojisi ile Marksizmi başarılı bir biçimde sentezleyen yaklaşımı sayesinde neo-Marksizm ya da neo-Amerikan sosyolojisi baskısı altında kalmayan bir çizgi geliştirir.”²²⁹

Kıray üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmaların yazarları, genellikle öğrencileridir ve büyük ölçüde sosyolojiyi ondan öğrenmiş kişilerdir. Bunun dışında Kıray’ın çalışmalarının Türk sosyolojisinin seyrinde nelere tekabül ettiği konusunda çalışma yapılmış değildir. Unutulmamalı, Kıray, hem sosyolojiyi hem de Marksizm’i

²²⁵ Gökhan Tok, “Türkiye’deki Değişimin Toplumbilimcisi Mübeccel B. Kıray”, **Bilim ve Teknik**, Sayı 352, Mart 1997, s.78, (Çevrimiçi) <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-352-74.pdf>, 12 Ağustos 2010.

²²⁶ DPT Yayınları, 1964.

²²⁷ Mübeccel Kıray, “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve”, **Toplumbilim Yazıları**, Mübeccel Kıray, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 7, 1982, s.11-19.

²²⁸ Yasin Aktay, “Bahattin Akşit”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.708.

²²⁹ A.e., s.709.

ABD'deki öğrenimi sırasında edinmiş Boran üzerinden Marksizm'le ilişkilendirilmektedir. Kıray'ın Ereğli çalışmasına yapılan bunca vurguyla birlikte, çalışmanın ilk elden bıraktığı izlenim Chicago Okulu şehir çalışmaları örneğinde yapılmış bir çalışma olduğudur. Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün esas olarak şehir çalışmalarıyla adından söz ettiren bir bölüm olduğunu belirtmiştik. Burada söz konusu edilen şehir de Ortaçağ geçmişi olmayan bir mekânın endüstriye bağlı gelişmeler sonucunda nüfus baskısına uğrayıp şehir niteliği kazanma sürecidir. Chicago Okulu'nun esas deneyimi de bunun üzerine kuruludur.

ABD ile yeni tür ilişkilerin kuruluş süreci ülkemizdeki seçkin çevrelerde de yankısını bulmuştur. Gelişmeleri öngören bu çevrelerin 1950 sürecinde kendiliğinden ABD'ye yöneldikleri, öğrenimlerini burada tamamlamaya özen gösterdikleri görülür. Bu anlamda yeni çerçevenin müjdecisi ODTÜ'de ele aldığımız dönemde ders vermiş olan Şerif Mardin'dir. Bu yıllar aynı zamanda İngilizcenin uluslararası dil olma özelliği kazanmaya başladığı yılların başlangıcıdır. Mardin, öğretim dili Fransızca olan Galatasaray Lisesi'nde okurken lise öğreniminin son yıllarında ABD'ye gider. Mardin'in devlet kurumlarına kadro yetiştiren Galatasaray Lisesi'ni son sınıfta bırakıp ABD'ye gitmesi, değişen dönemi ve tercihleri çok iyi ifade eder. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Stanford Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Bölümü'nde lisans eğitimine başlamıştır. Master ve doktorasını da yine ABD'de siyaset bilimi alanında tamamlamıştır.²³⁰ Doktorasını tamamladığı Hoover Enstitüsünü “çoğu, ABD'de, Sovyet Rusya'nın nasıl bir rejim oluşturduğunu inceleyen eski Marksistlerden oluşan bir enstitü”²³¹ diyerek öğrenim gördüğü bu kurumu ve çalışma topluluğunu tarif eder.

Mardin, aynı zamanda sosyolojinin siyaset bilimiyle eş görülmesi anlayışını temsil etmesi bakımından önemlidir. 1950'li yıllarla beraber ABD ile yeni tür ilişkilerin başlamasının ardından siyaset temelli ilişkilerin, çabaların tezahürü olarak Mardin sosyolog, siyaset bilimci, düşünce tarihçisi gibi değişen sıfatlarla anılacaktır. Mardin,

²³⁰ Şerif Arif Mardin, “The Young Ottoman Movement: A Study in The Evolution Of Turkish Political Thought in The Nineteenth Century”, Ph. D., Stanford university, 1958.

²³¹ Coşkun Çakır, Ahmet Okumuş, Alim Arlı, “Şerif Mardin ile ‘Türk Siyaset Düşüncesi’ Üzerine”, Söyleşi, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008. s.240.

bu dönem kurulan Hürriyet Partisi çatısı altında Eskişehir Milletvekili adayı seçilecektir.

Mardin, 1954-1972 yılları arasında AÜSBF’de görev almıştır. Bu süre içinde çeşitli aralıklarla ABD’de çeşitli üniversitelerin Orta Doğu Çalışmaları Enstitülerinde²³² misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Mardin, bu dönemde özellikle yabancı sosyal bilimcilerin yapmış olduğu çalışmalara önsöz yazarak dahil olmuştur. Kurtuluş Kayalı’ya göre, “Türkiye’de sosyal bilim çalışmalarının merkezinde yer almayan ya da etkilenilmeyen bir metinler yumağıdır bu çalışmalar.”²³³

Kıray ve Mardin dışında o dönem henüz doktora öğrencisi olan ama aynı zamanda antropolog olarak Türkiye’de, Trabzon’un Of ilçesinde saha çalışması yapan Amerikalı antropolog Michael E. Meeker da, ODTÜ’de ders vermektedir. Meeker, *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*²³⁴ isimli 2002’de yayınlanan çalışmasının 1960’larda Trabzon’da yaptığı bu antropolojik çalışmadan doğduğunu belirtir.²³⁵ Meeker, Trabzon’da on yıldan fazla yaşamıştır.²³⁶ Bu süreç içinde “The Black Sea Turks: A Study of Honor, Descent and Marriage” başlıklı doktora tezini de tamamlamıştır.²³⁷ Anadolu’da 1966-1968 arasında yaptığı araştırmasının National Institutes for Mental Health tarafından finanse edildiğini ve İstanbul’da 1986-1988 arası yaptığı araştırmalarının Türkiye Fulbright komisyonu tarafından finanse edildiğini belirtir.²³⁸ Meeker’in çalışmalarının birkaçı aralıklarla Türkçeye çevrilmiştir.²³⁹

²³² Princeton Üniversitesi, 1958-1961, Harvard Üniversitesi, 1960-1961; Columbia Üniversitesi, 1965-1966, 1970, 1971-1973, 1986.

²³³ Kurtuluş Kayalı, “Şerif Mardin Okumaları Konusunda Sorular ya da Bazı Sorunlar”, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008, s.93.

²³⁴ University of California Press, 2002, USA.

²³⁵ Michael E. Meeker, “Preface”, **A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity**, USA, University of California Press, 2002, p.xi.

²³⁶ **A.e.**, p.xii.

²³⁷ Chicago University, 1970.

²³⁸ Meeker, **A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity**, p.xxvi.

²³⁹ (Yalçın Alpay’la birlikte) **Karadeniz Türkleri, Irksal ve Kültürel Geçmişlerine Bir Bakış**, İstanbul, Kültürel Dayanışma Yayınları, 1977; **İmparatorluktan Gelen bir Ulus: Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası**, Çev. Tutku Vardağlı, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Yine, şu anda Louisville Üniversitesinde tarihçi olarak görev yapan 1960'ların sonunda ODTÜ'de ders vermiş bir diğerk Amerikalı tarihçi ve demografyacı Justin McCarthy'dir. Türkiye'de Barış Gönüllüsü olarak görev yaptığı 1967-1969 arasında ODTÜ ve AÜ'de ders vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar üzerine çalışan McCarthy'ye Boğaziçi Üniversitesi'nden fahri doktora unvanı verilmiştir.²⁴⁰

Aynı dönemlerde ODTÜ'de ders veren Amerikalı antropologlardan bir diğeri Peter Benedict'tir. Ula'da saha çalışmasını yürütürken ODTÜ'de ders de vermiştir. Peter Benedict'in *Ula, An Anatolian Town*²⁴¹ isimli çalışması 1967-1968 arasında sahada yürütölen çalışmadan toplanan veriler üzerine kuruludur. Sahaya çıkmadan önce, İstanbul'da Osmanlı arşivinden ve Ankara'da Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kaynaklarından yararlanmıştır.

Bu isimler ve diğerkleri, dönem itibariyle sosyal bilimler bölümü öğretim üyeleridir. ODTÜ'de Sosyoloji Bölümü'nün kuruluşu 1982'dir. Ondan öncesinde Sosyal Bilimler Bölümü içindedir. Gelen yabancı hocalar ağırlıklı olarak Amerikalı antropologlardır. ABD ve Türkiye arasındaki ikili anlaşmalar gereğı ODTÜ'ye gelen akademisyenler bir anlamda oraya atanmışlardır.

ODTÜ bu dönemde ABD'de Kennedy'nin başkanlık döneminde ortaya atılan "Barış Gönüllöleri Programı"na katılanlar için de istihdam alanıdır. Barış Gönüllöleri, köy kalkındırma projeleri içinde aktif olarak yer almışlardır. 1963-1971 arasında üniversite öğrencisi Amerikalılar, bu program dahilinde Türkiye'ye gelerek ağırlıklı olarak İngilizce öğretmenliğı yaparak, buraya ilişkin ilk elden bilgi toplamış, Türkiye'yi bir baştan diğerkine gezmişlerdir. Ginger Taylor Saçlıoğlu²⁴² ve John Taylor da Barış Gönüllüsü olarak geldikleri Türkiye'de ODTÜ'de İngilizce

²⁴⁰Wisconsin University, "Dr. Justin A. McCarthy", (Çevrimiçi) <http://homepages.cae.wisc.edu/~dwilson/Armenia/mccarthy.html>, 1 Eylül 2010.

²⁴¹ İstanbul Üniversitesi Fakölte Matbaası.

²⁴² Ginger Taylor Saçlıoğlu, "For Love of Ankara", (Çevrimiçi) <http://www.peacecorpswriters.org/pages/2000/0007/007wrwritaysac5.html>, 9 Eylül 2010.

okutmanlığı yapmışlardır. Kendi ifadelerine göre Barış Gönüllüleri organizasyonu tarafından ODTÜ’de görevlendirilmişlerdir.²⁴³

ODTÜ Sosyoloji Bölümü’nün kuruluş sürecini hatırlatır şekilde Hacettepe Üniversitesi, 1950 sonrası kurulan bu üniversiteler arasında atfedilen nitelikleriyle konumuz açısından en dikkat çekenlerinden biridir. DTCF mezunu Nihat Nirun yurtdışında doktorasını tamamlayıp Türkiye’ye döndükten sonra 1964’te İhsan Doğramacı tarafından Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nü kurmakla görevlendirilmiştir. Sosyoloji ve İdare Bölümü olarak kurulan bölüm, 1980’e kadar Sosyal İdari Bilimler Fakültesi içinde yer almıştır. Ancak bu tarihten sonra sosyoloji bölümü olarak Edebiyat Fakültesi içinde faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır.²⁴⁴ Nirun, üniversite bünyesinde aynı zamanda Sosyal Hizmetler Bölümü Başkanlığı da yapmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’ne yönelik değerlendirmeler dikkat çekicidir. Nirun, Türkiye’de sosyolojiyi felsefeden bağımsız bir bölüm olarak kuran kişi olarak takdim edilir.²⁴⁵ Vefa Saygın Öğütle, Nilgün Çelebi’yi referans aldığı saptamasında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün, ülkemizdeki ilk bağımsız sosyoloji bölümü olduğunu belirtirken,²⁴⁶ buna ilaveten bu bölümün “sosyoloji anlayışı” bakımından, Amerikan sosyolojisinin ülkemizdeki ilk temsilcisi olduğunu ileri sürer. Ona göre Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün doğrudan bölüm olarak kurulması başlı başına bu bölümün “sosyoloji anlayışı” bakımından, Amerikan sosyolojisinin ülkemizdeki ilk temsilcisi olmasına ilişkin saptamasını doğrulamaya yeter.²⁴⁷ Bir başka yazar da aynı görüşü paylaşmaktadır.

²⁴³ John Taylor, “Remembering Turkey”, (Çevrimiçi)

<http://www.peacecorpswriters.org/pages/2001/0105/105letedit2.html>, 9 Eylül 2010.

²⁴⁴ Gökhan Köktürk, “Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihi ve Bölümde Yapılan Lisan Üstü Tez Çalışmaları”, Ek-5 Üniversite Tarihi ve Sosyoloji Bölümleri, **Sosyoloji Yılı**, Kitap 10, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.411.

²⁴⁵ Aytül Kasapoğlu, “Önsöz”, **60 Yıllık Gelenek DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji**, Aytül Kasapoğlu, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 1999, s.6.

²⁴⁶ Analysing and Overcoming The Sociological Fragmentation in Europe <http://www.anovasofie.net/vl/countries/details.php?country=turkey&dimension=history>, 22 Haziran 2006; Aylin Görgün-Baran, “Birsen Gökçe”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.408.

²⁴⁷ Öğütle, “Bir Fenomen Olarak “Amerikan Sosyolojisi” Sosyolojinin Sosyolojisi’ne C.Wright Mills’in Yaptığı Katkı Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme”, s.2.

Buna göre, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün kurucusu Nirun'un Türkiye'deki ilk sosyoloji bölümünün kurucusu olarak takdim edilmesi de benzer bir bakış açısının ürünüdür.²⁴⁸

Nihat Nirun 1925 doğumludur. 1953 yılında Ankara DTCTF Felsefe Enstitüsü'nden mezuniyetinin ardından 1958'de Felsefe Enstitüsü'ne asistan olarak atanmıştır. Hans Freyer'in asistanlığını yaptığı bu dönemde Freyer'in etkisi ve teşvikiyle suç sosyolojisi konusuna yönelmiş ve doktorasını “*Sosyal Düzensizliğin Sebepleri ve Çocuk Suçluluğu*” konusunda yapmıştır. Doktorası devam ederken 1960'ta Kanada'ya The University of British Columbia'ya gitmiş ve doktorasını burada tamamlamıştır. Kanada'da bulunduğu bu dönemde sosyal sapmalar, sosyalleşme, sosyal tabakalaşma, sosyolojik teoriler, hukuk sosyolojisi, suç ve toplum gibi dersler almıştır. 1962'de tezini tamamlamıştır. İdeal olan sosyolojinin Hacettepe Üniversitesi'nde yapıldığını belirten Nirun'a göre onu farklı kılan yanının uygulamalı sosyolojinin ağırlıklı olmasıdır.²⁴⁹ Nirun, kendi sosyoloji öğrenimi geçmişini Kanada'daki sınıf arkadaşlarınıninkiyle kıyaslayarak,

“Ankara'da felsefe eğitimi aldığım için, sosyolojiye onlardan daha yatkındım ve daha iyiydim. Ancak orda sosyolojinin uygulamalı bir ilim olduğunu öğrendim. Bizde o yıllarda uygulamalı çalışma yapılmıyordu. Oysa bizde de uygulamalı çalışmalar olmak zorunda”²⁵⁰

sonucuna varıyor. Nevin Güngör Ergan'a göre,

“O hem Behice Boran ve Niyazi Berkes aracılığı ile yapısalcı-ampirik araştırma geleneğinden gelen Amerikan sosyolojisi ile hem de Alman sosyolojisi ile yoğrulmuştur. Bu bağlamda onun sosyolojik yaklaşımının Avrupa ve Amerikan sosyolojisinin bir sentezi niteliğinde olduğu söylenebilir.”²⁵¹

Nirun kendisi de ileri sürülen bu yargıyı destekler biçimde “şanslıyım, çünkü Amerika'da hem küçük gruplar sosyolojisi tahsili gördüm, hem de Alman

²⁴⁸ Hüseyin Yalçın, “Prof. Dr. Nihat Nirun'un Hayatı ve Eserleri”, s.15; Nevin Güngör Ergan, “Nihat Nirun ile Sosyoloji Üzerine Bir Görüşme”, **Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan**, Ed. Nevin Güngör Ergan, Esra Burcu, Birsen Şahin, Müge Kamanlıoğlu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007, s.23.

²⁴⁹ Güngör-Ergan “Nihat Nirun ile Sosyoloji Üzerine Bir Görüşme”, s.26.

²⁵⁰ A.e., s.23.

²⁵¹ A.e., s.25.

geleneğinin temsilcisi olan Hans Freyer’den ders aldım ve asistanı oldum. Onun için sentez yapabiliyorum”²⁵² demiştir.

Nirun, kuşkusuz Türk sosyolojisine hizmet etmiştir. Ancak onun esas önemi YÖK’ün kuruluşu döneminde sosyolojinin bağımsız bir kürsü olarak tanınmasına katkısı sebebiyledir.²⁵³ Kanada’da öğrenim görmüştür. Ağırlıklı olarak suç, hukuk gibi konularda araştırmalar yaptığı gibi, aile üzerine, Ziya Gökalp üzerine de çalışmaları vardır.²⁵⁴ Nirun, kendisinin Amerikan sosyolojisi etkisi içinde görülebileceğini belirtir. Kanada öğrenimli olması başta olmak üzere, o çerçevede Amerikan etkisini ne kadar aktardığı ve Amerikan etkisinin var olduğu belirtilen Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde bu etkinin derecesi, söz konusu değerlendirmeleri yapanların daha ayrıntılı açıklamalarını gerektirmektedir. Nirun’un Türk sosyolojisi geleneğiyle kurduğu bağ nedeniyle elbette önemli bir yeri vardır.

Bölümle özdeşleştirilen diğer isimler de önemlidir. Özellikle de antropolojik çalışmalarıyla bilinen Bozkurt Güvenç en başta gelenlerdendir. Nirun’un bölümün kuruluşundan bir yıl sonra ayrılmak istemesi üzerine Güvenç, İhsan Doğramacı tarafından Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı olarak atanır.²⁵⁵ Bununla birlikte, bir başka kaynakta Nihat Nirun’un 1965-1984 ve 1991-1993 yılları arasında bölümün başkanlığını yaptığı belirtilmektedir.²⁵⁶

Güvenç dışında, Oya Baydar da bölümle ilişkilendirilen isimlerden bir diğeridir. Baydar, İÜ Sosyoloji Bölümü çıkışlıdır. Yine Hamit Fişek ve Emre Kongar’ın da bölümde çalışmış olduğunu belirtelim. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde görev yapmış isimlerde bir diğeri Birsen Gökçe’dir. Bölümün Nihat Nirun’la beraber

²⁵² Erdal Aksoy, “Nihat Nirun (1925-2007)”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler–Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.125.

²⁵³ Recep Ertürk, “Prof. Dr. Nihat Nirun Vefat Etti”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 14. Sayı, 2007/1, s.159.

²⁵⁴ “Doğumunun 100. Yılında Gökalp”, **Türk Kültürü**, Sayı: 163, 1976, s.8-13. “Ziya Gökalp’e Göre Şahsiyetin Teşekkülü ve Tekamülü”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, C:XV, S:1-2, 1976, s.39-75; **Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981; **Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1997.

²⁵⁵ Güngör–Baran, “Birsen Gökçe”, s.408.

²⁵⁶ Köktürk, “Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihi ve Bölümde Yapılan Lisan Üstü Tez Çalışmaları”, s.411.

ilk kurucularından biri olduğu belirtilir. 1964'te altı aylığına Fulbright Bursu ile Chicago Üniversitesi'nde The Chicago International Program for Youth Leaders and Social Workers programına katılır.²⁵⁷ Gökçe'nin Boran, Berkes ve Yasa'dan sonra ikinci kuşak olarak alan araştırmalarını başlatmada öncülük ettiği ileri sürülmektedir.²⁵⁸

Hatırlatmalarla yetindiğimiz yeni dönemin yeni üniversiteleri ve dönemin koşullarına göre biçimlenen sosyoloji bölümlerinin ortak özellikleri, Amerikalı akademisyenleri istihdam etmenin yanı sıra yurtdışı doktoralı isimleri de kadrolarına dahil etmeleridir. ABD'de doktora yapan isimler, 1950 sonrası kurulan bu üniversitelerde görev almışlardır. ABD'nin yeni dönemdeki konumu, Amerikan üniversitelerinin en güncel bilginin üretildiği bilim üssü gibi algılanmasına yol açmıştır. Sonuçta tüm dünyadan olduğu gibi ülkemizden de pek çok akademisyen adayı daha yoğun olarak ABD'ye öğrenim için gönderilmiştir.

Bu dönemde yurtdışına öğrenci gönderilmesi sadece sosyoloji alanıyla da sınırlı değildir.²⁵⁹ Halide Edip'le başlayan öğrenci gönderimi konusunda ABD ile kurulan gelenek 1945 sonrası süreçte de devam ettirilmiştir. Bununla birlikte, ABD'ye öğrenim için gönderilenler ülkeye dönüşte çoğunlukla üniversitede görev alamamışlardır. Mehmet Saffet (Engin Arın), bu anlamda bir istisnadır.²⁶⁰ 1950 öncesi ABD'de sosyoloji öğrenimi görmüş isimlerin Atatürk, Boğaziçi, ODTÜ, TODAİE, Hacettepe gibi Amerikan modelinde yeni üniversiteler kurulana kadar akademide yer bulamadıklarını görüyoruz. Hemen belirtmekte yarar var ki, o yıllarda

²⁵⁷ Güngör-Baran, "Birsen Gökçe", s.374-375.

²⁵⁸ A.e., s.385.

²⁵⁹ Bkz: Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne-Mekteb-i Mülkiye Mülkiye Mektebi-Siyasal Bilgiler Okulu Siyasal Bilgiler Fakültesi Târihi**, I. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969; **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mülkiye Târihi'nin Devamı**, II. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969; **Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler: 1860-1908 Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne ve Mekteb-i Mülkiye Me'zunları**, III. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969; **Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler: 1909-1923 Mekteb-i Mülkiye Me'zunları (Meşrûtiyet- Mütâreke ve Millî Mücadele Devri Mülkiyelileri)** IV. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969; **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1924-1949 Mülkiye Mektebi-Siyasal Bilgiler Okulu Me'zunları**, V. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969.

²⁶⁰ 1928-1933 yılları arasında o dönem yüksek öğretmen okulu olan Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Sosyoloji ve Felsefe hocalığı yapmıştır.

öğrenci gönderiminin yanı sıra artık Batı'yla ilişkimizin adı garplılaşma ya da çağdaşlaşma değil, modernleşmedir. Siyasi iklimdeki Amerikan etkisinin diğer alanlara da nüfuz ettiği görülecektir. Bu üniversiteler ve bu üniversitelerdeki sosyoloji öğretimi ve yayınları, II. Dünya Savaşı sonrası süreçte ABD ile kurulan ilişkinin ürünlerinin 1960'larda alınmaya başlandığının örnekleri olarak görülebilir. Bu üniversitelerin sosyoloji bölümü öğretimleri, özellikle de AÜSBF'deki sosyoloji dersleri ve yayınları Amerikan sosyolojisi örneğindedir.

d. Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisinde Öne Çıkarılan İsimler

Türk sosyolojisine yönelik bu üniversitelerin açıldığı döneme ilişkin yapılan değerlendirmeler vardır. Fetret devri nitelemesi bunlardan biridir.²⁶¹ Her ne kadar Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "...Gökalp'le başlayan Fransız etkisi, yerini 1960'lı yıllarda tamamen Amerikan etkisine bırakmıştır. 1948-1960 dönemi ise Türk sosyolojisi için bir 'fetret' dönemidir"²⁶² dese de Fetret²⁶³ Devri ile durağanlığın nasıl olup da bir arada olacağı tartışmalıdır. "Fetret" in sözcük karşılığı, kargaşa demektir.

Fetret Devri, nitelemesi yapılan yıllar nasıl sınıflayacağımızı bilemediğimiz bir dönemdir. Fetret Devri, durgun yıllar, kısır yıllar nitelemesi yapılan yıllarda Recep Ertürk'e göre,

"...kendisini öncelikle toparlayan yine Hilmi Ziya Ülken olacaktır. Ülken, 1955'te 'Sosyolojinin Problemleri'ni yayınlarak, yeni bir yönelim ve çaba içine girecektir."²⁶⁴

Bu dönemde İÜ Sosyoloji Bölümü'nde çalışmalar sürdürülmektedir ve yeni yönelimi dışlamayan bir çerçevededirler. Buna karşılık Ankara'da ve Anadolu üniversitelerinde kadrolar farklı kaynaklardan seçilmekte, geleneksel Türk üniversitesinin dışında yeni bir sosyoloji anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır.

²⁶¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, "Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine", **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.146.

²⁶² A.y.

²⁶³ Sözlük anlamı "Hükümetin gücünün gevşediği bir yerde düzenin yeniden kurulmasına kadar geçen süre"dir.

²⁶⁴ Ertürk, "50'li Yıllar Türkiye'sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze", s.180.

Bu çaba aynı zamanda geleneksel sosyoloji anlayışının geride kaldığını, eskidiği kabulünü de içerir bir dille değerlendirilmektedir. Bir yanıyla küçümseyici dilin adeta yeniden üretimi olmak yanında bu yıllarda sosyolojiyle uğraşmış kişilere yönelik, öğrencilerince yapılmış değerlendirmelere de burada yer vermeyi uygun görüyoruz. Bu çerçevede her ne kadar Niyazi Berkes DTCF'den uzaklaştırılmasının ardından 1960'ların başına değin hiç yayın yapmamış olsa da 1960 sonrası tartışmalara bir problematik içinde, ancak saha çalışması içermeyen bir temelde katılır. Türk yenileşmesinin bütünü üzerine ve o günlerde karşılaşılan sorunlar üzerine yazılar yazar. Aynı şekilde Şerif Mardin, ağırlıklı olarak saha çalışmalarıyla öne çıkan bir isim olmamasına karşılık bu eğilim içinde görülür ve değerlendirilir.

Yeni dönemin yeni üniversitelerinde görevli akademisyenlerin tartışmasız benimsedikleri yaklaşım, ülkemizdeki uygulamalı sosyoloji çalışmalarını DTCF'nin görevlerinden uzaklaştırılmış akademisyenleriyle başlatma eğilimidir. Söz konusu değerlendirmelerde, Behice Boran ve Niyazi Berkes merkezi figürler olarak öne çıkar. Bu değerlendirmelerin İÜ Sosyoloji Bölümü dışında kalan Amerikan modelinde kurulmuş olan bu üniversitelerin sosyoloji bölümlerini Türk sosyoloji tarihi içinde bir bağlama oturtma çabası içinde olduklarını söyleyebiliriz. Söz konusu çaba, Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisini açıklama girişimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Amerikan sosyolojisini Türk sosyolojisine tanıttığı düşünülen DTCF Sosyoloji Kürsüsü bir anlamda bu ve benzeri açıklamaların çıkış noktası ve dayanaklarıdır. DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün bir devamı olarak görülen AÜ Sosyoloji Bölümü'nün kuruluşu, diğer yeni üniversitelerin çoğunun sosyoloji bölümlerinde olduğu gibi 1980 sonrasındaır.

Bu çerçevede, Behice Boran'ın 1945'te yayınlanan bir alan araştırması olan *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*²⁶⁵ isimli çalışmasına ilişkin değerlendirilmeler konumuz açısından önemlidir. Kıray'a göre Boran'ın iki köy tipini karşılaştırdığı bu çalışması ampiriktir ve buradan hareketle Boran'ın olaylara bakarak yani ampirik düşüncelerini dile getiren ilk sosyolog

²⁶⁵ Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Serisi, No.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.

olduğunun altını çizer.²⁶⁶ Köksal Alver, Boran'ın bu çalışmasını sosyolojideki yeni eğilimin temsilcisi olmak yanında toplumsal yapı ve uygulamalı sosyoloji alanlarında kullandığı araştırma teknikleriyle model bir çalışma olarak görür. Dahası, Türk sosyolojisi ile Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişkiyi çözümlemede kilit bir yer biçtiği sosyolojiye yeni bir bakış ve onu bir araştırma bilimi kimliğiyle tanımlama çabasının bir ürünüdür.²⁶⁷ Alver yine bir başka çalışmasında Türk sosyolojisiyle Amerikan sosyolojisi arasındaki ilişkiyi anlamada kilit önemde gördüğü Boran'ın çalışmasını uygulamalı sosyoloji sahasında öncü bir pozisyona yerleştirir.²⁶⁸ Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun Boran'ın söz konusu çalışmasını değerlendirişi de farklı değildir: Bu çalışma, "...onun eğitimini aldığı, zamanının Amerikan toplumbilimi geleneğindeki eğilimlerden birine denk düşer ve günümüzde teori tembellerince sıklıkla ve sorumsuzca kullanılan 'pozitivist', 'ampirisist' yaftasıyla kolayca savuşturulamayacak, Türkiye'den bir 'ampirik' araştırma örneğidir."²⁶⁹ Kurtuluş Kayalı'ya göre de Boran'ın bu monografik çalışması, Türkiye'deki sosyoloji incelemelerinin gelişim sürecini anlamamıza imkân vermesi bakımından Türkiye'de sosyolojinin gelişiminde önemli bir aşamadır.²⁷⁰

Boran'ın üzerinde durulan bir diğer çalışması, ABD'nin en eski sosyoloji dergisi *American Journal of Sociology*'de yayınlanan "Sociology in Retrospect"²⁷¹ başlıklı makalesidir. Üniversiteden atılmasına az bir süre kala hakkında soruşturma açıldığı bir dönemde yayınlanmış bir makaledir. Sosyolojiyi bir pozitif bilim olarak kurma çabasının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesini yaptığı bu yazısıyla Boran, ABD'de dikkat çeker. Bu yazıya cevaben yazılar yayınlanır. Sosyal değişim içinde

²⁶⁶ Ayşegül Yaraman, Ali Ergur, "Mübeccel Kıray'la Söyleşi", **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.119.

²⁶⁷ Köksal Alver, "Türk Sosyolojisinde 'Kırılma' ya da Yeni Yönelim: 1940'lı Yıllar Örneği", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 4, Sayı 1, s.191, (Çevrimiçi) <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/IV1/16KoksalALVER.pdf>, 17 Temmuz 2010.

²⁶⁸ Köksal Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.217, (Çevrimiçi) http://uvf.ulakbim.gov.tr/uvf/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CT SOS&ano=46141_0e90ff8a0288e057dead50e8db33491b, 15 Temmuz 2010.

²⁶⁹ Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Bir Toplumbilimcinin Gecikmiş Portresine Doğru", **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.132.

²⁷⁰ Kurtuluş Kayalı, "Behice Boran'ın Sosyolojik Çalışmalarının Nitelikleri", **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, Kurtuluş Kayalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.150-154.

²⁷¹ **American Journal of Sociology**, C.52, Sayı 4, Ocak 1947, pp.312-320. Türkçesi, "Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji", Çev. Raşit Kaya, **Bilim ve Sanat Dergisi**, Sayı 84, 1987.

sosyologun işlevini ve sosyolojinin daha genelde bilimin toplumun diğer kurumlarıyla olan ilişkisini tartışır. Sosyolojinin sınıfsal karakterine vurgu yapar. ABD'deki sosyoloji gelişmelerine de atıfta bulunur. Amerikan sosyolojisinin bir sınıf karakteri taşıdığını ve muzaffer ve iyimser burjuvazinin bilimi olduğunu ileri sürer.²⁷² Bununla birlikte, sosyolojinin burjuva bilimi olduğu tartışmasının yeni olmadığını da belirtelim.

Boran, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin ilk Türk üyesi, dünyanın en önemli sosyoloji dergilerinden AJS'de yazan ilk Türk sosyolog olmuştur.²⁷³ Bununla birlikte, siyasetçi kimliğiyle ön plandadır ve doğumunun 100. yılı münasebetiyle biyografisini yayınlayan Emel Koç, ölümünden birkaç yıl önce Boran'ın bir arkadaşına, şöyle söylediğini aktarıyor: “Sosyolojik açıdan yapmak istediğim çok şey vardı, yapamadım...”²⁷⁴ Behice Boran'ın üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra akademisyenlikle ilişkisini kesmek zorunda kaldığı muhakkak, ancak sosyolojiyle de ilişki içinde olmamıştır. Bu anlamda geriye herhangi bir çalışması kalmamıştır. Benzer şekilde DTCF'den mesai arkadaşı Muzaffer Şerif de Türkiye'den ayrıldıktan sonra akademik çalışmalarla ilgisini sonlandırmasa da Türkiye ile olan tüm bağlantısını koparmıştır. Çocuklarına verdiği isim bile Türkçe değildir.²⁷⁵ O artık Muzafer Sherif'tir.

Behice Boran gibi üzerinde Amerikan sosyolojisi etkilerinin izlenebileceği ileri sürülen isimlerden bir diğeri Niyazi Berkes'tir. Üniversiteden uzaklaştırılmasının ardından Berkes, 1952 yılında Kanada McGill Üniversitesi'nden gelen teklifi kabul eder ve bu üniversitenin Mezuniyet Sonrası Araştırmaları Fakültesi'nde görev yapmaya başlar. Oraya, İslami Araştırmalar Profesörü olarak gittiği belirtilir.²⁷⁶ Akademik unvanına da karşılık olurcasına İslam ülkelerinin

²⁷² Mete Çetik, “Bir Akademisyen Olarak Behice Boran”, **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.49-50.

²⁷³ Kürşad Oğuz, “Boran'ın tarih gibi hayatı...”, **Habertürk**, 08 Temmuz 2010 Perşembe, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/yazarlar/530400-boranin-tarih-gibi-hayati>, 12 Ağustos 2010.

²⁷⁴ Emel Koç, **Behice**, İstanbul, Destek Yayınları, 2010. Aktaran Oğuz, “Boran'ın tarih gibi hayatı...”.

²⁷⁵ Gürkan Hacır, “Muzaffer Şerif Nasıl Muzafer Sherif Oldu?”, **Akşam**, 4 Kasım 2010, (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/2010/11/04/yazar/12445/yazar/yazi.html>, 12 Aralık 2010.

²⁷⁶ Magnarella, Türkdogan, “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, **Current Anthropology**, p.266.

Batılılaşması/modernleşmesi konuları üzerine çalışmış, Türkiye’den ayrı olduğu bu dönemde Ziya Gökalp’in makalelerini İngilizceye çevirmiştir.²⁷⁷ Gökalp’in makalelerinden seçtiklerini İngilizceye çevirmesi, Batılı okuyucunun Gökalp’in görüşlerine doğrudan ulaşmasını sağlaması bakımından İsmail Coşkun’un ifade ettiği gibi, “Berkes, Batı’da Doğu uzmanı, bilgisinden yararlanılan içeriden bir göz; Doğu’da Batı’yı bilen, Batı bilgisini kuşatan bir Batı uzmanı olarak karşımıza çıkmaktadır.”²⁷⁸

Berkes’in entelektüel yaşamındaki onca çalışması arasında özellikle bir tanesi öne çıkar: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Bu çalışmanın önemine, Berkes’i konu alan hemen her çalışmada dikkat çekilir. Kayalı’ya göre Berkes’i birey olarak anlamanın yolu bu kitabı okumaktan geçmektedir.²⁷⁹ Bu çalışma, Berkes’in doktora çalışmasıdır ve Türkçesinden önce İngilizcesi o dönem çalışmakta olduğu McGill Üniversitesi tarafından 1964’te yayınlanmıştır. Türkçeye çevrilmesi 1973’tedir. Türkiye’de yenileşme hareketlerinin başladığı dönemden günümüze Batı’dan gelen fikirlerin etkisini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaya çalıştığı bu çalışmasıyla aynı zamanda Batılı okuyucuya yerli kaynaklara ulaşma ve bilgi sahibi olma imkânı da vermektedir.

Çarpıcı bir değerlendirme de Suavi Aydın’dan gelir. Ona göre ülkemizde antropoloji geleneğinin oluşumu köy ve kültürü araştırmaları gibi etnografyacı bir tarzda başlamıştır.²⁸⁰ Bu çerçevede, yapılan köy monografilerinin ilkleri arasında saydığı Niyazi Berkes’in *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırması*, Behice Boran’ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, İbrahim Yasa’nın *Hasanoğlan ve 25 Yıl Sonra Hasanoğlan* çalışması için,

²⁷⁷ **Turkish Nationalism and Western Civilisation: Selected Essays of Ziya Gökalp** adıyla kitap olarak 1959 yılında yayınlamıştır.

²⁷⁸ İsmail Coşkun, “Niyazi Berkes Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 2. Sayı, 1991, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.78.

²⁷⁹ Kurtuluş Kayalı, “Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi”, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, Kurtuluş Kayalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.89-91.

²⁸⁰ Suavi Aydın, “Ekşigil’in Yazısı Vesilesiyle Türkiye’de Antropolojinin Eni-Boyu Üzerine”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 77, Yaz 1998, s.199-200.

“Bunların antropoloji değil sosyoloji olduğu söylenebilir. Ancak, antropolojinin sadece ‘durağan’ olanla, ‘geleneksel’le ve ‘egzotik’ olanla ilgilendiğine dair yaygın kanaatin bulunduğu o yıllarda yapılmış bu araştırmalar, bugünkü antropoloji anlayışı bakımından düşünüldüğünde düpedüz antropoloji çalışmalarıdır.”²⁸¹

Boran da Berkes de ABD öğrenimlidir ve yine her ikisi de DTCF’de görev yapmışlardır. Her ikisinin Türkiye’de Amerikan etkisini “başlattığı”ndan sıklıkla söz edilir:

“Behice Boran ve Niyazi Berkes aslında Türk üniversitelerine yeni bir soluk getirmek istiyorlardı. O zamana kadar daha çok spekülasyona, daha çok soyut söylemlere dayanan sosyolojiye Amerikan sosyoloji okulunun deneysel yöntemini aşlamak istiyorlardı. Bu deneysel bir yaklaşımdı ve sosyolojide bunun anlamı, yerinde alan çalışmaları yapılmasıydı; aslında bu, bir yandan resmi halkçılık ilkesine, öte yandan da ciddi bir eğitim atılımı olan Köy Enstitüleri deneyimine denk düşüyordu.”²⁸²

Berkes’in Ankara köyleri çalışmasının “Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisinin etkisiyle yapılmış çalışmaların başında yer almakta...” olduğu sıklıkla ifade edilir.²⁸³ Diğer taraftan Kayalı’ya göre Berkes’in Amerikan sosyolojisinden etkilenecek ampirik araştırmanın sosyolojide ağırlıklı olarak yer almasına çalışmış olması çok da doğru bir değerlendirme değildir. 1960 sonrası yazdıklarını hatırlatarak tarihselliğin Berkes için önemine dikkat çeker.²⁸⁴ Berkes’in son dönem yazdıkları için bu büyük ölçüde doğrudur. Ancak DTCF’de görev yaptığı dönemde toplum tarihine yönelik çalışmalarının sınırlılığının yanı sıra sahaya yönelik çalışmalar daha bir öne çıkmaktadır.

Berkes ve Boran’ın Türkiye’de 1940’lı yıllarda sosyolojide yeni bir yaklaşıma öncülük ettikleri ileri sürülür²⁸⁵, ki yeni yaklaşımdan kasıt Amerikan sosyolojisi etkisi neticesinde yaygınlaştığı düşünülen ampirik çalışmalardır. Örnekleri

²⁸¹ A.e., s.200, 7 nolu dipnot.

²⁸² Pertev Naili Boratav, Ercan Eyüboğlu, “Behice Boran ve Niyazi Berkes Türk Üniversitelerine Yeni Bir Soluk Getirmek İstiyorlardı...”, **Bilim ve Sanat**, No.84, Aralık 1987, s.19. Aktaran Kurtuluş Kayalı, “Çevresiyle ve Geçmişiyle Barışık Bir Düşünce Adamı: Pertev Naili Boratav”, **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**, Kurtuluş Kayalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.48.

²⁸³ Alver, “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)”, s.217.

²⁸⁴ Kurtuluş Kayalı, “Niyazi Berkes’in Akademik Ahlakı”, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, Kurtuluş Kayalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.141-144.

²⁸⁵ Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, s.184.

çoğaltmak mümkündür. Saha araştırmasına dayanan eserleri²⁸⁶ nedeniyle Türk sosyoloji tarihinde ayrıcalıklı bir konum biçilen Berkes ve Boran'ın söz konusu çalışmalarının kuramsal bakış da içerdiği belirtilmektedir. Kayalı'ya göre ise DTCF'li hocalar ne Türkiye'den ne de kuramsal gelişmelerden bihaberdir:

“Bir meşhur sosyolog 1940'lı yılların sosyoloji çalışmalarını sosyal felsefen kopuş ve ampirik sosyolojik çalışmalara yönelik nitelmesini yaparak benimsiyor. Ama 1940'lı yılların sosyologları kütüphane çalışmalarından hiç mi hiç kopmuyorlar ve bunu olağanüstü ciddiye alıyorlar. Sosyoloji kuramlarını ciddiye almalarının en bariz göstergesi Niyazi Berkes'in çalışmalarında geçmiş dönemleri incelerken yaptığı soyutlamaların düzeyinin yüksekliğidir.”²⁸⁷

Yine Suna Başak da “B. Boran'ın toplumsal yapıya ilişkin çalışmaları sadece tasvir edici bir çalışma olmayıp, kuramsal bir yaklaşımdan hareket etmesi bakımından önemlidir”²⁸⁸ değerlendirmesini yapar.

Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisinin etkilerinin üzerinden izlenebileceği düşünülerek öne çıkarılan Boran ve Berkes çalışmalarıyla hiç kuşkusuz Türk sosyolojisine katkılarda bulunmuşlardır. Bu çalışmaların kendi dönemleri için “çıgır açıcı” nitelmesi yapılır.²⁸⁹ Bu anlamda fiziksel olarak da ömrü kısa olan bu bölümün öğretim üyelerinin görevde bulundukları süre içinde ve sonraki dönemde nelerle meşgul oldukları daha bir önem kazanmaktadır. Boran'a ilişkin değerlendirmelerde, Türk sosyoloji tarihinde uygun görülen yerine rağmen, Boran'ın üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra sosyolojiye dair bir çaba sarf ettiğini söylemek oldukça güç görünmektedir. Bu tarihten sonra Boran bir akademisyenden çok siyasal bir kimlik olarak varlığını sürdürmüştür. Niyazi Berkes ise üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra da sosyolojiyle ilişkisini sürdürmüştür. Ancak Berkes'in ülkemizde yeniden gündeme gelişi 1960 sonrası kimi tartışmalardır. Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*²⁹⁰ isimli çalışması bu bakımdan öne çıkar. Berkes'in köy çalışması

²⁸⁶ Niyazi Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma**, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1942.

Behice Boran, **Toplumsal Yapı Araştırmaları -İki Köy Çesidinin Mukayeseli Tetkiki**, Ankara, TTK Yayınları, 1945.

²⁸⁷ Kayalı, “Niyazi Berkes'in Akademik Ahlakı”, s.141.

²⁸⁸ Suna Başak, “Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları”, **Bilig**, Sayı 32,Kış 2005, s.41, (Çevrimiçi) <http://www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/32/33-63.pdf>, 19 Temmuz 2010.

²⁸⁹ Alver, “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940'lı Yıllar Örneği”, s.190.

²⁹⁰ **The Development of Secularism in Turkey** bu çalışmanın ilk halidir.

olsa da onun adını öne çıkaran ve bugün Berkes deyince hatırladığımız çalışmaları *Türkiye’de Çağdaşlaşma, 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz, Türk Düşününde Batı Sorunu*’dur. Berkes, *Siyasi Partiler* kitabının da yazarıdır. Çok partili hayata geçerken yazılmış bir kitaptır.

Berkes’e Amerikan sosyolojisiyle ilişkide biçilen role rağmen, ülkemizde gündeme gelişi 1960 sonrasıdır. Berkes’in 1960 sonrası Türkiye gündemine gelişi *Yön* dergisindeki tartışmalar aracılığıyla. Berkes’in 1960 sonrası özellikle *Yön* dergisindeki yazıları ve yayınlanan kitapları aracılığıyla katıldığı tartışmalarda, Amerikan sosyolojisi bağlamında sıklıkla tekrarlanan “Amerikan sosyolojisi etkisi”nin varlığının ve etkisinin bu değerlendirmeleri yapanlarca yeniden ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. *Yön* dergisindeki yazıları ya da söz konusu dönemde yayınladığı kitaplar göz önüne alınarak Berkes, Türk sosyolojisinde, Türk sosyolojisinin birikimi temelinde yeniden değerlendirilmeyi hak etmektedir.

DTCF kadrosundan olmayıp, 1940’lı yılların DTCF Sosyoloji Kürsüsü’yle özdeşleştirilen tarzda sosyoloji çalışmaları yapan bir isim olarak İbrahim Yasa’nın adı da sıklıkla vurgulanır. Yasa’nın,

“...kendi dönemindeki sosyolojik yönelimini 1960’lı yıllara taşıyan ve sonraki yıllarla Amerikan sosyolojisinin etkilerinin görüldüğü başlangıç yılları arasında köprü olmuş bir isimdir... Yasa, sosyolojik yaklaşım tarzı itibarıyla Amerikan sosyolojisinin akımlarından işlevselcilik’i benimseyip uygulamaktadır... Onun en çok yararlandığı, etkilendiği Amerikan sosyologlarının başında William Ogburn gelmektedir. Yasa’nın, Ogburn’u gerek metodolojik ve gerekse toplumsal değişme kuramı noktasında izlediği söylenebilir.”²⁹¹

Yasa, 1956-1977 arası AÜSBF’de sosyoloji dersleri vermiştir. 1964’te Fulbright bursuyla Los Angeles Üniversitesi’nde okutmanlık yapmıştır.²⁹² Yasa, çok sayıda saha çalışması yapmıştır. Yasa’nın bu saha çalışmaları arasında, 1950’de yapılmış ve 1960’da TODAİE tarafından yayınlanmış olan Sindel köyü araştırması²⁹³ bir sosyoloji çalışmasından çok, özellikle probleme yaklaşım ve bunu ifadeye kullandığı dille, antropoloji çalışmasını andırır. Bu çalışmasından önce yine TODAİE yayınları

²⁹¹ Alver, “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)”, s.218.

²⁹² Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mülkiye Târîhi’nin Devamı**, II. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969, s.1210.

²⁹³ **Sindel Köyü** (Sindel Village), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1960.

arasında çıkan *Hasanoğlan* çalışması vardır.²⁹⁴ Sonraki dönemde Hasanoğlan'ı yeniden ele alacaktır.²⁹⁵ Yasa'nın *Sindel* ve özellikle *Hasanoğlan* çalışmasının Türkiye'de yapılan köy araştırmalarına model olduğu öne sürülür.²⁹⁶ Bununla birlikte, Yasa'nın köy araştırmaları için metod çalışması bu çalışmalarından daha sonraki bir tarihtir.²⁹⁷ Yine *Ankara'da Gecekondu Aileleri*²⁹⁸ başlıklı çalışması bilinen bir diğer saha çalışması örneğidir. Hart'ın gecekondu çalışması da aşağı yukarı aynı dönemdedir. Yasa'nın gecekondu konusu merkezinde başka çalışmaları da vardır.²⁹⁹ Yasa, aynı zamanda ABD ile 1950'lerde kurulan ilişkinin ürünlerinin 1960'larda alınmaya başladığına da kendi akademik geçmişiyle ve çalışmalarıyla örnektir. Yasa, tam anlamıyla antropoloji yapacak ve burada da onu yapmaya devam edecektir. Pek çok çalışmasını AÜSBF'nin dergisinde ve kısmen TODAİE yayınları arasında göreceğiz.³⁰⁰

1960'larda yoğun şekilde köy çalışması yapılmıştır. ABD'de öğrenim görenler de bu tür çalışmalar içinde yer almışlardır. Çağlar Keyder, Bahattin Akşit, T. Arıcanlı, H. İslamoğlu-İnan, D. Sedan, N. Kalaycıoğlu, N. Sirman-Eralp, A. Akçay ve A.

²⁹⁴ **Hasanoğlan Köyü'nün İktisadi Yapısı** Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1955.

²⁹⁵ **Yirmi Beş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 270, 1969.

²⁹⁶ Magnarella, Türkdoğan "The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]", p.266.

²⁹⁷ **Köy İnceleme ve Araştırmalarında Metod**, Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları 139, 1962

²⁹⁸ Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı: 46, 1966.

²⁹⁹ **Gecekondu Ailelerinin İşgüç Çeşitleri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi İskan ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları 3, 1966; "İçgöçlerin Büyük Şehirlerin İşgüç Çeşitlerindeki Etkileri", **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** 1(1-4), 1968, s.175-193.

³⁰⁰ "Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** 14(1), 1959, s.146-172.

"Örnek olay Araştırmalarında Gözlem ve Mülakat Metodlarının Önemi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** 1 5(2), 1959, s.87-109.

"Toplum Kalkınması ve Köylerimizde Yardımlaşma Gelenekleri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** 18(1), 1962, s.89-115.

"Taygeldi Ailesi, Aynı Cinsten Çocuklu Dulların Evlenmesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** 17(2), 1962, s.305-349.

"Sindel (Bir Köy Araştırması Özeti)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** 18(2), 1963, s.105-114.

Türkiye'de Kız Kaçırma Gelenekleri Ve Bununla İlgili Bazı Meseleler, Köy Etüdleri Serisi 3, TODAİE Yayını, 1962.

Sindel Köyü, Köy Etüdleri 2, TODAİE Yayını 1960.

Sindel-Review Of A Village Study, Köy Araştırmaları Serisi 4, TODAİE Yayını, 1963.

Sektanber'den oluşan bir grup MEAWARDS'ın finansal desteğiyle 1966'da "Kırsal Dönüşüm Yolları ve Mevsimlik Göç" araştırması yapmışlardır.³⁰¹ İÜ İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü'nün 1965-1966 ders yılı *Sosyoloji Konferansları*'nın dosya konusu köy sosyolojisidir.³⁰² Daha erken sayılarında da benzer başlıkta çalışmalara yer verilmiştir. Diğer taraftan, Türk sosyolojisinde köye ilginin yeni olmadığını biliyoruz:

"Ziya Gökalp'in de, Sabahattin Bey'in de sosyoloji uğraşlarının-aralarındaki malum farklılığa ve çekişmeye rağmen- ortak özelliği, Türk toplumuna dünya üzerinde bir yer bulma arayışıdır. Bu arayış çerçevesinde Sabahattin Bey, şehirlerde oluş(turul)acak centilmen sınıfın köylerle ve köylülerle kuracağı ilişki temelinde kısa zamanda sorunlarımızın çözülebileceği iddiasını sıklıkla yinelemiştir. Yandaşları, ülkemizde köy sosyolojisi başlıklı ilk metinlerin yazarlarıdır."³⁰³

Ülken de 1950'de yayınlanan makalesinde öğrencilerinin saha çalışmaları, köy monografileri ve adliye istatistikleri yapmaya başladıklarını belirtir. Yine Ülken, 1950'de yayınlanan bir makalesinde MEB'in köy okulları için uygulamalı sosyoloji ders kitabı hazırladığını belirtir. Buna gerekçe olarak da Prof. G. Kessler ve kendisinin sosyolojinin üniversitede fazlasıyla teorik öğretildiğini ve onu sosyal yaşantımızla ve problemlerimizle bağlantı halinde olmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz, der.³⁰⁴ 1965³⁰⁵, 1966³⁰⁶ ve 1967³⁰⁷,de İÜ Sosyoloji Bölümü öğrencileriyle araştırma gezileri düzenlemişlerdir.³⁰⁸

³⁰¹ Bahattin Akşit, "Kırsal Dönüşüm Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları", **İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1982, s.173-180.

³⁰² **Sosyoloji Konferansları**, 1965-1966 Ders Yılı, İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, No: 40, İstanbul, t.y.

³⁰³ Recep Ertürk, "Türkiye'de Köy Sosyolojisi Literatürü Hakkında", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.186.

³⁰⁴ Ülken, "Sociology in Turkey", s.145.

³⁰⁵ Nurettin Şazi Kösemihal'in yönetiminde Söke bölgesinde köy araştırması.

³⁰⁶ Cahit Tanyol'un yönetiminde Güneydoğu Anadolu'da araştırma gezisi.

³⁰⁷ Muzaffer Sencer ve Oya Sencer yönetiminde Aydın'ın Çine, Söke ve Sultanhisar bölgelerinde araştırma gezisi.

³⁰⁸ **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 19-20, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964-1966, s.297.

e. Türkiye’deki Yabancı araştırmacılar

Ülkemizde Amerikan sosyolojisi uygulayıcısı olarak öne çıkarılan isimler ağırlıklı olarak Türk köyü üzerine çalışmışlardır. Geriye bugün de kolaylıkla ulaşılabilecek, ancak ne şekilde kullanılacağını bilemediğimiz saha çalışmaları bırakmışlardır. Buna ilaveten, Türkiye’nin yakından izlendiği bu yıllarda Türkiye üzerine yapılmış bu çalışmaların popülerleştiğini söylemek güçtür. Köy çalışmaları daha ilerleyen dönemlerde Türkiye’nin etnik coğrafyası gibi konulara zemin hazırlayacaktır.

Ülkemize gelip, özellikle köy araştırması yapmış Amerikalı akademisyenler de oldukça fazladır. 1950 sonrası Amerikalı araştırmacılar yoğun şekilde Türk köyü üzerine çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Amerikalı antropologlar ülkemizde kırsal alanda saha çalışmaları yapmışlardır. Amerikalı antropologlara öncülüğü ise İngiliz Paul Stirling yapmıştır. Stirling çalışmasında, 1948-1951 yılları arasında doktora çalışması sebebiyle yaşadığı Kayseri’nin Sakaltutan ve Elbaşı köylerini ekonomi, aile yapısı, akrabalık bağları, tabakalaşma, gruplaşmalar, iktidar, dünyaya açılış gibi konularda sosyal antropolojik yöntemle incelemiştir. Bu çalışmasını “Türk Köylü Topluluklarının Toplumsal Yapısı” başlığıyla 1951’de Oxford Üniversitesi’ne sunmuş ve doktora derecesini almıştır.³⁰⁹ Dünyadaki önemli Türkiye uzmanlarından biri olarak tanıtılan Stirling, bu köylerle ilgili topladığı malzemeyle hazırladığı *Turkish Village*³¹⁰ başlıklı kitabını 1965’te yayınlanmıştır.

Türkiye uzmanlığı unvanı verilen başka araştırmacılar da vardır. Richard D. Robinson da bunlardan biridir. 1947’de Türkiye’ye gelmiş ve 1950’ler boyunca çağdaş Türkiye üzerine otorite kabul edilmiş Amerikalı bir antropologdur. Robinson, J. A. Morrison’un 1932’de ziyaret ettiği Alişar köyünün ev, giyim, beslenme, çiftçilik araç ve gereçleri, köy enstitüleri, haberleşme, iktisadi hayat ve köy hayatının diğer yönlerini sosyal değişimin derecesini ölçmek üzere 1949’da ve 1955’te yeniden ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerine ilişkin gözlemlerini rapor olarak yayınlamıştır.³¹¹

³⁰⁹Oya Köymen, “Bir Behice Boran Vardı...”, **Radikal**, 14.12.2007, (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=7082, 14 Aralık 2007.

³¹⁰ Paul Stirling, **Turkish Village**, London, John Wiley, 1965.

³¹¹ Planck, “Türkiye’de Köy Sosyolojisi”, s.229.

Morrison, Amerikalı bir arkeologdur. Türk köyü üzerine ilk kitap uzunluğunda sistematik çalışmanın 1932 yazında Morrison tarafından yürütülen çalışma olduğu belirtilir.³¹² Kuzey Anadolu’da Alishar Köyü’nün coğrafi analizinin yapıldığı bir çalışmadır. Ülken, Morrison’un çalışmasının sosyolojik bir çalışma olduğunu ve 1939’da Chicago Üniversitesi’nde doktora tezi olarak sunulduğunu belirtir.³¹³

Morrison’un verileri 1950 ve 1955’te Richard D. Robinson³¹⁴ tarafından yapılan çalışmaya temel olmuştur.³¹⁵ Robinson, Türkiye ve Orta Doğu’da ortalama 10 yıl geçirdikten sonra 1956’da ABD’ye dönmüş ve Harvard’da uzun yıllar çağdaş Türk tarihi dersleri vermiştir. Türkiye üzerine yayın yapmaya da devam etmiştir.³¹⁶ Türk tarihi, edebiyatı ve dilleriyle ilgilenmiştir. Kırsal Türkiye’de yaşayan ve seyahat eden, Türkiye’nin merkezi ve Doğusunu fotoğraflayan ve hakkında çalışmalar yapan ilk Amerikalılardan biri olarak kabul edilir. Robinson’un Türkiye’de Güncel Dünya İlişkileri Enstitüsü’nün bir görevlisi olarak bulunduğu ve daha sonra Amerikan üniversiteleri saha kadrosunda Türkiye bölgesi uzmanı olarak görev yaptığı belirtilir.³¹⁷

Amerikalılarca köyün türlü yönleriyle araştırılmasının bir diğer örneğini Richard B. Scott vermiştir.³¹⁸ Scott, Hıfzıssıhha Okulu’nda görevli bir antropologdur ve Türkiye’de köy muhtarları konusunda bir araştırma yapmıştır. Bu çalışmada tarihçe,

³¹² John A. Morrison, **Alishar: A Unit Of Land Occupance in The Konak Su Basin Of Central Anatolia** (Chicago, University of Chicago Libraries, Private Editon, 1939)

³¹³ Hilmi Ziya Ülken, **Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları**, İstanbul, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları No: 4, Anıl Yayınevi, Çeltüt Matbaası, 1950, s.48.

³¹⁴ “Alishar Village Revisited,” Institute Of Current World Affairs, **Newsletters** (October 25, 1949); “A Second Visit To Alishar Village-A Yardstick Of Turkish Progress,” American Universities Field Staff, **Newsletters**, Turkey-RDR-7-55 (April 1, 1955) 16 p.

³¹⁵ John F. Kolars, “Community Studies in Rural Turkey”, **Annals of the Association of American Geographers**, Vol. 52, No. 4 (Dec., 1962), Published by Taylor & Francis, Ltd. on behalf of the Association of American Geographers, p.484, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2561261>, 14 Ekim 2009.

³¹⁶ “Tractors in The Village,” **Journal of Farm Economics**, Vol.34 (1952), pp.451-462; **The First Turkish Republic: A Case Study in National Development**, Harvard Univ. Press, 1963; **High-Level Manpower in Economic Development: The Turkish Case**, Harvard Middle Eastern Monograph Series, USA, 1967.

³¹⁷ Academy of International Business, “AIB Fellow-Richard D. Robinson”, (Çevrimiçi) <http://aib.msu.edu/fellow.asp?FellowID=47>, 30 Eylül 2010.

³¹⁸ **The Village Headman in Turkey: A Case Study**, Ankara, TODAİE Yayını, Sevinç Matbaası, 1968.

köy ve muhtar, muhtarın hükümet ve köy işlerindeki rolü, köylülerin seçtikleri muhtardan neler bekledikleri gibi başlıklar ele alınmıştır.³¹⁹

ODTÜ’de de misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş olan George Helling (1923-2005) birlikte çalışma yaptığı Barbara (Burns) Helling’le Tarsus’ta bir erkek öğrenci okulunda tanışmıştır. Bu okulda bir yıl matematik ve fen dersi vermiştir. Minnesota Üniversitesi’nde sosyoloji doktorası yapan George Helling, eşiyle birlikte kırsal Türkiye’de sosyal değişme konusunu çalışmak üzere 1950’lerin başında Ford Vakfı’ndan burs alır.³²⁰ 1959’da tamamladığı doktora tezinin başlığı “A Study of Turkish Values By Means of Nationality Stereotypes”dır.³²¹ Barbara Helling’le hazırladıkları *Sosyolojik ve İstatistiki Bakımdan Türkiye’de Köy* isimli çalışmaları 1956’da yayınlanmıştır.³²²

Lloyd A. Fallers ile Margaret C. Fallers Chicago Üniversitesi’nden gelen bir antropolog çifttir. 1960-1974 arasında Chicago Üniversitesinde sosyoloji ve antropoloji profesörü olarak görev yapmış olan Lloyd A. Fallers,³²³ modernleşme konusu çerçevesinde 1960’ların başında Türkiye üzerine bir ön araştırma çalışmasına başlamış ve 1964’te Konya’da bir saha araştırmasını yapmıştır. 1960’ların sonlarında ise Lloyd A. Fallers eşiyle birlikte Edremit’te bir yıl kadar yaşamışlardır. Edremit’te cemiyetin faaliyetleri içinde küçük bir topluluğun fonksiyonunun analizini yapmaya çalışmışlardır.³²⁴ Lloyd A. Fallers 1971’de Edremit’e geri dönmüş, ancak bu ziyaretini sağlık sorunları nedeniyle kısa kesmek zorunda kalmıştır. 1974’te vefat eden Fallers’ın son kitabı, *The Social Anthropology of the Modern Nation-State* (1974), Lewis Henry Morgan’ın 1971’de Rochester Üniversitesinde verdiği dersler

³¹⁹ “TODAİE Yayınları Tanıtımı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Eylül 1968, s.167.

³²⁰Footnotes, “George Clifford Helling”, November 2005, (Çevrimiçi) <http://www.asanet.org/footnotes/nov05/departments.html>, 5 Aralık 2010.

³²¹ Department of Sociology, University of Minnesota, 1959.

³²² Barbara Helling, George Helling, **Sosyolojik ve İstatistiki Bakımdan Türkiye’de Köy**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları 369, 1956; **Rural Turkey: A New Socio-Statistical Appraisal**, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 26, 1958.

³²³ Charles Witt, “Margaret Fallers: Packing up Her Memories”, **The University of Chicago Chronicle**, Vol. 14, No. 9, Jan. 5, 1995, (Çevrimiçi) <http://chronicle.uchicago.edu/950105/fallers.shtml>, 5 Aralık 2010.

³²⁴ Lloyd A.&Margaret C. Fallers, “Sex Roles in Edremit”, içinde J. G. Peristiany (Ed.), **Mediterranean Family Structures**, London, Cambridge University Press, 1976, pp.243-260.

üzerine kuruludur. Bu derslerde modernizasyon ve toplumsal değişme bakımından Doğu Afrika ve Türkiye'nin durumlarını karşılaştırdığı belirtilir.³²⁵

Köy araştırmaları yapan bu akademisyenlerin yanı sıra “Amerikan Barış Gönüllüleri” adıyla anılan bir gruptan da burada söz etmeliyiz. Barış Gönüllüleri Programı ile Türkiye'ye gelenlerin çalışmalarının genel olarak ABD'li akademisyenlerin bu yıllarda Türkiye'de köylerde yaptıkları çalışmalara benzer bir çalışma metodu ve motivasyonuna sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu bakımdan yabancı araştırmacıların Türkiye'deki köy çalışmalarının birer devamcısı gibidirler.

Cevat Geray'ın tabiriyle “Barış Gönüllüleri Ordusu” 1 Mart 1961'de ABD Başkanı Kennedy'nin talebi doğrultusunda kurulmuştur.³²⁶ İsmi dolayısıyla askeri olmayan bir organizasyonu çağrıştıran bu program, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından uygulamaya konmuştur ve birçok ülkeyi içerir. Söz konusu ülkelerin tesadüfi olarak seçildiğini söylemek güçtür. Barış Gönüllüsü adayları genel olarak iki ila dört yıllığına ABD temsilcisi olarak “geri kalmış” ülkelerde gönüllü olarak çalışacaklardır. Bu bulunuş birebir temas üzerine kuruludur. Gidilen ülkenin dilini ve geleneklerini öğrenmek, tepkilerini çekmeden içlerinde yaşamak görevleri gereğidir. Türkiye de görev merkezlerinden biridir. Büyük kentlerde olduğu gibi köylerde de yaşamışlardır. İngilizce öğretimi, ana ve çocuk sağlığı, hemşirelik, ev ekonomisi gibi konular yanında köylerde ve gecekondu mahallelerinde toplum kalkındırma projeleri içinde yer almışlardır.

Barış Gönüllüleri, bir tür Amerikan gönüllü kültür elçileri görevine soyunmuş bir gruptur. Bu grup, ABD'nin dış dünyaya tanıtılmasını amaç edinmiş olmakla birlikte, içinde yaşadıkları topluluklar hakkında sosyal bilimler için veri de toplamışlardır. Hatta geçirilen iki ila dört yılın ardından ülkelerine dönen barış gönüllülerinin üniversite eğitimlerine devam ettiklerini, hatta akademisyenliği tercih ettiklerini

³²⁵ University of Chicago Library Special Collections Research Center, “Guide to the Lloyd A. Fallers Papers 1937-1977”, 1988, (Çevrimiçi)

<http://ead.lib.uchicago.edu/rs3.php?eadid=ICU.SPCL.FALLERS&format=raw-xml&collection=project/SCRC>, 7 Aralık 2010.

³²⁶ Cevat Geray, “Köy Kalkınması ve Gençlik”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, Aralık 1974, s.139.

görüyoruz. Wallerstein, Barış Gönüllüleri girişimini 1950-1970 dönemi alan araştırmaları çalışmalarıyla ilişkilendirir. Ona göre, ülkelere dönüp ağırlıklı olarak lisansüstü alan araştırmaları programlarına katılan Barış Gönüllüleri'nde bir anlamda silah ters tepmiştir ve ABD politikalarına itiraz etmişlerdir.³²⁷ Barış Gönüllüleri programı üniversitelerde de karşılık bulmuştur. Barış Gönüllüsü öğretim elemanlarına en fazla ODTÜ'de karşılaşıyor olmamız tesadüf eseri değildir. ODTÜ Rektörü Kurdaş, Barış gönüllülerini eğitmek ve isteyen Türk öğrencilerin belli bir dönem Barış Gönüllüleri'yle köylerde çalışmalarını sağlamak için 6 Kasım 1964'te "Köy Araştırmaları ve Toplum Kalkınması Grubu"nu kurmuştur.³²⁸ Oktay Akbaş, 27 Ağustos 1962 tarihinde ABD ile imzalanan bir anlaşma uyarınca 1962-1969 döneminde Türkiye'ye gelerek yoğun bir şekilde saha araştırmaları yapmış Barış Gönüllüsü sayısını 1201 olarak verir.³²⁹ 227 Barış Gönüllüsü, Türkiye'nin yapısal haritasını çıkaracak, Türkiye'ye dair derinlemesine izlenim edinecek şekilde köylerde yaşamışlardır.³³⁰ Ancak Geray, sayıları 1965'te en yüksek seviyesine ulaşırsa da toplumdan gelen tepkiler nedeniyle, 1967'den sonra Barış Gönüllüleri'nin ülkemizde istenmediğini belirtir.³³¹

Türkiye deneyimlerini kitap olarak yayınlayan Barış Gönüllüleri'nden biri de Paul J. Magnarella'dır.³³² Magnarella, Amerikalı bir antropologdur. 1963-1965 yılları arasında Türkiye'de bulunmuştur. Mahmut Tezcan, Magnarella'nın Burdur ve Antalya'da İngilizce öğretmenliği yaptığı bu dönemde Türkçe öğrenmekle kalmadığını, Türk tarihini, kültürünü ve siyasal yapısını da incelediğini belirtir.³³³ Bu

³²⁷ Wallerstein, "Soğuk Savaş Dönemi Alan Araştırmalarının Öngörülemeyen Sonuçları", s.240.

³²⁸ Geray, "Köy Kalkınması ve Gençlik", s.139-143.

³²⁹ Oktay Akbaş, "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllülerinin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", **Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Sayı 1, Cilt 4,Kış 2006, s.1, (Çevrimiçi) http://www.tebd.gazi.edu.tr/arsiv/2006_cilt4/sayi_1/85-99.pdf?ref=http://jerli.net, 30 Ocak 2009.

³³⁰ Cevat Geray, "Kırsal Alanda Kalkınma ve Gençlik", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 3, 1978, s.12, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/442/4936.pdf>, 13 Haziran 2009.

³³¹ Geray, "Köy Kalkınması ve Gençlik", s.140.

³³² Akbaş, "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllülerinin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", s.11.

³³³ Mahmut Tezcan, "Prof. Paul Magnarella'nın 'Bir Türk Kasabasında Gelenek ve Değişme' İsimli Araştırması Üzerine", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 1980, s.259, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/504/6110.pdf>, 10 Ağustos 2010.

dönem Magnarella'nın Türkiye'de Barış Gönüllüsü olarak çalıştığı dönemdir.³³⁴ Ülkemizde kültürel antropoloji alanındaki çalışmasıyla tanınır. Modernizmin geleneksel Türk kültürüne olan etkileri üzerine yaptığı araştırmasına çalışma alanı olarak 1960'ların Susurluk Kasabası'nı seçmiştir. Burada işçi, memur ve iş adamlarıyla yaptığı görüşmelerle Türk aile yapısında iş bölümü, yapılan işler, günlük hayat vb. konularda Türk aile yapısıyla ilgili olarak kendi deyiimiyle “anahtar bilgiler” toplamıştır.

*Türkiye’de Köy Enstitüleri*³³⁵ isimli çalışmanın yazarı Fay Kirby de Amerikalı Barış Gönüllüleri’ndendir.³³⁶ Söz konusu çalışma Kirby’nin Columbia Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışmasıdır.³³⁷ Kirby, bu yıllarda yine köy enstitüleri üzerine bir dizi makale de kaleme almıştır.³³⁸

Türkiye’de köy çalışması yapanlar bu isimlerle sınırlı değildir.³³⁹ John Kingsley Birge³⁴⁰, W. C. Brice³⁴¹, Nicholas Helburn³⁴², Richard D. Robinson³⁴³, John Hiltner, Jr.³⁴⁴, Eva Hirsch³⁴⁵, Peter Suziki,³⁴⁶ Joe E. Pierce,³⁴⁷ Wolfram Eberhard,³⁴⁸ Daniel

³³⁴Peace Corps Writers, “Paul Magnarella” (Çevrimiçi) <http://www.peacecorpswriters.org/pages/depts/resources/bibliog/bibm.html>, 10 Mart 2010.

³³⁵ *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Ankara, İmece Yayınları, 1962.

³³⁶ Alper Akçam, “Neden Köy Enstitüleri, Neden Yeni Kuşak?”, (Çevrimiçi) <http://ankara.ykked.org.tr/index2.php?option=content&task=view&id=17&pop=1>, 30 Ocak 2009.

³³⁷ Fay Kirby, “The Village Institute Movement in Turkey: An Educational Mobilization For Social Change”, Unpublished Ph.D.Dissertation, Teachers’ College, Columbia University, New York, 1960.

³³⁸ Fay Kirby, “ABD’de Köy Enstitüleri Üzerine Bir Mektup”, *Aydınlık*, Sayı 3, 1964. “Türkiye’de Köy Enstitüleri”, *İmece*, Sayı 12, 1961; “Köy Enstitülerinin Gerçek Anlamı”, *İmece*, Sayı 16, 1962; “İran’da Köy Enstitüleri Var mı?”, *İmece*, Sayı 26, 27, 28, 29, 30, 1963.

³³⁹ Kolars, “Community Studies in Rural Turkey”, p.480-483.

³⁴⁰ *A Guide To Turkish Area Study*, Washington , D.C.: Committee On Near Eastern Studies, American Council of Learned Societies, 1949.

³⁴¹ The Population Of Turkey in 1950”, *Geographical Journal*, Vol. 120, No 3, 1954, pp.347-352; The Turkish Colonization of Anatolia”, *Bulletin Of The John Rylands Library*, 38, 1955, pp.18-44; “The Anatolian Village”, *Geography*, Vol.40, 1955, pp.161-16; with A. Dönmez, “Construction Of A House Roofed With Corbelled Domes in Southern Turkey”, *Man*, Vol. 48, No. 155, 1948, pp.135-136.

³⁴² “A Stereotype Of Agriculture In Semiarid Turkey”; “Some Trends In Turkish Agriculture,” U.S. Mutual Security Agency, Ankara, 1953, İngilizce ve Türkçe.

³⁴³ “Tractors in The Village,” *Journal of Farm Economics*, Vol.34, 1952, pp.451-462.

³⁴⁴ “An Analysis Of The Contemporary Geography Of The Chukurova”, unpublished Ph.D. Dissertation, Department Of Geography, Northwestern University, 1958.

³⁴⁵ Eva Hirsch, *Poverty And Plenty on The Turkish Farm- A Study of Income Distribution in Turkish Agriculture*, The Middle East Institute of Columbia, New York, Columbia University Press, 1970. Bu çalışmanın Hirsch’in 1960’da tamamladığı “Income Distribution in Turkish Agriculture” (Faculty of Political Sciences, Colombia University) başlıklı doktora tezinden geliştirildiği ve

Lerner,³⁴⁹ Frederick W. Frey,³⁵⁰ John F. Kolars³⁵¹ da çeşitli köy araştırmaları yapmışlardır. Brian W. Beeley, *Köysel Türkiye Bibliyografyası* hazırlamıştır.³⁵² Köye ilgi yabancı araştırmacılar, barış gönüllüleri ve akademisyenlerimizle de sınırlı kalmamıştır. Edebiyatçılarımızın da gündeminde olan bir konudur. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*³⁵³ isimli çalışması İngiltere ve ABD'de büyük ilgi uyandırmıştır. Birçok değerlendirme yazısı yazılmıştır. Yurtdışında bir Türk tarafından yapılmış en bilinen çalışma olduğu belirtilir. *A Village in Anatolia*³⁵⁴ adıyla İngilizceye Sir Wyndham Deedes tarafından çevrilen kitabın editörlüğünü Paul Stirling yapmıştır.³⁵⁵ Ancak bu çalışmaların Türk düşünsel birikimiyle veya Türk sosyolojisinin gelişimi ile ilgilendiklerini söylemek güçtür.

Dönem itibarıyla Türkiye'ye gelen yabancı araştırmacılar arasında adını mutlaka anmamız gereken isimlerin başında Avustralya kökenli Amerikalı C.W.M. Hart gelir. Onun yeri çok daha özeldir. Ülkemizde bir bölümün kurucusudur. II. Dünya Savaşı sonrası ABD ile ilişkilerin gelişiminin yükselişinin en somut görüntüsünün yeni

Columbia Üniversitesi Modern Orta Doğu Serisi'nin ilk çalışması olduğu belirtilir. Bkz: Metin Berk, Kitabiyat, "Poverty and Plenty On The Turkish Farm", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Güz 1971, Sayı 3, s.568.

³⁴⁶ "Village Solidarity Among Turkish Peasants Undergoing Urbanization," **Science**, Vol. 132, 1960, pp.891-892; "Encounters in İstanbul: Urban Peasants and Village Peasants", **International Journal of Comparative Social Science**, Vol 5, 1964, pp.208-216; "Peasants Without Plows: Some Anatolians in İstanbul", **Rural Sociology**, Vol. 31. No. 4. 1966, pp.428-438.

³⁴⁷ **Life in a Turkish Village**, New York: Holt. Rinehart and Winston, 1964.

³⁴⁸ "Types Of Settlement in Southeast Turkey", **Sociologus**, Vol. 3, 1953, pp.49-64.; "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey: Problems of Settlement", **Oriens: Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası**, Vol.6, 1953, pp.32-49.

³⁴⁹ Daniel Lerner, **The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East**, Glencoe, Illinois, Free Press, 1958.

³⁵⁰ Frey yönetiminde M.E.Bk. Test ve Araştırma Bürosu ile AID işbirliğiyle yapılmış köy araştırması, 1962; "Surveying Peasant Attitudes in Turkey", in **Public Opinion Quarterly**, Vol. 27, No. 3, 1963, pp.335-355; "Regional Variations in Rural Turkey", Cambridge, Mass.: M.I.T. Center for International Studies, Rural Devt. Research Project Report No. 4, 1966, 67 p; "Education: Turkey", pp.205-235 in Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow (eds.), **Political Modernization in Japan and Turkey**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1964.

³⁵¹ "Community Studies in Rural Turkey", in **Annals, Assoc. of American Geographers**, Vol. 52, No: 4, 1962, pp.476-489; **Tradition, Season, and Change in a Turkish village**, 1963, Chicago: Univ. of Chicago Press (Dept. of Geography, Research Paper No: 82); "Types of Rural Development", pp.64-77 in Frederic Claiborne Shorter, John F. Kolars, Dankwart A. Rustow, Oktay Yenal, **Four Studies on the Economic Development of Turkey**, published by Frank Cass and Company Limited, 1967.

³⁵² Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1969.

³⁵³ İstanbul, Varlık Matbaası, 1950.

³⁵⁴ London, Valentine, Mitchell and Co., Ltd., 1954.

³⁵⁵ Kolars, "Community Studies in Rural Turkey", p.485.

üniversitelerin kuruluşu olduğunu belirtmiştik. 1960'lara gelindiğinde İÜ de kendine düşeni antropoloji aracılığıyla yaşayacaktır. İÜ'de imparatorluğun son döneminde antropolojinin kurulmuş olmasına, bu kürsünün yeni devletle birlikte Ankara'ya taşınıp orada faaliyetlerini sürdürmesine rağmen, bu kez İÜ Edebiyat Fakültesi içersinde bir Sosyal Antropoloji Bölümü kurulacaktır. Ve bölümün başına da C.W.M. Hart getirilecektir. Onun da günümüze kalan çalışması 19. yüzyılın "tehlikeli sınıfı" başlıklı çalışmalarını hatırlatan gecekondlu çalışmasıdır.³⁵⁶ Bu çalışma, İstanbul Ticaret Odası'nın desteğiyle yapılmıştır. Sadece yapılan çalışmalar değil, Hart'tan geriye yeni bir bilim anlayışı da kalmıştır. Daha önce sözünü ettiğimiz bu bilim anlayışını Hart'ın asistanlığını ve daha sonra İÜ Antropoloji Bölüm Başkanlığını üstlenen Nephan Saran şöyle anlatmaktadır:

"Dr. Hart'ın Sosyal Antropoloji ve Etnoloji bölümünü kurduktan bu yana başlayan alan araştırmaları, kültür değişimleri çalışmaları, köylerde ve kentlerde sürdürülen kültürel çeşitliliğin saptanması ve çeşitli sosyo-kültürel problemlerin araştırılması, kısaca alanda 'insanın incelenmesi' gayretleri, devam etmiştir ve etmektedir. Böylece, hocamız Profesör Hart'ın 'Antropologun Pabuçları Çamurlu olmalıdır' sözüne bu güne kadar sadık kaldığımızı söyleyebilirim."³⁵⁷

Sonuç olarak, antropoloji kronolojik olarak çok daha önceden ülkemizde var olmakla birlikte Sosyal Antropoloji Bölümü'nün kuruluş tarihi olarak 1960 öne çıkarılır. Şevket Aziz Kansu'nun söz konusu çabasına, 1930'ların sonu 1940'lı yılların başlarındaki "Türk Halkının Antropolojik Karakteri" başlıklı çalışmalara ve Ankara'da *Antropoloji Dergisi*'nin varlığına rağmen ülkemizde "antropolojinin kurucusu" payesi Amerikalı bir antropologa verilir.

³⁵⁶ Zeytinburnu: Gecekondlu Bölgesi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1969.

³⁵⁷ Nephan Saran, "İ.Ü. Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümünün Kuruluşu ve Bölümün Temel Politikası (2.Bölüm)", 12.01.2009, (Çevrimiçi) http://www.antropoloji.net/index.php?option=com_content&task=view&id=290&Itemid=0, 11 Mart 2009.

C. Amerikan Sosyolojisine İlişkin Değerlendirmeler

1. Dönem İçerisinde Amerikan Sosyolojisini Ele Alan Yayınlar

Yeni dönemin yeni üniversitelerinin süreli yayınlarında Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini konu edinen bir metne rastlamadığımız gibi Amerikan sosyolojisini birebir tanıtan herhangi bir çalışmaya da rastlamıyoruz. Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisine ilişkin onca değerlendirmeye karşılık bu etkinin kişilerden bağımsızlaşarak kendisi üstüne yapılan yayınlar oldukça sınırlıdır. Bu anlamda Hilmi Ziya Ülken bir istisnadır. Yurtdışını yakından takip ettiğini katıldığı ve düzenlediği uluslararası toplantılar nedeniyle biliyoruz. Dönem itibarıyla Amerikan sosyolojisi üstüne değerlendirme yapan birkaç isimden biridir. *Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları* isimli çalışmasının ilk yayın tarihi 1956’dır. Bu çalışmada Amerikan sosyolojisiyle ilgili kısmı hazırlarken, dönem itibarıyla Amerikan sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Louis Wirth’le temas halinde olduğunu belirtir.³⁵⁸

Amerikan sosyolojisinin kendisi üstüne bir diğer değerlendirme Ülken’in çalışmasıyla aynı yıl yayınlanan Nephin Saran (Atav)’ın “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”³⁵⁹ başlıklı makalesidir. Saran, ülkemizde her ne kadar antropolog olarak tanınsa da AÜ Hukuk Fakültesi’nden mezuniyetinin ardından master ve doktorasını ABD’de Saint Louis Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde tamamlayıp akademik yaşamına Hart’ın asistanı olarak başlamıştır. Antropoloji çalışmalarıyla tanınması nedeniyle sosyoloji öğrenimi gündeme gelmez. Ülkemizde Amerikan sosyolojisini tanıtan bir metnin yazarı bu çerçevede bir antropoloji bölümü öğretim üyesidir.

İş ve Düşünce’nin 1956 yılında çıkan sayısında artık Türkiye için henüz yabancı olduğu düşünülen Amerikan sosyolojisini temsil eden düşünürleri dergi sayfalarında tanıtmaya karar verildiği belirtilmiştir:

“...yeni dünyanın başlı başına bir âlem olan felsefe ve sosyoloji dünyası, memleketimiz için yabancıdır zannediyoruz. N. Berkes ve M. Şerif gibi şimdi

³⁵⁸ Ülken, *Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, s.xvii.

³⁵⁹ *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.XI, No:2, Haziran 1956.

memleketimizde bulunmayan birkaç sosyal psikoloji ve sosyoloji mensubu bu sahada birkaç yazı (meselâ Mecmuamızın birinci cildinde N. Berkes'in bir tercümesi gibi) ve bir iki deneme neşretmişlerse de, devam eden bir cereyan ve tesirden bahsedilemez.”³⁶⁰

Bu doğrultuda Oğuz Arı, bir makale dizisi kaleme almıştır.³⁶¹

Amerikan sosyolojisinin kendisi üstüne değerlendirme, ülkemizdeki bir Amerikalıdan gelecektir. Amiran Kurtkan, statik ve dinamik sosyoloji metotlarında otorite olarak takdim ettiği Amerikalı sosyolog Carle C. Zimmerman'ın 1960'larda Amerikan sosyolojisine ilişkin değerlendirmesini aktarır: “Sosyoloji, küçük, ehemmiyetsiz konuları, usandırıcı surette çevreleyen ve bunlarla aşırı bir dikkatle ve yorucu bir tarzda ilgilenen bir nev'i bürokratik meslek olmuştur.”³⁶² Zimmerman'a göre bazı ülkeler Amerikan sosyolojisinin düşük kalitesinden şikâyet etseler de Sorokin, Toynbee gibi isimler 20. yüzyıl Amerikan ve Batı sosyolojisinin yüzünü ağartır. Bu tarz sosyologların Türkiye'deki örneğinin de Ziya Gökalp ve Gökalp'in öğrencisi Fındıkoğlu olduğunu belirtir.³⁶³

Amerikan sosyolojisine atfedilen nitelikler üzerinden ülkemizde Türk sosyoloji çalışmaları ve Türk sosyoloji tarihi üzerine değerlendirme ve dönemlendirmeler yapılmaktadır. Bununla birlikte Amerikan sosyolojisinin kendisini, problematiğini, dinamiklerini ve ilkelerini ele alan çalışmaların Türk sosyoloji literatüründe ayrı bir başlık altında değerlendirilemeyecek kadar sınırlı sayıda olması mevcut değerlendirmeleri yeniden gözden geçirmeye teşvik etmektedir. Yine konuya ilişkin çeviri faaliyetleri de elbette bir ilgiye işaret etmektedir, ancak yeterli değildir.

³⁶⁰ İş ve Düşünce Yazı Komitesi, “Amerikan Sosyologları”, takdim yazısı, **İş ve Düşünce**, Cilt XXII, Sayı 176, 1956, s.52.

³⁶¹ Oğuz Arı, “Amerikan Sosyologları: Emory S. Bogardus”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXII, Sayı 176, 1956, s.52-53; “Amerikan Sosyologları 2: Robert E. Park”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXII, Sayı 178, 1956, s.9-10; “Amerikan Sosyologları 3: Kimball Young ve Bir Nazariyesi”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXII, Sayı 183, 1956, s.77-78.

³⁶² Carle C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri**, Çev. A. Kurtkan, İktisat Fakültesi Neşriyatı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964, s.3. Aktaran, Amiran Kurtkan, “Hocamızın Ardından”, **Sosyoloji Konferansları**, 1975 Yılı İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Yayını No. 72, İstanbul Matbaası, 1976, s.31.

³⁶³ Carle C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri**, Çev. A. Kurtkan, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964, s.32-92. Aktaran Kurtkan, “Hocamızın Ardından”, s.31-32.

2. Dönem Üzerine Yapılmış Yayınlarda 1960'lara Vurgu

Yabancı araştırmacıların köye yoğun ilgi gösterdiği bu dönemde ülkemizde de yapılan çalışmalara yönelik çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerde ilk dikkat çeken eğilim, 1940'lı yılların Türk sosyolojisinde öncü pozisyonda görülen ve Türk sosyolojisine Amerikan sosyolojisini taşıdığı düşünülen isimlere, 1960'lı yılların Türk sosyolojisinde de kritik bir yer biçilmesidir. Bu çerçevede 1960'larda sosyoloji alanında görülen çalışmalara ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Mübeccel Kıray'a göre 1910-1930 arasında Türkiye'de sosyal bilimler ne tam olarak skolastik ne de hümanistik idi, ikisinin bir karışımıydı. Çünkü ona göre bilmenin analiz etmekten ve yeni ilişkiler keşfetmekten daha önemli olduğu düşüncesinin esas yaklaşım olması nedeniyle, Türk sosyal bilimlerinde uzun bir dönem skolastizm hâkimdi. Skolastizm nedeniyle Türkiye'de orijinal çalışmaların sınırlı olduğunu belirtir. Buna kanıt olarak da deneysel, ampirik çalışmaların azlığını gösterir. 1960'ların Türkiye'si'nde ise durum farklılaşmıştır. Sosyal değişimin beraberinde akademisyen tipolojisinde de bir değişim getirdiğinden söz eder. Çünkü sosyal değişimin anlaşılması ve kontrol edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler neticesinde sosyal bilimler yeniden yapılanmış, ampirik yaklaşım ağırlık kazanmıştır.³⁶⁴ Kıray'a göre,

“1940'da Ankara'da ikinci bir Türk üniversitesi kurulduğunda, Amerikan eğitimi almış genç sosyal bilimcilerden oluşan bir grup, İnsan Bilimleri Fakültesi'nde sosyal bilimler kadrosu için işe alındılar. Saha araştırması ve analitik, sistematik ve ampirik sosyal bilim yapma girişimleri düşmanlıkla karşılandı ve ayrılmaya zorlandılar. Şimdi, benzer şekilde eğitilmiş öğrencileri uzun süre üniversitelerden uzak tutulmalarının ardından yeni bölümlere çağrılmaktalar ve işe kalınan yerden devam etmekte. Ülke şimdi ampirik, deneysel yöntemlerle elde edilen ve değişikliğin öngörülmesini ve nihai olarak yönetilmesini ve kontrol edilmesini sağlayan bilginin değerini bilmektedir.”³⁶⁵

Kıray, 1965-1985 dönemini hem Türk toplumu hem de sosyolojisi için oldukça kritik bir evre olarak görür. Bu dönemde Türk toplumunun yaşadığı dönüşümün yeni bilgi

³⁶⁴ Kıray, “Teaching Social Sciences in Developing Countries, The Case of Turkey”, p.42-47.

³⁶⁵ Kıray, “Teaching Social Sciences in Developing Countries, The Case of Turkey”, p.47.

ihtiyacı yarattığından, ODTÜ, Hacettepe, Boğaziçi gibi üniversitelerin yanı sıra Hacettepe Nüfus Etüdları Enstitüsü, Test ve Araştırma Bürosu gibi kurumların kurulmasıyla sosyoloji çalışmaları farklı bir boyut kazanmış ve 1960'lı yıllarda ampirik araştırmalarla başlayan bu yönelimle ülkedeki sosyoloji birikimi artmakla kalmamış, yurtdışında da tanınmıştır.³⁶⁶

Yine döneme ilişkin yapılan çalışmalarda dikkat çekilen bir diğer özellik, başta Niyazi Berkes, Behice Boran, İbrahim Yasa, Mümtaz Turhan olmak üzere Kıray'ın araştırmalarının Türk sosyal antropolojisine ve sosyal çalışmalarına yaptığı büyük katkılardır. Türkiye'de profesyonel sosyal antropolojik araştırmaların öncelikle Berkes, Boran, Yasa gibi ihtisaslarını ABD'de yapmış Türk sosyologları tarafından yürütüldüğünün açık şekilde görüldüğü belirtilir.³⁶⁷ Bu isimlerin 1940-1960 arası hızlı bir gelişme trendini yakaladığı düşünülen Türk sosyal antropolojisinin de önde gelen aktörleri olarak kabul edilmesi ilgi çekicidir.

Türk sosyal antropolojisinin gelişmesinde önem atfedilen çalışmaların başında Boran'ın saha metodolojisinin önemine dikkat çektiği Manisa çalışması gelir. Yine döneme ilişkin olarak İbrahim Yasa'nın *Hasanoğlan Köyü'nün İktimai-İktisadi Yapısı*³⁶⁸ isimli 1955'te yayınlanan çalışması dönemin en derinlemesine araştırması olarak takdim edilir. Bu çalışmanın 1957'de yayınlanan İngilizce çevirisinin sunum yazısında³⁶⁹ A.T.J. Matthews bu monografiyi Türk sosyolojisindeki yeni bilimsel yönelimin temsilcisi olarak sunar. Matthews'e göre Ziya Gökalp'ten o ana kadar sosyoloji disiplini Fransız ekolünü izleme eğilimi göstermiş, bilimsellikten ziyade felsefi yanı baskın olan bir özellik sergilemiştir. Türk toplumun mevcut durumunun

³⁶⁶ Mübeccel Kıray, "Toplum, Bilgi ve Türkiye", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.187-194, s.191-192.

³⁶⁷ Magnarella, Türkdoğan, "The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]", p.267.

³⁶⁸ Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

³⁶⁹ **Hasanoğlan: Socio-Economic Structure Of a Turkish Village**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

ne olduğu yerine ideal Türk toplumunun ne olması gerektiği üzerine kafa yorulmuştur.³⁷⁰

Zaman zaman bu algılar birbirine zıt görünse de ülkemizde saha araştırmalarına ve kim tarafından başlatıldığına dair çok çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Saha çalışmalarında köy çalışmaları adeta temel kriter olarak görülmektedir. AÜSBF'den Cevat Geray'a göre,

“Ziya Gökalp'in savunuculuğunu yaptığı Türkiyede yaydığı Durkheim sosyolojisinin yerinde yapılan araştırmalara ve monografik çalışmalara karşı oluşu, köyün bilimsel yöntemlerle incelenmesini geciktirici bir neden olmuştur. Buna karşı monografik çalışmalara ve yerinde yapılan araştırmalara dayanan Le Play okulunun savunduğu ‘Sosyal Bilim’ anlayışının ülkemizde yayılmasıyla, köy, bilimsel açıdan inceleme konusu olmaya başlamıştır.”³⁷¹

Bununla birlikte, daha ilgi çekici olanı Ziya Gökalp'i Türkiye’de sosyoloji ve sosyal antropolojinin gelişmesinde en önemli kişilik olarak gören değerlendirmelerin varlığıdır.³⁷²

“Gökalp, etnoloji, folklor ve etnografya alanında da bugün kalıcı nitelikte yol gösterici uygulamalı araştırmalar yapmıştır. Bunların hepsi Türk antropolojisi için paha biçilmez değerdedir...Tarih ve Etnoloji, Folklor, Masallar, Tandırmeler adlı incelemeleri Türk antropolojisinin gelişim çağına ait denemeleri kapsar.. Antropoloji ve sosyoloji çalışmaları böylece iç içe gelişmiştir.

Gökalp'in öğrencileri Mehmet İzzet, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Fuad Köprülü ve nihayet Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu gibi sosyoloji ve kültür tarihçileri Türk sosyolojisi ve antropolojisi için değerli kaynak çalışmaları yapmışlardır.”³⁷³

Yapılan değerlendirmelerin dayanağı ise saha araştırmaları temelli köy çalışmaları olmaktadır. Öne çıktığı düşünülen akademisyenler arasında Berkes, Boran ve Yasa'ya yer verilmesi konumuz açısından oldukça anlamlıdır.³⁷⁴ Bununla birlikte,

³⁷⁰ Magnarella, Türkdoğan, “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, p.266.

³⁷¹ Cevat Geray, “Toplum Kalkınması ve Köy Araştırmaları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 1972, s.8, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/489/5736.pdf>, 13 Haziran 2009.

³⁷² Magnarella, Türkdoğan, “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, p.264.

³⁷³ Orhan Türkdoğan, “Türkiye’de Sosyal Antropolojinin Gelişimi”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.127.

³⁷⁴ Magnarella, Türkdoğan, “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, p.266.

Türk sosyal antropolojisinin gelişiminde oldukça önemli görülen bu isimlerin söz konusu eserlerinin aynı zamanda Türk sosyolojisinde mevcut gelenekteki kırılmanın simgesi olarak görüldüğünü biliyoruz.

Yakın Ertürk'e göre, Türkiye'nin henüz kendi sosyoloji geleneğini üretmediği birçok sosyologun üzerinde uzlaştığı bir konudur.³⁷⁵ Kayalı ise bu tür değerlendirmelerin arkasındaki varsayımı şöyle özetler:

"Türkiye'de sosyologların önemlice bir kesimi, Türkiye'de sosyolojinin, Amerika'da doktora yaptıktan sonra Türkiye'ye gelen sosyologların etkisiyle başladığını düşünmüşlerdir...Türkiye'de sosyolojide belirgin gelenek sosyolojiyi açıkça kendileriyle başlattıkları için bu bilimsel çalışmanın geçmişine, daha genel anlamda da tarihe dair bir kaygı gütmemekte; geçmişte yapılanın sosyoloji değil 'Sosyal Felsefe' olduğunu söylemektedirler."³⁷⁶

Yine Kayalı'ya göre,

"Hilmi Ziya Ülken'in bu tür etkilenimler altında kaldığından bahsedilemez...hemen her metninde Türkiye'de sosyolojinin geçmişinin ve bunların bize getirdiklerinin, birikimimize kattıklarının öneminden bahseder... Şerif Mardin Batılı kavramların belirleyici olmasına karşın 1940'lı yılların başından 1960'lı yılların sonuna kadar Türkiye'de sosyolojiyi Hilmi Ziya Ülken'in şekillendirdiğini ifade eder. Türkiye'de sosyolojinin gelişmesinin ölçütünün Hilmi Ziya Ülken olduğuna açıkça dikkat çeker."³⁷⁷

Türk sosyolojisinde Emre Kongar'ın yaptığı 10'ar yıllık dönemlendirme anlayışına itirazlara rağmen³⁷⁸ bu, günümüzde de sürdürülmektedir. Söz konusu yaklaşım çerçevesinde, 1950-1960 arası ayrı bir dönem olarak görülmüştür. Biz çalışmamızda bunun çok geçerli olmadığını düşünüyoruz. Çünkü II. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan süreç, ülkemizdeki mevcut sosyoloji çalışmalarına yansımaları ve etkileri bakımından bir süreklilik taşımaktadır. Bu süreklilik görüntüsü sosyoloji bölümünün kapatılıp, sosyoloji öğretim üyelerinin uzaklaştırılmaları olabildiği gibi yeni açılan

³⁷⁵ Yakın Ertürk, "Trends in The Development of Sociology in Turkey", **Journal of Human Sciences**, IX/2, 1990, p.47.

³⁷⁶ Kurtuluş Kayalı, "Hilmi Ziya Ülken'in Türk Düşünce Dünyasındaki Özgün Konumu", **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Kurtuluş Kayalı, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.175-176.

³⁷⁷ A.y.

³⁷⁸ B.a., Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 1. Sayı, 1989, s.1-96; Ertürk, "50'li Yıllar Türkiye'sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze", s.175-183.

üniversitelerde benzer öğrenimli öğretim üyelerinin görevlendirilmeleri olmaktadır. Bu anlamda bir sürekliliğe tanık olmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonuçlarıyla birlikte ortaya çıkan sürecin, ülkemiz sosyoloji çalışmalarının finalinin TSBD'nin kuruluşu olduğunu iddia ettiğimizi belirtmiştik. Ancak Türk sosyolojisi üzerine değerlendirmeler yapan hocalarımız belli kolaylıklar sağlaması nedeniyle de 10'ar yıllık dönemlendirmeleri sürdürmüşlerdir. Ayrıca, her ne kadar farklı eğilim ve sosyoloji anlayışında olduklarını iddia etseler de konuya ilişkin olarak neredeyse birebir aynı değerlendirmeleri yapmışlardır. Örnek vermek gerekirse, Yakın Ertürk³⁷⁹, Hacı Bayram Kaçmazoğlu³⁸⁰, Aytül Kasapoğlu³⁸¹, Nilgün Çelebi³⁸² ve Köksal Alver³⁸³ farklı sözcüklerle de olsa üstte Mübeccel Kıray'ın değerlendirmelerinin benzerini ifade etmişlerdir.

Bu çerçevede özellikle üzerinde durulan isim Berkes ya da Boran değil Mübeccel Kıray olmuştur.³⁸⁴ Büyük ölçüde ODTÜ'yle başlayan çalışma anlayışı neredeyse geçerli olan tek ve biricik sosyoloji kabul edilmiştir. Bu sosyolojide de sosyal psikolojiden antropolojiye hemen her şey vardır, ancak ne kadar sosyoloji bilimi tanımının sınırları içinde olduğu tartışılır bir konudur. Bu bölümde ele alınan çalışmalarda esas öne çıkan şeyse sosyolojinin Türkiye'ye geldiği dönemdeki içtimaiyat-ilm-i içtima ayrımıdır. Ülkede bir sosyoloji bölümü, derneği, geleneği vb. şeyler varken bunların bir kısmının tüm izleri, bu trende bağlı olarak ortadan kalkmış; kalkması söz konusu olmayanlarsa spekülasyon, felsefe, felsefi yanı baskın, sosyal felsefe, bilimsellikten ziyade felsefi gibi tanımlamalarla yeni anlayışa yer açılmak istenmiştir. Büyük oranda da açılmıştır. Ancak bu söylenenlerin II.

³⁷⁹ Ertürk, "Trends in The Development of Sociology in Turkey", p.40-41.

³⁸⁰ Kaçmazoğlu, "Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine", s.145.

³⁸¹ Aytül Kasapoğlu, "The Study of Sociology in Turkish Higher Education", **International Education Journal**, Vol. 6, No.4, Shannon Research Press,2005, p.539, (Çevrimiçi) <http://ehlt.flinders.edu.au/education/iej/articles/v6n4/kasapoglu/paper.pdf>, 25 Haziran 2010.

³⁸² Nilgün Çelebi, "Türkiye'deki Sosyoloji Dernekleri: Süreksizliklerin Ardındaki Süreklilik", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.685.

³⁸³ Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.216.

³⁸⁴ Alver, "Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)", s.219; Nilgün Çelebi, **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2001, s.10. Aktaran Başak, "Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları", s.42-43.

Meşrutiyet sonrası tartışmalar içersinde söylenenlerin yinelenmesini çok aşamadığı da fark edilmemiştir. Bu anlamda,

“Bir yandan kuramsal çabayı ‘felsefi spekülasyon’ olarak niteleyip sosyoloğun mutlaka sahada çalışması gerektiğini, sosyolojinin mümkün tek biçimi gören anlayışın temsilcileri, diğer yandan ‘gelişmiş dünyadaki en çağdaş bilgileri’ doğrudan aktarmayı sosyoloji sayan anlayış elbette dönüp Ziya Gökalp’e bakma ihtiyacı duymayacaklardır. Ancak ne kadar yol aldıklarını da kendilerine sormaları gerekmektedir.”³⁸⁵

D. Dönemin Kuşbakışı Görünümü

1960’lı yıllara ilişkin yapılan değerlendirmeler ve öne çıkarılan isimlerin çalışmalarının geneline baktığımızda sosyolog-antropolog diye yeni bir sosyal bilimci grubunun ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Bu grup kendisini sosyolog olarak tanımlamakla ve tanıtılmakla beraber, sosyoloji ve antropoloji arasındaki sınırın belirsizleştiği alanlarda çalışmalar yapmışlardır. “Sosyolojik araştırma” adı altında yaptıkları çalışmaların sosyolojik nitelik taşımaktan çok antropolojik çalışma sınırları içinde kaldığını düşünüyoruz. Hacı Bayram Kaçmazoğlu “Ankara ekolüne mensup sosyologlar, anılarında, Amerika’daki eğitimleri sırasında antropoloji dersleri almalarının kendilerine sağladığı yararları öve öve bitirememektedirler”³⁸⁶ diyerek, Bahattin Akşit, “SPSS’i çok iyi bilmek gerekiyor sosyolog olacaksanız, ama antropolojik araştırmayı da iyi bilmek gerekiyor”³⁸⁷ sözleriyle söz konusu değerlendirmemize bir tür tanıklık ederler. Bu bakımdan 1960’lı yıllar aynı zamanda Türkiye’de masa başı sosyologu, araştırmacı sosyolog ayrımının yapıldığı, kuramsal çalışmaya dudak bükülen yılların başlangıcıdır.

Mübeccel Kıray, bu dönemde Türk sosyolojisinde belli bir yere oturtulmaya çalışılan isimlerin başında gelir. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde yeni

³⁸⁵ Recep Ertürk, “Ziya Gökalp’in Sosyoloji Mirası Üstüne”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 13. Sayı, 2006, İstanbul, İ.Ü. Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, s.65-66.

³⁸⁶ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Amerikan Sosyolojisinin Etkisi: Ankara Ekolü ve Köy-Şehir Çalışmaları”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 15, İstanbul, Kızılelma Yayınları, 2006, s.784.

³⁸⁷ Yücel Bulut, Alim Arlı (Mülakat), “Bahattin Akşit ile Bilimsel Araştırmaları ve Türkiye’nin Sosyolojik Dönüşümü Üzerine”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.293.

bir dönem olarak ele aldığımız dönemin sınırını belirleyen TSBD'nin kuruluşunda da Kıray etkin olan isimlerden biridir. TSBD'nin kuruluşu Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini ele aldığımız çalışmamızda yeni bir dönemin eşiğidir. Bu dernek, saha çalışmalarına kurumsal bir zemin olarak da görülebilir. Bir anlamda II. Dünya Savaşı sonrasında yeni tür ilişkinin sosyolojiye yansımalarının finalidir. 1950'li yıllarda yaşananlar, 1960'lı yıllarda yaşanacak, ortaya çıkacak sosyoloji eserlerinin kuluçka devresi olduğuna örnektir.³⁸⁸ Kayalı'ya göre "Türk Sosyal Bilimler Derneği ile Anglo-saxon sosyal bilim geleneği arasında bariz bir ilişki vardır."³⁸⁹

Bu dönem Amerikan sosyolojisinin yeniden biçim kazandığı yıllardır. Söz konusu yeniden biçimlenişte öne çıkan isim Wright Mills'dir. Mills'in sosyoloji uğraşını, Batı sosyolojisinin genel bilgi birikimi temelinde ve Amerikan sosyolojisi bilgi birikimi üstüne inşa etme girişimi önemlidir. ABD'de saha çalışmaları Mills'e rağmen 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Bize de yansıyan saha çalışmalarıdır. Amerikan sosyolojisindeki ana eğiliminin değişmeye başladığı dönemde ülkemizde saha çalışmalarının kurumsallaşması olarak da görülebilecek TSBD kurulmuştur. TSBD'nin kurumsallaşması Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin buharlaşmasıyla at başı gider.³⁹⁰

Bu dönemde Türk sosyolojisi üzerinde Amerikan sosyolojisi etkisinden söz edilmektedir. İlişki anlamında bir süreklilik vardır. Halide Edib'in kendi tutumlarında bu görülür. Halide Edip'le başlayan ABD ile kurulan bir gelenek vardır. Yenilenen ve yapılan yeni ikili anlaşmalarla ABD'ye öğrenci gönderimi bu dönemde de devam etmiştir. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında,

³⁸⁸ Ertürk, "50'li Yıllar Türkiye'sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze", s.175-183.

³⁸⁹ Kurtuluş Kayalı, "1960'lı Yıllardan Sonra Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelip Tıkandığı Nokta", **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Kurtuluş Kayalı, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.64-65.

³⁹⁰ Recep Ertürk bunu şöyle anlatmaktadır: "Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin 1958 sonrası başka etkinliğine rastlamanın güçlüğü yanında 1960 sonrası adı hiç duyulmaz olur...Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin 1960'lı yılların hemen öncesinde muhtemelen çalışmaları kesintiye uğramıştır. Çalışmalarının kesintiye uğradığının bir göstergesi sayılabilirse Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları'nın kitapları, Anıl Kitabevi'nce basılmış ve bunlara TSC yayını olarak yayın numarası verilmiş olmasıdır. Bu 1958'e değin sürmüştür." Bkz: Recep Ertürk, "Türkiye'de Sosyoloji Kongreleri Üstüne Notlar", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl XXXV/ 1-2, Ankara, 2001, s.181- 183.

“Türkiye’den yurt dışına eğitime gitmek isteyenlerin birinci tercihi Batı Almanya idi. ABD ve İngiltere’nin savaş sonrasında yıldızları parlamışken ve tüm dünya yüzünü o iki ülkeye çevirmiş iken dahi, hâlâ binlerce Türk eğitim için Batı Almanya’yı seçiyordu.”³⁹¹

Değerlendirmesini de gözden kaçırmayarak ABD’ye öğrenci gönderiminin sosyoloji mezunlarıyla da sınırlı olmadığını belirtelim. ABD’ye öğrenci gönderilmesi ve gönderilenlerin ülkeye dönüşte Amerikan modelinde kurulmuş üniversitelerde görev almaları elbette bir ilişkiye işaret etmektedir. Bununla birlikte, ilişkinin niteliğini anlamamızda tek başına açıklayıcı bir veri olarak kabul edilmesinin konunun bütününe yakalamamıza izin verdiğini söylemekte güçlükler vardır. ABD’de sosyoloji ihtisası yapanların dönüşte üniversitede görev yapmadıklarını görüyoruz. ABD öğrenimlilerin erken dönemde İÜ’de görev alma girişimleri genelde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yurtdışı doktoralı isimler, Amerikan modeli üniversitelerin kurulmasıyla akademisyenliklerini resmi bir kurum çatısı altında uygulamaya koyma imkânına kavuşmuşlardır.

Döneme ve ilişkiye yönelik yapılan değerlendirmelerde Sabahattin Bey, Mehmet Ali Şevki, Mehmet Saffet (Engin Arın) gibi isimlerin adı geçmemektedir. *Sosyoloji Dergisi* ve çalışmaları hatırlanmamaktadır. Daha ilginç, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde ve döneme dair değerlendirmelerde ABD doktoralı Mehmet Saffet’in de adına yer verilmemiş olmasıdır. O yıllarda yüksek öğretmen okulu olan Gazi Eğitim Enstitüsü’nde hocalık yapan Mehmet Saffet’in Amerikan sosyolojisinin Türk sosyolojisine etkisi konusunda adının anılmamış olması ilgi çekicidir. Bu anlamda, DTCF serüveni başta olmak üzere birçok konuda yapılan değerlendirmelerin objektiflikten uzak olduğunu düşünüyoruz. Bununla beraber, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, her ne kadar Amerikan sosyolojisi etkisinde yapılmış çalışmalar olarak saha çalışmaları öne çıkartılmış olsa da temeldeki mesele, Türk modernleşmesidir. Bu çerçevede döneme baktığımızda, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle bir ilişkisi olduğunu, hatta bu ilişkinin 1950 öncesinde de var olduğunu görüyoruz.

³⁹¹ Çilingiroğlu, “Ayhan Çilingiroğlu’nun Hatıralarında Planlama’nın Kuruluşu”, s.114.

Bu anlamda Amerikan sosyolojisi ile ilişkide 1950'lerden önce başlayan süreç sonrasında da devam etmiştir. Dönem gelişmeleri ve gösterdiği özelliklerden hareket ettiğimizde, Türk sosyolojisi üzerinde öne sürüldüğü gibi bir Amerikan sosyolojisi etkisinden söz etmek güç görünmektedir. 1950'lere girildiğinde Türk düşünce ikliminde bir Amerikan etkisi vardır.³⁹² Siyasi iklimde bir Amerikan etkisi vardır, ama Türk sosyolojisinde bu anlamda bir etkiden söz edebilmek güçtür. Yeni dönemle başlayan yeni bir ilişkidir. 1950'li yıllarla birlikte Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi yeniden biçim kazanmıştır.

1960'larla başlayan süreç önceki dönemden farklılıklar sergiler. 1960'lı yıllarla belli tartışmalar sosyoloji çerçevesi dışında, sosyoloji kürsülerinin dışında tartışılacaktır. Bir tartışma sürekliliği olsa da, artık tartışmalar sosyoloji bölümlerinin dışına çıkacaktır. Diğer bir ifadeyle, üniversitenin de dışına çıkacaktır.³⁹³ Kıta Avrupa'sı ve ülke içi öğrenimli sosyolojiyle uğraşan gençler kurama yönelik konu başlıklarıyla ilgileneceklerdir.³⁹⁴ Yayın faaliyeti, mevcut tartışmaları ve ana akımları yansıtmaması bakımından önemlidir. Bu anlamda ele aldığımız dönemin yayınları Amerikan sosyolojisinin mevcut ana tartışmalarını yansıtmaktan uzaktır. Bu yılların alana ilişkin yayınları, Amerikan sosyolojisinin 1950'lerdeki tartışmalardır. Dolayısıyla yayın faaliyetleri üzerinden Türk sosyolojisiyle Amerikan sosyolojisi arasında bir paralelliğin izini süremiyoruz.

1960'lı yılların belli sonucu olarak Türk üniversitesine ve Türk sosyolojisine yönelik ilk sonuç 147'ler hadisesidir. "...üniversitenin açık desteği ile yapılan 27 Mayıs darbesinin ilk hedef aldığı kitlelerden birini ise, öğretim üyeleri oluşturmuş ve aralarında bu ülkenin yetiştirdiği en yetkin bilim adamlarının da bulunduğu 147 öğretim üyesi ve yardımcısı kapı önüne konuvermiştir."³⁹⁵ Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin sona ermesi, Ülken'in tekrar İÜ'ye geri dönmeyişi dönemi belirleyen

³⁹² Küçük Amerika olacağız.

³⁹³ 1950 sonrası yazılan kitaplardan birisi **Dünya Sosyolojisi**'dir. Üniversite dışından bir isim tarafından yazılmıştır.

³⁹⁴ Münir Raşit Öymen, Sorokin'in **Çağdaş Sosyoloji Teorileri** kitabını çevirmiştir.

³⁹⁵ Coşkun San, "Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite'de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 48, Sayı 1, s.152-153, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/460/5240.pdf>, 17 Eylül 2010. (Bu çalışma, 22 Ekim 1992'de 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.)

hadiselerdendir. 1960'ların başında her ne kadar Ülken, Ankara'da ders veriyor olsa da o karmaşa öncesi ve sonrasında çalışmayı sürdürmüştür. Ülken'in İÜ'yle ilişkisi kesilmiş olsa da Ankara'da İlahiyat Fakültesi'nde çalışmalarının sürdürülmesine ses çıkarılmamıştır. Ülken, yayınlarıyla bu dönem de aktiftir. Bernsdorf'un yönetiminde hazırlanan sözlük çalışması *Internationales Soziologen Lexion*'un (Dünya Sosyologları Sözlüğü) (1959) hazırlanmasında görev almıştır³⁹⁶, ancak 1974'teki ölümü bunu gerçekleştirmesine imkân bırakmamıştır.³⁹⁷

Ülken, nerdeyse bir başına sosyolojiye ilişkin hemen her konuyla ilgilenmiş, yayın yapmıştır. Birçok yayını günümüzde de önemini korumaktadır. Buna karşılık Ülken'in uzaklaştırıldığı bölüm, 1960 sonrası gündeme giren yeni tartışmalarla etkinliğini sürdürme arayışındadır. Cahit Tanyol yeni dönemde Yön Bildirisi imzacıları arasındadır. Amerikan sosyolojisine o yıllarda niteliğini kazandıran saha çalışmalarını Fransızca metinlere referanslarla sürdüren Nurettin Şazi Kösemihal ise asistanları Oya Baydar ve Muzaffer Sencer aracılığıyla yeni dönem tartışmaları ile ilişki kurma arayışındadır. Aynı zamanda da Sencer, Fulbright bursuyla ABD'ye sosyoloji öğretimi ve araştırmasına gitmiştir.

İÜ İktisat Fakültesi'nde ise Amerikalı sosyologlar misafir öğretim üyesi olarak davet edilmektedir. Bunun yanı sıra ABD'ye öğrenim için gidenlerin döndüklerinde büyük ölçüde Ankara'da SBF (sosyoloji kürsüsü kapalıdır o dönem), ODTÜ, Atatürk ve Hacettepe gibi üniversitelerde istihdam imkânı buldukları bu dönemde sayıca artmalarıyla beraber sosyolojinin temalarında da değişikliğe yol açacak denli etkilidirler. Bunun en açık kanıtı, Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1966'da Ankara, İstanbul gibi yayıncılığın etkin olduğu kentlerde değil, ancak Konya'da basılabilmiş ve hiç yankısı da olmamıştır. Buna karşılık söz konusu dönemde Ereğli çalışmasından başlayarak Zeytinburnu, Ankara gecekondularına

³⁹⁶ Baykan Sezer, "Hilmi Ziya Ülken", **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Anma Toplantısı 30 Kasım 2001, Ankara, Ed. Nevin Güngör Ergan, Ankara, Sosyoloji Derneği, 2002, s.69.

³⁹⁷ Cavit Orhan Tütengil, "Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in Ölümü", **Sosyoloji Konferansları**, 1974 Ders Yılı, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No: 62, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1974, s.155.

kadar birçok metin yayınlanmıştır.³⁹⁸ Bu yayınlar, değişmeye başlayan bilim anlayışının yaygınlığını göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Bunların sistematik hale getirilmesi, çevirilerle desteklenmesi, yapılacak saha çalışmalarına fon bulunması benzeri arayışlar söz konusu çevrelerin mensubu oldukları bilim anlayışını kurumsallaştırmaları girişimlerine de eşik olmuştur. İçerden ve dışardan istenilen ve desteklenen bu çaba, TSBD'nin kuruluşunu sağlamıştır. Derneğin kuruluşu DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün öğretim üyelerinin tasfiyesi sonrasında başlayan ve yıllar içinde ilmik ilmik kurulan yeni tür ilişkinin de finalini oluşturmuştur. Bir yönüyle savaş sonrası kurulan ilişkinin doruğu yaşandığı gibi, diğer yandan da bu yeni süreç yeni tartışmaları da beraberinde getirecektir.

³⁹⁸ Mübeccel Kıray, **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, DPT Yayınları, 1964; W.M. Hart, **Zeytinburnu: Gecekondu Bölgesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1969; İbrahim Yasa, **Ankarada Gecekondu Aileleri**, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 46, 1966.

III. BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİSİNİN AMERİKAN SOSYOLOJİSİYLE İLİŞKİSİNDE ÜÇÜNCÜ DÖNEM

A. Sosyoloji Temelinde İlişkilerimizin Zirvedeki Sonucu: Türk Sosyal Bilimler Derneği

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde sürecin başlangıcı olarak savaş sonrası dönemde iki ülkenin sosyoloji çalışmalarının kesiştiği belli ana noktaları, bu kesişimde yer alan akademisyenleri ve bu ilişkide kesişmeye bağlı olarak öne çıkan temaları önceki bölümde tartıştık. Disiplinin özelliği olarak ilişkiler, etkilenmeler ve süreçler belli kronolojik eşiklere çok da oturmamaktadır. Söz gelişi Türkiye'nin yeni yönelimine eşik olarak San Francisco Konferansı'nı almak mümkün olduğu gibi, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği tarihi de eşik olarak almak mümkündür. Ancak bu da yanıltıcı olacaktır. Çünkü daha savaş içinde Kahire Görüşmeleri'nde Türkiye'nin savaşa ilişkin tavrı ABD'den destek görmüştür.¹ Bu bakımdan bu yeni süreci Kahire Görüşmeleri'ne kadar götürmek ya da 1950'de Fuat Köprülü'nün açıklamasıyla da başlatmak mümkündür. Ancak bunların çok önemi de yoktur. San Francisco Konferansı'nın önemi Türkiye'nin yeni tutumunu ve yeni sürece nasıl dahil olacağını açıklamış olmasıdır. O nedenle onu tercih ettik.

Bu süreçle birlikte başlayan yeni dönem ve ilişkilerin ülkemizdeki sosyolojiye ilk yansımaları eski çerçeve içinde çok da sorun olmayacak, ancak yeni devletin başkentinde beklentilerle kurulan sosyoloji bölümünün tasfiyesiyle karşılaşacağız. Temel olarak ABD ile imparatorluk döneminde kurulan ve çok da değişmeden süren sosyoloji düzeyindeki ilişki ve etkileşimlerin de kırılma ve yeniden biçimlenme

¹ Ayşen Şatıroğlu, "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, İstanbul, 2006, s.27.

eşğini bu olay oluşturmaktadır. Sonradan kurulan bu yeni tür ilişkiye uygun olarak sosyolojinin de form kazanması oldukça uzun yıllar alacaktır. Sonuçta da ABD’deki gerek eğilimlere gerek bilim anlayışına uygun bir sosyal bilim örgütlenmesi bu sürecin doruğunu oluşturacaktır. Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD), 20 yıllık bir süreç sonrasında ülkenin sosyoloji gündemini değiştirecek şekilde etkinliklere başlayacaktır. Söz konusu 20 yıl adeta adım adım bu finale yani TSBD’nin kuruluşuna hazırlık süreci gibidir.

1. Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin Kuruluşu

Yeni bir örgütlenme olarak TSBD, aynı zamanda mevcut bilim tasnifinin dışına çıkılarak yeni bir bilim tasnifinin yapılmış olmasının da bir ifadesidir. TSBD’nin sosyologdan, şehir planlamacısına üye yelpazesi oldukça geniştir. Buna ilaveten, TSBD’ye üye isimlerin ağırlıklı olarak Ankara’daki üniversitelerden isimler olduğunu da belirtmeliyiz. TSBD, sosyoloji, antropoloji, sosyal psikoloji gibi alanları kapsayan bir şemsiye işlevi görmektedir. Derneğin kuruluş amaçlarında da bu açıkça belirtilir. Nilgün Çelebi, derneğin ABD’den gelen fonlarla yürütülmüş araştırmalarının halen model olarak alındığını ve dahası bu çalışmaların politik merkezli yaklaşımı sosyolojiden tümüyle dışlamamış olsalar da saha araştırmalarını küçümseyen anlayışı oldukça zayıflatmış olduğunu ifade eder.²

Faaliyetlerini bugün de sürdürmekte olan TSBD’nin kuruluş öyküsü, yukarıda belirttiğimiz Amerikan sosyolojisiyle ilişkiye dair oldukça ilgi çekici bir örnektir. Kuruluşunda ABD’den destek görmüştür. Mübeccel Kıray, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım* isimli biyografik çalışmada derneğin kuruluş öyküsünü anlatmıştır: 1960’ların sonuna doğru Abant’ta düzenlenen yerli yabancı sosyal bilimcilerin katıldığı bir toplantının akşamında F. Shorter, Kıray’ı bir önerisi olduğunu söyleyerek aralarında Ruşen Keleş, Şerif Mardin, Herbert Hyman gibi Amerikalıların da bulunduğu küçük bir gruptan oluşan toplantıya davet eder. Bu toplantıda,

² Nilgün Çelebi, “Sociology Associations in Turkey: Continuity Behind Discontinuity”, **International Sociology**, Vol 17, No.2, June 2002, p.261.

“...Amerikan akademisyenlerinin tesiri ve telkini ile bir Sosyal İlimler Derneği kuralım dendi... Amerikan sosyal bilimler camiasının bir bölümü para yatırmaya hazır, yalnız araştırmaları kabul eden, denetleyen bir yer olsun isteniyordu: Bir tür ‘clearing hause’. Bu sosyal bilimleri de geliştiresin. Başına da Kıray geçsin. ‘Böyle işler yapmam ben’ dedim... Sonunda Şerif Bey kabul etti, herhalde rapor vermek şartı da kaldırıldı.”³

Nihayetinde TSBD, Sosyal Bilimler Derneği adıyla 1967’de Ankara’da Şerif Mardin, Ergun Özbudun, Deniz Baykal ve Faruk Loğoğlu tarafından kurulmuştur.⁴ Tüzüğünde derneğin amacının “...Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesine hizmet etmek, bu yolda çalışmalar yapmak ya da yapılan çalışmaları desteklemek, sosyal bilimler alanında ampirik araştırmaların çoğalmasını özendirmek, araştırma ve yayın yolu ile Türkiye’nin düşünce hayatına katkıda bulunmak...” olduğu ifade edilmektedir.⁵ Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişimine çok büyük katkılar sağladığı düşünülen TSBD’yle ilişkili olarak erken zamanlarında en çok anılan isimler Mübeccel Kıray, Bozkurt Güvenç ve Şerif Mardin’dir. Bu isimlerin ikisinin antropoloji doktoralı olduklarını hatırlatalım. Derneğin kurulduğu dönemdeki başkanı Şerif Mardin’dir.

Mardin, TSBD’nin 1967-1970 yılları arasında başkanlığını yürütmesinin yanı sıra Türk sosyolojisine yönelik dönemlendirmelerde öne çıkarılan isimlerden biridir. Hatta Mardin, modern Türkiye’nin en ciddi sosyologlarından biri, eserlerinin baştan sona sosyolojinin bilimselliğine sadık kaldığı, “...açıkladıkları kadar ‘açıkladıklarını’ ispatlayış tarzınca’ da sosyolog olmayı başarmış büyük bir Hoca...” olarak görülür.⁶ Şerif Mardin’in *Din ve İdeoloji*⁷ kitabı TSBD’nin başkanlığını yaptığı bu yıllarda yayınlanmıştır. Ağırlıklı olarak yabancı dilde yayınlanmış çalışmalardan yararlanılarak kaleme alınmış bir çalışmadır. Bu kitap yayınlandığı dönemde,

³ Mübeccel B. Kıray, **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım**, Mübeccel B. Kıray’la Söyleşi, Ed. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş ve Mehmet Türkay, 2002, İstanbul, Bağlam Yayınları, s.151-152.

⁴ Galip Yalman, “Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin düzenlediği Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Konuşması”, 28 Kasım 2007, (Çevrimiçi) http://www.tsbd.org.tr/galip_yalman.pdf, 15 Eylül 2010.

⁵ Türk Sosyal Bilimler Derneği, “Amaç”, (Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/tsbdtarihi.htm>, 11 Aralık 2008.

⁶ Ahmet Öncü-Orhan Tekelioğlu, “Şerif Mardin’e Armağan’a Giriş”, **Şerif Mardin’e Armağan**, Der. Ahmet Öncü, Orhan Tekelioğlu, İletişim, 2005, s.11.

⁷ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No 275, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.

ardından gelen yıllara kıyasla pek bir yankı yapmamıştır. Bir anlamda kitapları sonradan yeniden keşfedilmiştir.

Mardin'in öğrenim hayatının neredeyse tamamı öğretim dili yabancı dil olan okullarda geçmiştir. Bu deneyiminin de katkısıyla olsa gerek, çalışmalarını da öncelikle İngilizce kaleme almıştır. Mardin'in akademik yaşamöyküsüne baktığımızda tam olarak hiçbir zaman Türkiye'ye "kesin dönüş" yapmadığını, ABD ve üniversiteleriyle bağını koparmadığını gözlemleyebiliriz. Mardin, Foucault'un resmi unvanını hatırlatırcasına kendisini en son düşünce tarihçisi olarak tanıtmıştır.⁸ Ülkemizde siyaset bilimci, antropolog, tarihçi ve çağdaş Türk sosyolojinin en önde gelen ismi⁹ olarak takdim edilen Mardin'in bu disiplinlerden hangisine gerçek anlamda dahil olduğu kadar, ABD'de özellikle İslam araştırmaları merkezlerinde yer bulabilmesi de konumuz açısından özellikle ilgi çekicidir. 1989-1999 arasında Washington Amerikan Üniversitesi İslam Araştırmaları Merkezi Başkanlığı görevinde bulunduğu dönemle ilgili bir anısı dikkate değerdir:

"...ne zaman Türkiye hakkında bir ders açsam, bu kürsünün bulunduğu American University'de, iki kişi kayıt yaptırıyordu ve iki kişi ile de ders yapılmıyordu. Ders yapılabilmesi için en az altı kişi olması lazımdı. Ben de vazgeçtim. On sene Türkiye hakkında hiçbir şey yapmadım. Burada bulunduğum sürede, devamlı olarak, İslâm'ın modernleşmesi falan gibi dersler verdim."¹⁰

ABD'de İslam Araştırmaları Merkezi'nde çalışmış olan Mardin'in çalışmalarının mihverinde yer alan konu, yenileşme tarihidir. Mardin, Türk modernleşmesi üzerine çalışmıştır. Onun "...Ziya Gökalp ile başlayan sosyoloji geleneğimizde son halkayı oluşturmakta..."¹¹ olduğu ileri sürülmüştür. Söz konusu değerlendirme birçok

⁸ Şerif Mardin 27 Kasım 2007'de MSÜ Güzel Sanatlar Fakültesi oditoryumunda yaptığı konuşmada, "İlk önce beni davet ettiğiniz için, beni sosyolog sandığınız için size teşekkür etmek isterim. Ben sosyolog değilim, ama bu sıralar alanlar o kadar birbirine karışıyor ki bir sosyologu siyaset bilimcisinden ayırmak kolay değil" sözleriyle kendisiyle ilgili öne sürülen bu yargıyı destekler bir ifade kullanmıştır. Bkz: Şerif Mardin, "Günümüzde Batı'nın Orta Zamanları ve Siyasi Fikirler Tarihi", **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı**, Ed. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2010, s.121.

⁹ Bkz: **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008.

¹⁰ Coşkun Çakır, Ahmet Okumuş, Alim Arlı, "Şerif Mardin ile "Türk Siyaset Düşüncesi" Üzerine", Söyleşi, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008, s.245. (Daha önce **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**'sinde yayınlanmıştır, Cilt II., Sayı 1, 2004, s.399-422.)

¹¹ Taşkın Takış, "Türkiye'de Şerif Mardin Olayı", **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008, s.16.

bakımdan tartışmalıdır. Mardin eğitimiyle, akademik geçmişiyle modern Türkiye'nin model insanı olarak görülmüştür. Hemen tüm yayınlarının önce İngilizce basılıyor oluşu, bu yargımızdaki çıkış noktamızdır.

Mardin'den sonra da alanın öne çıkmış isimleri TSBD'ye başkanlık yapmışlardır. Şimdiki başkanı Galip Yalman olan TSBD'ye Oğuz Arı, Bozkurt Güvenç, Süleyman Çetin Özoğlu, Nermin Abadan Unat, Türköz Erder, Ergun Türkcan da art arda başkanlık yapmışlardır.

TSBD başkanlarından Bozkurt Güvenç, bu görevini, 1972-1974 ve 1975-1977 arasında sürdürmüştür. Bozkurt Güvenç, mimarlık öğrenimi görmüştür. Devlet bursuyla 1945'te gittiği ABD'de yükseköğrenimini Georgia ve MIT'de tamamlamıştır. 1962-1963 döneminde USAID (The United States Agency for International Development) bursuyla Columbia Üniversitesi Eğitim ve İnsanbilim programlarında ihtisas yapmıştır. Türkiye'ye dönüşünde Hacettepe Üniversitesi'nin kuruluşunda görev almıştır. Temel Bilimler Yüksek Okulu'nun, Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün ve Sosyal Antropoloji Bölümü'nün kurucusu olarak tanıtılır.¹² Bu anlamda derneğin kuruluş amacında belirtilen ilkelere de karşılık gelen bir entelektüel çizgiye sahiptir. Güvenç'in *İnsan ve Kültür* kitabı derneğin sosyal bilimler ders kitapları dizisinden çıkmıştır.¹³ Onun da Mardin gibi İngilizce yayınlanan çalışmaları vardır. Bu, dönemin bilim anlayışını da sergilemesi bakımından bir örnektir.

TSBD'nin bir diğer başkanı ise Nermin Abadan-Unat'tır. Abadan-Unat'ın 1977-1984 arasındaki başkanlık döneminde "Türk" sıfatının 1978'de derneğin adının başına getirilmesiyle dernek bugünkü adını almıştır. Yine onun başkanlık yaptığı dönemde 1978'de TSBD, Uluslararası Sosyoloji Derneği (International Sociological Association)'ne üye olmuştur.¹⁴ Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği'nin, TSBD'nin,

¹²Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, "Prof. Dr. Bozkurt Güvenç", (Çevrimiçi) http://www.icanas38.org.tr/icanas_tr/ozgecmisler/ulusal_duzenleme_kurulu/bozkurt_guven.pdf, 12 Aralık 2010.

¹³ Ankara, 1972.

¹⁴ Yalman, "Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin düzenlediği Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Konuşması".

Amerikan Sosyoloji Derneği'nin üyesi ve Türk Amerikan Kadınlar Kültür Derneği'nin kurucu üyesi Abadan-Unat, Fulbright bursiyerlerindendir. Hukuk Fakültesi'nden mezuniyetinin ardından 1952'de ABD'de Minnesota Üniversitesi'nde iki dönem doktora derslerine devam etmiştir. 1960'da yine ABD'ye gitmiş ve Harvard Üniversitesi Milletlerarası Yaz Seminerleri'ne katılmıştır.¹⁵ Abadan-Unat'ın 1963'de *Social Change and Turkish Women* isimli çalışması yayınlanmıştır.¹⁶ Konuya ilgisi bu çalışmayla sınırlı değildir.¹⁷ 1949-1950 arasında Türk Amerikan Kadınları Kültür ve Dostluk Derneği'nin başkanlığını da yapmıştır.¹⁸ Unat'ın 1978-1980 arasında davet üzerine senatörlük de yapmıştır.¹⁹

1986-1996 arasında ise TSBD'nin Başkanlığı Ergun Türkcan tarafından yürütülmüştür. Onun başkanlık yaptığı dönemde 1987'de Genç Sosyal Bilimciler Yarışmaları'nın ilki düzenlenmiştir. 1989-1995 arasında da üç yıllık periodlarla Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri düzenlenmiştir.²⁰ Ergun Türkcan'ın 1986-1996 yılları arasında başkanlığını yaptığı TSBD'nin profiline ilişkin şöyle bir değerlendirme yapılır:

“...Ergun Türkcan hocamızın başkanlık dönemine denk geldiği söylenebilecek üçüncü on yıllık dönemin, TSBD'nin gelişimi açısından önemli bir aşamaya tekabül ettiğine kuşku yoktur. Yine bir dizi ilkin gerçekleştiği bir dönem olmasının yanı sıra, 12 Eylül darbesinden olumsuz etkilenen sosyal bilimler topluluğu açısından, bu dönemde TSBD'nin akademik faaliyet ve araştırmaların üniversite dışında da sürdürülmesine olanak sağlayan bir çatı görevi gördüğünü vurgulamak gerekir...1992 yılında ise TSBD, Bakanlar Kurulu kararı ile ‘kamu yararına çalışan dernek’ niteliğini kazanmıştır. Bu statünün kazanılmasında gösterdiği çabadan dolayı dönemin yönetim

¹⁵ Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mülkiye Târîhi'nin Devamı**, II. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969, s.1213-1214.

¹⁶ Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayını.

¹⁷ “Turkey”, R. Patai (Edt), **Woman in the World**, The Free Press, New York, 1967, pp.82-105; “Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 1968, pp.145-158; “Kadının Statüsü ve Aile Planlaması”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, 1972, pp.1047-1053; (Der.), **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1979. Bu çalışmanın 1980'de İngilizce çevirisi yayınlanmıştır: *Women in Turkish Society*, E.J. Brill, Leiden.

¹⁸ Yıldız Ecevit, “Kadın Çalışmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.yildizecevit.com/trk/index2.php?Id=49>, 30 Nisan 2010.

¹⁹ Mehmet Yüksel, “Nermin Abadan Unat”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I-II**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.54.

²⁰ Yalman, “Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Konuşması”.

kurulu başkanı Ergun Türkcan ile birlikte Rona Aybay'ın katkılarını zikretmek ve şükranla anmak gerekir.”²¹

Bu değerlendirmenin dışında Kıray'ın derneğin kuruluşuna dair otobiyografisinde aktardığı bazı aydınlatıcı detaylar daha vardır: Kıray'a göre TSBD, sosyolojinin ülkemizdeki serüveninde önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü öncelik, saha araştırmalarıyla data toplanmasında ve bilimsel bilgiye ulaşılmasındadır. Zaten bu derneğin çatısı altında yapılan çalışmaların saha araştırmalarına dayalı olarak yapılacağı derneğin kuruluş amaçları arasında belirtilmiştir. Derneğin kurulduğu dönem, Kıray'ın dönemlendirmesine göre Türk sosyolojisi spekülatif toplum felsefesi olmanın yarattığı kısırlığı aşp, bilimsel diğer bir ifadeyle ampirik, araştırmacı bir aşamaya geçmiştir. Ampirik çalışmalar bilimsel olanı temsil ettiğinden, ona sosyolojinin ülkemizde ilk öğretilmeye başlandığı kurumların,

“...‘üniversite’ adı ile anılması çok şey ifade etmiyordu. Hem bilim, hem öğretim skolastikti. Temelde ‘öğrenmek’ skolastisizme uygun olarak kabul edilmiş bilgiyi aynen aktarmak demektir...Öğretim sadece belli bilgilerin aktarılmasına yönelince, metodoloji ve araştırma teknikleri ile ilgili ders ve çabalar füzuli bilgi, yük sayılmakta, istatistik gibi dersler ise en az sevilen konular haline gelmektedir.”²²

Kıray, 1968 öncesi yapılan çalışmaların büyük oranının derleme olduğunu ve kontrollü gözlem ve analize dayanan çalışmaların sayısının ise hayli düşük olduğunu şöyle ifade eder:

“Derleme türü çalışmalar... hem önemli bir kaynak ve enerji israfına neden olmakta, hem de sahaya gitmek isteyen genç araştırmacılara yanlış değerler benimsetmektedir... 1960’ların ilk yıllarında başlayan bu eğilim, 1960’ların sonlarında hızlanmış, üyelerini modern araştırmacılardan seçen, Türk Sosyal Bilimler Derneği gibi dernekler kurulmuş, bu derneklerce araştırmalar yaptırılmış, konunun geliştiği son aşamayı göstermesine özenilen ders kitapları yazdırılmış, ulusal ve uluslararası konferanslar ve seminerler düzenlenmiştir. Bunların sonucu olarak genç öğretim üyelerinin verimliliği bekleneni aşmış, Türkiye’deki sosyolojik araştırmalar ülke dışında tanınmaya başlamış ve ülkede sosyoloji birikimi epey yükselmiştir... Türkiye’de elbet her şey bir gecede değişmedi; gene de, 1960’lar aşamasında sosyoloji açısından çok önemli bir köşenin dönüldüğü söylenebilir...”²³

²¹ A.y.

²² Mübeccel B. Kıray, “Toplum, Bilgi ve Türkiye”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Ed. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1986, s.189-190.

²³ A.e., s.190-192.

TSBD'nin kuruluş dönemini tarif eden bu değerlendirmesinde Kıray, sosyolojik bilgiyi sahadan toplanan veriye indirgemektedir. Kıray, bu tür nitelikler atfettiği TSBD'nin başkanlığını yapmayı reddetmiş olsa da etkinliği derneğin kuruluş aşamasıyla sınırlı kalmamış, derneğin sahaya dönük yürütülen ilk çalışmasında yer almıştır.

Türk sosyoloji tarihinde özel önem atfedilen Kıray, 1923 doğumludur. DTCF'den mezuniyetinin hemen ardından 1944'te doktora programına başlamıştır. Boran'ın danışmanlığında yazdığı "Ankara'da Tüketim Normları" başlıklı doktora tezini 1945 yaz sonunda tamamlar. Yine aynı dönemde ikinci doktorasını yapmak üzere 1946'da ABD'ye hareket eder. Ona göre,

"Tabi, sosyal bilimler okuyacaksanız, oraya gideceksiniz. Ne doğru dürüst Almanya'da sosyal bilim var, ne Fransa'da. Fransa'da sosyoloji bir felsefe meselesidir."²⁴

Bu değerlendirmenin Fransa'nın anılması dışında Sabahattin Bey'in değerlendirmelerini hatırlattığını, daha öteye neredeyse birebir olduğunu belirtelim.²⁵

Kıray, doktorasını ABD'de Northwestern Üniversitesi'nde, Muzaffer Şerif ve Behice Boran'ın referanslarıyla Antropoloji Bölümü'nde Afrika sanatı üzerine uzmanlaşmış bir bölümde yapmıştır. Buradaki öğrenimi boyunca kendisi için yeni bilgiler olarak gördüğü Afrika, Latin Amerika kültürleri, Amerika yerlilerinin dilleri, sanatları ve siyasi yapıları gibi konular hakkında dersler almıştır. ABD'de sosyal bilim eğitiminin DTCF'dekinden farklı olmadığını, farklı bulduklarının kaynak ve kütüphane olduğunu belirtir. Kıray, ABD'deki doktora sınavının da kendisini çok zorlamadığını

²⁴ Kıray, **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım**, s.97.

²⁵ Ülkemizde sosyolojinin geldiği dönemde bir bilim anlayışı tartışması vardır. Bu tartışma, ülkemizde sosyolojinin iki ana eğilim kazanmasının da eşğini oluşturur. Bu ayrım, içtimaiyat, ilm-i içtima ayrımıdır. Bu ayrım üzerinde Mehmet Sabahattin Bey'in "Mücerredât ve tahayyülâtla meşbû" bir felsefe-i içtimâ'î teşkil eden sosyoloji yahud *ilm-i içtimâ'î* ile hikmet ve kîmyâ kadar müsbet bir fenn hâlini alan *ilm-i içtimâ'* (science sociale) ın karıştırılması bu ikincisinin bizde hiç de tanınmamış olduğunu vâzihân gösteriyor" sözleri tartışmanın yeni olmadığının örneğidir. Bkz: Prens Sabahaddin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzâh'lar**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1999, s.11.

söyler.²⁶ Çünkü zaten ona göre, Ankara'daki lisans öğreniminde okutulan sosyoloji, evrimsel bir çerçevede olduğundan klasik bir sosyoloji değildir.

Yine orada bulunduğu dönemde antropolog Leslie Whyte'tan ders almış olmasını önemser. Kıray'ın uğraşısının ne kadarının sosyoloji ne kadarının antropoloji olduğu sorusunu sormak akla gelse de kapısında sosyoloji ve sosyal antropoloji yazan bir bölümde öğrenim görmüş olması, mevcut durumu anlaşılır kılar. En azından ilgi alanlarına ve yayınlarına bakıldığında Kıray'ın yaptığına ya da eserlerinden çıkarılanın ne kadarının sosyoloji ne kadarının antropoloji olduğu, kendisine sosyolojinin başlatıcısı payesi veren kişilerce cevaplanması gereken bir sorudur. Sonuçta, ona göre ABD'deki bu antropoloji deneyimi sosyoloji anlayışına mukayeseli olmak meselesini katmıştır:

“Ben işin aslında antropoloji sosyoloji karışığı bir şey yaptım, neyse o ?! İşte sosyal bilim diyoruz gidiyor. Sosyolojiden sonra gittim doğru dürüst antropoloji doktorası yaptım.”²⁷

Köksal Alver'e göre Kıray, ikinci doktorasını Antropoloji Bölümü'nde yapmış olması dolayısıyla,

“...Amerikan sosyolojisinin bakış ve anlayışından etkilenecek Türk sosyolojisinde yer etme imkanı bulan uygulamalı sosyolojinin kurumsallaşmasını başlatan kadrodan doğrudan etkilenen ve aynı anlayışın sürekli hale gelmesi, sonraki kuşağa aktarılmasında büyük çaba göstermiş bir sosyologdur...

Ereğli araştırması, DTCF'de 1940'lı yıllarda başlatılan uygulamalı sosyoloji çizginin 1960'lardaki tipik bir örneğidir.”²⁸

Kıray, Dil Tarih'teki öğrenimini şöyle özetler: “... doğru düşünmek, geniş çaplı düşünmek, bütüncül düşünmek, etkileşim sistemleri içinde düşünmek, evet bunu öğrettiler bize, hiç şüphe yok.”²⁹ Kıray'ın DTCF'ye ilişkin olarak kendisine yöneltilen “o zaman, şunu demek mümkün mü, bugün Türkiye'de yapılan

²⁶ Kıray, **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım**, s.98-110.

²⁷ Bilge Yağmurlu, Elif. S. Durgel, “Mübeccel B. Kıray'ın Gözünden Muzaffer Şerif”, **Muzaffer Şerif'e Armağan**, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.63.

²⁸ Köksal Alver, “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)”, s.219 (Çevrimiçi)http://uvf.ulakbim.gov.tr/uvf/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS&ano=46141_0e90ff8a0288e057dead50e8db33491b, 15 Temmuz 2010.

²⁹ Kıray, **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım**, s.68-69.

sosyolojinin aslında kaynağı Dil Tarih'teki grup mu?" sorusuna verdiği yanıt ilgi çekici: "Yüzde yüz."³⁰ Ona göre,

"Hilmi Ziya tamamen felsefe. Hilmi Ziya'nın böyle sahaya çıkma, veri toplama, teorileri irdeleme, anlatma diye bir meselesi yok. Onun bütün meselesi estetik, biraz İslam ve daha çok yarı felsefe aktarmaları. Yanında, Nurettin Şazi Kösemihal var, o da aynı yerde duruyor."^{31 32}

Kıray da Türk sosyolojisine ilişkin değerlendirmelerinde saha çalışmalarında Mehmet Ali Şevki ve Gökalp'in katkılarını dönüp bakmaz. Öğrencilerinin kendisine sosyolojide "başlatıcı", "ilk" vs. yakıştırmaları yaptığı Kıray da eleştirileriyle bir anlamda Türk sosyolojisinde kendisine bir yer açmaya çalışır. Kurtuluş Kayalı'nın Kıray'la ilgili değerlendirmesi bu anlamda ilgi çekicidir. Kayalı'ya göre Kıray:

"Türkiye'de sosyoloji 1940'larda başladı, ben de bunu geliştirdim anlayışını sıklıkla ifade ediyor. Daha doğrusu benimle başladı demeye getiriyor. Türkiye'de sosyoloji felsefenin etkisinden kurtulunca gelişme mecrasına girdi şeklinde düşünüyor. Türkiye'de sosyolojinin başlamasının Hilmi Ziya'nın etkisinden kurtulmakla oluştuğunu söylüyor. Hilmi Ziya Ülken'in sosyolog olmadığını anlatmaya çalışıyor."³³

Kıray gibi TSBD faaliyetlerine katılan, çalışmaları dernek yayınları arasında olan bir diğer isim Emre Kongar'dır. Doktora tezi olan *İzmir'de Kentsel Aile*, 1972'de TSBD yayınları arasında çıkmıştır. TSBD yayınları arasında aynı yıl çıkan bir diğer çalışması, *Sosyal Çalışmaya Giriş*'tir. Kongar, 1963'de AÜSBF Maliye ve İktisat Bölümü'nden mezuniyetinin ardından 1964'te BM bursu ile Sosyal Bilimler eğitimi için ABD'ye Michigan Üniversitesi, Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'na gitmiş ve 1966'da masterini tamamlayarak Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'ye dönüşte farklı yıllarda farklı bölümlerine atandığı Hacettepe Üniversitesi'nde göreve başlamıştır.³⁴ Bunlar arasında sosyoloji bölümü bulunmaz. Kongar, 1968'de Hacettepe Üniversitesi bünyesinde Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu kurmuştur. Ancak

³⁰ A.e., s.98.

³¹ A.e., s.128.

³² En azından Hilmi Ziya Ülken'in **Sosyoloji Dergisi**'ndeki onlarca yazısı bu söylenenleri tekzip eder niteliktedir.

³³ Kurtuluş Kayalı, "Tartışmalar ve Katkılar", **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Anma Toplantısı 30 Kasım 2001, Ankara, Yay. Haz. Nevin Güngör Ergan, Ankara, Sosyoloji Derneği, 2002, s.94.

³⁴ 1966-1968, Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde uzman; 1968, Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nda müdür; 1974, Hacettepe Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim görevlisi; 1976-1978, Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü, Bölüm Başkanı; 1976-1979, Hacettepe Üniversitesi adına Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Turizm Planlaması Genel Müdürlüğü'nde danışmanlık.

Kongar, neredeyse tüm çalışmalarını sosyoloji çalışmaları içinde yer alacak şekilde yapmaya özen gösterdiği gibi kendisini de sosyolog olarak tanımlamıştır. Sosyologluk niteliği üzerine çeşitli değerlendirmeler vardır.³⁵ Günümüzde de kendisini sosyolog olarak tanımlamaya devam etmektedir. Ayrıca yeni uğraş alanları nedeniyle sıradan insanın sosyolog denince aklına gelen insan olmaktadır. Diğer taraftan, Kongar'ın sosyolog olmadığı gerekçesiyle Sosyoloji Derneği'ne üyelik başvurusunun geri çevrildiğini belirtelim.

Kongar'ın üye olma talebinin reddedildiği Sosyoloji Derneği de Ankara'da 1990'da kurulmuştur. 11 sosyologun öncülüğünde kurulduğu belirtilen Sosyoloji Derneği'nin amacının, "Türkiye'de sosyolojinin anlaşılmasına, gelişmesine ve de yaygınlaşmasına katkı yapmak, bu alanda bilimsel etkinliklerde ve yayında bulunmak, toplumbilimciler arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak" olduğu belirtilir.³⁶ Düzenlediği ulusal kongrelerin yanı sıra 1998'den beri *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/ Journal of Sociological Research* isimli bir dergi de yayınlamaktadır. TSBD gibi Ulusal ve uluslararası kurum ve vakıfların desteğiyle çeşitli çalışmalar yapmıştır. Dernek Başkanı Birsen Gökçe, Sosyoloji Derneği'nin TÜBİTAK, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP), Avrupa Birliği, UNICEF, NATO ve Dünya Bankası'ndan aldığı desteklerle projeler gerçekleştirdiğini belirtir. Derneğin düzenlediği kongrelerle ilgili olarak da, "... kıdemli hocaların genç kuşaklarla buluştuğu, ülkenin çeşitli köşelerinden ve de yakın disiplinlerden gelen meslektaşların görüş, düşünce ve birikimlerini paylaştığı bir platform hatta bir ekol haline gelmiştir" değerlendirmesini yapar.³⁷ Bu yönüyle TSBD'nin amaçlarıyla ortaklık taşısa da Sosyoloji Derneği,

³⁵ Kurtuluş Kayalı, "Emre Kongar ya da Siyasal Konjonktürün Düşüncelerini Şekillendirildiği Tipik Bir aydın Portresi", **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.75-88.

³⁶Sosyoloji Derneği, "Dernek Hakkında", 26 Haziran 2009, (Çevrimiçi) www.sosyolojidernegi.org.tr/dernek-hakkinda, 4 Ocak 2011.

³⁷Sosyoloji Derneği, "Dernek Başkanı Birsen Gökçe'nin 20. Yıl Etkinlikleri Açılış Konuşması", (Çevrimiçi) www.sosyolojidernegi.org.tr/2011/02/dernek-baskani-prof-dr-birsen-gokcenin-20-yil-etkinlikleri-acilis-konusmasi/, 28 Şubat 2011.

Türk sosyolojisinin arkada kaldığı düşünölen isimlerini de gündemine taşır. Bu çerçevede derneğin düzenlediğı toplantılar vardır.³⁸

Her ne kadar Sosyoloji Derneğı, Kongar'ın üyelik talebini geri çevirmiş olsa da Kongar Türk sosyolojisine ilişkin değerdendirmeler yapan, kitaplar yazan bir isimdir aynı zamanda. Kongar'ın Türk sosyolojisine dair değerdendirmeleri Kıray'ınkine benzer bir bakış açısının ürünüdür. 1960'lı yılları yeni bir dönem kabul eder. Ona göre 1960'lı yıllarla birlikte saha çalışmalarına yönelme olmuştur. Kongar'ın yaygınlaşan tasnifi Türk tarihindeki belli dönüm noktaları temelindedir.³⁹ Bununla birlikte, Kongar'ın tasnif yapma girişimleri Türk sosyolojisinin gelişimini anlamamıza ne ölçüde izin verir, tartışılır. Türkiye'de sosyoloji birikimi ampirik araştırmalar temelinde değerdendirilecekse TSBD'den çok önce de başka örgütlenmeler ve kişilerce bu türden araştırmalar yapılmış olduğı hatırdı tutulmalıdır.

Kongar, 1983'de üniversiteden istifasından önce *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Toplumsal Değışme Kuramları ve Türkiye Gerçeğı*⁴⁰ başlıklı kitaplarını yayınlamıştır. ABD'de yayımlanan *American Journal of Political and Military Sociology* adlı dergi ile *International Journal of Sociology of Family* adlı dergilerin yazı kurullarında görev yaptığı kendisi tarafından belirtilmekle⁴¹ beraber, yayınları arasında bu ilişkisini sürdürdüğüne dair bir izle karşılaşmıyoruz. 1987'de Kamuoyu Araştırma Anonim Şirketi (KAMAR)'ni kurmuş ve 1991'e kadar burada aktif olarak yer almıştır. Piyasa araştırmaları yapmıştır.⁴² 1983'de istifa ederek ayrıldığı üniversiteye geri dönüşü 1996'dadır. Ancak Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör olarak görev yapması bir yıl sürmüştür. Sonrasında Yıldız

³⁸ Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğılu ve Hilmi Ziya Ülken'i Anma Toplantısı, Ankara, 30 Kasım 2001; **20. Ölüm Yılında Cavit Orhan Tütengil**, Ed. M. Aytöl Kasapoğılu, Ankara, Sosyoloji Derneğı Yayınları, 1999.

³⁹ Recep Ertürk, "50'li Yıllar Türkiye'sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.175-176.

⁴⁰ Ankara, Bilgi Yayınevi, 1979.

⁴¹ Emre Kongar'ın Resmi İnternet Sitesi, "Emre Kongar'ın Kısa Yaşam Öyküsü", Mart 2004, (Çevrimiçi) <http://www.kongar.org/CVtrk.php>, 28 Nisan 2010.

⁴² **İstanbul Halkının Günlük Yaşam Biçimi ve Tüketim Davranışları**, (Prof.Taner BERKSOY ile birlikte), İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1990; **İstanbul Tüketicisinin Perakende Alışveriş Alışkanlıkları**, (Prof.Taner BERKSOY ile birlikte), İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1991.

Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde ve İÜ SBF'de 2000'de emekli olana kadar ders vermiştir.

Kongar'la aynı kuşaktan olup, TSBD çatısı altında çalışması yayınlanmış bir diğer isim Bahattin Akşit'tir. "...Mübeccel Kıray'la birlikte temayüz etmiş olan ve spekülatif, toplum felsefesinin ötesine geçerek daha ampirik ve uygulamalı bir alana yönelmiş bir sosyoloji olarak ODTÜ sosyoloji geleneği diye bir şey varsa bunun en iyi temsilcilerinden biri..."⁴³ olarak takdim edilen Akşit, 1968'de ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü'nden mezuniyetinin hemen ardından ABD'ye Chicago Üniversitesi'ne master ve doktora yapmak üzere gitmiştir.⁴⁴ Kendisinin yaptığı "yurtdışında yapılan doktoraların pek azı doktora yapılan ülkeye dairdir"⁴⁵ değerlendirmesini örneklercesine 1971'de tamamladığı master tezinin başlığı "Two Turkish Towns: A Study of Social Change, Class Structure, Commercial Involution and Industrial Underdevelopment"dır. Burada Kırıkkale'de yaptığı saha çalışmalarının sonucunu değerlendirmiştir. 1975'te tamamladığı doktor tezinin başlığı ise "Social Change and Cleavage in a Middle-Sized Turkish City"dir. Ancak ne master tezini ne de doktora tezini yayınlamıştır. Bir anlamda Türkiye'ye döndükten sonra Chicago Üniversitesi'yle de bir bağlantısı kalmamıştır. Yayınları da bu saptamamızı destekler özellikler göstermektedir. Türkiye'ye dönüşünde ODTÜ'de görev almıştır. 1975'ten beri TSBD'ye üyedir. Bu tarihe kadar köy, kent meseleleriyle meşgul olduğu belirtilen Akşit'in, 1977-1978 yıllarında Chicago Üniversitesi'nden tanıdığı Fazlur Rahman'ın Leonard Binder ile birlikte Ford Vakfı desteğinde yapmakta oldukları projeye dahil olmasıyla köy ve kent konularını geride bıraktığı belirtilir. Söz konusu projede kendisine düşen görev, Türkiye'de eğitimin medreselerden modern eğitime geçişi, bu geçiş esnasında oluşan meslek liseleri ve

⁴³ Yasin Aktay, "Bahattin Akşit", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.728.

⁴⁴ ODTÜ, "Bahattin Akşit", (Çevrimiçi) <http://www.soc.metu.edu.tr/wbahattin/cv.htm>, 28 Nisan 2010.

⁴⁵ Bahattin Akşit "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Ed. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1986, s.205.

din eğitimi boşluğu ve imam-hatip liselerinin bu sürecin sonucunda açılması ve şekillenişinin analizidir.⁴⁶

Akşit, 1960'lı yılları ABD'den sosyolog, antropolog, psikologların yoğun olarak gidip geldikleri ve "...Türkiye'nin modernleşmesinin modelini, kuramını yapmamız, çözmemiz gerekir diye bir düşünce..."⁴⁷ nin hâkim olduğu bir dönem olarak tanımlamaktadır. Farklı disiplinlerden isimlerin Türkiye'nin değişiminin hızını artırmanın yollarını bulmak amacıyla Türkiye'nin yapısını anlamaya yönelik çalışmalar yaptıklarından söz eder. İlhan Tekeli, Bozkurt Güvenç, Nejat Erder, Şerif Mardin bu yönde çalışmalar yaptığını düşündüğü isimlerden birkaçıdır. Bu isimler aynı zamanda TSBD'de de faaliyette bulunan isimlerdir.

Kısaca ve genel olarak TSBD'nin kuruluşunda ve devamında yer alan ve adı öne çıkan öğretim üyeleri bu kişilerdir. Bu öğretim üyelerinin çabaları, belirtildiği gibi, ülkemizde önceden bilinmesine rağmen adeta unutulmuş olan bir bilim anlayışı temelinde bilim yapma arayışıdır. TSBD bu kişilerce oluşturulup, faaliyete başlamıştır. Elbette sonrasında uğraşlarını siyaset vd. alanlarda sürdüren başka kişiler de vardır. Bu kişilerin yanı sıra burada adını anmadığımız bazı kişilere de TSBD'nin yayınları içinde kısaca değineceğiz.

2. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Yayınları

Şerif Mardin'den Bozkurt Güvenç'in başkanlığına kadar geçen ilk on yılında derneğin, "... özellikle 'sosyal bilimler alanında ampirik araştırmaların çoğalmasını özendirmek, araştırma ve yayın yolu ile Türkiye'nin düşünce hayatına katkıda bulunmak' amacı doğrultusunda faaliyet..."⁴⁸ gösterdiği belirtilir. Bu çerçevede 1967-1970 arasında yapılmış olan ve sosyal bilimlerde disiplinlerarası bir çalışma

⁴⁶ Aktay, "Bahattin Akşit", s.716-718.

⁴⁷ Yücel Bulut, Alim Arlı, "Bahattin Akşit ile Bilimsel Araştırmaları ve Türkiye'de Sosyolojinin Dönüşümü Üzerine", Mülakat, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.279.

⁴⁸ Yalman, "Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Konuşması".

örneği olarak da nitelendirilen⁴⁹ *İzmir Sosyal Değişme Araştırması*, TSBD'nin ilk araştırmasıdır. 1967-1968 arasında Ford Vakfı'nın TSBD'ye yaptığı bağışlarla Mardin'in başkanlığında yürütülmüş bir çalışmadır.⁵⁰ Bu çalışmada derneğin kurucu başkanı Mardin ile birlikte Mübeccel Kıray, Oğuz Arı, Emre Kongar, Ruşen Keleş, Çiğdem Kağıtçıbaşı yer almışlardır ki, bu isimlerin her biri akademide farklı disiplinlerden gelen isimlerdir. İzmir araştırmasına ilişkin sonradan yapılan disiplinlerarası çalışma nitelendirmesi, bu anlamda derneğin kuruluş ilkesiyle aslında uyum içindedir. İzmir'de sosyal değişimin çeşitli boyutlarını ele alan bu projede yer alan isimlerin her birinin çalışması, 1972'de derneğin bir kitap dizisi olarak yayınlanmıştır.⁵¹ Bu çalışmalar, TSBD'nin ilk telif yayınları arasında yer alırlar.

Derneğin yaptığı çalışmalar dile getirilmese de, görülme de ABD'deki bilim tasnifi modelini doğrular şekildedir. Kaldı ki bu çalışmalar sonradan disiplinlerarasılık olarak görülmüştür. Bu bakış açısının örneği olması bakımından Şubat 1970'de Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü ile birlikte düzenledikleri "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi" semineri, Kıray'a göre, "...bir bakıma Türkiye'de sosyolojinin ilk bilançosunun yapıldığı bir seminer olmuştur."⁵² Sevil Atauz da

"...çeşitli sosyal bilim dallarında, kavram, kuram, yöntem ve araştırma teknikleri ile ilgili sorunların ele alındığı... Türkiye'de toplum bilimlerin değerlendirilmesinin yapıldığı ilk toplantı..."⁵³

değerlendirmesiyle benzer bir vurgu yapar.

⁴⁹Türk Sosyal Bilimler Derneği, "Araştırmalar", (Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/tsbdarastirmalari.htm>, 11 Aralık 2008.

⁵⁰ Nermin Abadan, "Kitap Tahlili, 'Mübeccel B. Kıray, Örgütlemeyen Kent' ", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 4, 1972, s.263, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/427/4788.pdf>, 12 Mart 2010.

⁵¹ Oğuz Arı, **İzmir'de Kitle Haberleşmesi**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-2, 1972; Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Sosyal Değişimin Psikolojik Boyutları (İzmir Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme)**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1972; Ruşen Keleş, **İzmir Mahalleleri (Bir Tipleştirme Örneği)**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları A-4, 1972; Mübeccel B. Kıray, **Örgütlemeyen Kent**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-1, 1972; Emre Kongar, **İzmir'de Kentsel Aile**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-3, 1972- Social Change in İzmir, 1972.

⁵² Kıray, "Toplum, Bilgi ve Türkiye", s.192.

⁵³ Sevil Atauz, "Sunuş", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Ed. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.5.

Derneğin bu ve benzeri başlıkta çalışma ve projeleri de olmuştur. Bunlardan biri Süleyman Çetin Özoğlu'nun yürüttüğü “Sosyal Bilimler Eğitiminin Geliştirilmesi Projesi”dir. Bu proje kapsamında liselerde, üniversitelerde ve ihtisas düzeyinde sosyal bilim ayrı bir disiplinmiş önkabulüyle “sosyal bilimler öğretimi” ele alınmıştır.⁵⁴ Bu proje kapsamında yapılan araştırmalar sonradan Sosyal Bilimler Ders Kitapları Dizisi adıyla TSBD yayınları arasında çıkmıştır.⁵⁵

Yine *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*⁵⁶, TSBD’nin bu çerçevede sayabileceğimiz yayınları arasındadır. Örgütlediği bilimsel toplantılar arasındadır aynı zamanda. Bu çalışma, TSBD’nin 16-18 Ekim 1985 tarihleri arasında “Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu”nda sunulan bildirilerin derlemesidir. Nermin Abadan-Unat, Sina Akşin, Bahattin Akşit, Ruşen Keleş, Mübeccel Kıray, İlhan Tekeli, Necdet Erder, Ferhunde Özbay, Nusret Fişek, Kemal Kartal, Turgay Ergun sempozyumun hazırlık toplantılarına katılan isimlerdir.⁵⁷ Bu sempozyumun düzenlenmesinin yanı sıra bildirilerinin kitap olarak basılması, International Development Research Center (IDRC)’ın katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

Dernek çeşitli toplantılarla kuşatıcı bir çaba içindedir. Mübeccel Kıray’ın deyişiyle,

“Türkiye Sosyal Bilimler Derneği de, sosyolojinin gelişmesini izlemek için gerçekleştirdiği bu üçüncü toplantısı ile, her türlü olumlu-olumsuz gelişmeye karşı, hala, farklı gelişmiş sosyal bilimler ve bunların alt kolları arasında diyalog ve işbirliği yeniden oluşturmak imkanını sağlayan hemen hemen tek kurum olmaktadır.”⁵⁹

TSBD’nin yayınları ağırlıklı olarak kendi yaptıkları saha araştırmaları ve çeviri çalışmaları temelindedir. Dernek, saha araştırmalarını desteklemiştir. Dernek

⁵⁴ Yalman, “Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Konuşması”.

⁵⁵ Süleyman Çetin Özoğlu, *Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimleri Derneği, 1973; Fatma Varis, *Türkiye’de Lisans-Üstü Eğitim: Sosyal Bilimlerde*, Ankara, Türk Sosyal Bilimleri Derneği, 1973; Sefik Uysal, *Üniversite Lisans Seviyesinde Sosyal Bilimler Öğretimi Araştırması*, Ankara, Türk Sosyal Bilimleri Derneği, 1973.

⁵⁶ Sevil Atauz (Ed.), *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgâç Matbaası, 1986.

⁵⁷ Atauz, “Sunuş”, s.5.

⁵⁸ A.e., s.6.

⁵⁹ Kıray, “Toplum, Bilgi ve Türkiye”, s.194.

desteğinde Türk toplumunda kadın ve sorunları⁶⁰, aile⁶¹, kentleşme sürecine ilişkin çalışmalar⁶², gecekondu⁶³ ve kırsal dönüşüm⁶⁴ başlıklarında çeşitli araştırmalar ve toplantılar yapılmıştır. TSBD'nin de teşvikiyle yeni dönemde ABD'de yaygın olan şekilde saha çalışmaları Türkiye'de de yapılmıştır. Ankara'daki üniversitelerden birçok isim saha çalışması yapmıştır.⁶⁵

TSBD'nin yayınlarının gelişimi çerçevesinde şehir çalışmaları başlığı altına girebilecek çeşitli konularda çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Ruşen Keleş'in bu alandaki pek çok çalışması dernek yayınları arasında çıkmıştır.⁶⁶ 1968–1970 ve 1981–1984 arasında derneğin yönetim kurulu üyeliğini yapmış olan Keleş, 1954'te AÜSBF'den mezun olmuş ve 1956'da AÜSBF'de Şehircilik Kürsüsü'nde (bugünkü adıyla Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı) akademisyenliğe ilk adımını atmıştır. AÜSBF ile New York Üniversitesi arasındaki işbirliği ve değişim programı

⁶⁰ Nermin Abadan-Unat (Der.), **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği 1979; **Türk Toplumunda Kadın Bibliyografyası**, Der. Munise Aren, Ankara, 1978; Der. Deniz Kandiyoti, **Major Issues on the Status of Women in Turkey: Approaches and Priorities**, Ankara, 1981; **Türk Kadınının Sorunları: Çözüm Önerileri**, Der. Deniz Kandiyoti, Türköz Erder, Ankara, 1981; **Study of Women in Turkey: An Anthology**, Ferhunde ÖZBAY (Ed.), İstanbul, 1986 (Teksir).

⁶¹ **Türkiyede Ailenin Değişimi**, Türköz Erder (Der), Ankara, 1984; **Türkiyede Ailenin Değişimi: Yasal Açısından İncelemeler**, Der. Türköz Erder, Ankara, 1984; , **Türkiyede Ailenin Değişimi: Sanat Açısından İncelemeler**, Der. Türköz Erder, Ankara, 1984; **Family in Turkish Society**, Der. Türköz Erder, Ankara, 1985.

⁶² Ruşen Keleş, **Türkiye'de Kent Yönetimi**, Ankara, 1988; Ruşen Keleş, **Management of Urban Growth in Turkey**, Ankara, 1988; **Kentsel Bütünleşme**, Ed. Türköz Erder, Ankara, 1982.

⁶³ Emre Kongar, "Kentleşen Gecekonducular ya da Gecekondulaşan Kentler", **Kentsel Bütünleşme**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, Yayın No: 4, 1982, s.23-54; Mübeccel Kıray, "Toplumsal Değişme ve Kentleşme", **Kentsel Bütünleşme**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1982.

⁶⁴ Ş. Pamuk ve Z. Toprak (Der.), **Türkiye'de Tarımsal Yapılar:1923-2000**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları ve Yurt Yayınları, 1988, s.179- 195; ayrıca Onbirinci Tez Kitap Dizisi, No.7, 1987, s.11-29.

⁶⁵ İbrahim Yasa, "Gecekondu Families in Ankara and Some Problems Regarding the City", **SBF Dergisi**, Cilt: XXII, No. 4, 1967, pp.75-83; İbrahim Yasa, "Gecekondu Ailesi", **SBF Dergisi**, Cilt: XXV, No. 4, 1970, s.9-18; Nermin, Abadan [-Unat], "Türkiye'nin Üç Büyük Şehrinde Radyo ile ilgili Halkoyu Yoklaması", **SBF Dergisi**, Cilt: XIX, No. 3-4, 1964, s.71-102; Nermin Abadan, "Turkish Workers in West Germany: A Case Study", **SBF Dergisi**, Cilt: XXIV, No. 1, 1969, pp.21-50; Özer Ozankaya, "Social Life in Four Anatolian Villages" **SBF Dergisi**, Cilt: XXVII, No. 3, 1972, pp.613-634.

⁶⁶ "An Experiment of Typology on the Districts of Izmir", 1969; **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri**, 1972; **İzmir'in Mahalleleri**, 1973; **Kentbilim İlkeleri**, 1976; (Çev.) "Kent Özeklerinin İyileştirilmesinde Halk Katılımı", Dorethee-Barbier VAUZELLES, **Yerleşim ve Çevrebilim Sorunları, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nden Seçmeler:2**, UNESCO Yayını, 1984, s.47-71; **Türkiye'de Kent Yönetimi**, 1988; (Ed), **Yerleşim ve Çevrebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama**, 1986; "1951–1960 Yıllarında Kent Araştırmaları", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, 1986, s.269-282.

çerçevesinde 1957’de ABD’ye gönderilmiş ve MIT’de doktora çalışmalarına devam etmiştir. Orada bulunduğu dönemde MIT’nin Kent ve Bölge Planlaması Fakültesi’nde hocaları olan Llyold Rodwin, Charles Abrams, Lewis Mumford, Kevin Lynch, Richard Meier ile çalışmıştır. MIT ve Harvard Üniversitesi’nin ortak araştırma merkezi olan Joint Center for Urban Studies’de Harvard Üniversitesi’nden Charles Haar, Daniel Moynihan ve William Alonso ile yakın ilişki içinde olmuştur.⁶⁷

Dernek bünyesinde yapılan araştırmalardan biri de 1972–1974 yılları arasında İlhan Tekeli tarafından gerçekleştirilen iç göç araştırmasıdır. Bu araştırmanın sonuçları daha sonra *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler* adıyla yayınlanmıştır.⁶⁸ Tekeli de Mardin gibi birkaç unvanlıdır. Şehir planlamacı, sosyal bilimci, sosyolog⁶⁹ gibi unvanlarla anılan Tekeli, 1960’da İTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümü’nden mezun olduktan sonra ODTÜ ve Pennsylvania Üniversitesi’nde Şehir ve Bölge Planlamacılığı alanında master yapmıştır. Doktorası yine aynı alandadır ve İTÜ’de tamamlamıştır. Tekeli, 2004’teki emekliliğine kadar ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde görev yapmıştır.

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nden bir diğer isim Tansı Şenyapılı’dır. ODTÜ’den mezuniyetinin ardından öğrenimine ABD’de devam etmiştir. TSBD desteğinde bir araştırma yürütmüştür. Bu araştırma, ODTÜ tarafından *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu* adı altında yayımlanmıştır.⁷⁰ Şenyapılı, 1986’da Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü de almıştır. Tekeli’nin TSBD bünyesinde Şenyapılı’yla editörlüklerini yaptıkları bir çalışmaları da vardır. Yine kent

⁶⁷ AÜSBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, “Prof. Dr. Ruşen Keleş”, (Çevrimiçi) <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/RusenKeles.htm>, 5 Ocak 2011.

⁶⁸ İlhan Tekeli, Leila Erder, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1978.

⁶⁹ Vikipedi Özgür Ansiklopedi, “İlhan Tekeli”, 5 Kasım 2010, (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lhan_Tekeli, 5 Ocak 2011; Yunusaran Birlikteliği, “İlhan Tekeli”, (Çevrimiçi) <http://www.yunusaran.org/prof-dr-ilhan-tekeli>, 5 Ocak 2011.

⁷⁰ Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Yayın No.27, 1978.

çalışmaları kapsamında yapılmış bir çalışmadır. İngilizce yayınlanmıştır.⁷¹ İngilizce çalışmaları bununla sınırlı değildir.⁷²

TSBD, kente ve sorunlarına ve gelişmelerine yönelik çalışmalar yapılmasında sadece Şehir ve Bölge Planlama'dan isimlere destek vermemiştir. Dahası, şehir ve bölge planlama çalışmalarıyla birlikte düşünülebilecek onlarca gecekondü çalışması yapılmıştır. Bu tarz çalışmaların öncüsünün de ülkemizde Avustralya kökenli Amerikalı bir antropolog olduğunu daha önce belirtmiştik.⁷³

Kentleşme ve problemleri konusundaki çalışmaların yanı sıra kadın konusu da derneğin çalışılmasını desteklediği konu başlıklarındandır. Nermin Abadan-Unat, TSBD'nin de başkanlığını yapmaya başladığı 1978'de İstanbul'da "Türk Toplumunda Kadın" konulu bir seminer düzenlenmiştir. Nüfus Konseyi'nin katkılarının bu seminerin gerçekleştirilmesiyle sınırlı kalmadığı aynı zamanda "...Üçüncü Dünya ülkelerin kadın sorunlarını da dile getirmek üzere Hindistan Sosyal Araştırma Merkezinin üyelerinden Bn. Vina Mazumdar ile Fas'ın Rabat üniversitesinden Dr. Fatima Mernissi'nin davet edilebilmesi konusunda da yardım..." ettiği belirtilir.⁷⁴ Bu konferansta sunulan bildiriler *Türk Toplumunda Kadın* adıyla 1979'da TSBD'nin Sosyal Bilimler Araştırma Dizisi'nin ilk yayını olarak basılmıştır. Bu çalışmanın İngilizce ve Almanca çevirisi 1981'de yayınlanmıştır. Yine TSBD, 11-13 Ocak 1980'de Ankara'da "Türk Toplumunda Kadın Sorununa Yaklaşım ve Öneriler" konulu ikinci bir seminer düzenlemiştir.⁷⁵ Bu

⁷¹ Tansı Şenyapılı, İlhan Tekeli (Ed.), **Development of İstanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing**, İstanbul, Turkish Social Science Association, Municipality of Greater İstanbul, IULA-EMME İstanbul, 1992.

⁷² "Economic Change And the Gecekondü Family", in Çiğdem Kağıtçıbaşı (Ed.) **Sex Roles, Family and Community in Turkey**, Bloomington, Indiana University Turkish Studies 3, 1982, pp.237-248.

⁷³ İÜ Antropoloji Bölümü'nün kurucusu C.W.M. Hart, İstanbul Sanayi Odası Yayınları arasında çıkan **Zeytinburnu: Gecekondü Bölgesi** araştırması ile bilinmektedir.

⁷⁴ Nermin Abadan-Unat, "Birinci Baskıya Önsöz", **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan Unat, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, 2. bs., 1982, s.x.

⁷⁵ Nermin Abadan-Unat, "İkinci Baskıya Önsöz", **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan Unat, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, 2. bs., 1982, s.vii-viii.

seminer bildirileri de kitap olarak derlenerek TSBD yayınları arasında Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır.⁷⁶

Türk sosyal bilimcileri arasındaki iletişimi arttırmaya çalışmanın yanı sıra Türk sosyal bilimcileri ile yabancı meslektaşlarının ortak çalışmalar yapması için olanaklar yaratmak da derneğin amaçları arasında sıralanmaktadır.⁷⁷ TSBD'nin 1978'de Uluslararası Sosyoloji Derneği'ne üye olması bu amaç doğrultusunda atılmış bir adımdır. Bu çerçevede TSBD'nin araştırma etkinlikleri açısından ilişkide bulunduğu ve mali desteklerinden yararlandığı yabancı kuruluşlar şunlardır: UNESCO (United Nations Development Programme), UNDP, Dünya Bankası, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, ABD'den Ford Vakfı, Rockefeller Vakfı, Nüfus Konseyi ve Pathfinder Fonu; İngiltere'den Çevre Araştırmaları Merkezi, Kanada'dan IDRC, Almanya'dan Friedrich Ebert Vakfı.

Örneğin derneğin 1981'de UNESCO için yaptığı envanter çalışması bu ilişkiye bir örnektir. UNESCO Sosyal Bilimler Bölümü'nden gelen talep doğrultusunda hazırlanmıştır. Buna göre, UNESCO Sosyal Bilimler Bölümü tarafından çıkarılan *World Directory of Social Science Institutions* ve *World List of Social Science Periodicals*'da, "...Türkiye ile ilgili bölümleri için, Türkiye'de sosyal bilimlerde araştırma yapan kurumların, uzmanların ve sosyal bilim alanında yayın yapan dergilerin bir envanterini çıkarmıştır."⁷⁸ UNESCO bağlantılı bir diğer çalışma, Oya Tokgöz tarafından yayına hazırlanan *İletişim ve Toplum Sorunları: Kuram ve Uygulama*'dır.⁷⁹

TSBD, Kanada kaynaklı IDRC fonlarından da yoğun olarak yararlanmıştır. IDRC, açık adıyla 'Uluslararası Kalkınma Araştırmaları Merkezi', 1970'de Kanada hükümeti tarafından gelişmekte olan ülke kategorisinde kabul ettikleri ülkelerin bilim ve teknolojiyi kullanarak karşı karşıya kaldıkları problemlere uzun vadeli çözümler

⁷⁶ **Türk Kadınının Sorunları-Çözüm Önerileri; Major Issues on the Status of Women in Turkey - Approaches and Priorities.**

⁷⁷ Türk Sosyal Bilimler Derneği, "Türk Sosyal Bilimler Derneği Yönetim ve Denetim Kurulları", (Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/tsbdyonetim.htm>, 11 Aralık 2008.

⁷⁸ Türk Sosyal Bilimler Derneği, "Araştırmalar".

⁷⁹ Ankara, UNESCO/Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1983.

üretmeleri amacıyla kurulmuştur.⁸⁰ 1986–1987 arasında IDRC’nin mali desteği ile Ruşen Keleş tarafından yürütülen Türkiye’de kent yönetimi araştırması yapılmış ve daha sonra bu araştırmanın sonuçları Türkçe ve İngilizce olarak basılmıştır. Yine IDRC’nin mali desteği ile 1986-1988 arsında Lale Duruiz ve Nurhan Yentürk-Çoban tarafından Türk hazır giyim sektöründe teknolojik ve yapısal değişimi inceleyen bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçları dernekçe *Technological and Structural Change in the Turkish Clothing Industry* adıyla İngilizce yayınlanmıştır. IDRC’nin mali desteği ile gerçekleştirilen bir diğer araştırma, İstanbul işyeri-konut araştırmasıdır. 1986-1990 yılları arasında yürütülmüştür. İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı, Ali Türel, Murat Güvenç ve Erhan Acar projede yer alan isimler arasındadır. Araştırma sonuçları, *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low-Cost Housing* başlığıyla İngilizce olarak yayınlanmıştır.

Derneğin “Türk sosyal bilimcileri ile yabancı meslektaşları arasında yakınlaşma ve işbirliği sağlamak, ortak çalışma olanakları yaratmak” amacı doğrultusunda yapılan ya da yabancılar tarafından finansa edilen ortak çalışma örnekleridir bunlar. Ama asıl önemlisi hangi koşullar sonucunda bu türden çalışmaların üretilmiş olduğudur. İlişkinin nasıl işlediğini yine Kıray’ın anılarından bir örnekle aktaralım:

“ODTÜ’ye martta başladım, mayısta, 1961’in Mayıs’ında, bir telefon, Miss Everest diye birisi, Amerika Haberler Bürosu, Amerika’ya bilgi görgü artırmak için gitmiş olan Türk bürokratları üzerinde, onun etkileri üzerinde bir araştırma yapmak istiyor. ‘Siz bunu üstlenir misiniz?’ dedi. Soruları kendileri verecekler, ben yalnız örnekleyeceğim; benden istedikleri, Türkiye’nin her yerine dağınık insanlarla mülakatlar ve bir rapor. Ekip kuracağım ve bir büro kuracağım tabi, işte onların verdikleri soru kağıtları tercüme edilerek çoğaltılıp dağıtılacak. Bunlar biraraya getirilecek, bir de rapor yazılacak, bunlar tasnif edilecek, bir miktar da para veriyorlar.”⁸¹

Sonuç olarak Kıray, projeyi kabul eder ve ekibini SBF’den de birkaç isimi katarak kurar. Deniz Baykal, Mete Tunçay, Taner Timur, Metin Kıratlı, Emre Kongar ekipte yer alan isimlerdendir. Sahaya çıkarlar. Ancak,

⁸⁰The International Development Research Centre, “About IDRC”, (Çevrimiçi) http://www.idrc.ca/en/ev-8513-201-1-DO_TOPIC.html, 4 Mayıs 2008.

⁸¹ Kıray, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım*, s.146-147.

“Bir gün alı al, moru mor Miss Everest geldi; ‘Aman’ dedi, ‘Ms. Kıray, sizin için ‘clearance’ çıkmıyor!’ Onların CIA’dan ve bizim MİT’den bu araştırmayı yapabilmem için izin çıkması lazımmiş.”⁸²

Sonuç olarak Kıray çekilir ve çalışma datalarını bir Amerikalı sosyal psikologa devreder.

TSBD faaliyetlerinden bir diğeri de Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri’dir. İlki 1980 yılında gerçekleştirildikten sonra görece uzun bir süre arkası gelmemiştir. İkincisi 1989’da gerçekleştirilen kongrelere ara verilise sebep olarak 12 Eylül 1980 gösterilir. Buna göre, “...12 Eylül 1980 rejiminin yolaçtığı olağanüstü koşullar, 1980’lerde bir ‘sosyal bilimler kongreleri geleneği’nin oluşmasına izin vermedi.”⁸³ Ancak 1995’ten sonra iki yılda bir düzenli olarak yapılmaya başlandığı belirtilen bu kongrelerin, “...sosyal bilimlerin bütüncül karakterini ve sosyal bilim disiplinleri arasındaki etkileşimi ön plana çıkarmaya özen göstermekte...” olduğu belirtilir.⁸⁴ Kongrelerin yapılmasındaki bu aksaklıklara rağmen,

“Bir başka açıdan bakılırsa, TSBD Türkiye’nin son 40 yılının 34 yılına canlı tanıklık etti. Bu tanıklık, uzaktan ve edilgen bir seyirci konumunda kalarak olmadı. Dernek yönetimleri değişti, Derneğin yakın ilgi çemberinde kalan üye profili dalgalı bir seyir izleyerek değişti, ama tek bir şey değişmedi: Toplumsal- ekonomik olaylara bilimsel merakla; anlamaya, tahlil etmeye, açıklamaya duyulan bir ilgiyle yaklaşmak. Ve bütün bunları Türkiye’nin en seçkin sosyal bilimcilerini harekete geçirerek, belirli projeler etrafında buluşturarak yapmaya çalışmak. Ve böylece, tarihe onyıllar sonra anımsanacak notlar düşmek. İşte Türkiye’nin sosyal gelişme sürecinin çeşitli uğrak noktalarının derinlemesine tahlil edilme geleneği böyle oluşturulmaya çalışıldı. Sosyal bilimler kongreleri özellikle 1989 sonrasında bunun önemli referans noktalarından birini oluşturmaya başladı.”⁸⁵

⁸² Kıray, **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım**, s.147.

⁸³ Oğuz Oyan, “Yedinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’ni Açış Konuşması”, **Mülkiye**, Cilt: XXV, Sayı: 231, t.y., s.45, (Bu konuşma 21-23 Kasım 2001’de ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi’nde gerçekleştirilmiştir.)

(Çevrimiçi) http://mulkiyederigi.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=2&id=844:tuerk-sosyal-bilimler-dernei-bakan-prof-dr, 12 Ocak 2011.

⁸⁴ Galip Yalman, “Önsöz: Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri ve Emek Tartışmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.calismatoplum.org/sayi18/yalman.pdf>, 15 Eylül 2010.

⁸⁵ Oğuz Oyan, “Yedinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’ni Açış Konuşması”, s.46.

Türkiye’de sosyal bilimlerin gelişmesine büyük katkı sağladığından şüphe edilmeyen bu kongrelerin başından itibaren ODTÜ’de gerçekleştirilmekte olduğunu da belirtelim.⁸⁶

Yukarıda dikkat çektiğimiz saha araştırmaları ve çalışma örneklerini TSBD, büyük ölçüde dış fonlarla desteklenerek gerçekleştirmiştir. Ayrıca, TSBD kurulur kurulmaz çeviri faaliyetlerine girişmiştir. Yapılan çalışmaların söz konusu fonlarla desteklendiğini biliyoruz, ama çeviri faaliyetlerinde de fon desteği olup olmadığını bilmiyoruz. Ciddi bir çeviri yayın, döküm ve envanter çalışması yapılmıştır. Bu sadece sosyal bilim adının kuşattığı alanlardaki bilgi birikiminin aktarılmasıyla sınırlı değildir. Toplum yaşamına yön verecek yayınlar da bunlar arasında yer almaktadır. O nedenle şehircilikten, nüfus planlamasına kadar yelpaze oldukça geniş tutulmuştur. Yapılan çevirilerde dikkat çeken bir diğer husus, çevirilerin çeşitli alanlardan o konunun uzmanı olan, akademik kimliği olan kişilerce yapılmış olmasıdır. Söz konusu çalışmalar, yabancı dile hâkim olmanın ötesinde bir durumdur. Çeviri çalışmaları bu yönüyle, bu konuda kitap yazması gereken akademisyenlerin aynı zamanda çeviri yapmaya teşvik edildiğini de göstermektedir.

TSBD’nin yanı sıra daha erken dönemde kurulmuş olan Türk Siyasi İlimler Derneği (TSİD) de benzer bir çaba içindedir. Kaldı ki TSBD desteğinde faaliyette bulunan akademisyenlerin bir kısmı aynı zamanda TSİD’ye de yayınlarıyla katkıda bulunmuşlardır. Örneğin TSBD’nin kuruluş aşamasında rol alanlardan Deniz Baykal, TSİD’nin yayınları arasında çevirisiyle adı geçen isimlerden biridir.⁸⁷ TSBD Başkanlığı yapmış Nermin Abadan-Unat’ın da daha erken bir tarihte TSİD yayınları arasında çıkmış bir çalışması vardır.⁸⁸ H. B. Mayo’nun *Demokratik Teoriye Giriş*⁸⁹ kitabı Emre Kongar tarafından Türkçeye çevirmiştir. Bir anlamda TSBD ve TSİD’nin yolları kesişmiştir. Batı içerisindeki diğer eğilimlere karşı tavır alanların

⁸⁶ Ahmet Makal, “Öndeyiş: 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi ve Emek Tartışmalarına Dair”, (Çevrimiçi) <http://calismatoplum.org/sayi25/makal1.pdf>, 15 Eylül 2010.

⁸⁷ Sartori Giovanni, **Demokrasi Kuramı**, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayını, t.y.

⁸⁸ W. Wilson, “İdarenin İncelenmesi,” **Woodrow Wilson- Seçme Parçalar** Çev. N. Abadan, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği, 1961.

⁸⁹ Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1964.

çevrilerinin yayınlandığını göreceğiz. TSİD'nin yayınları bu bakımdan oldukça zengindir. Popper'in *Açık Toplum ve Düşmanları* Mete Tunçay tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁹⁰ Yine George H. Sabine'nin *Siyasal Düşünceler Tarihi I-II-III* dizisi çevrilmiştir.⁹¹ George A. Lundberg, Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen'in *Sosyoloji I*⁹² kitabı Özer Ozankaya tarafından çevrilmiştir. Bu kitabın yayınlanmasının hemen akabinde Şevki Güler bu kitapla ilgili bir tanıtım yazısı yayınlamıştır.⁹³ Güler, bu eserin çevirisinin yapılmasını, özellikle de sosyolojiyle ilk defa tanışacaklar ya da genel bir bilgiye erişmek isteyenler için Türk sosyoloji literatürüne bir katkı olarak görür. Amerikan sosyolojisi ders kitabının ülkemizdeki sosyoloji bölümlerinde ders kitabı olarak okutulmasının faydalı olduğunu, bir ihtiyaca karşılık geldiğini belirtir. Aynı yıllarda Mahmut Tezcan, Amerikan sosyolojisine ilişkin metin çeviren AÜ'den bir diğer örnektir. Tezcan, Joseph H. Fichter'in *Sociology* isimli giriş kitabından bir bölümü Türkçeye çevirmiştir. Daha sonra Nilgün Çelebi çalışmanın tamamını Türkçeye çevirip, yayınlamıştır.⁹⁴

Sonuçta, çeviri faaliyetleri aracılığıyla ABD'deki popüler eğilimler aktarılmıştır. Akademisyen kimliği taşıyan dernek üyeleri, bu konuları çalışıp kitap hazırlamak yerine ABD'deki yayınların çevirisini yapma yolunu seçmişlerdir. Belli çevirilerle klasik metinlerin yanı sıra Batı düşüncesinin çeşitli tartışmaları aktarılmış, ancak Amerikan sosyolojisi diye aktarılanlar ABD'deki popüler eğilimlerdir.⁹⁵ Birden çok sosyoloji el kitabı yayınlanmıştır, ama 1960'lı yıllarda ABD'de sosyolojide önemli tartışmalar yapan Amerikan sosyolojisini farklı bir çerçevede değerlendiren C.W. Mills, bu eserleri çevrilen yazarlar içinde yer almayacaktır. Bu anlamda Türk okurunun TSBD aracılığıyla ABD'deki yeni tartışmalardan haberdar edilmediğini

⁹⁰ Karl Raimund Popper, **Açık Toplum Ve Düşmanları: Cilt I: Platon**, Çev. Mete Tunçay, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1967, Siyasi İlimler Serisi 13.

⁹¹ George H. Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, Çev. Harun Rızatepe, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Yayın No:16, 1969; George H. Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi II**, Çev. Alp Öktem, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Yayın No:17,1969; George H. Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi III**, Çev. Özer Ozankaya, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Yayın No:18, 1969.

⁹² Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1970.

⁹³ Şevki Güler, "Eser Tanıtma/ George A. Lundberg, Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen, Sosyoloji", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi** Cilt: 8, 1970, s.433-438, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/968/11927.pdf>, 12 Temmuz 2009.

⁹⁴ J. Fichter, **Sosyoloji Nedir**, Çev: Nilgün Çelebi, Ankara, Atilla Kitapevi, 1994.

⁹⁵ Örneğin Foucault ve Braudel'in isimleri 1980 sonrası çeviri düzeyinde duyulmaya başlayacaktır.

görüyoruz. Yine aynı çevre içinde yer alan ve başka çevirileri TSBD aracılığıyla yayınlanan Özer Ozankaya'nın Mills çevirileri TSBD yayınları arasında yer almayıp, başka yayınevlerince yayınlanacaktır. TSBD'nin çeviri faaliyetinin bir sistematığı olduğunu söylemek mümkündür ve ABD'li öğretim üyeleriyle sınırlı değildir. TSBD'nin çeviri faaliyeti içinde yer alan yayınları, saha çalışması ve liberal düşüncenin çerçevesi içinde görmek mümkündür.

B. Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Kurulduğu Dönem ve Sonrasında Türk Sosyolojisinin Görüntüsü

1929 yılından beri yürürlükte olduğu belirtilen devlet ve kurumları hesabına, çeşitli dallarda yüksek öğretim, master, uzmanlık ve doktora gibi farklı düzeylerde yurtdışına burslu öğrenci gönderilmesi⁹⁶ bu dönemde de devam etmiştir. Buna üniversitelerin ikili anlaşmaları da dahildir. Bu yıllarda, ABD'de öğrenilen modeller çerçevesinde çalışmalar yapılacaktır. Yeni sorunlar ve yönelimler, kitleler, seçmen davranışları, şehirleşme, kitlelerin özelliklerinin kavranması arayışı gibi başlıklarda bol yayın yapılacaktır. Sosyoloji-tarih ilişkisi henüz gündemde değildir. Mikro çalışma konuları öne çıkmıştır. Amerikan sosyolojisinin başat eğilimleri çok izlenmiş değildir. ABD'de sosyoloji öğrenimi görenler kendi öğrendikleri kadarıyla ilgilerini sürdürmüşlerdir. 1960'lı yıllar ve 1970'lerin tartışması içinde gazetelerde açık oturumlar, tartışmalar, seçim analizleri yapılmıştır. Nermin Abadan-Unat bu alanda çalışmalar yapan isimlerin başında gelmektedir. Demokrasimizin eksiklikleri gibi konuların yanı sıra şehir çalışmaları ve onunla bağlantılı gecekondu çalışmaları bu yıllarda gündemde olan konulardır.

Bu başlıklar çerçevesinde yayın yapan isimlerden İbrahim Yasa, önceki yıllarda hazırlamış olduğu *Ankara'da Gecekondu Aileleri* isimli araştırmasına dayalı olarak "Gecekondu Ailesi Mozayığı" isimli makalesini⁹⁷ yayınlamıştır. Kıray da gecekondu

⁹⁶ Mesut Gülmez, "Beyin İhracına Dönüşen Beyin Göçü", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Mart 1974, s.63.

⁹⁷ *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Haziran 1973, s.41-46.

konusunda çalışma yapanlardandır.⁹⁸ Kıray'ın 7. Dünya Sosyoloji Kongresi'nde sunmuş olduğu tebliğinin de konusu gecekondu.⁹⁹ Benzer şekilde Kongar da bu başlık altında yayınlar yapmıştır.¹⁰⁰ *Altındağ Gecekondu Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Çalışma Bölümü tarafından 1971'de Taner Arnaz, Sevil Atauz ve Ünal Nalbantoğlu'nun katılımıyla yapılmış bir monografidir. Bu anlamda yeni dönemde de önceki dönemdeki çalışma çizgisini sürdürme çabası içinde olmuşlardır. Gecekondu, yaygın bir eğilim olarak şehirlik konusunun örneğidir. TODAİE'nin süreli yayını *Amme İdaresi* dergisinin yeni yayınları kısmında toplumbilim başlığı altında yer verilen kitaplar da daha çok şehirleşme konuları örneklerindedir.¹⁰¹ Aynı yıllarda Nurettin Şazi Kösemihal, Muzaffer Sencer, Oya Baydar, Yakut Irmak gibi isimlerin de benzer çalışmalarına tanık olacağız.

1970'lerde köy konusunun evrildiği başlık olarak gecekondu,¹⁰² o dönem gündemde olan bir konu olsa da paradigma değişince arkası gelmeyecektir. Saha araştırmaları

⁹⁸“Gecekondu”, **Toplumbilim Yazıları** (kitabında)Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1970/1982; “Gecekondu: Az gelişmiş ülkelerde hızla topraktan kopma ve kentle bütünleşememe”, **Toplumbilim Yazıları** (kitabında)Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1973/1982

⁹⁹ “Squatter Housing: Fast Depeasantization and Slow Workerization in Underdeveloped Countries”, 1970, Ankara.

¹⁰⁰ Emre Kongar, “Altındağ Gecekondu Bölgesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, Eylül 1973, s.109-138; “Altındağ'da Kentle Bütünleşme”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 4, Aralık 1973, s.59-84; “Some Comperative Characteristics of Gecekondu Families in İzmir”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 4, İlbarar 1972, pp.643-656.

¹⁰¹ Gündüz Ödeş, **Şehir Bölgeleri, Şehirlerde Zoning Kavramı, Kuramları ve Çalışma Bölgeleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehrsel Bölgeler ve Ulaşım Kürsüsü Yayın No. 1, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1974; Orhan Göçer, **Şehrsel Merkezler ve Şehrsel Kademelenme**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehrsel Bölgeler ve Ulaşım Kürsüsü Yayın No. 2, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1974; Orhan Göçer, **Şehrsel Yoğunluk Bölgeleri ve Sınırlandırma Kriterleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehrsel Bölgeler ve Ulaşım Kürsüsü Yayın No: 3, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1975; Ruşen Keleş, **Kentbilim İlkeleri**, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: 6-5, Sevinç Matbaası, 1976.

¹⁰² Birsan Gökçe, **Gecekondu Gençliği**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları (C-15), Ayyıldız Matbaası, 1976.

Ziyaettin Alturan, **Gecekondularımız ve Köylerimiz**, Nilüfer Matbaacılık Tesisleri, 1977.

Barlas Tolan, **Büyük Kent Sorunlarına Toplu Bir Bakış**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No.99, Kalite Matbaası, 1977.

Orhan Tuna, **İstanbul Gecekondu Önleme Bölgeleri Araştırması**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 2300, İktisat Fakültesi No:391, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü No:77, Sosyal Gelişme ve Araştırma Enstitüsü No: 1, İstanbul, Bilmen Basımevi, 1977.

İlhan Tekeli, Yiğit Gülöksüz ve Tarık Okyay, **Gecekondu Dolmuşlu İportallı Şehir**, İstanbul, Cem Yayınları, Kültür Dizisi, Yelken Matbaası, 1976.

İlhan Tekeli, **Bağımlı Kentleşme, Kırdı ve Kentte Dönüşüm Süreci**, Ankara, Mimarlar Odası Yayınları:18, Nüve Matbaası, 1977.

çerçevesinde yetişenler ABD'deki yeni tartışmaları Türkiye'ye aktaracaklardır. Ancak, 1970'lerin ikinci yarısından sonrası yeniden yurtdışına giden isimler olsa da yeni tartışmaların aktarıcıları farklılaşacaktır. Kıray, Yasa gibi isimler yeni eğilimlerde yer almayacaklardır. Mardin, bu anlamda bir istisnadır. Bu gelişmelerle beraber ABD öğrenimliler içinde yeni bir sosyolog tipi belirecektir. Bu yeni sosyolog tipi, özellikleriyle Amerikan sosyolojisiyle eşanlamlı kabul edilen saha araştırmaları yapan sosyolog tanımına tam karşılık gelmez. 1970'lerin ikinci yarısıyla beraber Amerikan sosyolojisiyle ilk elden ilişkili olarak görülseler de, aktarmacılığa devam etseler de farklı bir çaba içinde olacaklardır. Amerikan öğrenimliler, ABD'de tarihe ilginin öne çıkmasına bağlı olarak burada tarihe yöneleceklerdir. Osmanlı tarihine ilgi göstereceklerdir.¹⁰³ Öncelikle söz konusu bakış açısının Türkiye'ye aktarılması meselesiyle karşılaşacağız. Dolayısıyla yeni kuşak oluşsa da aktarmacılık devam edecektir. Yeni kuşak ABD öğrenimlilerin daha çok iktisat ve toplum tarihi odaklı çalışmalar yaptığını göreceğiz. 1970'lerin ikinci yarısında bir anlamda bir iç kırılma yaşanmıştır. Bu kırılmanın gerçekleştiği yer de TSBD'dir.

Türkiye'de "Amerikan sosyolojisi" olarak algılanan saha çalışmalarının zirvesi olan TSBD'nin kurulduğu dönem, ABD'de yeni çerçeve ortaya çıkacaktır. ABD'ye yeni gidenler saha araştırmalarına değil, kuramsal çabaya ilgi göstermeye başlayacaklardır. ABD'de Immanuel Wallerstein'le özdeşleştirilen "Modern Dünya Sistemi" (MDS) Kuramı çerçevesinde yeni bir tartışma ortaya çıkacaktır. Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sıyla bir süreklilik halinde olan ilişkisi, bu dönem Wallerstein'le yeni bir form alacaktır. 20. yüzyılda Fernand Braudel, Kıta Avrupa'sında etkili olmaya başlamıştır. Karl Marx özel bir yerdedir. Kıta Avrupa'sıyla ilişki çerçevesinde Wallerstein, bu iki düşünür üzerinden yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Daha önce tarihi boyutu önemsememekle suçlanan Amerikan

İlhan Tekeli, "Gecekondu Planlama Sorunları ve Yolları", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 2, İlkbahar 1971, s.285-314.

¹⁰³ Huri İslamoğlu, Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, 1, 1977, s.49-80; Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci", **Toplum ve Bilim**, 23, 1983, s.41-54; Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi: On Dokuzuncu Yüzyıl**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1993; Huricihan İnan, "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", **Toplum ve Bilim**, 23, 1983, s.9-38.

sosyolojisi tarihe yönelmiştir. Wallerstein, çalışmasıyla tarihe yöneldiği gibi, tarihi sosyolojik araştırma alanına dahil ettiği gibi, buna bir sosyolojik çerçeve de kazandırmıştır. Wallerstein, büyük ölçüde Marx ve Braudel'in problematiklerinden hareketle yeni bir toplum kuramı geliştirmiştir. MDS adını verdiği bu kuram, 15. yüzyıl sonunda Amerika kıtasının bulunuşu ile başlamakta ve günümüze değin toplumsal değişimin ana eksenini oluşturmaktadır. Marx'ın Kıta Avrupa'sıyla, yine Braudel'in Akdeniz çevresiyle sınırlı kuramlarına göre Wallerstein, daha kapsayıcı bir kuram ortaya koymuştur. Bu kuram, Amerika kıtasının bulunuşu sonrası gelişmeleri anlattığı gibi Amerikan toplumunun dünya üzerinde yer edinişine de bir temel oluşturmaktadır. Amerika kıtasının bulunuşu ve Batılı insanın oraya göçüyle başlayan kitabın yayınlandığı dönemdeki Amerikan toplumunun dünya üzerindeki yerine kuramsal bir zemin oluşturma iddiası taşıyan MDS Kuramı'nın çok temel bir özelliği vardır: İnsanlığın genel tarihini değil, Amerika kıtasının bulunuşu başlangıç alınmakta ve söz konusu dönemdeki Amerikan toplumu ve dünya ilişkilerini açıklamaktadır. Bir anlamda Wallerstein, çalışmasıyla insanlığın genel gidişini 15. yüzyılla başlattığı bir Amerikan destanı anlatır.

ABD'de öğrenim görenlerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yeni bir tartışma başlayacaktır. ABD'ye gidenler bu çerçevede ilgi göreceklerdir. Bu yeni kuşak, Türkiye'ye döndüklerinde hocalarının çabalarıyla ilgili olmayacaklardır. MDS tartışmaları sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu gündeme gelecektir. O nedenle de ABD öğrenimli sosyologların gündemi bizdeki sorunlar ve tartışmalar nedeniyle değil, oradaki problematik nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu olacaktır. Wallerstein ve arkadaşlarının bu yeni paradigma çerçevesinde yayınlamaya başladığı *Review*'ün ikinci sayısı Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılacaktır. Ülkemizde de söz konusu dönemde Türk toplumunun sorunlarına ve arayışlarına bağlı olarak ve genel sosyoloji birikimi içinde toplum sorunlarına çözüm arayışı kaynaklı olarak Türk toplumunun tarihi çeşitli şekillerde gündeme gelmektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Baykan Sezer, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", **Toplum ve Bilim**, Sayı 4, Kış 1977, s.46.

ABD öğrenimli genç kuşakla geleneksel çerçevedeki ABD öğrenimliler arasında bir eğilim çatallaşması ortaya çıkacaktır. Bu dönemde Türk toplum tarihini tartışmak isteyen akademisyenlerle, Amerikan sosyolojisini ülkemize aktaran genç kuşağı buluşturan zemin olarak da *Toplum ve Bilim* dergisi yayına başlar. Çeşitli sosyal bilim kongreleri, üniversite dergileri yanına yeni bir mecra olarak *Toplum ve Bilim* dergisi de eklenir. Hem Kıta Avrupa'sı hem de ABD'den beslenen bir anlamda gelenekle de örtüşen yeni sosyoloji çalışmalarının ilk metinleri bu dergide yayınlanmaya başlayacaktır.

Gelinen süreç aynı zamanda TSBD'nin bilim anlayışını da genç ABD öğrenimliler nezdinde gözden düşürecektir. Bu yeni kuşak, "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalıdır"dan başlayarak çeşitli metinler ortaya koyacaklardır. Makalelerle başlayan bu süreçte Wallerstein'in MDS modeline Türk tarihinin yerleştirilmesi temelinde ya da MDS modelini farklı anlayarak Türk toplumunun imparatorluktaki değişimini, imparatorluk merkezi ile kendi taşrası ilişkileri içinde anlamlandırma çabası içine gireceklerdir. Ayrı bir çalışmaya konu olabilecek zenginlikte olan MDS'nin Türkiye'ye yansması meselesi günümüzde de sona ermemiş bir süreçtir. Bunun yanında eski kuşaktan bazıları da sonradan benzer çalışmalar içine gireceklerdir. Ancak bir kargaşa ve karamsarlık başlamadığını söylemek mümkün değildir. Bu anlamda Güvenç'in *Türk Kimliği*¹⁰⁵ adlı bir çalışma yayınlamış olması hayli ilgi çekicidir. Ancak bunun yanı sıra kendisine ilişkin olarak "...şu sıralarda bilimsel çalışmalarını tarihsel analizler şeklinde yürütmekte olduğunu söyleyen Bozkurt Güvenç, yurdumuzda Sosyal Bilimlerin dünü ve özellikle bugüne yansıyışı konusunda hayli iç karartıcı açıklamalarda bulunmuştur"¹⁰⁶ biçiminde değerlendirmelere de konu olacaktır.

Nihayetinde yeni dönemde, eski trendle yenisi büyük ölçüde birbirine değmeden çalışmaya devam ederler. Bir yandan Türk tarihi, kendi özellik ve nitelikleri görmezden gelinerek şablona uygun resmedilmeye çalışılırken, önceki kuşak da mevcut çalışma konularından vazgeçmiş değildir. Kadın, cinsellik, şehir, yerleşme,

¹⁰⁵ Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993.

¹⁰⁶ Seval Gürel, "Bir Sosyal Bilimler Kongresi'nin Ardından", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 50, Sayı 1, 1995, s.221.

göç gibi konular eski kuşak ABD öğrenimli hocalarımız tarafından yapılmaya devam edilse de eski kuşağın da artık “saha temeldir derken kuram da farklıdır” dediklerini göreceğiz. TSBD’ye kadar düz bir çizgi izleyen eğilim ve yönelimde bir çatallaşma başlayacaktır. En başta da bu yeni kuşağın ne şekilde istihdam edilecekleri sorununa cevap aranacaktır. Sonuçta yeni kuşak ABD öğrenimliler, iktisat tarihi alanında çalışmalarını sürdürecekler ve kendilerine de iktisat tarihçisi ünvanını vereceklerdir. Bu dönemde başlayan bu iki ayrı sosyoloji anlayışı varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bu arada iktisat tarihçiliği konusu ayrı bir disiplin olarak varlığını sürdürürken, Batı’daki yeni iktisat tarihi paradigmalarına ilgisine bağlı bir seyir gösterecektir. Yanı sıra ülkemiz iktisat tarihi birikiminin anlaşılması çabaları da sürdürülecektir. Burada bir şeyi daha belirtmek gerekebilir. ABD öğrenimlilerin bu yeni yönelimi Ankara’daki ABD’yle ilişkili kurulmuş, kurumlaşmış, form kazanmış öğretim kurumları yanında İstanbul’da da yankı uyandıracaktır. Bu tartışmalara (Türk toplumunun dünya tarihindeki yeri sorununa bağlı tartışmalar) ABD öğrenimli olmayan çevrelerden de akademisyenler katılacaktır. Yanı sıra geçen sürece bağlı olarak Ankara’da emeklilik yaşına ulaşmış birçok hoca İstanbul’a gelerek yeni üniversitelerde yer alacaktır. Bunun sonucunda da Türk sosyolojisinin 1940’lı yıllardaki görüntüsünü kavrayabilmek için Hacı Bayram Kaçmazoğlu’nun geliştirdiği Ankara Ekolü-İstanbul Ekolü ayrımı anlamını yitirecek; yeni görüntü, sosyolojinin geldiği dönemdeki ya da imparatorluğun son dönemindeki içtimaiyat-ilm-i içtima ayrımını hatırlatır bir form kazanacaktır.¹⁰⁷

1. Türkiye’de Sosyolojik Araştırmaların Yeni Kurumları

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi çerçevesinde üniversitelerde yeni sosyoloji bölümlerinin kurulması yanında Batı’dan diğer dünyaya yönelik yaklaşım ve projeksiyonların izleri de ülkemizde bilim örgütlenmesinde genişçe yer bulacaktır. Bunlardan biri, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’dür. Aslında bu tür çalışmalar yeni değildir, ülkemizde bir geçmişi ve birikimi vardır. ABD’de öğrenim

¹⁰⁷ İçtimaiyat kuramsal çalışmayı, ilm-i içtima saha çalışmalarını öne çıkarması nedeniyle.

gören birçok sosyolog dönüştü, orada gördükleri öğrenimin etkisiyle 1960’larda ve biraz da 1970’lerde sayısız saha araştırması yapmışlardır. ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi’ndeki Nüfus Etütleri Enstitüsü yoğunlaştırılmış saha merkezli araştırmaların öncüleri arasında yer almıştır.¹⁰⁸ Bu kuruluşlar, aynı bilim anlayışı içerisinde sosyal bilim araştırmalarının da artık üniversitelerde yeni alanlarda yapılmasının örnekleri olarak görülebilir.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, “...nüfus ile ilgili konularda tıbbi, sosyal ve ekonomik araştırmalar yapmak, demograf yetiştirmek ve halkı nüfus konularında bilinçlendirmek amacı ile 1967 yılında kurulmuştur.”¹⁰⁹ Türkiye’de demografi alanında lisansüstü eğitim veren tek akademik kuruluş olarak tanımlanan enstitüde özellikle örnekleme teknikleri ve kantitatif analiz konularında öğrencilere yetkinlik kazandırmaya odaklı mevcut eğitim programlarının disiplinlerarası bir yaklaşımla yürütülmekte olduğu ve yapılan çalışmaların akademi ve üniversite dışı kuruluşlar arasında önemli bir köprü görevi gördüğü belirtilmektedir.¹¹⁰ Nüfusbilim alanında Türkçe ve İngilizce makale yayınlayan bir de dergileri vardır. *Nüfusbilim* dergisi, 1979 yılında yayın hayatına başlamış ve bugün toplamda 27 sayı çıkmıştır. 1968¹¹¹, 1973¹¹² ve 1978’de¹¹³ büyük çaplı nüfus ve aile planlaması araştırmaları yapılmıştır. Ford Vakfı, BM ve Westinghouse’un desteğiyle gerçekleştirilmiş çalışmalardır. Kaldı ki enstitünün bu kuruluşlardan Ford Vakfı’yla daha özel bir ilişkisi vardır.

“...Ford Foundation’u Enstitüye kuruluş döneminde, bir milyon doları aşan bağış yapmıştır. Bu bağış, öğrencilerin dış ülkelerde eğitimlerini sürdürmeleri, yabancı öğretim üyelerine yapılacak ödemelerin karşılanması ve bazı araştırmaların yürütülmesi için kullanılmıştır.

¹⁰⁸ Yakın Ertürk, “Trends In The Development of Sociology In Turkey”, **Journal of Human Sciences**, IX/2, 1990, p.41.

¹⁰⁹ Nusret H. Fişek, “Türkiye’de Demografinin Evrimi”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Ed. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olguç Matbaası, 1986, s.331-332.

¹¹⁰ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, “Tarihçe”, (Çevrimiçi) <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/hakkinda.shtml>, 8 Temmuz 2010.

¹¹¹ **Türkiye’de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması** (Ford Vakfı işbirliği ile)

¹¹² **Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması** (UNFPA işbirliği ile)

¹¹³ **Turkish Fertility Survey**, 1978, Hacettepe Institute of Population Studies (UNFPA işbirliği ile)

Ford Foundation'unun malî desteği yanında, bu kurumun Ankara temsilciliği uzmanlarından F. C. Shorter 1967-1971 yılları arasında Enstitü'de dört yıl fahri olarak çalışmış ve Enstitü'nün kurulmasında önemli katkıları olmuştur.”¹¹⁴

Frederic C. Shorter'ın Ferhunde Özbay ve Bozkurt Güvenç'le ortak çalışmaları vardır.¹¹⁵ Shorter ve Güvenç aynı zamanda TSBD'nin kurucu kadrosunda yer almış isimlerdir. USAID, enstitünün ortak çalışma¹¹⁶ yaptığı uluslararası kuruluşlardan bir diğeridir. Araştırmalar BM'ye bağlı çeşitli örgütlenmelerin yanı sıra DPT, TKV ve özel acentelerin himayesinde yapılmıştır.¹¹⁷ Enstitü çalışmaları arasında saha çalışmaları yoğunluktadır. Bu çalışmalar, birebir nüfus ve aile planlaması konusuna yönelik olduğu kadar yoğun şekilde kent çalışmalarını da kapsar.¹¹⁸ O yıllarda Amerikan üniversiteleriyle ilişki, aynı zamanda BM kuruluşları ve ona bağlı örgütlerle ilişkiye dönüşecektir. Bunun sonuçlarını da gerek nüfus enstitüsünün gerekse üniversitelerin yaptığı araştırmaların Ford Vakfı, BM ve Westinghouse gibi kurumlardan gelmesinden gözleyebiliriz.

Enstitünün beş yıl kurucu müdürlüğünü yapmış olan, demografi alanında ülkemizin ilk ve tek kuruluşu olarak görülen Hacettepe Nüfus Etüdları Enstitüsü'nün kurucusu¹¹⁹ Nusret Fişek aslında bir tıp doktorudur. 1952'de Harvard Üniversitesi'nden doktora derecesi almıştır. Kendisi, tıp bilimleri felsefe doktoru olan ilk Türk olarak tanıtılır. Enstitüdeki yöneticiliği süresince uzman bir kadro

¹¹⁴ Fişek, “Türkiye’de Demografinin Evrimi”, s.332.

¹¹⁵ Frederic C. Shorter & Bozkurt Güvenç (eds.), **Turkish Demography: Proceedings of a Conference**, Ankara, Hacettepe University Press, 1969; Frederic C. Shorter & Ferhunde Özbay, “Turkey: Changes in Birth Control Practices, 1963 to 1968”, **Studies in Family Planning**, No. 51, 1970.

¹¹⁶ Türkiye Doğurganlık ve Aile Sağlığı Araştırması, 1983 (USAID-Westinghouse Health Systems işbirliği ile); Türkiye’de Doğurganlık ve Sağlık Araştırması, 1988 (USAID-Center for Disease Control İşbirliği ile); Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 1993 (USAID-Macro International Inc. Ve Sağlık Bakanlığı işbirliği ile).

¹¹⁷ Ertürk, “Trends In The Development of Sociology In Turkey”, p.45.

¹¹⁸ **Ankara Gecekondu Bölgelerinde Modernleşme ve Kentleşme Araştırması**, 1970; **Çankırı İlinde İç Göç ve Kentleşme**, 1971; **Türkiye Kırsalında Eğitim Sorunları**, 1975; **Türk İşçilerinin Dönüş Göçü: Etkiler ve Politika için Çıkarımlar**, 1975; **Türkiye’de Nüfus Politikası Oluşturulması ve Uygulanması** (Smithsonian Institute işbirliği ile), 1975; **Türkiye’de Kır-Kent Göçünün Belirleyicileri** (ILO İşbirliği ile), 1977; **Türkiye’de Nüfus Projeleri ve Eylemlerinin Envanter Çalışması** (DPT ve UNFPA işbirliği ile), 1981; **Üç Konferansın Ardından Türkiye’de Nüfus Sorunu** (Pathfinder Vakfı İşbirliği ile), 1984.

¹¹⁹ Muzaffer Aksoy, Engin Bermek, “İdealist Bilim Adamı Prof. Dr. Nusret Fişek’in Anısına”, **Çalışma Ortamı**, Fişek Özel Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayını, Sayı 5, Kasım 1992, s.15, (Çevrimiçi) http://www.isguvenligi.net/co/calisma_ortami5.pdf, 12 Ocak 2011.

yetiştirmeye çalışmasının yanı sıra farklı disiplinler ve kuruluşlar arası ilişkiler sağlama çabasından ve *Nüfusbilim Sözlüğü*'nün oluşturulmasındaki katkılarından söz edilir.¹²⁰

Enstitünün çalışmalarına tarihsel bir yer biçilir. Ancak, enstitü öncelikle alanla ilgili çalışmaların yapıldığı ilk kurum değildir. İktisat ve coğrafyanın yardımcı bilimi sayılan demografya gerek coğrafyacılarca gerek iktisatçılarınca yapılmıştır. Bu konuda İÜ'den Haydar Furgaç'ın çalışmaları özel öneme sahiptir. Ancak onun nüfus çalışmaları yakın mesai arkadaşları dışında hatırlanmaz.¹²¹ Serim Timur'un yaptığı alan araştırmasına¹²² ilişkin bir değerlendirme¹²³, bu bakış açısına örnektir. Abadan-Unat, Timur'un Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 1968 yılındaki verilerine dayanarak hazırladığı bir saha araştırması olan *Türkiye'de Aile Yapısı* çalışmasını, "...çağdaş batılı sosyal bilimlerin metodolojisinin tüm koşullarına uygun bir temsilcilik, güvenilirlik ve titizlikle hazırlanmış olduğu bu araştırması, bir bakıma, Türk aile hayatına doğru ilk defa uzatılmış eksiksiz bir ayna..."¹²⁴ olarak tarif eder.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün yanı sıra üniversitelerdeki şehir planlama bölümlerinin kuruluşu da bu dönemin ürünlerinden biridir. Bazı bölümler TSBD'nin kuruluşundan hemen önce bazıları hemen sonradır. ODTÜ'deki Şehir Planlama Bölümü de bunlardan biridir. Sosyoloji bölümlerinin şehir sosyolojisi konulu derslerinden bağımsız olarak ODTÜ içerisinde şehir ve bölge planlama birimi kurularak başına da İlhan Tekeli getirilmiştir. Tekeli, mühendislik çıkışlıdır, ama sosyoloji tartışmalarının aktif katılımcılarından da biridir. Kentleşme ve kent politikaları, iktisat tarihi, şehir ve mekân tarihleri, göç, siyasal davranışlar, yerel yönetimler gibi mühendislik dışı alanlara ilgisini 1989 yılında Selim İlkin'le birlikte aldığı Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü ile taçlandırmıştır. Toplum bilimi olarak

¹²⁰ Fişek Enstitüsü, "Prof. Dr. Nusret H. Fişek ve Eylemi-Özgeçmiş", (Çevrimiçi) <http://www.fisek.org.tr/084.php>, 8 Temmuz 2010.

¹²¹ Prof. Dr. Haydar Furgaç'a Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınevi, 1974.

¹²² Serim Timur, *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No: D-15, 1972.

¹²³ Nermin Abadan Unat, "Kitap Tahlili, "Serim Timur, Türkiye'de Aile Yapısı' ", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 3, 1972, s.1055-1056, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/424/4763.pdf>, 10 Ağustos 2010.

¹²⁴ Unat, "Kitap Tahlili", s.1060.

gördüğü şehir ve bölge planlamasını *Sosyal Bilimleri Açın*'daki yeni modellemeye uygun olarak disiplinlerarası alanın yaratımında bir örnek model olarak sunar.¹²⁵

Nüfus çalışmalarına benzer şekilde şehir çalışmalarının da ülkemizde bir geçmişi vardır. "...Türkiye'de 'Kent Planlaması'nın bir ders olarak okutulduğu tek yüksek öğretim kurumu..." olduğu belirtilen¹²⁶ İTÜ Mimarlık Fakültesi vardır. Bunun dışında, AÜ içinde Şehircilik Enstitüsü vardır. Kentleşme, nüfus dağılışı, bölge plancılığı ve kent yönetimi gibi konularda politikalar saptamaya yönelik çalışmaların yapıldığı belirtilen AÜSBF İskân ve Şehircilik Enstitüsü, 1953'te kurulmuştur. Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, Cevat Geray bu enstitüde kentleşme sorunları üzerine çalışma yapan isimlerdendir. Hatta 1950'li ve 1960'lı yılların bir kent problemi olarak görülen gecekonduların "...ilk kez bu Fakülte üyelerince görgül akademik araştırmalara konu..." olduğu belirtilir. Bu çerçevede AÜSBF'den bir isim olarak Yasa'nın 1966 yılında basılan araştırması *Ankara'da Gecekondu Aileleri*¹²⁷'nin "...Ankara kenti gecekondularında yürütülen ilk geniş ölçekli ve sosyal içerikli..." çalışma olduğu ileri sürülür.¹²⁸ Daha erken dönemin yayınları izlenirse onlarda da kente ilişkin çok sayıda çalışma örneği görülecektir.¹²⁹

Türkiye'de sosyoloji çalışmaları içersinde Batı'da yapılan sosyoloji çalışmalarının mahiyeti çok düşünülmeden ülkemize aktarılması yaygın bir gelenektir. Kadın çalışmaları da başlangıçtaki çerçevenin çok dışına da çıkılmaksızın her farklı dönemde bir biçimde gündeme gelmiştir ve her sonraki gündeme getirişte, bir önceki gündeme getirilen çalışmalara dudak bükülerek yaklaşılmıştır. Batı'da Endüstri Devrimi sonrası gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan toplum örgütlenmesi bir "kadın sorunu" da yaratmıştır. Eski rejimdeki bilinçlilik ve kavrayışla endüstri örgütlenmesi sonrası toplumların kazandığı formların birbiriyle çok uyuşmaması

¹²⁵ İlhan Tekeli, "Toplum Bilimlerin Önünü Açmaya İnsan Modellerini Tartışarak Başlamak", **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s.13-33.

¹²⁶ Ruşen Keleş, "1951-1960 Yıllarında Kent Araştırmaları", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olguç Matbaası, 1986, s.271.

¹²⁷ Ankara, SSYB yayını, 1966.

¹²⁸ Şenyapılı, "1960-1970 Yılları arasında Kent Planlama Araştırmalarının Gelişimi", s.290.

¹²⁹ Oldukça erken tarihlerde yayınlanmış olan çeşitli dergilerde kente ilişkin çalışmalara yer verilmiştir. Ziya Gökalp'ın 1923'de çıkardığı **Küçük Mecmua**, **Mülkiye Mecmuası**, **Yurt ve Dünya**, **Sosyoloji Dergisi**, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** bu dergilerden birkaçıdır.

konuyla ilgili çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu, Batı’da erken zamanlarda kadınla ilgili tartışmaları da başlatmıştır. Daha İmparatorluk Türkiye’sinden başlayarak Batı toplumlarının model alınması bir biçimde konunun ülkemizde de gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak Batı’daki tartışmaların seyri ve değişimi, izlenen alanda bilgi birikimine elverir çerçevede olmamıştır. Amerikan sosyoloji anlayışı içerisinde kadın akademisyenlerin sayısındaki artış, bunların öğrenim gördükleri ülkelerdeki benzer araştırma merkezlerinin ülkemizde de kurulmasına yönelik ilgilerini yoğunlaştırmıştır. Ayrıca 1980’li yıllarda çok farklı nedenlerle gündeme getirilen kadın, feminizm ve benzeri başlıklar akademide yer bulmakta gecikmemiştir. Ve bu yeni tür tartışmaların öncüleri, özellikle feminist akımlar temelli öncüleri bu akademisyenler olmuşlardır. Hatırlanırsa ABD’de kadın çalışmalarının başlangıcı 1960’lı yıllar sonrasındır. Kadınların toplum yaşamından ve siyasal iktidardan dışlanmışlıkları temalı bu tasvirler, ABD okul programlarında kadın derslerinin yer almasıyla sonuçlanmıştır. Bu daha sistematik hale getirilerek akademik kadın örgütlenmesine temel oluşturmuştur. ABD’de Ulusal Kadın Araştırmaları Derneği benzeri örgütlenmeler ülkemizde de kısa zaman sonra görülmeye başlanmıştır. Kadınlarla ilgili örgütlenmelerin ülkemizde bir geçmişi vardır. Hatta, “Beynelmilel Kadınlar Kongresi”nin 1960’da İstanbul’da toplanması üzerine kaleme alınan bir değerlendirme yazısında ikinci kez İstanbul’da yapılan bu kongrenin ilkinin oldukça erken bir tarihte Yıldız’da gerçekleştirilmiş olduğu ifade edilir.¹³⁰ ABD’de bu tür örgütlemelerin ortaya çıkmasıyla aşağı yukarı aynı dönemde “kadın” ve “Türkiye’de kadın” türü başlıklı çalışmalar gündeme gelecektir ve bunu akademide kadın araştırma merkezleri izleyecektir. Ülkemizde bu yeni dönemde ilk kadın araştırmaları merkezi İÜ’ye bağlı olarak açılmış ve hemen ardından ODTÜ’de benzer bir merkez kurulmuştur.

Kadın konularının çeşitli zamanlarda farklı yönleriyle öne çıktığı bilinmektedir. Erken zamanlarda “kadının çağdaşlaşması” vd. başlıklarda gündeme gelen konu, 1980’li yıllarla birlikte feminizm başlığı altında gündeme gelmiştir. Söz konusu dönemde İÜ öğretim üyesi olan Şirin Tekeli, kadın konulu tartışmaların yapıldığı bir

¹³⁰ A. Çilingiroğlu, “Beynelmilel Kadınlar Kongresi”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXVI, Sayı 231-232, Kasım-Aralık 1960, s.11.

dizi toplantılar düzenlemiş ve bu toplantılardaki konuşmalarında “biz feminizmi Türkiye’ye getiriyoruz” demiştir. Kendisine sorulan “Peki Halide Edib’ler, Afet İnan’lar ve onların çabaları” sorusuna ise cevap vermemeyi seçmiştir. Konunun bu dönemle birlikte yeni biçimde gündeme gelişi, önce edebiyat eserleri aracılığıyla¹³¹ ardından çok çeşitli başlıklar üzerindendir. Yine 1960 sonrası dönemde ABD’yle ilişki içerisinde açılan üniversitelerle birlikte ve buralarda açılan Nüfus Etütleri gibi kuruluşlarda da kadın, doğurganlık, kadın eğitimi, anne ve çocuk eğitimi benzeri başlıklar altında konular gündeme gelmiştir.

Kadın araştırmaları konusuyla aktif olarak halen ilgilenen ve bu alanla anılan bir kuşak olduğunu biliyoruz. Ferhunde Özbay, Yakın Ertürk, Yıldız Ecevit, Aynur İlyasoğlu, Ayşe Durakbaşı ilk akla gelen isimler arasındadırlar. Akademik özgeçmişleriyle de birçok ortaklığı paylaşırlar. Aynur İlyasoğlu dışındakiler lisansüstü öğrenimlerine ABD veya İngiltere’de devam etmişlerdir.

1960 ve 1970’lerde yapılan toplumsal yapı araştırmalarının yanı sıra özellikle ülkemizde 1980’lerle yaygınlaştığı düşünülen kadın çalışmaları alanında kuşkusuz ilk akla gelen isim Nermin Abadan-Unat’tır. Abadan-Unat’ın çalışmalarından hareketle ABD’de sosyolojide görülebileceği düşünülebilecek kadın çalışmaları konusunu, Türkiye’ye aktardığını söylemek güç görünüyor. Çalışmaları, Türkiye çalışmaları kapsamında modernleşme aşamasından geçen Türkiye’nin kadınları olarak sosyoloji dergilerinden ziyade ABD’nin Orta Doğu araştırmaları dergilerinde yer bulabilmiştir.¹³²

Diğer taraftan, kadın çalışmaları alanında yaptığı çalışmalarını ağırlıklı olarak İngilizce kaleme alan ODTÜ sosyoloji profesörü, aynı zamanda BM kadınlara karşı şiddet özel raportörlüğü de yapmış olan Yakın Ertürk, kadın çalışmalarının uluslararası örgütlenmesinde yeni kuşağın önde gelen temsilcisidir. BM’ye bağlı,

¹³¹ Örneğin, Aysel Özakin, **Genç kız ve Ölüm**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1980.

¹³² “The Modernization of Turkish Women”, **The Middle East Journal**, Summer 1978, Vol. 32, No: 3, pp.291-307; “Women Movements and National Liberation: the Case of Turkey”, **Journal of the American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization**, 1982, Vol. 1, No: 3-4, pp.4-32; “The Impact of Legal and Educational Reforms on Turkish Women”, Nikkie R.Keddie & B.Baron, (eds.) **Women in Middle Eastern History Shifting Boundaries in Sex and Gender**, Yale University Press, 1991, pp.177-194.

Kadının Geliştirilmesi İçin Uluslararası Araştırma ve Eğitim Örgütü Başkanı seçilen ilk Türk olduğu belirtilen Ertürk'ün ABD deneyimi diğerlerinininkinden farklı olmuştur. Köy Enstitülü öğretmen babasının, Kars'tan Konya'ya sürgün edilmesinin ardından sınavda başarılı olarak ABD'de öğrenim hakkı kazanmasıyla Ertürk, ilk ve orta öğrenimini New York'ta tamamlamıştır. Sonrasında Türkiye'ye dönse de Türkiye'deki sosyoloji lisansı üstüne tekrar ABD'ye giderek New York City Üniversitesi'nde master yapmıştır. Bir yıl sonra da Cornell Üniversitesi'nde Kırsal Kalkınma Bölümü'nde asistanlığa başlamıştır. “Pazara Açılmayla Geleneksel Güç İlişkileri Nasıl Dönüşüyor” konusunda hazırladığı doktora çalışması nedeniyle 1976'da Mardin'in köylerinde yedi ay kalan Ertürk'ün Türkiye'ye dönüşü ise 1983'tedir. ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde 1986'dan beri görev yapmakta olan Yakın Ertürk kadın çalışmalarıyla anılsa da ABD'deki öğrenimi ve deneyimi köy konusuna yöneliktir.

“ABD'de öğrendikleri, köylere nasıl bakması gerektiğinin teorik açıklamalarıymış. Ama Prof. Ertürk'ün bilgi birikimi, köylerde geçirdiği yılların toplamıyla oluşmuş. ‘Pratikten edindiğim gözlemlerle teorik yaklaşımları birleştirerek gerçeği daha iyi açıklama yollarını arıyorum.’ Prof. Ertürk, Orta Anadolu ve Doğu illeri ve Karadeniz'de çalışmış. Yemen, Mısır, Ürdün, İran ve Hindistan'da da Birleşmiş Milletler'e danışmanlık çerçevesinde bulunmuş ve o ülke köylülerini araştırma fırsatı bulmuş. Yurtdışı gözlemleri, Türkiye'yi daha iyi değerlendirmesine neden olmuş.”¹³³

Kadın çalışmaları ODTÜ'lü akademisyenlerin ilgi gösterdiği bir alandır. ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde kadın çalışmalarıyla öne çıkan bir diğer isim Yıldız Ecevit'tir. Hacettepe Üniversitesi'nde 1971'de sosyal çalışma alanında tamamladığı lisans öğreniminin ardından, yine aynı üniversitenin sosyoloji bölümünde 1974'te masterini tamamlamıştır. Akademik özgeçmişinde İngiltere'de 1980'de Kent Üniversitesi Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji Bölümü'nde tekrar master yaptığı belirtilir.¹³⁴ Doktorasını da yine aynı üniversitede “Gender and Wage-Work: A Case Study of Turkish Women in Manufacturing Industry” başlıklı teziyle 1986'da tamamlamıştır.

¹³³Gülden Aydın, “Köy Kadını Onu İyi Tanıyor”, **Hürriyet**, 10.10.1997, (Çevrimiçi) <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-268287>, 2 Kasım 2010.

¹³⁴ Ecevit, “Kadın Çalışmaları”.

Kadın emeği ve işgücündeki yeri, çalışmalarında 1980'lerden günümüze ana temadır.¹³⁵ Çeşitli çalışmaları sonradan İngilizce ve Almancaya tercüme edilmiştir.¹³⁶

Ele aldığımız bu dönemde sosyoloji bölümünde çalışmaya başlayan Ferhunde Özbay, kadın çalışmaları başlığı altına giren çeşitli yayınlar yapmıştır. Özbay'ın 1975'te ABD Cornell Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinin başlığı "Differential Fertility in Rural Turkey: Individual and Environmental Factors" dır. Özbay, kadın çalışmaları alanında çok sayıda yayının sahibidir. Kadın konulu çalışmalarının ağırlıklı olarak saha araştırmaları olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁷ 1980'li yıllarla birlikte kadın konulu yayınları yoğunluk kazanmıştır.¹³⁸

Kadın çalışmaları alanında entelektüel faaliyet gösterenler, elbette yukarıda hatırlatmalarda bulunduğumuz isimlerle sınırlı değildir. Kadın araştırmalarıyla ilgili çalışmalar, ülkemizde çeşitli bilim dergilerinin yanında yurtdışında da Türk toplumunda kadın konulu çalışmalar içersinde yer alırlar. Yine Yakın Doğu'da kadın, İslam ülkelerinde kadın gibi öbekler içersinde veya çeşitli ülkelerin Ortadoğu, Yakın Doğu, İslam çalışmaları konularını ele alan dergilerinde de bu çalışmalar yayınlanmaktadır. Ülkemizde ABD öğrenimli kuşakla beraber bilim örgütlenmesinde

¹³⁵ "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Kadın Emeği", **YAPIT: Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, 1985, No. 9, (Şubat-Mart), s.72- 93; "An Analysis of the Concentration of Women Wage Workers in Turkish Manufacturing Industries", **Women Family and Social Change in Turkey**, F. Özbay (Ed.) UNESCO, Bangkok, 1986, pp.120- 137; "Türkiye Sanayiinde Kadın İşgücü: Saptamalar ve Öneriler", Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, **Kadın ve Sosyo Ekonomik Gelişme**, Ankara, Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını, 1992, s.30-40; "Türkiye'de Kadın İşgücü", Türk Tabipler Birliği, Türk Tabipler Birliği Sağlık Kongresi, Cilt 1, Ankara, 1993, s.122-125; "Türkiye'de Kadın İşgücünün Marjinalliği", Alman Kültür Merkezi, **Kadının Çalışma Yaşamı**, İzmir, 1994, s.63-72.

¹³⁶ "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri", **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar**, Der. Ş. Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s.105-115. Almancası, "Frauenarbeit im städtischen Produktionsprozeß unter den Bedingungen des Strukturwandels", A. Neusel, Ş. Tekeli, M. Akkent (Hg.) *Aufstand im Haus Der Frauen. Frauenforschung aus der Türkei*, Orlanda Frauenverlag, Berlin, 1991, pp.109-119. İngilizcesi, "The Status and Changing Forms of Women's Labour in Urban Economy", **Women in Modern Turkish Society**, Der. Şirin Tekeli, London, Zed Books Ltd., 1995, pp.81-88; **Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Yönelik bir Değerlendirme**, ILO Yayını, 2007, 65s.İngilizcesi, **A Critical Analysis of Women's Entrepreneurship in Turkey**, ILO, 2007, 86p.

¹³⁷ 1975'te "30 Köyde 2500 Kadınla Görüşülerek Yapılan Kırsal Kesimde Eğitim Sorunları Araştırması" bu türden çalışmalarının ilk örneklerindendir.

¹³⁸ "Kırsal Yörelere Kadının Statüsü, İş Gücüne Katılımı ve Eğitim Durumu", **Yönetim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, AİTİA, Ankara, 1979, s.201-224; "Türkiye'de Kadın ve Çocuğun Emeği", **Toplum ve Bilim**, 1991, Sayı: 53, s.41-54 ; "Kadının Statüsü ve Doğurganlık", Der. Necla Arat **Türkiye'de Kadın Olgusu**, İstanbul, Say Yayınları, 1992, s.147-165.

nüfus araştırmaları, şehir ve bölge planlama çalışmalarına en son eklenen halka görülebileceği gibi kadın araştırmaları sahasıdır.

2. Ülkemizdeki Yeni Yabancı Araştırmacılar ve Türk Sosyolojisinde İzleri

TSBD kuruluşu sonrasında 1950’li yıllardan beri var olan yabancı araştırmacı sayısının arttığı gözlenmektedir. TSBD’nin kuruluşu dönemi sonrasında da yabancı araştırmacılar, Türkiye üzerine çeşitli çalışmalar yapmışlardır.¹³⁹ Ülkemize ilişkin çalışma yapan yabancı akademisyenlerin metinleri yine Türk sosyolojisiyle ilişki kurmaktan uzaktır. Ülkemizden ABD’ye giden araştırmacı ve akademisyenlerin ise orada yaptıkları çalışmalar büyük ölçüde Türkiye üzerinedir.¹⁴⁰ Yabancı araştırmacılar daha çok antropoloji çalışmaları yapmışlardır. 1970’lerde Türk kasabalarının toplumsal ve kültürel yapısına ilişkin çalışma yapmış yabancı antropologlara ilişkin çok sayıda örnek gösterilebilir.¹⁴¹ Bunlardan belki de biyografisiyle en çarpıcı olanı Amerikalı antropolog Peter Benedict’tir. Benedict, Türkiye’de bulunduğu dönemde üniversitelerimizle ve akademisyenlerimizle yakın ilişki içinde olmuştur. 1968’de ODTÜ’de çalışmaya başlamıştır. Kendisini Türkiye ile tanıştıranın aslında Halet ambel olduğunu belirtir. Mübeccel Kıray, şerif Mardin ve Fatma Mansur’dan *Ula, An Anatolian Town* isimli çalışmasını hazırlarken destek

¹³⁹ George Thomas Park, “The Life and Writings of Mehmed Fuat Köprülü: The Intellectual and Turkish Cultural Modernization”, Phd, John Hopkins University, 1975; Ronald William Casson, “Kinship Terminology and Kinship Organization in a Turkish Village”, Ph.D., Stanford University, 1971; Harold Frederick Carpenter Jr., “Adult Education and the Transformation of Rural Society in Turkey”, Ph.D., Stanford University, 1970.

¹⁴⁰ Ayşe Öncü, “Higher Education as a Business: Growth of a Private Sector in Turkey”, Ph. D. Yale University, 1971; Banu Hatice Özeruğ, “Household Composition in a Turkish Village”, Ph.D., Stanford University, 1973; Suat Anar, “Social And Philosophical Foundations of Modern Turkish Education: The Impact of Ziya Gökalp’s Teaching on Philosophy of Education”, Ph.D., University of Maryland, 1976; Yakın Ertürk, “Rural Change in Southeastern Anatolia: An Analysis of Rural Poverty and Power Structure as a Reflection of Center-Periphery Relations in Turkey”, Ph.D., Cornell University, 1980.

¹⁴¹ Iris Kapril, H. Genağa, “Urbanization and Modernization in Turkey”, Discussion Paper 10, USAID, Ankara, Turkey, 1972; Alan Dubetsky, “Kinship, Primordial Ties, And Factory Organization in Turkey: An Antropological View”, Yayınlanmamış alışma, Middle East Studies Association’ın 1972 Yıllık Kongresinde okunmuştur. Ned Levine, “Old Culture New Culture: A Study of Migrants in Ankara, Turkey”, **Social Forces** Cilt 51, pp.355-368, 1973; Peter Benedict, **Ula, An Anatolian Town**, Leiden, E.J. Brill, 1974; Paul Magneralla, **Tradition and Change in a Turkish Town**, John Wiley and Sons., 1974; Lloyd Fallers, “Notes on an Advent Ramadan”, **The Journal of the American Academy of Religion**, No. 42, 1974, pp.35-52.

gördüğünü ifade eder.¹⁴² Benedict, daha erken bir tarihte İÜ’de Ufuk Esin’le ortak bir çalışma yapmıştır.¹⁴³ Benedict daha sonra kendisinin, Erol Tümertekin ve Fatma Mansur’un editörlüğünde *Turkey Geographic And Social Perspectives*¹⁴⁴ isimli bir çalışmaya da katılmıştır. Çalışmaları bunlarla sınırlı değildir.¹⁴⁵ Çalışmaları önemli olmakla birlikte Benedict’in biyografisi de oldukça ilgi çekicidir.

Benedict, Türkiye’de geçirdiği 6 yılın ardından Chicago Üniversitesi’nden doktora derecesini almıştır. 1970-1976 arasında Ford Vakfı’nın Türkiye yöneticiliğini yapmıştır. Burada, Ford Vakfı’nın ortaöğretim okullarının geliştirilmesi, nüfus çalışmaları, İngilizce öğretimi gibi programlarının yöneticiliğini yapmıştır. Dahası, Benedict, IMF ve Dünya Bankası öncülüğünde kurulmuş olan USAID’in¹⁴⁶ Yakın Doğu Bürosu’nda çalışan bir antropologdur. USAID, 3 Kasım 1961’de Başkan John F. Kennedy’nin kurmuş olduğu ABD’nin ilk dış yardım kuruluşudur. Amacının geliştirmekte olan ülkelere ekonomik ve sosyal yardımda bulunmak olduğu belirtilen bu kuruluş, ABD’nin dış politika hedeflerini desteklemek amacıyla, dünya genelinde ekonomik, kalkınma ve insani yardımlar sağlayan bağımsız bir hükümet kuruluşudur. En önemli başarısının dış yardım programlarındaki organizasyonel problemlerin çözümü yoluyla tek tek ülkelere göre planlama ve uzun vadeli gelişim planlaması oluşturma hedeflerine hizmet etmek olarak özetlenen USAID¹⁴⁷ gibi bir kuruluşta Benedict, en yüksek pozisyonlardan birisini elde etmiştir. USAID’deki en yüksek idari pozisyonlardan birini 23 yıl süresince (1976-1997 ve 1999-2001) elinde bulunduran bir antropolog olmuştur. Benedict’in dört ülkede USAID için misyon direktörü olarak görev yaptığı ve Üst Düzey Yabancı Servis’te “iki yıldızlı general

¹⁴² Peter Benedict, *Ula, An Anatolian Town*, Leiden, E.J. Brill, 1974, p.XIII.

¹⁴³ Ufuk Esin, Peter Benedict, “Recent Developments in the Prehistory of Anatolia” **Current Anthropology**, Vol. 4, No. 4, Oct., 1963, Published by The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, pp.339-346, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2739888>, 02 Kasım 2010.

¹⁴⁴ E.J. Brill-Leiden, 1974, printed in Belgium.

¹⁴⁵ Peter Benedict, “Aspects of the Domestic Cycle in a Turkish Provincial Town”, pp.219-241 in J. G. Peristiany (Ed.), **Mediterranean Family Structures**, New York, Cambridge University Press, 1976.

¹⁴⁶ Necat Erder, “Türkiye’nin İlk Planlama Deneyimi”, **Attila Sözmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.230.

¹⁴⁷ USAID, “USAID History”, 8 Dec. 2010, (Çevrimiçi) http://www.usaid.gov/about_usaid/usaidhist.html, 3 Ağustos 2010.

pozisyonuna denk olan kariyer yöneticisi pozisyonu”na yükselmesine ek olarak Ford Vakfı’nda, BM’de, kâr amacı gütmeyen yardım organizasyonlarında, önde gelen bir danışmanlık firmasında idari ve liderlik pozisyonlarında bulunmuştur.¹⁴⁸

USAID’in içinden geliştiği organizasyon, International Cooperation Administration (ICA)’dır. ICA, ekonomik, politik ve sosyal gelişim amaçlı yardımları idare etmiş bir Amerikan dış yardım kuruluşudur. Oldukça erken tarihlerde ICA’nın Türkiye’de ofisleri olduğunu akademisyenlerimizin anılarından gözleyebiliyoruz:

“Ben doktora’yı 1955’te bitirdiğimde Amerikalıların AID teşkilatı vardı. ICA da denirdi. Amerika da dünyaya daha yeni açılıyor. O ana kadar kendi içinde kapalı bir siyaset takip etmiş. Artık dünyaya açılıyor. Bütün dünyadan da elemanlar çağırarak kendini tanıtmaya gayret ediyordu. O zamanlar ICA’nın Ankara’da Farabi Sokağı’nda Çankaya’ya yakın çok büyük bir binası vardı. Ve orada her bakanlığa tahakkuk eden birer departmanları vardı. Bizim bakanlıkta bulamayacağınız evrakların hepsini orada görürdünüz. Çok sıkı çalışırlardı. Çalışma departmanları da vardı. Başında Mr. Barret diye de bir Amerikalı vardı, İtalyan asıllı. Ve onlarla bizim kürsü arasında çok sıkı bir işbirliği vardı. O vakit bizim sendikalarla ilişkimiz çok gelişmişti. Bütün Türkiye’deki sendikacılar bizim bölümde eğitilmişti. O teşkilat beni Amerika’ya gönderdi.”¹⁴⁹

Ülkemizde, ülkemiz üzerine çalışmalar yapmış yabancı akademisyenlerden bir diğeri ise Paul Magnarella’dır. Magnarella’nın *Tradition and Change in a Turkish Town*¹⁵⁰ isimli çalışması Balıkesir’in Susurluk ilçesinde yapılmış bir alan araştırmasının ürünüdür. Türkiye’ye yönelik bu çalışmasının dışında ve daha önce yaptığı çalışmalar da mevcuttur.¹⁵¹ Orhan Türkdoğan’la ortak çalışmaları vardır.¹⁵²

¹⁴⁸ Barbara L.K. Pillsbury, “Applied Anthropology and Executive Leadership”, **Napa Bulletin** 29, ISBN 9781405190152. C_ 2008 by the American Anthropological Association, DOI:10.1111/j.1556-4797.2008.00010.x, p.141, (Çevrimiçi) <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1556-4797.2008.00010.x/pdfs>, 23 Mart 2010.

¹⁴⁹ Sabahattin Zaim, “İ.Ü. İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünün Tarihçesi ve Gelişimi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 52, 2007, İstanbul, s.333, (Çevrimiçi) <http://www.iudergi.com/index.php/sosyalsiyaset/article/view/172/161>, 10 Ekim 2010.

¹⁵⁰ John Wiley and Sons, Schenkman Publishing Company, 1974.

¹⁵¹ “From Villager to Townsman in Turkey”, **The Middle East Journal**, Vol. 24, No. 2, pp.229-40, 1970; “Turkish Townsman Vicu Apollo”, **The Middle East Journal**, Vol. 26, No. 2, pp.181-183; “The Reception Of Swiss Family Law in Turkey”, **Anthropological Quarterly**, Vol. 46, No. 2, pp.100-116, 1973; “Aspects Of Kinship Change in a Modernizing Turkish Town”, **Human Organization**, Vol. 31, No. 4, 1972; “The Turkish Bridewealth Practice in Transition”, **The Muslim World**, Hartford Seminary Foundation, L IX, No. 2, 1969. **Tradition And Change in a Turkish Town**, Cambridge Schenkman/Wiley, 1974.

¹⁵² “Alternative Social Structures And Rituel Relations in Eastern Turkey”, **Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1; “The Development of Turkish Social Anthropology”, **Current Anthropology**, Vol.17, No.2, June 1976 (Mahmut Tezcan bu incelemenin

Magneralla, sadece Türkiye'nin Batısı'yla ilgilenmemiş Doğusu'yla da ilgilenmiştir. Daha önemlisi, Magnarella da önceki dönemde ülkemize gelip araştırma yapmış olan Lerner'den farklı bir bakış açısına sahip değildir. Bu anlamda 1950'lerdeki Türkiye'ye olan bakış açısında 1970'lerin ortalarına gelindiğinde de pek bir şey değişmemiştir.

Konuyu daha netleştirmesi açısından Warren S. Walker'ın "*Türk Folkloru ve Etnografyası Üzerine ABD'de Yayımlanmış Araştırmalar Bibliyografyası*" isimli çalışması önemlidir. Sözlü Türk Halk Hikayeleri Arşiv Müdürü olarak imza atan Walker'ın kitabın yayınlanış amacına dair önsözde söyledikleri konumuz açısından aydınlatıcıdır:

"Orta-Doğu memleketlerinin kültürleri 19. yüzyıldan beri Amerikan Üniversitelerinin ders programlarına girmeye başlamışsa da, genel olarak bu memleketlerin folkloru ile özel olarak Türk folkloruna karşı ancak son elli yıl içinde ilgi duyulmağa başlanmıştır. Büyük Amerikan Üniversitelerinde son yıllarda Orta-Doğu bölge incelemeleri programlarının başlatılması ile Türk folkloru ve etnografyasına karşı duyulan ilgi artmıştır."¹⁵³

Ele aldığımız dönemde ülkemiz, antropologlar kadar Amerikalı tarihçilerin de ilgisini çeken bir alan olmuştur. Gelen çok sayıda ziyaretçiden birkaçını hatırlatmakla yetineceğiz. Bu isimlerden Stanford Shaw, bir Osmanlı tarihçisidir. Osmanlı tarihini konu alan çok sayıda çalışması vardır.¹⁵⁴ Stanford Üniversitesi İngiliz Tarihi Bölümü'nden mezuniyetinin ardından Princeton Üniversitesi'nde Orta Doğu tarihi çalışmalarına başlamıştır. Bu üniversitede 1958'de tamamladığı doktora tezinin başlığı "The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, (1517-1798)"dir. Doktora araştırması nedeniyle 1956-1957 arasında Türkiye'de bulunmuştur. Bu süreçte İÜ'den Ömer Lütfi Barkan, Mükrimin Halil

daha kısa biçimde İngilizce ve Türkçe olarak Atatürk Üniversitesi'nin düzenlediği "Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri (Erzurum 22-25 Ekim 1973'de yayınlandığını belirtir); "Descent Affinity and Ritual Relations in Eastern Turkey", **American Anthropologist**, Vol. 75, No. 5, October 1973.

¹⁵³ Warren S. Walker, "Önsöz", **Türk Folkloru ve Etnografyası Üzerine Amerika'da Yayımlanmış Araştırmalar Bibliyografyası**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 36, 1982, sayfa numarası belirtilmemiş.

¹⁵⁴ Ezel Kural Shaw'la **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey 1280-1808/1808-1975** Vol 1-2 Cambridge University Press 1976-1977; **Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III**, Harvard University Press, 1971; **Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution**, Harvard University Press, 1964.

Yınanç, Halil Sahillioğlu, Zeki Velidi Togan ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile çalışma imkânı bulmuştur. Türkiye ilgisi doktora teziyle sınırlı kalmamıştır. Shaw, UCLA (University of California, Los Angeles)'dan 1997'de Türk tarihi profesörlüğünden emekli olduktan sonra 1999'da Bilkent Üniversitesi'nde Osmanlı ve Türk tarihi profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. "...burada artık 'modern Türkiye' profesörü olduğunu söyler, çünkü Bilkent, dünyanın en ünlü Osmanlı tarihi profesörünü (Halil İncelik) zaten barındırmaktadır!"¹⁵⁵ Akademik yaşamı boyunca Ford Vakfı, Rockefeller Vakfı ve Fulbright-Hayes Committee gibi¹⁵⁶ çeşitli kurumlardan burslar almıştır.

Shaw'un UCLA ihtisas öğrencisi olan Heath W. Lowry de doktora tezini yazmak için Türkiye'ye gelmiştir. Aslında Amerikalı tarihçi Lowry Türkiye'ye daha önce Barış Gönüllüsü olarak gelmiş ve Balıkesir'in Bereketli köyünde 1964-1966 arasında çalışmıştır. Antropolojiye buradaki deneyimi nedeniyle ilgi duyduğunu belirtir. 1966'da ülkesine antropoloji okuma niyetiyle dönse de ABD'deki yegâne Türkoloji kürsüsünün bulunduğu söylediği Oregon Üniversitesi'ne gider. Doktora tezinin başlığı "The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Urban Demographic History: The Case Study of Trabzon (C. A. 1486-1583),"dur.¹⁵⁷ 1971'de geldiği Türkiye'de Ö. Lûtfi Barkan, Nejat Göğünç, Halil Sahillioğlu ve Cengiz Orhonlu'dan yardım almıştır. Türkiye'de geçirdiği bu döneme dair izlenimleri şöyledir:

"Benim asıl eğitimim Türkiye'de oldu. 1971'den 1980'e kadar İstanbul'daydım ve üniversitede ne kadar öğrenmişsem onun birkaç mislini bu dönemde öğrendim. Barkan ile iki sene çalıştım. Hem onu hem de Halil Sahillioğlu'nu sorularıyla çok rahatsız ettim ama eksik olmasınlar bayağı büyük çapta bana yardımcı oldular."¹⁵⁸

Doktora tezini yazmak için Türkiye'ye geldiği 1970'li yıllarda Lowry, bir yandan Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'nin yöneticiliği yaparken, aynı zamanda Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 1979 sonuna kadar öğretim üyeliği yapar.

¹⁵⁵ Emel Armutçu, "Türkiye'nin En Popüler Yabancı Hocaları", **Hürriyet**, 30.03.2002, (Çevrimiçi) <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/03/30/107242.asp>, 22 Haziran 2010.

¹⁵⁶ Bilkent University, "Stanford J. Shaw", (Çevrimiçi) <http://www.bilkent.edu.tr/~shaw/profile.html>, 25 Haziran 2010.

¹⁵⁷ Ph.D. University of California, Los Angeles, 1977.

¹⁵⁸ Sinan Çuluk, "Prof. Dr. Heath W. Lowry İle Mülakat", 2/08/2009 **Arşiv Dünyası Dergisi**'nin Ocak 2005, 5. sayısında yayınlanan metnin gözden geçirilmiş halidir, (Çevrimiçi) <http://sinanculuk.blogspot.com/2009/02/prof-dr-heath-w-lowry-ile-mulakat.html>, 30 Temmuz 2010.

Hatta Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü (1973-1980) kurucu üyesi olarak takdim edilir.¹⁵⁹ Türkiye ile ilişkisi bununla sınırlı kalmamıştır. 1983 yılında bilim adamları, işadamları ve emekli diplomatlardan oluşan seçkin bir grupta birlikte Washington’da Türk Etütleri Enstitüsü’nü kurmuştur. 1993’e kadar bu enstitünün yöneticiliğini yapan Lowry,¹⁶⁰ bu tarihten sonra Princeton Üniversitesi’nde Modern Türkiye ve Osmanlı Çalışmaları Profesörü olarak görev yapmaya başlar. Princeton Üniversitesi’ndeki görevinin yanı sıra Bahçeşehir Üniversitesi mütevelli heyetinde de danışmanlık yapar. Son dönem çalışmalarının çoğu, İngilizce ve Türkçe olarak Bahçeşehir Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.¹⁶¹

Ülkemize bu dönemde gelen yabancı araştırmacılara tarihçilerin katılmasının özel bir önemi olduğunu düşünüyoruz. Kuşkusuz ülkemizdeki Amerikan okullarında tarih dersleri vermek için daha önceleri de gelen kişiler bulunmaktadır. Edward Gibbon, Albert Howe Lybyer bu anlamda adı ilk akla gelenlerdir. Benzer şekilde, gelen Amerikalı tarihçilerin de birçoğu ülkemizdeki tarih öğretmenlikleri ardından ABD’ye dönerek Türk tarihi uzmanı olarak dersler vermişlerdir. Bu yeni dönemde gelenler ise ilişkilerine süreklilik kazandırmışlardır. Bunda eşlerinin Türk olmalarının etkisinden söz etmek mümkündür, ama yeterli değildir. Esas olan Türk tarihinin Amerikan akademik çevrelerinde artan önemidir. Bu önemin artışının göstergeleri Amerikalıların Türk tarihine ilgisinin nicel olarak artışı yanı sıra Amerikan üniversitelerinde Türk tarihi kürsülerinin kuruluşu ve bunların sayısının artmasıdır. Bu alandaki çalışmalar henüz değerlendirilmiş değildir.

C. Amerikan Sosyolojisinin Dönüşümü

Amerikan sosyolojisinde saha çalışmasının hâkim olduğu kanaati bir dönem geçerli olsa da Amerikan sosyolojisinin böyle gittiğini ve sadece bundan ibaret olduğunu söylemek doğru değildir. Mills’le başlayıp Wallerstein’in çalışmalarında belirgin bir

¹⁵⁹Princeton University Department of Near Eastern Studies, “Heath W. Lowry”, (Çevrimiçi) http://www.princeton.edu/~nes/faculty_lowry.html, 30 Temmuz 2010.

¹⁶⁰ Çuluk, “Prof. Dr. Heath W. Lowry İle Mülakat”.

¹⁶¹ Princeton University, “Heath W. Lowry”.

hal alan tarihe ve kurama olan ilgi, Amerikan sosyolojisinin ana damarlarından biri olacaktır. Wallerstein'in entelektüel gelişimi Amerikan sosyolojisindeki dönüşümü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

1. Immanuel Wallerstein: Amerikan Sosyolojisinde Yeni Eşik

Wallerstein'in MDS üzerine yoğunlaştığı 1970'lere gelene kadar yayınları saha çalışmaları merkezindedir ve Afrika üzerinedir. Ford Vakfı'ndan aldığı bursla 1959'da tamamladığı doktora tezinin başlığı "The Road to Independence: Ghana and the Ivory Coast"dur. Afrika'ya ilgisi doktora çalışmasıyla sınırlı değildir. 1970'lere kadar Afrika üzerine çok sayıda yayın yapmıştır. Hatta Afrika Çalışmaları Birliği'nin başkanlığını yapmıştır. Ancak bu tarihten sonra bir daha geri bakmamacasına ajandasındaki Afrika başlığını kapatmıştır.¹⁶² Sosyoloji algısı ve kurgusu ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün ikonik ürünü ya da sonucu 1974'te ilk cildi yayınlanan *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışmasıdır. O artık tüm dünyanın tanıdığı bir sosyologtur. Wallerstein'in sonraki ciltleri 1980 ve 1989'da yayınlanan üç ciltlik bu çalışması aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin gidişatı hakkında fikir verebilecek çalışmalardır.¹⁶³ MDS, saha çalışmasından uzak tamamen kuramsal bir çalışmadır ve arka planında Kıta Avrupalı iki düşünür Braudel ve Marx vardır. Braudel ve Marx temelli yeni bir çerçeve ortaya koymuştur.

Wallerstein bu çalışmasıyla bir bakıma bir dünya değişim tarihi anlatır. Daha önce de belirttiğimiz gibi ABD'nin dünya tarihine girişinin ve yükselişinin anlatıldığı bir dünya tarihidir. Özellikle tarihle ilişki kurulan bu çalışmada, dünyayı kuşatan anlatımında dünya tarihi bir fon olarak yer almıştır. Ancak, tarihe olan bu ilginin de bir sınırı vardır. 16. yüzyıldan daha geriye gitmez. Bir ortaçağ tarihçisi olan Braudel'le adeta halef selef ilişkisi içinde Wallerstein, ABD'nin yükselişiyle taçlanan ve tamamlanan bir dünya tarihi yazmıştır. 1976'da görev yapmaya başladığı

¹⁶²Fernand Braudel Center'daki yayınları istisna tutmak gerekir. Bkz: <http://fbc.binghamton.edu/cmpg.htm>

¹⁶³ **The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, New York, Academic Press Inc., 1974; **The Modern World System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy 1600-1750**, New York, Academic Press Inc., 1980; **The Modern World-System, III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840's**, New York, Academic Press Inc., 1989.

Binghampton Üniversitesi'nde dünya sistemi araştırmalarını yapacağı Braudel'in adının verildiği Fernand Braudel İktisat, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Merkezi kurulmuş, başına da Wallerstein getirilmiştir.

Kıta Avrupalı bu dūřınūrlerin referans alınması Amerikan sosyolojisi için yeni bir durum deđildir. Hatta bir geleneđin sūrdūrūlmekte olduđunun da kanıtıdır. Amerikan sosyolojisi bařından itibaren Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle iliřki içindedir ve bu iliřki yenilenerek sūrekliliđini koruyan bir iliřkidir. 1970'lerde Kıta Avrupa'sıyla iliřkilerin yeniden kurgulanması Wallerstein'le gūndeme gelmiřtir.

Wallerstein'in Kıta Avrupa'sıyla bađ kurarak ortaya koyduğu bu çalışmasının ABD'nin dūnyadaki yerinin farklılaştığı dūnemle de çakışması ilgi çekicidir. Wallerstein'in çalışmalarının yeni bir biçim ve içerik kazandığı bu dūnemde Sođuk Savař'la sembolize edilen, Batı'yı Kapitalist Batı'nın temsilcisi olarak ABD mi yoksa sosyalist Batı olarak SSCB'nin mi temsil edeceği, etmesi gerektiği çekişmesi de canlılığını korumaktadır. Ancak her iki merkez de kendi içinde aşması gereken meselelerle karşı karşıyadır. Wallerstein'in Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle yeniden bađ kuruşu dūnyada yaşanan bōyle bir tıkanma çerçevesinde ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴

Ortaçađ sonunda ABD'nin bulunuşuyla başlayan bir dūnya tarihinin anlatıldığı bu çalışmayla Amerikan sosyolojisi yeni bir mecrada akmaya başlamıştır. Bu bakımdan Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sıyla olan ilişkisinin yinelenmesi ve yenilenmesi olduğu kadar kendi ūstūne kritik yapması ve yeni bir yol alması olarak da değerlendirilebilir. Kaldı ki bu kritik bakış Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sı çerçevesinde kalması anlamında olmaktan uzak, aynı zamanda Kıta Avrupa'sını da içeren ama onu ařma abasinda oluşun da bir işaretidir.

Wallerstein'la bařlayan dōnūřūm, onun Amerikan sosyolojisine içerden bir gōz olarak getirdiđi eleřtirilerledir. Aslında Amerikan sosyolojisi 1950'lerden itibaren kendisini sorgulamaya bařlamıřtır. Kuruluř ařamasından sonra da Amerikan sosyolojinin temalarına baktıđımızda Avrupa referanslı çeřitli resmetmelerle karřılařacađız. Sonraki dūnemde Amerikan toplumu iddia sahibi oldukça konumunu

¹⁶⁴ Recep Ertūr, **ađdař Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanamıř Ders Notları.

pekiştirecek çıkışlarla ortaya çıkacaktır. Mevcut Amerikan sosyolojisine eleştirel bakan isimler seslerini yükseltmeye başlayacaklardır. Bu eleştiri belki de ironik olduğu kadar da özlü şekilde toplumsal gerçeklikler kırlarda toplanmayı bekleyen çiçekler değildir değerlendirmesiyle ifadesini bulacaktır. ABD’de saha çalışmalarına eleştiri öncelikle Sorokin’den gelecektir. Ama daha büyük ölçüde eleştiri Mills’den gelecektir ki, Mills’in Amerikan sosyolojisinin radikal yüzü olarak görülmesiyle sonuçlanacaktır.¹⁶⁵ Mills, yapısal-fonksiyonalizmi sarsıcı eleştiriler getirecektir. Batı düşüncesini sahiplenerek, sosyoloji aracılığıyla söz söyleme, eleştirilerle başlayacaktır. Mills bu anlamda ilktir, ancak süreklilik arz etmeyecektir. Bu, Wallerstein’in Braudel’le kurduğu ilişki ile yeniden başlayacaktır. Yeni dönemde bu işi Wallerstein yapacaktır. ABD’de Mills’le başlayan yönelim, Wallerstein’la yeni biçim kazanacaktır. Wallerstein, zincirdeki son halkadır. Wallerstein, MDS isimli toplumsal değişme kuramını 15. yüzyıl sonundan başlatır ve daha geriye gitmez. Geline yer ise Batı dünya egemenliğinin ABD eliyle yürütülmesi ve bu egemenliğin doruğu olarak ABD’dir. Kıta Avrupa’sıyla ilişkinin yine gündemde olduğu 1970’lerin Amerikan sosyolojisinin görüntüsü ilgi çekici derecede bir dönüşüm geçirmiştir ve bu büyük ölçüde Wallerstein eliyle gerçekleştirilmiştir.

Wallerstein örneğinde bir tarihten sonra tarihsel boyutun çalışmalarda hâkim bir unsur olduğunu görüyoruz. Amerikan sosyolojisine atfen söylenen bireye vurgu ve sosyal psikolojik yanın ağır basmasına ilişkin yargı belli bir tarihten sonra gözden düşmüştür. Hatta ABD’de sosyolojinin sosyal psikolojiyle olan ilişkisinin 1960’lardan sonra hızla zayıflamaya başladığından, modern sosyal psikolojide sosyolojik perspektifin etkinliğinin görünmeyecek kadar azaldığından söz edilir.¹⁶⁶ Söz konusu kopuşu, ABD’nin dünyadaki yeni konumu nedeniyle tarihle kurulan bağla ilişkilendirebiliriz.

¹⁶⁵ George Ritzer, **Classical Sociological Theory**, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996, p.62.

¹⁶⁶ Shigehiro Oishi, v.d., “Sociology: A Lost Connection in Social Psychology”, **Pers Soc Psychol Rev** Vol. 13 No. 4, November 2009, p.335, (Çevrimiçi) <http://psr.sagepub.com/content/13/4/334.full.pdf+html>, 5 Haziran 2010.

2. Amerikan Sosyolojisinde Toplum Tarihi Çalışmalarına Yöneliş

Amerikan sosyolojisinde toplum tarihinin öne çıkmaya başlaması, Marx'a bakışı ve Amerikan sosyolojisinin Marx'la kurduğu ilişkiyi de temelden değiştirecektir. Erken zamanlarda sosyolojinin dışında sayılan Marx¹⁶⁷, Sorokin'le birlikte sosyolojiye dahil edilmiştir. 1950'lerde akademisyen ve sanatçıların Marksistliği nedeniyle kovuşturmayla uğraması da artık geride kalmıştır. Marx, Wallerstein'in kuramıyla yeni bir şekilde Amerikan sosyolojisine temel olmuştur.

George C. Homans'ın 1986'da yayınlanan makalesinde dile getirdiği şekliyle Amerikan sosyolojisinin gelişimi sosyologların tarihe ilgisinden kaynaklanmaktadır ve bu cesaret verici bir gelişmedir. Amerikan sosyolojisindeki bu gelişmenin mimarları olarak da Barrington Moore, Jr.¹⁶⁸, Charles Tilly¹⁶⁹, Immanuel Wallerstein¹⁷⁰, Theda Skocpol¹⁷¹ ve Arthur Stinchcombe¹⁷²'ün isimlerini sıralar. Bu isimlerin Braudel gibi Annalescilerin etkisi altında, tarihsel problemleri çok daha kapsamlı ele aldıklarını belirtir. Yine ona göre, belki de en dikkate değer örneği Wallerstein'in dünya ekonomi sistemi tanımlama girişimidir. Yeni sosyoloji tarihçilerinin birçok kavram ve anlayışının önemli olduğunu ve disiplini zenginleştirdiğinden teşvik edilmesi gerektiğini vurgular.¹⁷³

Homans'ın değerlendirmeleri önemlidir. Büyük ölçüde Wallerstein'i ve onun Amerikan sosyolojisindeki yerini ve çabasını tarif eder. ABD'de saha çalışmaları

¹⁶⁷ Janet L. Abu-Lughod "The Heritage and Future of Sociology in North America", **Sociology for the Twenty-first Century Continuities and Cutting Edges**, Ed. Janet L. Abu-Lughod, The University of Chicago Press, 1999, p.3-4; Werner J. Cahnman, "Review Work: A Hundred Years of Sociology by G. Duncan Mitchell", **American Sociological Review**, Vol. 35, No. 2, April 1970, Published by American Sociological Association, p.351, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2093226>, 06 Kasım 2008; Richard F. Hamilton, "American Sociology Rewrites Its History", **Sociological Theory**, Vol. 21, No. 3 Sep., 2003, Published by American Sociological Association, p.281-295, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/3108639>, 24 Mart 2010.

¹⁶⁸ B. Moore, Jr., **Social Origins of Democracy and Dictatorship**, Boston, Beacon, 1966.

¹⁶⁹ C. Tilly, L., Tilly, R. Tilly, **The Rebellious Century**, Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press, 1975.

¹⁷⁰ Immanuel Wallerstein, **The Modern World- System**, Vol. 1. New York, Academic Press, 1974.

¹⁷¹ T. Skocpol, **States and Social Revolutions**, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1979.

¹⁷² A. L. Stinchcombe, **Theoretical Methods in Social History**, New York, Academic, 1978.

¹⁷³ George C. Homans, "Fifty Years of Sociology", **Annual Review of Sociology**, Vol. 12 (1986), Published by Annual Reviews, p.xv- xxix, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2083191>, 18 Mart 2010.

çeşitli üniversitelerde sürmesine rağmen tarihe de ilgi vardır. Ülkemizdeki yanılmanın da kaynağı büyük ölçüde bu durumdur. Saha çalışması yapmanın kendisine has güçlük ve pratik kolaylığına karşılık, toplumun tarihi gelişmesinin kavranması farklı özellikler gösteren bir çabadır. Bu anlamda Amerikan sosyolojisi, Wallerstein'e kadar Amerikan tarihi ve toplumsal gelişmelerinin önünde değil, arkasında gitmiştir.

Amerikan sosyolojisinin eleştirilerek bir anlamda işin yeniden kurgulanması yine Kıta Avrupalı bir Ortaçağ tarihçisi olan Braudel referansıylA ABD'li sosyolog Wallerstein tarafından yapılmıştır. Geline yerdeki tıkanıklık, Kıta Avrupa'sıyla ilişki kurularak aşılma arayışı içinde olunmuştur. Bu aynı zamanda genel Batı kimliğinden ayrı bir Amerikan kimliği arayışının olmadığını ifade eder. Kıta Avrupa'sıyla Amerikan toplum kimliği problematiğı nedeniyle ilişki hep var olagelmıştır zaten. Kökenleri dolayısıyla böyle olmasında da şaşırtıcı bir yan olmadığını biliyoruz. Amerikan sosyolojisi başından itibaren Batı sosyolojisinin bir üyesi, parçası olmuştur, ancak belli bir dönemde daha baskın bir karakter kazandığını görüyoruz. ABD'nin Kıta Avrupa'sının bir sömürgesi olmaktan çıkıp bağımsız bir devlet olmasıyla beraber, tüm Kıta Avrupa'sının gerek öğrenim gerekse düşünürlerinden etkilenip beslenmiştir.

Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi* çalışmasıyla Amerikan toplumunu ilk kez dünya tarihi içinde bir eksene oturtur. Bu kuramsal çalışmasıyla ABD'nin yükselişini doğrulayacak bir ABD ve dünya tarihi yazar. Wallerstein'in dilinden özetleyecek olursak, Amerikan sosyolojisinde de bir dönüşümü ifade eden MDS, halen yaşamakta olduğumuz, kökleri 15. yüzyıl sonu Batı Avrupa'sında bulunduğu belirtilen 500 yıllık kapitalist dünya-ekonomisidir. Tüm dünyayı kapsayan işbölümü ağının yarattığı, merkez-yarı çevre-çevre ülkeler ile anlamını bulan bir sistemdir. Merkez ülkeler, sistemdeki söz söyleme güçleri nedeniyle iktidardadırlar ve sahip oldukları konumlarını kaybetmemek, yarı-çevre ve çevre ülkeleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda iktidar konumlarını tehdit etmeyecek durumda tutmak için daima iktidarlarına meşruiyet kazandırmak zorundadırlar. Ancak şu anda sistemin kendisinden kaynaklanan bir kriz yaşanmaktadır. Çünkü kapitalizmin sermayenin

sonsuz birikimini sağlayan ve geçerli kılan bir sistem olması, onu hem farklı kılar ama aynı zamanda sıkıntıya sokar. Sistem, yaşıadığımız bu dönemde nasıl sonuçlanacağını bugünden belirleyemediğimiz salınımlar geçirmektedir. Sistemin dışına çıkılarak ancak bu sıkıntıların üstesinden gelinebilir ve bu da entelektüelin omuzlarına ciddi bir yük bırakmaktadır.¹⁷⁴

Ana hatlarıyla kısa bir tanımını verdiğimiz MDS gibi kuramsal bir çalışma, 1970’lerde Amerikan sosyolojisini temelden sarsmış, yeni bir eğilim kazandırmıştır. Wallerstein, çalışmasıyla günümüzde ABD’nin sahip olduğu konumu doğrulayan bir toplumsal değişme kuramı ortaya koymuştur. Belirttiğimiz gibi, Wallerstein’in kuramını bir Amerikan destanı olarak okumak mümkündür. Bu çalışmasıyla saha çalışmalarını geride bırakan Wallerstein, bütüncül bir bakışla dünya tarihi içinde ABD’ye yer bimekle kalmamış, Batı dünyasının tarihsel gelişimine ABD’yi de eklemiştir. Bunu yapabilmek için de çok geriye gitme gereği duymamıştır. Batı’nın 1500’ler öncesi tarihini tartışmaya açmamıştır. 1500’ler sonrasını yeniden inşa etmiştir ve bu gelişmenin geleceğine ABD’yi eklemiştir, elbette Kıta Avrupa’sı kökleri ve düşünsel bağlarını koparmadan.

D. Amerikan Sosyolojisindeki Yeni Eğilimin Türk Sosyolojisine Yansımaları

Elisabeth Özdalga, Wallerstein’i tarih ve sosyoloji arasında tarihsel sosyoloji adı verilen bir senteze katkıda bulunan isimler arasında sayar. Bununla birlikte, Özdalga, Mills’i tarihsel sosyolojinin öncüsü olarak takdim eder.¹⁷⁵ Ona göre, Mills’in *Toplumbilimsel Düşün* isimli çalışması bugün de etkisini korumaktadır. Bununla birlikte, Mills’in ABD’de çalışmalarının ve özellikle tarihsel sosyoloji özelinde

¹⁷⁴ Tülay Kaya, “Immanuel Wallerstein’in Toplumsal Değişim Kuramı”, Ysek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005 çalışmasından özetlenmiştir.

¹⁷⁵ Elisabeth Özdalga, “Bir Tasavvur ve Uсталık Olarak Tarihsel Sosyoloji”, **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara, Doğubatu Yayınları, Mayıs 2009, s.12.

Ülkemizde kendi kuşagından bir takipçisi olduğunu söylemek oldukça güçtür. Kaldı ki Mills'in *Toplumbilimsel Düşün* isimli çalışmasının Türkçeye çevrilmesi orijinal dilinde yayınlanmasından yirmi yıl sonra Ünsal Oskay tarafından 1979'da gerçekleştirilecektir.¹⁷⁶ Daha önemlisi, lkemizden ABD'ye giden hocalar kuşagının çalışmalarına baktığımızda bu anlamda bir etkilenmeden söz edebilmemizin güçlüğüdür. Mills'in kuşagının sosyologları ülkemizde farklı konularla ilgilenmişlerdir. Sosyolojik bilginin ancak sahadan veri toplanarak elde edilebileceği sıklıkla vurgulanmıştır.¹⁷⁷ Diğer taraftan, bu bakış açısıyla çalışmalar yapmış hoca kuşagının selefleri olarak da görülebilecek yeni kuşak, tarihsel sosyolojiye, daha genel olarak söyleyecek olursak kuramsal çalışmaya yönelmişlerdir. Bunda da merkezdeki isim Wallerstein'dir, Mills değildir.

Wallerstein, Amerikan sosyolojisinde yeni eğilimin temsilcisidir. Nasıl ki Mills, Amerikan sosyolojisinin kendisiyle hesaplaşmasının bir eşiği idiyse, Wallerstein, entelektüel ilerleyişinde takip ettiği yoldan farklı bir yola yönelmesiyle Amerikan sosyolojisi için de yeni bir dönem başlamıştır. Wallerstein'in klasikle kurduğu ilişki aynı zamanda Amerikan sosyolojisine özelliklerini kazandıran bir geleneğe de karşılık gelir. Diğer taraftan, tarihsel boyutu gözeterek klasikle yinelediği ilişki, Amerikan sosyolojisinde yeni bir dönemece karşılık gelir. Wallerstein'in MDS çalışmasıyla ABD'yi ilk kez dünya tarihi içinde doğuşundan yükselişini bir eksene oturttuğu dönem, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle gelenekselleşen ilişkisinin en zirvede olduğu döneme denk gelir. Wallerstein, Amerikan sosyolojisindeki yeri kadar, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde de özel önemde bir isimdir. Ülkemizden birçok isim Wallerstein'in başında bulunduğu Fernand Braudel Center'a gitmiş ve onların deyişiyse dünya sistemi ekolünün birer üyesi olmuşlardır. Tarihe vurgu yapmanın ve sosyoloji çalışmalarında tarihin öneminin farkına varılması, Amerikan sosyoloji anlayışı içersinde yetişenler arasında bu yeni kuşak aracılığıyla olmuştur.

¹⁷⁶ Ünsal Oskay SBF çıkışlı, ABD öğrenimlidir. T.B. Bottomore, **Toplumbilim**, 1972; Maurice Duverger, **Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş**, 1973; Wright Mills, **İktidar Seçkinleri**, 1974.

¹⁷⁷ Kıray, "Teaching Social Sciences in Developing Countries, The Case of Turkey", p.47.

Amerikan sosyolojisinde tarihle ilişki kuran yeni eğilimin temsilcisi Wallerstein'dir. Onunla ilişki de tesadüflere bırakılmamıştır. Oldukça sistemli bir şekilde ülkemizden birçok isim Wallerstein'in öğrencisi olmuş, ortak çalışmalar yapmışlardır. Wallerstein, özellikle Türkiye'den öğrenci seçmeye özen göstermiştir. Bunun için ciddi bir organizasyon çalışması yaptıklarını kendileri de ifade ederler. 6-7 Mart 2009'da Bilgi Üniversitesi'nce düzenlenen "Küresel Perspektifle Tarih: Faruk Tabak'ın Çalışmaları Anısına" konulu anma toplantısında da bu açıkça dile getirilmiştir. İhsan Bilgili, Tabak'a ilişkin verdiği kısa bilgide Faruk Tabak'ı Binghamton'daki "Dünya Sistemi Ekolü"nün bir üyesi olarak takdim etmiş ve Çağlar Keyder, Reşat Kasaba, Faruk Tabak'ın öncülüğünde Türkiye'den birçok akademisyenin bu ekolün bir parçası olduğunu belirtmiştir. Kaldı ki ülkemizdeki birinci nesil Wallerstein takipçileri arasında sayabileceğimiz Çağlar Keyder, Reşat Kasaba, Sibel Bozdoğan gibi isimler sunumlarında Tabak'ı Wallerstein ekolünün bir üyesi olarak tanıtmışlardır. Bu toplantıda konuya ilişkin olarak en dikkat çekici ve özetleyici değerlendirmeyi Wallerstein yapmıştır:

"1976'da Binghamton'a gittim. Sosyoloji bölümü başkanı olmam ve bir merkez kurmam istendi. Bunun üzerine Fernand Braudel Center'ı kurduk, Hopkins'le nasıl uygun öğrenci alabiliriz konusunu konuştuk. Öğrenci alma mekanizmaları kurduk. Dünya çapında bir ağ kurmak istiyorduk. Hindistan'da, Çin'de, Porto Rico'da, Macaristan'da ağıımız vardı. Türkiye'den Çağlar'dan bize uygun öğrenci bulmasını istedim. Binghamton'daki en büyük grup Türklerden oluşuyor. Faruk bunun en harika ürünlerindendir."¹⁷⁸

Öyle ki Türkiye'de "Wallersteinci görüş" olarak adlandırabileceğimiz bir çerçevede yapılmış çok sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınlar, Türkiye'de başlı başına bir literatür oluşturacak yoğunluktadır. Belirttiğimiz gibi, ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınacak önemdedir. Türk sosyolojisinde Wallerstein'in kuramı temelinde çalışmalar yapan isimler yoğunlukla önceki bölümde söz ettiğimiz Amerikan modelinde kurulan üniversitelerimizdendir. Bu anlamda Keyder,¹⁷⁹ Kasaba,¹⁸⁰

¹⁷⁸ 6-7 Mart 2009'da Bilgi Üniversitesi'nce düzenlenen toplantıda yapılmış olan bu konuşma henüz yayınlanmamıştır.

¹⁷⁹ Huri İslamoğlu, Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, 1, 1977, s.49-80.

¹⁸⁰ Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci", **Toplum ve Bilim**, 23, 1983, s.41-54; **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1993.

İslamoğlu¹⁸¹ öne çıkan isimlerin başlıcalarıdır. İkinci nesil Wallerstein izleyicilerinden Cenk Reyhan da Wallersteinci görüşün Türkiye’deki yayınlarla etkinliğinin iyi bilinen örnekleri olarak bu isimleri ve çalışmalarını sıralar.¹⁸² Ancak ülkemizdeki Wallerstein izleyicileri bu isimlerle sınırlı değildir. ABD’ye gitmeden de Binghamton’da bulunmadan da bu görüşü benimseyip, Türk tarihini bu modelin içine yerleştirmeye çalışanlar günümüzde hiç de az değildir.

1. Türk Sosyolojisinde Modern Dünya Sistemi Kuramı İzleyicileri

Amerikan sosyolojisiyle ilişkide tarihin öne çıkması ve bunun bir model çerçevesinde ele alınması, bu modelin merkez-çevre diyalektiği üzerine kurulu olması en temel yönüdür. Bizim ülkemiz açısından önemli yanıysa bizim tarihimizin merkez olmaktan çıkıp çevre olmaya gidiş tarihi olarak değerlendiriliyor olmasıdır. Ancak tartışmanın ülkemize bu kavramları aktaranlarca en azından başlangıçta tam olarak anlaşıldığını söylemek güçtür. Batı’daki terminoloji çerçevesinde sorunlarımızı ele almanın yaygın bir gelenek olması nedeniyle, bu kavramların girişi ve Türk toplumunun gelişiminin anlaşılmasında kullanılmak istenmesinde herhangi bir güçlükle karşılaşılmamıştır. O nedenle merkez-çevre ilişkileri başka düzeyde de ABD’de dile gelir gelmez ülkemize aktarılmıştır. Bu isimlerin çalışmalarının çerçevesini büyük ölçüde belirleyen Wallerstein’in kuramını üzerine temellendirdiği tüm dünyayı kapsayan bir işbölümüne karşılık gelen merkez-çevre kavramlaştırmasıdır. Bu anlamda adını anacağımız ilk isim de Şerif Mardin’dir. 1970’li yıllarda Şerif Mardin de merkez-çevre ilişkilerinden söz etmiştir, ancak onun kullanımı farklı bir içeriktedir.

Merkez-çevre, iktisat tarihi çevresinde yapılan açıklama modelleri arasında oldukça revaçta olacaktır. Bir diğer nokta, söz konusu dönemde sorunların iktisadi olduğu gibi yaygın bir kabulün ülkemizde revaçta olmasıdır. Sorunlarımızın iktisadi olduğu

(İngilizcesi, **The Ottoman Empire and The World Economy-The Nineteenth Century**, State University of New York, 1988.)

¹⁸¹ Huricihan İnan, “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, 23, 1983, s.9-39.

¹⁸² Cenk Reyhan, **Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s.69-70.

konusu iktisat öğrenimlilere bir ayrıcalık sağlarken, mimarlıktan şehir planlamacılarına bir dizi alanda lisans öğrenimi görenler de sorunların iktisadi olduğundan hareketle iktisat öğrenmeye koşulacaklardır. MDS Kuramı da merkez-çevre ilişkilerini iktisadi bir temel üzerine inşa ettiğinden bu kuram cezbe edici olacaktır. Sonuçta farklı lisanslardan da olsalar Binghamton'daki öğrenimleri ardından gerek ülkemizde gerekse ABD'de sosyoloji dersleri vermişlerdir. Yalnızca erken zamanlarında ülkemizde ABD'deki yaygın sosyoloji algısıyla çok örtüşmemeleri sebebiyle ya iktisat tarihi bölümlerinde istihdam edilmişler ya da kendilerini iktisat tarihçisi saymışlardır.

Bu anlamda akla gelen ilk isim Çağlar Keyder'dir. Ülkemizde Wallerstein'in ön sıralardaki izleyicilerindendir. New York State Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi¹⁸³ Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan Keyder, iktisat öğrenimlidir. Kendi ifadesiyle, öğrenciliği süresince tarihe olan ilgisiyle beraber, öğrenimini gördüğü iktisattan da kopmak istememesi neticesinde iktisat tarihi sentezine ulaştığını ve nihayetinde kendisini “iktisat tarihçisi” olarak tanıtmaya başladığını ifade eder.¹⁸⁴ ABD ile erken yaşlarda kurulmuş olan bir ilişkisi vardır. Çağlar Keyder, ilk-orta öğrenimini Türkiye'de tamamladıktan sonra ABD'ye gitmiştir. Wallerstein'le ilk ilişki kuruşunu Keyder, kendisinin devlet konusuna olan ilgisiyle açıklar. 1974'te Wallerstein'in *Modern Dünya Sistemi* kitabını okuduğunda kendi düşüncelerine bir karşılık bulduğunu, bu yaklaşımın Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamada işe yarayacağını o zaman düşünmeye başladığını belirtir. Keyder'in Wallerstein'le ilişkisi önemlidir. Onun açısından, Binghamton'da bu dünya sistemi teorisi çerçevesinde, tekrar tarihe dönmek söz konusu olmuştur.¹⁸⁵

Keyder'in şimdilerdeki ilgi alanı küreselleşmedir,¹⁸⁶ ancak çerçevesinde bir değişiklik olduğunu söyleyemeyiz. Önemli ölçüde Wallerstein'in MDS Kuramı

¹⁸³ 1994'ten itibaren.

¹⁸⁴ Tarih Vakfı, “Tarihçinin Mutfağı- Çağlar Keyder'le 19.10.2000'de yapılan söyleşi”, (Çevrimiçi) <http://www.tarihvakfi.org.tr/icerik.asp?IcerikId=73>, 15 Nisan 2010.

¹⁸⁵ A.y.

¹⁸⁶ **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, İletişim Yayınları, 2003; “Globalization and Social Exclusion in İstanbul”, **International Journal of Urban and Regional Research**, 29-1, 2005, pp.124-134.

ekseninde hazırladığı çalışmalarında temel olarak sergilediği çaba, Türkiye’yi dünya sistemi perspektifinde incelemektir. Keyder’in *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*¹⁸⁷ isimli çalışması söz konusu çabaya ve ilişkiye verilebilecek örneklerden sadece bir tanesidir. Osmanlı İmparatorluğu’nu merkez-çevre yaklaşımı odağında ele alarak bir tür çevre oluş sürecimizi anlatır. Keyder’in bu çalışmasına ilişkin olarak “...Türkiye ekonomi tarihini Osmanlı’nın son döneminden 1980’e kadar inceler ve Türkiye ekonomisinin dünya sistemine eklemlenmesinin Marxist bir yorumu olarak görülebilir”¹⁸⁸ değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu yorum, Özdalga’nın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığını ileri sürdüğü tarihsel sosyoloji ilgisinin beraberinde Marx’ı da yeniden gündeme getirdiği değerlendirmesini destekler niteliktedir. Buna göre, “1960’lar ve 1970’ler boyunca neo-Marxizm, tarihsel sosyolojinin gelişimi üzerinde doğurduğu önemli sonuçlarla birlikte, akademik kurumların gerek içinde gerekse dışındaki entelektüeller arasında önemli bir eğilim haline geldi.”¹⁸⁹ Söz konusu dönem, Wallerstein’in Marx’ı yeniden gündeme getirişi olarak da okunabilecek *Modern Dünya Sistemi* çalışmasının hazırlandığı dönemdir. Örneğin Şevket Pamuk’un da Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecini ele alan çalışması vardır.¹⁹⁰ Hatta Pamuk’un doktora tezi en başta bu konular çerçevesindedir.¹⁹¹ Ancak Keyder’le Pamuk’un tarzları farklıdır.

MDS merkezli çalışmaların örneklerini çoğaltmak mümkündür. Konuya ilişkin olarak Çağlar Keyder’in “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının ‘Milli’leşmesi” başlıklı bir makalesini hatırlatabiliriz. Bu, Keyder’in MDS modelinde yazılmış bir diğer makalesidir. 1923-1929 arasında Türk dış ticaretini ele aldığı bu çalışmada ülkemizdeki kapitalist nüvelenmeyi anlatır.¹⁹² Keyder, bugün de

¹⁸⁷ İstanbul, İletişim Yayınları, 1989. İngilizcesi **State and Class in Turkey** 1987’de yayınlanmıştır.

¹⁸⁸ İlhan Zeynep Karakılıç, Çağlar Keyder’le Röportaj, “Tarihsel Sosyolojiyi Türkiye Üzerinden Okumak” **Tarihsel Sosyoloji**, Ed. Elisabeth Özdalga, Ankara, Doğubay Yayınları, Mayıs 2009, s.99.

¹⁸⁹ Özdalga, “Bir Tasavvur ve Ustalık Olarak Tarihsel Sosyoloji”, s.25.

¹⁹⁰ “Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayı, s.161. 19. yüzyılı Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmeye geçtiği dönem olarak tanımlar. Buna göre, özellikle 1838’de imzalanan Ticaret anlaşmasıyla bu bütünleşme hız kazanmıştır.

¹⁹¹ Şevket Pamuk, “Foreign Trade, Foreign Capital and the Peripheralization of the Ottoman Empire, 1830-1913”, Ph. D. University of California, Berkeley, 1978.

¹⁹² Çağlar Keyder, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının ‘Milli’leşmesi”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayı, s.239-256.

benzer temalarda çalışmalar yapmayı sürdürmektedir. 2004'te yayınlanan makalesinde yine konu Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini kapsayan makalesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun MDS ile diğer adıyla kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecini imparatorlukta hukukun yeri ve aldığı biçim üzerinden tarif eder. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeleri yine verili bir eksene oturtur.¹⁹³

Ülkemizde Wallerstein izleyicisi olarak adı öne çıkan bir diğer isim Huricihan İslamoğlu'dur. İslamoğlu, 1965'te Amerikan Kız Koleji'nden mezuniyetinin ardından yüksek öğrenimine Keyder gibi ABD'de devam etmiştir. Bu süreçte Chicago Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde yaptığı lisans ve masterinin ardından doktorasını, tarih ve antropoloji alanında 1969'da tamamlamıştır. 1969-1979 arasında Wisconsin Üniversitesi'nde iktisat tarihi alanında yeniden master ve doktora yapmıştır. 1979'da tamamladığı doktora tezinin başlığı, "Dynamics of Agricultural Production, Population Growth and Urban Development: A Case Study of Areas in North Central Anatolia, 1520-1575"dır. 1974-1975 arasında Wisconsin Üniversitesi'nin bursuyla İstanbul'da Osmanlı arşivlerinde araştırma yapmıştır. ABD'deki üniversitelerin yanı sıra Türkiye'de öğretim dili İngilizce olan çeşitli üniversitelerde iktisat tarihi profesörü olarak görev almıştır. Makalelerinin de yayınlandığı *Toplum ve Bilim* dergisinin 1983-1985 arasında editörlüğünü de üstlenmiş olan İslamoğlu'nun çalışma başlıkları ve izlediği model Keyder'in izlediğinden farklı değildir. Yayınları da bu değerlendirmemizi destekler niteliktedir.¹⁹⁴ Wallerstein'in MDS modeli çerçevesinde yapmış olduğu yayınlarının en çarpıcı olanları da *Toplum ve Bilim* dergisindekilerdir.¹⁹⁵ Keyder'le ortak

¹⁹³ Çağlar Keyder, "İmparatorlukta Hukuk ve Meşrutiyet", *Toplum ve Bilim*, Sayı 100, Bahar 2004, s.65-83.

¹⁹⁴ **Ottoman History as World History or The Venture of Ottoman Modernity**. Basım aşamasında. İstanbul, ISIS, 2006; **The Ottoman Empire and the World Economy**, Ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1987; "Ottoman and Chinese Modernities Compared: State Transformations and Constitutions of Property in Qing and Ottoman Empires in the 18th and the 19th Centuries", **Journal of Early Modern History**, Vol.5, No.4, Fall 2001; "Why European History?" **METU Studies in Development**, Vol. 22, No. 3, 1995, pp.221-230; "Oriental Despotism in World System Perspective in The Ottoman Empire And the World Economy", **The Ottoman Empire and the World Economy**.

¹⁹⁵ Huri İslamoğlu, Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, 1, Bahar 1977, s.49-80; Huricihan İnan, "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, 23, Güz 1983, s.9-39.

çalışmaları da vardır.¹⁹⁶ Çalışmaları çoğunlukla İngilizce yayınlanmaktadır. Bu çalışmalarından *Osmanlı'da Devlet ve Köylü*¹⁹⁷ aslında çok daha önce İngilizce yayınlanmış bir makale merkezindedir.¹⁹⁸

Kurama yönelen, çalışmalarını tarihsel boyut ekseninde hazırlayan yeni kuşak sadece Keyder ve İslamoğlu ile sınırlı olmadığı gibi Wallerstein'in bir tek izleyicileri de onlar değildir. Reşat Kasaba da Wallerstein'in kuramını ülkemize aktaran onun yaklaşımı çerçevesinde çalışmalar yapan bir diğer isimdir. Kasaba kendi kuşağıninkine benzer bir yol izlemiştir. ODTÜ Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nden 1976'da mezuniyetinin ardından ABD'ye gitmiş ve hem araştırma görevlisi hem de misafir öğretim üyesi olarak Fernand Braudel Center, Binghamton'da New York State Üniversitesi'nde 1977-1985 arasında görev yapmıştır. Burada bulunduğu dönemde 1978-1986 arasında sosyoloji master ve doktorasını tamamlamıştır. Washington Üniversitesi Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Yakın Doğu Dilleri ve Uygarlıkları bölümlerinde çeşitli tarihlerde misafir profesör olarak bulunmuştur. Akademik özgeçmişini daha da detaylı bir içerikle vermek mümkündür. Yaklaşık on üç sayfayı bulan akademik özgeçmişinde öncelikle dikkat çeken, çalışmalarının İngilizce yayınlandıktan sonra Türkçeye çevrilmiş olmasıdır.¹⁹⁹ Bir Amerikan üniversitesinde görev yaptığına göre çalışmalarını İngilizce yayınlamış olması olağan bir durumdur. Bununla birlikte, çalışma başlıkları ABD'ye ilişkin değil, doğrudan

¹⁹⁶ "Peasants, Commercialisation and Legitimation of State Power in Landholding and Commercial Agriculture in the Ottoman Empire", Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, New York, SUNY Press, 1991, pp.57-76; (With Çağlar Keyder) "Agenda for Ottoman History", **Review**, Vol.1, No.1, Summer 1977, pp.31-53; (With Çağlar Keyder) "The Ottoman Social Formation in The Asiatic Mode of Production", A.M. Bailey, J.R. Llobera (Eds.) Routledge, Keagan and Paul, 1981.

¹⁹⁷ **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991; İngilizcesi **State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the Sixteenth Century**, Leiden, E.J. Brill Publishers, 1994.

¹⁹⁸ "State and Peasant in the Ottoman Empire' in The Ottoman Empire and the World Economy" (1987).

¹⁹⁹ (Sibel Bozdoğan'la birlikte) **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, Seattle, University of Washington Press, 1997. (Türkçesi İstanbul, Tarih Vakfı, 1998.); **The Ottoman Empire and the World-Economy: The Nineteenth Century**, Albany, SUNY Press, 1988. (Türkçesi, İstanbul, Alan, 1993.); "Populism and Democracy in Turkey, 1946-1961", Ellis Goldberg, Reşat Kasaba, Joel Migdal Ed., **Rules and Rights in the Middle East: Democracy, Law, and Society**, Seattle, University of Washington Press, 1993, pp.43-68. (Türkçesi **Mürekkap**, 6, Kış-Bahar 1996, s.7-18); "İzmir", **Review**, XVI, 4, Fall 1993, pp.387-410 (Türkçesi Ç. Keyder, D. Quataert, E. Özveren Ed., **Doğu Akdeniz Liman Kentleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s.1-22.)

Türkiye'ye Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin olunca dikkat çekmektedir.²⁰⁰ Diğer taraftan, ilk elden Türkçe yazıp, İngilizceye çevrilen çalışmaları da yok değildir, ama oldukça sınırlıdır. Çalışmalarının geneline baktığımızda Wallerstein literatürü çerçevesi içinde yapılmış olduğunu görürüz. Biyografisinden de görülebileceği gibi lisans öğreniminin hemen ardından Türkiye'den ayrılmış, çalışmalarının merkezinde yer alan buraya ilişkin konuları fiziki olarak da uzak olan bir coğrafyadan yürütmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun MDS'ye bağlanışını tarım, tarımsal işgücü, hukuk sistemi, mahkeme kayıtları, liman şehirleri, sosyal değişme gibi çeşitli faktörler örneğinde ele alır. Çalışmalarını belli kabuller üzerine inşa ettiği açık şekilde görülebilir.

Benzer konulara ilgiyi izleyebildiğimiz, benzer bir yol takip etmiş bir diğer isim Faruk Tabak'tır. 1976'da ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, lisansüstü öğrenimi için 1981'de ABD'ye gitmiş ve sosyoloji doktorasını Binghamton New York State Üniversitesi'nde yapmıştır. Bu süreci ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden sınıf arkadaşı şöyle aktarır:

“Profesör Çağlar Keyder ve Profesör Huricihan İslamoğlu ile tanışmak, zaten bir türlü içine sığamadığı mimarlık hattından tamamen kopmasına yol açtı. Sonunda yolu Binghamton'a düştü...”²⁰¹

Burada Wallerstein'la birlikte “Dünya Sistemi” ve Akdeniz tarihi üzerine çalışmıştır. “Osmanlı'da Tarım ve Dünya Sistemi”, “Dünya Sisteminin Ekonomi Politikası” gibi başlıklarda yayınlar yapmıştır. Keyder'le ortak çalışması olan *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* Türkçeye çevrilen ilk kitabıdır.²⁰² Son kitabı *Akdeniz'in Soluşu*, 2008 Ocak ayında ABD'de yayınlanmıştır. Bu kitabın Türkçede

²⁰⁰ “A Time and a Place for the Non-State: Social Change in the Ottoman Empire During the Long Nineteenth Century”, **State Power and Social Forces**, Ed. Joel Migdal, Atul Kohli, Vivienne Shue Cambridge, Cambridge University Press, 1994, pp.207-230; “Migrant Labor in Ottoman Agriculture”, **Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East**, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Albany, State University of New York Press, 1991, pp.113-121; “Incorporation of the Ottoman Empire”, **Review**, X, Supplement, Summer/Fall 1987, pp.805-847.

²⁰¹ Tevfik Balcıoğlu, “Güzel İnsan Bankası Faruk Tabak (1954-2008)”, **XXI Mimarlık Dergisi**, Sayı 65, Mart 2008, (Çevrimiçi) <http://www.xxi.com.tr/?action=displayArticle&articleID=50&ID=26>, 24 Nisan 2010.

²⁰² Çağlar Keyder, Faruk Tabak Ed., Çev. Zeynel Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

yayınlanması çok yenidir.²⁰³ Onun da çalışmaları önce İngilizce yayınlanmıştır. 2000'den 2008'de ölümüne kadar Washington'daki Georgetown Üniversitesi'nde Ertegün Modern Türk Araştırmaları Kürsüsü Profesörü olarak görev yapmıştır. Reşat Kasaba, Tabak'ın ölümünün hemen ardından yazdığı yazıda onu "70'li yıllarda yetişip akademisyenliği seçen neslin en parlak isimlerinden..." birisi olarak tanıtır ve yayın yelpazesinin genişliğini, Moğollar'ın 13. yüzyıl dünya sistemi içindeki yerinden günümüzdeki ABD-Avrupa-Japonya ilişkilerine kadar uzanan çok geniş bir alanı kapsadığını belirtir.²⁰⁴ Kasaba'nın Tabak'ın çeşitli yayınlarından örnekler verdiği yazısında en çok dikkat çeken, onun *Rakip Olan Müttefikler: Değişen Dünya Sisteminde Amerika, Japonya ve Avrupa*²⁰⁵ başlıklı kitabıdır. Bu çalışmanın ABD'deki birçok üniversitede ders kitabı olarak kullanıldığı belirtilir.²⁰⁶

Tabak'a ilişkin olarak arkadaşlarının aktardıkları önemlidir, ama bunlar arasında en çarpıcı olanı Mimarlık Fakültesi'nden arkadaşının ona ilişkin olarak "Faruk Tabak tasarımcı olmadı; sosyolog oldu, tarihçi oldu, kuramcı oldu ama bilinen anlamda asla tasarımcı olmadı"²⁰⁷ ifadesidir ki söz konusu değerlendirme biçimi bu dönem en çok karşılaştığımız akademik tanıtma/takdim biçimlerinden biridir. Wallerstein de kimi zaman siyaset bilimci, kimi zaman sosyolog, kimi zaman tarihçi olarak tanıtılır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. "Bir kere ben kendimi tarihçi olarak görmüyorum, sosyal bilimci olarak görüyorum,..."²⁰⁸ sözleriyle kendisini tarif eden Keyder, söz konusu duruma bir diğer örnektir. Keyder'in kendini konumlandırışı, içtimaiyat ilm-i içtima tartışması yaklaşımına da örnek olmaktadır. Keyder, yükseköğrenimini ABD'de tamamlamış bir Türk akademisyendir. Kendini tanımlayışı ülkesindeki sosyoloji tartışma ve birikimlerinden uzak olduğunu da göstermektedir. Bu anlamda

²⁰³ Solan Akdeniz, 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım, İstanbul, YKY, 2010.

²⁰⁴ Reşat Kasaba, "Faruk Tabak'ın Sessiz ve Erken Ölümü", (Çevrimiçi) <http://bianet.org/bianet/toplum/105070-tarihci-faruk-tabakin-sessiz-ve-erken-olumu>, 24 Nisan 2010.

²⁰⁵ Bu kitap, 2005'te Georgetown Üniversitesi'nde düzenlenen bir konferansta uluslararası ilişkiler ve dünya sistemi ile ilgili alanlardan akademisyenlerin sundukları bildirilerin Faruk Tabak tarafından yapılan bir derlemesidir.

²⁰⁶ Kasaba, "Faruk Tabak'ın Sessiz ve Erken Ölümü".

²⁰⁷ Balcıoğlu, "Güzel İnsan Bankası Faruk Tabak (1954-2008)".

²⁰⁸ Karakılıç, "Tarihsel Sosyolojiyi Türkiye Üzerinden Okumak", s.106.

da ülkemiz bilim geleneğinin özellikle de aktarmacı geleneğin doğallığı içinde kendisine sosyal bilimci diyebilmektedir.

2. Merkez-Çevre Modeli Bağlamında Osmanlı Tarihini Yeniden Yazma Girişimi

Wallerstein'in kuramının zaafiyeti, ayrı bir konu, ama Wallerstein'e yönelik özellikle 1970 sonundan itibaren yoğunlaşarak artan ilginin özellikle Osmanlı çalışmaları bağlamında somut örneklerinin oldukça bol olduğunu söylemek çok da abartılı bir ifade olmayacaktır. M. Asım Karaömerlioğlu, Osmanlı İmparatorluğu, MDS Kuramı'nın en gözde uygulama alanlarından biridir, der.²⁰⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle iktisadi yapısı MDS Kuramı'nın belli başlı uygulama alanlarından biri gibidir. Wallerstein'in o dönem başında bulunduğu Fernand Braudel İktisat Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Merkezi'nin süreli yayını olan *Review*'ün 1988'de çıkan ikinci sayısının Osmanlı İmparatorluğu'na ayrıldığını belirtmiştik.²¹⁰ Osmanlı tarihini açıklama girişimleri, merkez-çevre ilişkisi ve Wallerstein'in yakından takibi, yeni kuşağın ilgisinin merkezini oluşturacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisiyle diğer bir ifadeyle MDS ile bütünleşmesi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Aslında kapitalist dünya ekonomisi verili kabul edilerek yola çıkılan araştırmalardır bunlar.²¹¹ Wallerstein'in kuramı bir model olarak alınmıştır. “Bu yazının ana tezi, bir dönemde kapitalist dünya ekonomisinin genişleyerek Osmanlı dünya imparatorluğunu kendine katarak

²⁰⁹M. Asım Karaömerlioğlu, “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 91, Kış 2001-2002, s.91.

²¹⁰Dergiye yazılarıyla katkıda bulunan isimler ve çalışma başlıkları: Ş. Pamuk, “The Otoman Empire in Comperative Perspective”; Ç. Keyder, “Bureaucracy and Bourgeoisie: Reform and Revolution in the Age of Imperialism”; D. Ouataert, “Otoman Handcrafts and Industry in the Age of Imperialism”; F. Tabak, “Local Merchants in Peripheral Areas of the Empire: The Fertile Crescent during the Long Nineteenth Century”; R. Kasaba, “Was There a Comprador Bourgeoisie in Mid-Nineteenth-Century Western Anatolia?”

²¹¹ Immanuel Wallerstein, Reşat Kasaba, “Incorporation Into the World Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire 1750-1839”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Yıl 1981, Cilt 8, Sayı 1&2, pp.537-570.

içermiş olduğudur”²¹² tezi çerçevesinde yazılmış birçok makale mevcuttur. Bunlar arasında ilk akla geleni “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri” başlıklı makaledir. İslamoğlu ve Keyder, bu ortak çalışmalarında Osmanlı tarihini okumak için yeni bir çerçeveye duyulan ihtiyaçtan söz etmektedirler. Osmanlı tarihinin yeni baştan değerlendirilmesine yönelik olarak da MDS kuramını önermektedirler. MDS’yi ihtiyaca karşılık gelecek bir kavramsal çerçeve olarak görürler. Onlara göre, “Osmanlı tarihi Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) nın hakim tarz olduğu bir dünya imparatorluğundan kapitalist dünya-ekonomisi içinde periferi durumuna geçişi anlatacak şekilde yazılmalı”²¹³ dır. Bu bakış, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin Wallerstein’in kuramını resmedecek şekilde ele alınmasının da örneğidir. Bunun başka bir şeye karşılık gelip gelmediğinin bunu ifade edenlerce dile getirilmesi gerekmektedir. Aslında MDS’nin ülkemizdeki ABD öğrenimliler içersindeki yankısını, bilim yönteminin değişimini de içeren bir paradigma değişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu değişen paradigmaya bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya tarihindeki yeri, modernleşme terminolojisi yerine ana etken olarak kapitalizm koyularak bir yere oturtulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Sabahattin Bey geleneği içinde Mehmet Ali Şevki’nin Osmanlı tarihini sosyal bilimle açıklama girişiminden²¹⁴ yıllar sonra, onlara referans verilmeden Osmanlı tarihini merkez-çevre içinde yazma girişimlerine tanık olacağız.

Yine benzer bakış açısında yapılmış bir diğer çalışma Huricihan İnan (İslamoğlu)’ın makalesidir. 16. yüzyıl sonrasını, Osmanlı İmparatorluğu’nun sisteme dahil ediliş süreci olarak değerlendirir. Ona göre MDS, Osmanlı tarihine, yeniden yazılması noktasında yeni açılımlar getirmektedir. Çünkü MDS, oryantalist bakış açısına kıyasla daha bütünsel bir tarih anlayışı sunarak, iç dinamik gerçekliğini hesaba katar.²¹⁵ İnan, MDS’nin “Kapitalizm neden Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişmedi”,

²¹² Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, “Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci”, **Toplum ve Bilim**, 23, 1983, s.42.

²¹³ Huri İslamoğlu, Çağlar Keyder, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, 1, 1977, s.49.

²¹⁴ Mehmet Ali Şevki, **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**, İstanbul, Elif, 1968.

²¹⁵ Huricihan İnan, “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 23, Güz 1983, s.10-11.

diye sormak yerine “Kapitalist dünya ekonomisi bir kez Avrupa’da geliştikten sonra dünyadaki diğer bölgeleri nasıl etkiledi” biçiminde soruyu değiştirdiğini söyler.²¹⁶ Ancak sorunun biçiminin değiştirilmesi, bakış açısında bir değişikliği ifade ediyor mu diye de sormak gerektiğini düşünüyoruz.

Hatırlatmalarla yetindiğimiz bu çalışmalarda da görülebileceği gibi ABD’de öğrenim görmüş yeni kuşağın ilgisi, kendi ABD öğrenimli hocalarından farklıdır. Bununla birlikte, bu çalışmalar, dönem itibariyle yaygın olan eğilime de örnek oluşturmaktadır. Önceki kuşak gibi ABD’de öğrenim görmüşlerdir, ancak ajandalarındaki yöntem ve konular onlarınkinden oldukça farklıdır. Bu anlamda bu profil, savaş sonrasında başlayıp TSBD’nin kuruluşuyla doruğa çıkan bilim anlayışıyla ve oluşan gelenekle örtüşmemektedir. ABD’de yaygın sosyoloji öğretimi formları içindeki öğrenimlerine bağlı olarak yaptıkları saha çalışmalarını sosyoloji olarak gören önceki kuşak, yine ABD temelli olan bu yeni yaklaşıma çok da dahil olmayacaklardır. Bu yeni çerçeve ve yeni temada sosyoloji yapma işini yeni kuşak ABD öğrenimliler üstleneceklerdir. Eski kuşak hocaların algısınca bu hiçbir şekilde sosyoloji olmadığı gibi geleneksel tarihçilik formlarına da uymamaktadır. Ancak yeni kuşak ABD öğrenimliler eski kuşak hocalara da zarif yaklaşımlarını sürdüreceklerdir. Bunun çok tipik örneği Çağlar Keyder’in kendisiyle yapılan röportajda söyledikleridir:

“...Türkiye’de zaten sosyal bilimlerin yapılma şekli her zaman tarihsellik çerçevesinde olmuş... Olaylara senkronik olarak ve bugünkü özelliklerinin altını çizerek bakmak aslında epey yeni Türkiye’de... Türkiye’de bir sosyologun sosyoloji kapsamına girecek bir araştırmayı yaparken dahi son zamanlara kadar olayı çok daha tarihsel boyutta inceleme eğilimi vardı ve bu doğal karşılanıyordu. Şimdi biraz daha farklı olay...surveye dayanan, veya etnografik araştırmalar fazlalaştı son dönemlerde.”²¹⁷

ABD’de öğrenim görenlerin Wallerstein ve kuramı üzerinden de olsa tarihe ilgisi, bu ilgiyle birlikte toplumsal değişme modeli olarak merkez-çevre kavramının kullanılması, değişimin merkez ve çevre arasındaki ilişkinin niteliklerine, sürekliliğine ve tarihselliğine bağlanmasının yanı sıra merkez-çevre, Türk

²¹⁶ A.e., s.20.

²¹⁷ Karakılıç, “Tarihsel Sosyolojiyi Türkiye Üzerinden Okumak”, s.108-109.

sosyolojisine yönelik eleştirilerde de bir zemin olarak kullanılmıştır. Ayşe Öncü merkez-çevre tartışmasını zemininden ayırarak sosyologlar arası ilişkiyi açıklamada model olarak almış ve ilgi çekici saptamalarda bulunmuştur:

“Sosyal bilimlerin tüm dallarında bir ‘uluslar arası’ forum oluşmuştur bugün. Bu tür uluslararası bir formun varlığı, çok basitçe ele alırsak, sosyal bilim üretiminde bir iş bölümü ve hiyerarşi oluşması anlamına gelir. Böylece sosyal bilimlerin hangi dalını ele alırsak alalım, kavram ve kuramların, yani ‘bilgi’nin üretildiği bir ‘merkez’ ile bu merkezin belirlendiği bir araştırma gündemine göre ‘veri’lerin derlendiği bir çevre vardır. Demek oluyor ki artık uluslararasılaşmanın getirdiği merkez-çevre ayrımı günümüzde sadece meta üretiminde değil, aynı zamanda bilgi üretiminde de geçerlidir. Bu iş bölümü çerçevesinde, çevre ülkelerde çalışan toplum bilimcilerin işi ‘arşivcilik’ olarak nitelendirilebilir. Neden arşivcilik? Çünkü hangi kavramlar çerçevesinde, hangi konuların araştırılacağını belirleyen ‘merkez’dir. Söz gelimi, dünya sosyal biliminde merkezin gündeminde ‘kadın’ konusu var ise, o zaman aynı konu çevrede de önem kazanmakta, yayın imkânları, araştırma fonları bu konuya akmaktadır. Türkiye’de bir kadın sorunun varlığı, ancak konu dünya bilim gündemine gelince ‘keşfedilmiştir’... Kısacası, kendi araştırma gündemini belirleyemediği, kavram ve kuram üretim sürecine katılmadığı sürece, Türk sosyal bilimcisi ‘çevre’ konumundadır.”²¹⁸

Bu anlamda Tekeli’nin yaklaşımı da ilgi çekicidir. Bildirisinde Türkiye’deki toplumsal bilimin niteliğini bir merkez-çevre modeli içinde değerlendirmeye çalışacağını belirttiikten sonra,²¹⁹

“İçinde ‘değer yargısı’ bulunmayan bir toplumsal bilim savı çevre ülkelerinin kontrolü açısından da ilginçtir... Ayrıca akademisyenler dünyasında ülkelerin sorunlarından bağımsız olarak katkı yapma temel bir ‘değer’ haline getirilince, çevre ülkelerinin bilimsel gelişmelerini merkezin yararına kontrol etmek kolaylaşmaktadır. Hem bu ülkelerdeki sınırlı sayıdaki araştırma istenilen yöne kanalize edilmekte, hem de beyin gücü göçü diye adlandırılan olgu hızlandırılabilir. Bu tür kontrollerin ne kadar kolay hale geldiği Türkiye örneğinde toplumsal bilimlerin bugünkü haline bakılarak kanıtlanabilir. . . İster Türkiye’de hazırlansın, ister diğer ülkelerde yapılsın, bu tezlerin büyük kesimi geliştirilmiş Batı kuramlarının Türkiye verilerine uyarlanması şeklindedir. Hatta oldukça önemli bölümü salt belirli tekniklerin Türkiye verilerine uyarlanması düzeyinde kalmıştır... Eğer çevre ülkelerden bir kişi, diğer çevre ülkelere ait genel bir kanı elde etmek istiyorsa bu bilgileri ancak merkeze giderek öğrenebilir.

²¹⁸Ayşe Öncü, “Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.234.

²¹⁹İlhan Tekeli, “Çevre Ülkelerinde Toplumsal Bilimlerin İdeolojik Sorunları”, **Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler**, Der. Seyfi Karabaş, Yaşar Yeşilçay, Ankara, Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları No.2, Baylan Matbaası, 1977, s.34.

Bugün çevrenin bütünlüğünü, çevreden değil ancak merkezden anlamak mümkündür. Ama merkezin yorumuyla.²²⁰

değerlendirmesini yapar. Bu değerlendirmeler merkez-çevre modelinin ülkemizde sadece Osmanlı tarihinin açıklanmasında başvurulmuş bir model olarak kalmadığı, yaklaşım olarak yaygınlık kazandıklarının da örnekleridir.

Nihayetinde, savaş sonrası ABD öğrenimli kuşağından farklı olarak, bu yeni kuşak için Osmanlı İmparatorluğu tarihi, keşif bekleyen bir alan muamelesi görmüştür. Eski kuşak için sosyolojinin alanında yer almayan İmparatorluk Türkiye'si ve onun değişimi, bu kuşağın ilgi alanının eksenini oluşturmaktadır. Ancak sadece MDS mantığı içerisinde. Buna bağlı olarak da Türk sosyolojisinde ABD öğrenimli sosyologlar arasında ikili bir görüntü ortaya çıkacaktır. Eski hocalar kuşağı saha çalışmaları yapmaya devam ederken yeni kuşak tarih ve iktisatla ilişki kuracaktır ve Osmanlı tarihiyle ilişki kurmanın yolunu arayacaktır. Amerikan sosyolojisiyle ilişkilerin doruğu olarak ortaya çıkan TSBD Türkiye'deki tartışmaların dışında ABD'deki gelişmeler sonucunda kurulduğu yıllardaki önemini koruyamayacaktır.

Yeni ABD öğrenimli kuşakla önceki ABD öğrenimli kuşak arasında ilgi ortaklığı yoktur. Sosyoloji öğrenimlerine rağmen odaklandıkları konular farklıdır. Yeni kuşak, Türkiye'nin değişimini MDS içinde kavramaya çalışmıştır. Kuramın kendisini tartışmak yerine, buraya ilişkin gerçekliği kendi koşullarını görmezden gelerek bir şablona oturtmaya çalışmışlardır. Ülkemizde yeni eğilimin temsilcileri/izleyicileri olarak çalışmalarına dair hatırlatmalarda bulunduğumuz bu isimler, her ne kadar Osmanlı tarihine yönelik yeni bir açılamdan söz etseler de nihayetinde Türk toplumuna yönelik çıkarımlarda bulunmuşlardır. Çabaları, değişimin kavranmasından ziyade Türk toplum tarihinin belli bir döneminin ve özelliklerinin belli bir modele oturtma olunca sorun ortaya çıkmaktadır. Türk toplumunun Batı toplumundan farklı olduğunun ayırında olunmasına rağmen, bu farklılığa vurgu, dışarıda geliştirilmiş modeller üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan Kurtuluş Kayalı'nın değerlendirmesi de eleştireldir:

²²⁰ A.e., s.40-41.

“Sosyolojik kuramlar sosyologların sorguladığı bir husus olmamıştır. Sözü edilen metinler pür akademik, kutsal akademik metinler olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle de bu metinlerin tarihsel toplumsal yapıyla bağlantıları üzerinde durulmamıştır. Pür akademik gerçekler olarak nitelendiği için de son dönemde tarihe yönelme olarak tezahür eden yeni eğilim tarihte bugünü kavramak yerine tarihe bir oyun olarak bakmak şekline bürünmüştür.”²²¹

Seçmen davranışlarından, şehirleşmeye, kitlelerin özelliklerinin kavranmasına kadar birçok konunun gündeme geldiği, Amerikan modeli saha çalışmalarının da oldukça yaygın olduğu bir dizi konunun yakından takip edildiği bu dönemde asıl tartışma merkez-çevre konusundadır. Wallerstein, ülkemizde çağdaş sosyoloji teorileri derslerinde ya da konuya ilişkin kitaplarda adı geçen isimlerden çok daha farklı bir yerdedir. Birebir öğrencileri olmuş olan, yeni öğrencileri olmaya adaylar yetiştirilen bir isimdir. ABD’de hiçbir sosyologun erişemediği imkânlarla sahip olmuştur. Ülkemizdeki izleyicileri, görüşlerini yaygınlaştırmak için yeni dergiler çıkarmışlar, Osmanlı ve Türk tarihini merkez-çevre modeli ekseninde ele alan birçok çalışma yapmışlar, Osmanlı tarihi nasıl yazılmalıdır sorusuna cevap arayan metinler yazmışlar, ama Türk tarihini merkez-çevre ilişkisi modeli içinde ele alan bütünsel bir çalışma henüz ortaya koyamamışlardır. Ancak Wallerstein’in önemi bugün de azalmış değildir.

E. Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin Kuruluşu ile Başlayan Sürecin Sonu

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini ele aldığımız bu dönemde Türk sosyolojisinde önceki dönemden farklılaşan biçimlenmelerle karşılaşyoruz. TSBD’nin kuruluşu bu bakımdan önemlidir. TSBD, Türk sosyal bilim örgütlenmesinde belli bir yer edinecektir. Eğer Amerikan sosyolojisinin bir yaygınlaşmasından söz edeceksek, TSBD bunun kurumsallaşmış halidir diyebiliriz. Derneğin kurucuları ve farklı disiplinlerden üyeleri ağırlıklı olarak ABD’de öğrenim görmüşlerdir. Bu isimler, aynı zamanda Türk sosyolojisine Amerikan sosyolojisini

²²¹ Kurtuluş Kayalı, “Sosyoloji Yapmak, Türkiye’de Sosyoloji Yapmak ya da Türk Sosyolojisinin Yapı Taşlarını Oluşturmak”, **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Kurtuluş Kayalı, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.24.

taşıdıkları ileri sürülen isimlerdir. Amerikan sosyolojisi tarzı araştırmalar yapan isimler olarak öne çıkarılırlar.

TSBD ile başlayan yeni bir dönemdir. Kuruluşu anlattığımız şekilde olan derneğin kurumsallaşması sonrası yapılan çalışmalar, daha erken dönemdeki Amerikan sosyolojisiyle bir paralellik taşımaktadır. Bununla birlikte TSBD içinde başlayan bir tartışma, Amerikan sosyolojisiyle kurulan ilişkide bir farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. TSBD içindeki tartışma, Wallerstein'in görüşlerinin Türkiye'de kendisine bir zemin edinmesiyle yaşanacaktır. Onun görüşlerinin yaygınlaşmasıyla TSBD içinde de kırılma olarak tarif ettiğimiz bu tartışma yaşanacaktır. Hatırlatmak gerekirse, yeni dönemde bir yandan saha çalışmaları devam ederken, diğer taraftan Osmanlı tarihi gündeme gelecektir. Türk tarihi öne çıkacaktır, ancak bu ilgi Türk tarihinin belli bir döneminedir. Türk tarihini açıklamak için Avrupa tarihiyle ilişkide belli modellemelere gidilmiştir. Sonuç olarak yeni dönemde ilgilerin bu şekilde biçimlendiği, tarihi boyutun merkeze alındığı çalışmaların yaygınlık kazandığı şeklinde bir görüntü karşımıza çıkmaktadır. Tarihe olan bu ilgi, TSBD'nin sosyoloji ve sosyal bilim öğrenimindeki başat rolünü de etkileyecektir.

Ülkemizde çok sayıda izleyicisi olan Wallerstein'in kimi çalışmaları çok hızlı bir şekilde Türkçeye çevrilmiştir. Ancak ilgi, söz konusu eserlerin tercüme edilmesiyle sınırlı kalmıştır. Kritik bir okumayla bu anlamda karşılaştığımızı söylemek güçtür. Dolayısıyla Wallerstein'in modelini izleyenlerin telif çalışmalarının da Türk sosyolojisine yönelik olarak sıklıkla tekrarlanan aktarmacılık eleştirisini ne ölçüde aştıkları, çalışmalarıyla buradaki sorunlara ne ölçüde karşılık olabildikleri üzerinde araştırma yapılmaya değer bir konudur.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini ele aldığımız bu dönem, ABD'nin Batı'da taraflardan birinin tartışmasız sözcüsü olduğu bir dönemden tüm Batı adına söz söyleyebilir olduğu yeni bir döneme geçişin gerçekleştiği dönemdir. Bu dönemle birlikte ABD'de sosyoloji yeni nitelikler kazanmaya başlamıştır. Ülkemizde ise bir yandan yaygın saha çalışmaları, diğer yandan MDS'ye Türk toplumu ve onun serüvenini yerleştirme girişimleri birlikte yürütülmektedir. Bu süreçte karşımıza Wallerstein'in editörlüğünü üstlendiği yeni bir metin çıkar: *Sosyal*

Bilimleri Açın. ABD’de yayınlanmasının ardından hızla Türkçeye çevrilen bu metin, hem sosyoloji üstüne hem de genel olarak tüm toplum bilimleri üstüne farklı bir çerçeve getirmiştir.

Son biçimini 1995’te aldığı belirtilen iki yıllık bir çalışmanın ürünü olarak nitelenen Gulbenkian Komisyonu raporu olarak da bilinen bu metin, sosyal bilimlerde yeni bir dönemi müjdelemektedir. Esas olarak da sosyoloji ve toplum bilimlerinin meşruiyeti konusundaki tartışmalara dikkat çeker. Wallerstein, 1990’lı yılların başında Gulbenkian Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Komisyonu Başkanı’dır ve dolayısıyla bu toplantının ürünü olan *Sosyal Bilimleri Açın* kitabının da öne çıkan ismidir. Kitabın içeriği, içeriğinde söylenenler bu tezin dışındadır. Ancak belirtmemiz gereken birkaç nokta vardır. İlk olarak söz konusu metin, hızla Türkçeye çevrilmiş ve sosyoloji okuruna ulaşması sağlanmıştır. İkincisi, kitabı yayınlayan yayınevinin girişimi yanında *Toplum ve Bilim* ve *Değer* dergilerinin öncülüğünde söz konusu metnin tartışıldığı bir sempozyum düzenlenmiştir. 26-28 Şubat 1998’de İstanbul’da düzenlenen bu sempozyumun adı, “Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Yeni Bir Kavrayışa Doğru”dur. Sempozyumda sunulan tebliğler kitap olarak da basılmıştır.²²² Bu anlamda sadece kitabın çevirisiyle yetinilmemiştir. Bu toplantının oldukça tartışmalı hazırlık süreci için *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* kitabının sunuş ve ekine bakılabilir.²²³

Sosyal Bilimleri Açın adıyla 1996’da yayınlandığı anda ülkemizde de büyük yankı uyandıran bu eserle çalışmamızı sınırladık. Bu çalışmanın ortaya çıkışıyla gündem tamamen değişmiştir. *Sosyal Bilimleri Açın*’ın yayınlanması tüm Batı için yeni bir paradigmadır. Yeni bir çerçevedir. Bundan sonraki tartışmalar da ayrı bir konudur.

Sosyal Bilimleri Açın çok yönlü olarak özel bir yerdedir. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini ele aldığımız çalışmamızın finalidir. Bu kitabın

²²² Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin (Ed.), **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2. bs., 2001, (Birinci Basım Kasım 1998).

²²³ Tanıl Bora, Semih Sökmen, “Sunuş”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, (1. bs.Kasım 1998), s.9-10; Dikmen, Ahmet A., v.d.: “Bir Protestonun Hikayesi”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, (1. bs.Kasım 1998), s.324-330

yayınlanmasıyla artık yeni bir eşiğe gelindiğini söylemek mümkündür. Bu yeni eşiğin en açık kanıtı, Batı’da sosyolojinin ve sosyal bilimlerin meşruiyet tartışmaları, farklı disiplinlerin sosyolojinin konularına el attığı ve disiplinler arası sınırların belirsizleştiği, “Batı’da toplum bitmiştir, o nedenle sosyolojiye de gerek kalmadı” önermelerinin yanında bizatihi Wallerstein’in yeniden 15. yüzyıla dönüp Batı teolojisinin temel problematiği ile yeniden ilişki kurma arayışıdır.²²⁴ Bu, ilişkide yeni bir dönemin başlangıcı olduğu gibi yeni bir araştırma konusudur.

²²⁴ Immanuel Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği**, Çev. Sinan Önel, İstanbul, Aram Yayınları, 2007.

SONUÇ

Çalışmamızda Türk sosyolojisinin Batı'daki sosyoloji merkezlerinden biri olarak Amerikan sosyolojisi ile ilişkisi ve bu ilişkinin gelişimini ele alma çabasında olduk. Türk sosyolojisinin erken döneminin Fransız, sonraki döneminin ise Amerikan sosyolojisi etkisi altında kaldığı şeklindeki tasniflerin Türk sosyolojisinin gelişimini, seyrinin niteliklerini ve birikimini yakalamamıza izin vermeyeceğini iddia etmiştik. Bu iddiayı temellendirmek için de konuya ilişkin daha önceden yapılmış çalışmaların varlığına rağmen konuyu yeni bir bakış açısıyla ve mevcut sosyoloji birikimimiz temelinde yeniden ele aldık.

Bu amaçla, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisini ve bu ilişkinin gelişimini, karşılaşmalar, temaslar, eşikler üstünden bir tarihsel gelişim çizgisi temelinde izledik. Bu izleyişte de öncelik, elbette sosyoloji metinlerindeydi. Bunlara ilaveten, ABD'de sosyoloji öğrenimi görmüş isimlerin yaşam öyküleri ve yayınlarının yanı sıra yurtdışından Türkiye'ye gelmiş, üniversitelerimizde ders vermiş ya da burada veya ABD'de Türkiye üzerine çalışmalar yapmış isimlere, ilişki kanalları olarak yer verdik. Böylece, Türk sosyologlarının Amerikalı sosyologlardan etkilenme süreçlerini anlatmanın ötesinde, sosyoloji düzeyinde bir karşılıklı beslenme olup olmadığını gösterme imkânına sahip olduk. İlişkideki taraflardan biri olan Türk sosyolojisinin pasif bir rolde olmadığı ön kabulüyle her iki merkezin sosyoloji birikimlerinin temel niteliklerinin kavranabileceğini iddia etmiştik. Bunu ortaya koyabildiğimizi düşünüyoruz.

Tarif ettiğimiz ilişki kanalları ve kronoloji üzerinden izlediğimiz Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi, belli özellikler göstermektedir. Bu özelliklerin başlıcası, Türk sosyolojisinin ABD'de sosyoloji çalışmalarının görülmesiyle başlayan ilişkisinin başından itibaren belli kırılmalar ve yinelenmelerle tesis edilen bir ilişki olmasıdır. Buna göre Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini, izlediği seyir bakımından üç bölümde ele aldık.

Çalışmamızın ilk bölümünde, bir bilim olarak sosyolojinin ABD’de ve ülkemizde yer almasından II. Dünya Savaşı sonrasına kadarki süreçte ilişkinin gelişimini vermeye çalıştık. Bu çerçevede Türk sosyolojisi ile Amerikan sosyolojisi arasında ilk temas ve kırılma, Kıta Avrupa’sı kökenli bu bilimin ABD’ye ve İmparatorluk Türkiye’si’ne farklı sorunlara çare olması amacıyla aktarılışından DTCF Sosyoloji Kürsüsü’nün dağıtılmasına gelinen süreçte yaşanmıştır. Bu süreçte, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişki kurma çabası da genel yenileşme girişimleri çerçevesinin dışında kalmamıştır. ABD’nin Batı’da merkez olarak ortaya çıkmasından sonra, ABD’ye ülkemizden öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Amerikan toplumunun modern ulus devlet olarak tarih sahnesinde yer alışının hemen ardından bu ülkede sosyoloji çalışmalarının başlamasıyla birlikte Türk sosyolojisinin ABD’deki sosyoloji çalışmaları ile ilişki kurmuş olduğu görülmektedir. Bunun en açık kanıtı da ABD’de sosyolojinin dört büyük başlatıcısından biri olarak kabul edilen Giddings’in Amerikalı öğrencilerinin yanı sıra birden çok sayıda Türk öğrencisinin bulunmasıdır.

ABD öğrenimliler Türk sosyolojisinin erken döneminden itibaren varlık göstermeye başlamışlardır, ama etkilerini bu dönemle sınırlayamayız. Türk sosyolojisinin sürekliliği ve kendi gelenekleri içindeki eğilimlerle bağ kurdukları oranda bir süreklilikle de karşılaşacağız. Amerikan sosyolojisi öğrenimliler sadece sosyoloji uğraşısıyla sınırlı bir faaliyet yürütmemişlerdir. Toplum yaşamına daha doğrudan müdahale imkânı sunan gazetecilik ve siyaset uğraşı da ABD öğrenimlilerin uğraş alanları arasında yer almıştır. Sonraki dönemlerde de yeni kuşaklar aracılığıyla toplumla bir anlamda doğrudan ilişki kurmada, değişen görüş ve siyasetlerin yaygınlaştırılmasında gazetecilik, dergicilik, televizyonculuk, şimdilerde internet işlevsel bir araç olma özelliğine sahip olmuştur.

Yine ABD’de sosyoloji öğrenimi görenler, Türk sosyolojisindeki ana yönelimlerle ilişki kurabildikleri oranda etkili olabilmişlerdir. Örnek olarak anmak gerekirse Mehmet Saffet’in erken dönemdeki parıltısı ve bununla ilişkili olarak Türk Tarih Kurumu vb. yerlerdeki etkinliği sonraki yıllarda sürmemiştir. Yanı sıra Niyazi Berkes, Ziya Gökalp’in çerçevesi içinde ve Türk toplum ve bilim gelenekleriyle örtüşmesiyle etkili olmuş ve bu etkisi günümüzdeki kimi çevreler aracılığıyla

sürmektedir. Mehmet Saffet, erken Cumhuriyet dönemindeki etkinliğini antimarksizmine rağmen sürdürememiştir. Ancak Ahmet Emin Yalman ya da Sabiha ve Zekeriya Sertel veya Halide Edib Adivar gibi isimler ana damarla ilişkileri sebebiyle etkili olabilmışlardır. Bunların etkisinin ya da etkisizliğinin yalnızca üniversiteyle, üniversite kürsüsüyle ya da o kürsülerde çalışmalarına bağlı olmadığını görüyoruz.

Diğer taraftan ele aldığımız süreç içinde ülkemize gelip araştırma yapmış çok sayıda Amerikalının yanı sıra çeşitli Amerikan eğitim kurumları vardır. Misyonerlik faaliyetleriyle başlayan bu ziyaretler çeşitli eğitim kurumlarının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak okul ders programlarında sosyoloji dersleri merkezi bir statüde yer almadığından ya da hiç olmadığından bu okullardan da geriye Amerikan sosyolojisi adına bir şey kalmamıştır.

DTCF Sosyoloji Kürsüsü, dönem itibariyle Türk sosyolojisine dair değerlendirmelerde ve Amerikan sosyolojisiyle ilişkinin varlığı konusunda vurgu yapılan neredeyse yegâne kurumdur. Bu çerçevede, Türk sosyolojisine dair değerlendirmelerde öne çıkanlardan biri, 1940'lı yıllarla Amerikan sosyolojisi etkisinin başladığı şeklindeki kabuldür. Modern Türkiye imajına ve hedeflerine hizmet etmesi bakımından, Darülfünun dışında bir kadroyla Ankara'da DTCF'de sosyoloji kürsüsü kurulmuştur. Bu kadro, ABD öğrenimlilerden seçilmiştir ve erken dönemlerinde sorun olarak algılanmamışlardır. II. Dünya Savaşı olurken ülkede yaşananlar ve 1944 sonrası süreçte Türk dış siyaset yönelimlerinin farklılaşması, Amerikan öğrenimli bu genç hocaları sorun haline getirmiş ve kürsü kapatılmıştır. ABD ve Türkiye arasındaki yoğunlaşan siyasi ilişkiler üzerinden Amerikan sosyolojisinin burada yaygınlaşmasında özel bir yer biçilen DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün ABD ile siyasi ilişkilerin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde kapatılmış olmasının önemli olduğunu belirtelim. Bu aynı zamanda, her iki toplum arasındaki siyasi ilişkilerin Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisi ile ilişkisiyle birebir örtüşmediğini, siyasi ilişkinin kendi başına sosyolojinin yönelim ve eğilimlerine bir açıklama zemini olamayacağını da gösterir. Her iki ülke arasında ilişkilerin zirvede olduğu bir dönemde, Türk sosyolojisine Amerikan sosyolojisini

aktardığı, tanıttığı ileri sürülen DTCF Sosyoloji Kürsüsü kapatılmıştır. Dolayısıyla söylendiği gibi bir etki olacaksa da, filizlenmesine imkân kalmadığı söylenebilir. Ya da söz konusu etki için sosyoloji öğretiminin gerekmediği...

Bu tür bir görüntü sergileyen ilişki, II. Dünya Savaşı sonrası süreçte yeniden inşa edilmiştir. O nedenle DTCF Sosyoloji Kürsüsü'nün dağıtılmasından 1960'ların sonunda Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)'nin kuruluşuna kadarki süreci, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde ikinci dönem olarak ele aldık. TSBD'nin kuruluşuyla, süreç içinde Amerikan sosyolojisiyle ilişki en yüksek noktasına ulaşmıştır. Hatta TSBD'nin kuruluşunun, daha erken ortaya çıkan Türk Siyasi İlimler Derneği girişimine rağmen Amerikan sosyolojisiyle ilişkili yeni sürecin kurumsallaşmasının zirve noktası olduğu görülmektedir.

ABD'nin Batılı dünyanın sözcülüğüne soyunduğu savaş sonrasında TSBD'nin kuruluşuna geline süreçte, Türkiye'ye gelen Amerikalı araştırmacı sayısı da artmıştır. Ağırlıklı olarak tarihçi ve antropolog olan Amerikalı araştırmacılar, hemen her alanda bilgi toplamışlardır. Araştırma konuları ve ilgileriyle erken dönemlerden itibaren Türkiye'ye gelen Amerikalı araştırmacı ve akademisyenlerin çizgisinin dışına çıkmadıklarını söyleyebiliriz. Bu anlamda araştırma konu ve yaklaşımlarında zaman içerisinde radikal bir değişikliklerle karşılaşmıyoruz.

Amerikalı araştırmacıların Türkiye'ye gelmesi ikili anlaşmalarla ve ABD'nin dış dünyaya yönelik bilim ve bilim adamı yetiştirme politikasına bağlı olarak bir form da kazanmıştır. İkili işbirliğinin görülür hali, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni ilişki sonrası yıllarda Türkiye'de ODTÜ, Hacettepe, TODAİE, Atatürk, DPT gibi çok sayıda Amerikan modelinde üniversite ve araştırma kurumlarının kurulmasının yanında, AÜSBF gibi kurumların da yeniden organize edilmesidir. Bu kurumlar aynı zamanda Amerikalı ziyaretçiler için de istihdam alanlarıdır. ABD'ye öğrenci gönderilmesinin devam ettiği bu yıllarda, gönderilenler de ülkeye dönüşte Amerikan modelinde kurulmuş bu üniversiteler ve kurumlarda görev almışlardır.

Söz konusu gelişmeler temelinde Türk sosyolojisi ve gelişimine ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler ve bu değerlendirmelerde

öne çıkarılan isimler ise daha çok sosyoloji ve antropoloji arasındaki sınırın belirsizleştiği, antropolojik çalışma sınırları içinde kalan çalışmalar yapmışlardır. Bunun dışında olup Türk toplumunun değişiminin, gelişiminin tarihi seyrini ele alanlarsa, gelenek olduğu üzere yenileşme sonrası uygulama ve yasalaştırmalarla başlayıp, günü doğrulayan metinler üretmişlerdir. Savaş sonrasında DTCTF Sosyoloji Kürsüsü'nün kapatılışı ile sıfırlanan ve bu nedenle kimilerince bir yanılısma olarak ilişkinin başlangıcı olarak görülen bu dönemde de Türk sosyolojisinin ana damarlarıyla ilişkili isimlerin öne çıkması söz konusudur.

Bu yıllar Amerikan sosyolojisinin kendi içinde de bir dönüşüm yaşadığı, C. Wright Mills'le birlikte saha çalışmaları ile neredeyse özdeşleşen Amerikan sosyolojisine karşı eleştirel bir tavrın başladığı yıllardır. Bununla birlikte Amerikan sosyolojisinde sahaya dönük çalışmalara da sırt çevrilmemiştir. Amerikan sosyolojisi bu türden bir görüntü sergilerken, ülkemizde Amerikan sosyolojisi dendiğinde ilk akla gelen saha çalışmalarının kurumsallaştığı TSBD, 1967'de kurulmuştur. TSBD, daha çok Amerikan sosyolojisindeki saha araştırmaları örneğinde yapılan çalışmaları desteklemiştir. Bu anlamda yoğun bir şekilde sahaya dönük çalışma yapılırken, Amerikan sosyolojisinde derinleşmekte olan kuramsal çaba dikkatlerden kaçmıştır. Sabahattin Bey'in bilim anlayışını hatırlatır çalışmalar ve bunların yaygınlığını, bu görüntünün tipik örneklerinden sayabiliriz. Ve bu tarz çalışmaların dorukta olduğu dönemde, ABD'deki yeni eğilimler de kurulmuş olan kanallar aracılığı ile yoğun bir şekilde ülkemize aktarılmaya başlayacaktır.

Aktarılan yeni eğilimler ilişkinin seyrinde bir dönemi kapatıp, yeni bir dönemi de beraberinde getirecektir. Bu anlamda TSBD'nin kuruluşuyla başlayıp, Gulbenkian Komisyonu raporu *Sosyal Bilimleri Açın*'ın yayınlanışına kadarki süreci, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde yeni dönem olarak ele aldık. TSBD'nin kuruluşunu izleyen yıllarda ABD'de paradigmanın değişmesine bağlı olarak Amerikan sosyolojisinin öne çıkan sosyoloji anlayışı kuramsal ve tarihsel gelişmeler temelinde olduğu gibi bu eğilimi en iyi temsil eden isim olarak Immanuel Wallerstein olacaktır. Wallerstein, Amerikan sosyolojisinde ana eğilimde bir derinleşmeye karşılık gelen isimdir. Etkinliği kişisel çabasından öte akademik kurum

ve örgütlenmelerce yaygınlaştırılmıştır. Wallerstein’le Amerikan sosyolojisinde tarihsel boyutun önem kazandığı sosyoloji çalışmaları yoğunluk kazanmıştır. Kaldı ki, ele aldığımız dönemlerde Amerikan sosyolojisinde tarihi boyutun eksikliğine vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede Amerikan sosyoloji tarihine ilişkin yapılan değerlendirmelerde köy sosyolojisi öne çıkarılırken, Amerikan sosyolojisi olarak ABD dışına tanıtılan çalışmaların şehir çalışmalarıyla başlatıldığını göreceğiz. Ancak bu şehir çalışmalarının mihrini tarihsel şehir, şehirlerin ortaya çıkışı, gelişimi değil; dönemin yeni endüstri şehirlerinin ortaya çıkışı oluşturacaktır. Ancak Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışmasıyla Amerikan sosyolojisine yönelik hem iç hem de dış algıyı yeni baştan biçimlendirmiştir. Üstelik bunu, Amerikan sosyolojisinde başından itibaren hâkim gelenek olan Kıta Avrupa’sı referanslarına sadık kalarak yapmıştır. Ancak onu farklı kılan, kuramsal çabası ve tarihle kurduğu ilişkidir. Bu çabasıyla Amerikan sosyolojisini yeniden biçimlendirmiştir. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde de saha çalışmalarına yapılan onca vurguya rağmen, son dönemde Wallerstein’in ve yaklaşımının öne çıkışına tanık olunacaktır.

Ülkemizdeki Wallerstein izleyicileri, TSBD’nin çalışmalarının yanı sıra ayrı bir koldan faaliyetini sürdürür bir profil sergileyen yeni kuşak ABD öğrenimliler arasından çıkacaktır. Bu yeni kuşağın da tarihe ilgisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemiyle sınırlı kalacaktır. Wallerstein’in *Modern Dünya Sistemi* Kuramı’nın sınırları çerçevesinde çalışmalar yapacaklardır. Oysaki Wallerstein’in *Modern Dünya Sistemi* isimli çalışmasında, Amerikan tarihinin açıklanması meselesinde bizim eski dünyaya ait ilişkiler içinde yer alışımız görmezden gelinerek, Amerika kıtasının bulunuşuyla başlayan bir dünya tarihi inşa edilmesi tesadüfi değildir. Diğer taraftan Türk sosyolojisi kendi gelenekleri içinde ve kendisiyle hesaplaşarak gösterdiği çabalarla Türk toplumunun dünya tarihindeki gelişmelerdeki yerinin saptanmasını, Amerikan sosyolojisinden bağımsız olarak gerçekleştirmiştir.

Wallerstein’in *Modern Dünya Sistemi* eserinden önce Baykan Sezer tarafından yazılan “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, aynı sosyologumuzun hemen ardından yayınladığı “Osmanlı’nın Batıcılılaşması” makalesi ve *Asya Tarihinde Su*

Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları çalışmaları Türk sosyolojisi için yeni bir çerçevenin müjdesini vermektedir. Bu çalışmalar, Modern Dünya Sistemi Kuramı'nın ortaya atıldığı dönemle kısmen önce kısmen aynı yıllarda yayınlanmıştır. Hatta “Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri” çalışması daha erken bir tarihte yapılmıştır. Kuramsal olarak nitelendirebileceğimiz bu çalışmalar, sahaya yönelik çalışmalar yapanlar arasında ilgi uyandırmamıştır. Diğer taraftan kuramsal çabayı önemseyen ABD öğrenimlilerin de bu çalışma ve çabalara ilgi gösterdiklerini söyleyemeyiz.

TSBD üyelerinin ve bunlar aracılığı ile oluşan geleneğin çalışmalarının gündeminde dönem itibariyle Amerikan sosyolojisinin zirvesindeki bir isim olarak Wallerstein'in çalışmalarının ve yayınlarının izlendiğine dair bir izle karşılaşmıyoruz. Bu anlamda, Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisinin aktarıcıları olarak tanıtılan isimlerin Amerikan sosyolojisindeki gelişmeleri ne ölçüde takip ettikleri konusu gündeme gelmektedir. İlişkinin en somut görüldüğü kurum, TSBD olmakla birlikte, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde bir kopuşun ve yeniden kurgulanmanın görüldüğü yer yine bu dernek olacaktır. Bu bir anlamda, TSBD'nin faaliyetleri içinde de bir kırılmaya işaret ettiği gibi, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin de yeni bir kuşak tarafından yeniden yapılandırıldığını akla getirmektedir. Çünkü Türkiye'de ABD öğrenimlilerce yapılan saha çalışmalarının yanı sıra tarihe yönelik yoğun bir ilgi de ortaya çıkmıştır. TSBD çevresinde toplanan akademisyenler kuşağı üzerinden gözlenebileceği gibi halef selef ilişkisinde bir kırılma olmuştur. Bu akademisyenler kuşağının ardından gelen kuşak, beslendikleri gelenekten farklı bir eğilimle ortaya çıkmışlardır. “Tarihsel Sosyoloji” başlığı altında çalışma yaptıklarını düşünen ve düşünülen bu yeni kuşağın Wallerstein ve kuramına olan ilgisi, bu kuramı yaygınlaştırma çabaları, TSBD'nin bu ilişkideki belirleyiciliğini yitirmesiyle sonuçlanmıştır. TSBD, Amerikan sosyolojisinin eski eğilimlerini ve görüntüsünü yansıtır durumda kalmıştır.

Bu, Amerikan sosyolojisiyle özdeşleştirilen çevrelerin kendi içinde bir çatallaşması olduğu gibi, yine Türk sosyolojisinin ana akımlarıyla yakınlaşan bir yol izleyecektir: Bir yandan sorunu toplum düzeyinde ve kuramsal düzeyde kavrayış çabaları, diğer

yanda saha araştırmaları. Ancak her iki eğilim de çalışmalarını sürdürürken kendilerinden önceki Türk sosyoloji birikimine kayıtsız davranacaklardır. Bu ilgisizlik, her türlü imkâna, yaygın yayınlara ve bilim örgütlenmeleri içindeki etkinliklere rağmen, Türk toplum kimliğinin biçim kazanmasında etkili olmayacaktır. O nedenle sosyolojide yüz yıla yaklaşan bir ilişkiye rağmen, yine iki toplumun siyasi düzeydeki ilişkilerinin sürekli gelişimine rağmen, bu ilişkiye katkı sağlayacak bir birikim oluşturmamışlardır. Ayrıca, ABD öğrenimliler uzun süre en taze bilgileri öğrenmiş akademisyenler olarak algılanmışlardır. Bu doğrultuda ABD’de edinilmiş modeller, bunlarla herhangi bir hesaplaşmaya gidilmeden aktarılmıştır. Edinilmiş modellerde araştırmalar yapmışlardır. Ayrıca, başından beri Amerikan sosyolojisiyle kurulan ilişki büyük ölçüde hoca-öğrenci ilişkisi olmuştur. Bu yönüyle bir süreklilik olduğunu söyleyebiliriz.

Yüz yıla yaklaşan sürece bakıldığında ABD’de öğrenim görenlerin, öğrenim gördükleri paradigmalarının dışına çıkmaya istekli olmadıkları gibi bir izlenim edinilebilmektedir. Bu görüntü Türk sosyolojisinin kendi birikimine yönelik ilgisizlikle de birleşince Baykan Sezer’in “aktarmacılık” olarak tanımladığı ilişki tarzı hâkim olacaktır. Bunun çeşitli dışavurumlarıyla karşılaşacağız. Bu tezahürlerden çok tipik olanı *Sosyal Bilimleri Açın*’ın gecikmeksizin Türkçeye çevrilmesinin ardından, bu çevrelerce o metin temelinde tartışma başlatma arayışıdır. Söz konusu eserin sunduğu çerçeveyi benimsemek kadar bunu tedirginlikle karşılamak veya bu metin temelinde konuşulacakken kendi ilgilerini dile getirmekle birlikte, o metni içinden çıktığı dinamiklerle ilişkilendirerek ele alan herhangi bir değerlendirmeye karşılaşmıyoruz. Bu bakımdan Amerikan sosyolojisiyle Türk sosyolojisinin ilişkisi üstüne yeni şeyler söyleyebilmenin yolu, bu ilişkide yer ve rolü olanların kendi sosyoloji çabalarını bizatihi kendilerinin değerlendirmeleri gereğidir.

Bugün TSBD de Wallerstein izleyicileri de yayın faaliyetini sürdürüyor olsa da, bu faaliyet 1970’lerden farklıdır. 1990’lara gelindiğinde TSBD tarafından yine çeşitli konularda araştırmalar yürütülse de bunlar çoğunlukla basılmamıştır. Aynı şekilde Wallerstein’e ilgi devam ettiği halde önceki yıllardaki kadar heyecanla takip edilmemekte, yayınları Türkçeye daha az çevrilmektedir. Wallerstein’in en önemli

çalışması olarak kabul edilen *Modern Dünya Sistemi* isimli üç ciltlik çalışmasının ilk iki cildi çevrildikten sonra yarım bırakılmış olması bunun açık bir ifadesidir. İlişki, ABD'deki çeşitli eğilimlerin aktarılmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu durum tezimizi 1990'larla sınırlamamızı da doğrulamaktadır. Çünkü 1990'larla başlayan yeni bir süreçtir.

Çalışmamızı, 1990'ların başında yayınlanan *Sosyal Bilimleri Açın* başlıklı çalışmayla sınırlandırdık. *Sosyal Bilimleri Açın* bir manifestodur. Yeni bir dönemin habercisi olan bir manifestodur. Bu çalışmayla problematik farklı bir biçim kazandığından, bu eseri ve sonrasını Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin gelişimini ele aldığımız çalışmamızın sınırları dışında tuttuk. Çünkü artık, sosyolojinin dışına çıkılmaya, hatta sosyolojiden vazgeçilmeye başlanmıştır. Ancak bizim çabamızın merkezini, Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi oluşturduğundan, bu sınırlama bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Metinler temelinde ilerlediğimizde böyle bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Yeni kuşak kendilerinin burada sosyolojiyle uğraştıklarını belirtmektedir, ancak tarihimizi ve Türk toplum deneyimini önemsemelerinin bir sonucu olarak başlangıçtan günümüze geçen süreç içinde Amerikan üniversitelerinde Türk Tarihi, Türkoloji, İslam Tarihi, İslam Araştırmaları vb. kürsülerinin kurulduğunu, bu kürsülerde uzmanların, akademisyenlerin yanı sıra Türk akademisyenlere de yer verildiğini görüyoruz.

Sosyolojinin her iki topluma aktarılışından 1990'lara kadarki dönemde Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinin gösterdiği en temel özellik, başlangıçta tek yönlü olsa bile zaman içerisinde Türk toplumunun ilişkilerdeki ağırlığının gelişimine bağlı yeni nitelikler kazanmış olmasıdır. Ama buna henüz Türk sosyolojisinin birikiminin bir etkisinin olduğunu söyleyebilmek güçtür.

İlişkinin gelişim seyrini izlerken cevabını aradığımız sorulardan biri de Kıta Avrupa'sı sosyolojisinden bağımsızlaşabilmiş bir Amerikan sosyolojisinden ne ölçüde bahsedebileceğimizdi. Bu sorunun cevabının Amerikan toplum kimliğinin niteliği ile ilişkili anlaşılabileceğini düşünüyoruz. Kıta Avrupa'sı sosyolojisinden beslenmesine karşın bir Amerikan sosyolojisinden de ancak Amerikan toplum

kimliğini kazanma süreciyle söz edebiliyoruz. Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sı sosyolojisiyle başından itibaren kurduğu ilişkisi her kuşakla yinelenmiş ve yenilenmiştir. Başlangıç döneminde olduğu gibi bugün gelinen yerde de referans kaynakları yine Kıta Avrupa'sıdır.

Diğer yandan Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi etkisi üstüne değerlendirmeler yapılırken, Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sıyla bağı görmezden gelinmiştir. Oysaki Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sıyla ilişkisi ABD'de başından beri gündemdedir. Başında olduğu gibi şimdi de referanslarını Kıta Avrupa'sından almaya devam etmektedirler. Çünkü Amerikan toplumu, geçmişleriyle ve şimdiki problematikleriyle kendisini Batılı toplum olarak görmektedir. En baştan bu şekilde inşa edilmiştir. Şimdilerde ise kendisini onun lideri konumunda görmektedir.

Amerikan toplum kimliğiyle bağ kuran çalışmaları Amerikan sosyolojisi dahilinde gördüğümüzü ifade etmiştik. "Amerikalılık"tan anlaşılan büyük ölçüde Batılılığın yeni bir formu, daha öteye yeniden tarifidir. Amerikan sosyolojisi de Batı kimliğinin bilgisi üzerine inşa edilmiştir. Türk sosyolojisi üstünde belli bir dönem itibarıyla etkili olduğu ileri sürülen Amerikan sosyolojisinin Kıta Avrupa'sı sosyolojisinin çok da dışında olduğunu düşünmüyoruz. Bir Amerikan sosyolojisi kuşkusuz vardır. Bununla birlikte Amerikan sosyolojisinin aynı zamanda ve halen Batı sosyolojisinin bütünlüğünün bir unsuru olmak özelliğini muhafaza ettiğini düşünüyoruz. Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisinde birçok şeyin aktarılmasına rağmen birbirlerinden ne ölçüde beslendikleri tartışılır bir görüntü vermektedir. Geçen zaman içinde Amerikan üniversitelerinde artan sayıda Türk tarihi kürsülerinin açılmış olması, onların Türk toplumunun ve onun deneyiminin önemini farkına vardıklarının göstergesidir. Bu deneyim Türk sosyologları tarafından değerlendirilip, sonuçlar çıkarıldıkça Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisinde de etkileri olacağını öne sürmek mümkün görünmektedir.

Çalışmamız üzerinden bir yandan Türk sosyolojisi ve Amerikan sosyolojisinin gelişimini izlerken, diğer taraftan Türk sosyolojisine ilişkin dönemlendirme girişimlerinin de bir sağlamasını yapma imkânı bulabildik. Mevcut açıklama girişimlerinde genel eğilim, Türk sosyoloji tarihini iki döneme ayırmaktır. Bu yaklaşımlara göre, Türk sosyoloji tarihinin birinci döneminde Fransız sosyolojisi etkiliyken, ikinci döneminde bu etki zayıflamış ve yerini Amerikan sosyolojisi etkisine bırakmıştır. Bu tasnifin, Türk sosyolojisinin kendi birikimi ve zenginliği gözden kaçırılarak Batı sosyolojisi açısından bakılarak yapıldığını düşünüyoruz. Türk sosyolojisine Batı sosyolojisi üzerinden bakarak söz konusu zenginlik yakalanamayacaktır. Eğer Türk sosyoloji tarihine yönelik bir değerlendirme yapılacaksa yine bu ülkenin sosyologlarının çalışmalarına dönüp bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Türk sosyoloji tarihinde gündeme gelmiş, sonrasında ortadan kalkmış çeşitli eğilimlere takılı kalındığında Türk sosyolojisinin kendi içinde göstermiş olduğu sürekliliği yakalamak zorlaşmaktadır. Türk sosyolojisine emek verenlerin de hakları ancak bu şekilde teslim edilebilecektir.

Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisini en başından itibaren gelişimini ortaya koymaya çalıştığımız çalışmamızda ulaştığımız sonuçlardan belki de en önemlisi, herkesin kendini “ilk” ilan ettiği, özellikle ABD öğrenimliler temelinde bir ilkler enflasyonu ile karşılaşılıyor oluşumuzdur. Akademisyenlerimiz, Türk sosyoloji tarihini değerlendirmeye yönelik çalışmalarında kaçınılmaz olarak belli tasnifler yapma zorunluluğunda olmuşlardır. Ankara Ekolü-İstanbul Ekolü gibi ayrımlar da bu tasnif yapma gerekliliğinin ürünlerindendir. “Okul” ya da “ekol” esas olarak, bilinen konular üzerinde bize yeni bilgiler sunan yöntem ve yaklaşım farklılıklarına işaret eder. Bu yönüyle bakıldığında, Türk sosyolojisinde Amerikan etkisi söz konusu edildiğinde, Türk sosyolojisinin geleneksel çerçevesinin yani “İlm-i içtima” ve “İçtimaiyat” ayrımının süregeldiği ortaya çıkmıştır.

Eğer Türk sosyolojisine ilişkin bir değerlendirme yapılacaksa, Türk sosyolojisinin hiç de azımsanamayacak birikiminden hareketle yapılmalıdır. Zaten, gerek Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisiyle ilişkisi gerekse de Amerikan sosyolojisinin, sosyolojinin doğduğu coğrafyayla ilişkisi bir kez kurulmuş, değişmez bir ilişki

değildir. Sorunlar karşısında yeni biçimler kazanır, bir sürekliliği vardır. Bu ilişkinin çok önemli bir deneyim birikimi olduğunu düşünüyoruz. Ülkemiz sosyoloji çabaları kendi toplum birikiminin farkına vardıkça, bu deneyim Türk toplumu için zenginliğe dönüşecektir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Nermin: “Amme İdaresinde Son Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, 1956, s.402-422,(Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/368/3876.pdf>,
2 Nisan 2010.
- Abadan, Nermin: “Kitap Tahlili, "Cemal Mıhçıoğlu, Amerika Birleşik Devletleri’nde Kadroların Sınıflandırması””, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 1959, s.298-303, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/382/4084.pdf>,
10 Temmuz 2010.
- Abadan, Nermin: “IV cü Milletlerarası Sosyoloji Kongresi (Eylül 1959)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, 1960, s.284-290, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/387/4182.pdf>,
23 Haziran 2010.
- Abadan, Nermin: “Kongreler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, 1965, s.903-916, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/389/4217.pdf>,
23 Haziran 2010.
- Abadan, Nermin: “Altıncı Dünya Sosyoloji Kongresi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 3, 1966, s.219-252, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/383/4097.pdf>,
23 Haziran 2010.
- Abadan, Nermin: “Kongreler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, 1968, s.477-481, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/413/4556.pdf>,
23 Haziran 2010.
- Abadan-Unat, Nermin: “Kitap Tahlili, "Mübeccel Kıray, Örgütlenmeyen Kent””, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 4, 1972, s.263-268, (Çevrimiçi)

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/427/4788.pdf>, 12 Mart 2010.

Abadan-Unat, Nermin: “Birinci Baskıya Önsöz”, **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan Unat, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, 2. Basım, 1982, s.IX-X.

Abadan-Unat, Nermin: “İkinci Baskıya Önsöz”, **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan Unat, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, 2. Basım, 1982, s.VII-VIII.

Abadan-Unat, Nermin: Nermin Abadan Unat, “Kitap Tahlili, "Serim Timur, Türkiye’de Aile Yapısı””, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 3, 1972, s.1055-1060, (Çevrimiçi)

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/424/4763.pdf>, 10 Ağustos 2010.

Abadan-Unat, Nermin, Ali Yaşar Sarıbay: “Siyaset Sosyolojisi: Geçmişi, Kapsamı, Türkiye’deki Gelişim ve İlgi Alanlarına Bir Bakış”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.61-95.

Abbott, Andrew: “Of Time and Space: The Contemporary Relevance of the Chicago School”, **Social Forces**, Vol. 75, No. 4, June 1997, p.1149-1182, University of North Carolina Press, (Çevrimiçi)<http://www.jstor.org/stable/2580667>, 18 Mart 2010.

Abu-Lughod, Janet L. (Ed.): **Sociology for the Twenty-first Century Continuities and Cutting Edges**, The University of Chicago Press, 1999.

Academy of International Business: “AIB Fellow-Richard D. Robinson”, (Çevrimiçi) <http://aib.msu.edu/fellow.asp?FellowID=47>, 30 Eylül 2010.

Adolfson, L. H.: “Üniversitelerin Dış Öğretim ve Teknik Yardım Faaliyetleri” Çev. Cemal Mıhçıoğlu, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, 1958, 232-239.

Akbaş, Oktay: “Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllülerinin Dünyada ve Türkiye’deki Çalışmaları”, **Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Kış 2006, Sayı1, Cilt 4, s.1-17(Çevrimiçi) <http://www.tebd.gazi.edu.tr/arsiv/2006cilt4/sayi1/85->

99.pdf?ref=http://jerli.net, 30 Ocak 2009.

- Akçam, Alper: “Neden Köy Enstitüleri, Neden Yeni Kuşak?”, (Çevrimiçi) <http://ankara.ykked.org.tr/index2.php?option=content&task=view&id=17&pop=1>, 30 Ocak 2009.
- Aksoy, Erdal: “Nihat Nirun (1925-2007)”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler–Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.117-141.
- Aksoy, Muzaffer, Engin Bermek: “İdealist Bilim Adamı Prof.Dr. Nusret Fişek’in Anısına”, **Çalışma Ortamı**, Fişek Özel Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayını, Sayı 5, Kasım 1992, s.15-16, (Çevrimiçi) http://www.isguvenligi.net/co/calisma_ortami5.pdf, 12 Ocak 2011.
- Aktay, Yasin: “Bahattin Akşit”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler–Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.699-742.
- Akyüz, Yahya: “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 1970, s.121-130, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/487/5712.pdf>, 12 Eylül 2009.
- Alver, Köksal: “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri: Başlangıç Dönemi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2000.
- Alver, Köksal: “Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2002, s.184-194, (Çevrimiçi) <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/IV1/16KoksaliALVER.pdf>, 17 Temmuz 2010.
- Alver, Köksal: “Amerikan Sosyolojisinin Türkiye’ye Girişi ve Üniversitelerde Kurumsallaşması”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 15, Kızılelma Yayınları, 2006, s.790-794.
- Alver, Köksal: “Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)”, s.213-221 (Çevrimiçi) <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS&ano=4614>

[1_0e90ff8a0288e057dead50e8db33491b,](http://www.anovasofie.net/vl/countries/details.php?country=turkey&dimension=history)

15 Temmuz 2010.

Analysing and
Overcoming The
Sociological
Fragmentation in
Europe

(Çevrimiçi)

<http://www.anovasofie.net/vl/countries/details.php?country=turkey&dimension=history>, 22 Haziran 2006.

Ankara Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü:

“Tarihçe”, 4 Eylül 2009, (Çevrimiçi)
http://sosyoloji.humanity.ankara.edu.tr/index.php?bil=bil_ic_erik&icerik_id=106, 10 Ağustos 2009.

AÜSBF Siyaset
Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü
Kentleşme ve Çevre
Sorunları Anabilim
Dalı:

“Prof. Dr. Ruşen Keleş”, (Çevrimiçi)
<http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/RusenKeles.htm>, 5 Ocak 2011.

Arat, Tuğrul:

Amerikan Hukuk Öğretiminde “Case Method”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 239, Ankara, Sevinç Matbaası, 1968, (Çevrimiçi)
<http://auhf.ankara.edu.tr/auhf-yayinlari-arsivi/tugrul-arat/amerikan-hukuk-ogretiminde-case-method/kitabin-tamami.pdf>, 10 Temmuz 2010.

Archive:

Constantinople Today; or, The Pathfinder Survey of Constantinople; A Study in Oriental Social Life, (Çevrimiçi)
http://www.archive.org/stream/constantinopleto1922john/constantinopleto1922john_djvu.txt, 10 Nisan 2010.

Arı, Oğuz:

“Amerikan Sosyologları”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXII, Sayı 176, 1956, İstanbul, s.52-53.

Arı, Oğuz:

“Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”, **Sosyoloji Konferansları**, 1975 Yılı, İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü Yayını No: 72, İstanbul Matbaası, 1976, s.45-49.

Armutçu, Emel:

“Türkiye’nin En Popüler Yabancı Hocaları”, **Hürriyet**, 30.03.2002,(Çevrimiçi)
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/03/30/107242.asp>, 22 Haziran 2010.

Arslan, Nur Gürani:

“Bir Zamanlar Türk Edebiyatında Amerika”, **Doğu Batı**,

Yıl:8, Sayı: 32, Mayıs 2005, s.241-256.

- Arslantürk, Zeki,
Musa Taşdelen: “Orhan Türkdoğan”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler–Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.269-299.
- Atauz, Sevil: “Sunuş”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olguç Matbaası, 1986, s.5-6.
- Atav, Nephane
(Saran): “Amerikan Sosyolojisinin Temelleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, 1956, s.125-141.
- Avcı, Nazmi: “Mehmet Ali Şevki”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler–Eserler) I**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.331-357.
- Aydın, Gülden: “Köy Kadını Onu İyi Tanıyor”, **Hürriyet**, 10.10.1997, (Çevrimiçi)
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-268287>, 2 Kasım 2010.
- Azman, Ayşe: “Mübeccel Kıray’da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekansal Yerleşim Düzlemi”, **Sosyoloji Yılığ**, Kitap 15, 2006, s.803-815.
- Aydın, Suavi: “Ekşigil’in Yazısı Vesilesiyle Türkiye’de Antropolojinin Eni-Boyu Üzerine”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 77, Yaz 1998, s.196-201.
- Bağcı, Hüseyin: “Türkiye’nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve ABD Büyükelçisi George McGhee”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 18(1-2) 1991, s.1-35.
- Balcıoğlu, Tevfik: “Güzel İnsan Bankası Faruk Tabak (1954-2008)”, **XXI Mimarlık Dergisi**, Sayı 65, Mart 2008, (Çevrimiçi)
<http://www.xxi.com.tr/?action=displayArticle&articleID=50&ID=26>, 24 Nisan 2010.
- Baran, Aylin
Güngör: “Birsen Gökçe” **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler–Eserler) II**, Der. M. Çağatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.371-424.
- Başak, Suna: “Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları”, **Bilig**, Sayı 32, Kış 2005, s.33-63, (Çevrimiçi)
<http://www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/32/33-63.pdf>, 19 Temmuz 2010.

- Batur, Sertan, Ersin Aslıtürk (Ed.): **Muzaffer Şerif'e Armağan**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Belge, Burhan: "Amerika'daki Olaylara Bir Bakış", **Siyasi İlimler Mecmuası**, Birinci teşrin 1944, Sayı 163, Yıl XIV, s.404-408.
- Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri:** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi Sayı 119, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Benedict, Peter: **Ula, An Anatolian Town**, Leiden, E. J. Brill, 1974.
- Berk, Metin: Kitabiyat, "Poverty and Plenty On The Turkish Farm", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 3, 1971, pp.568-571.
- Berkes, Niyazi: "Sociology in Turkey", **The American Journal of Sociology**, Vol. 42, No. 2 Sep., 1936, pp.238-246, (Çevrimiçi) <http://www.jstore.org/stable/2768789>, 27 Ağustos 2008.
- Berkes, Niyazi: "Kitabiyat, "İsmail Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatı"", **Siyasal Bilgiler (Mülkiye)**, Sayı 49, 1935, s.86-89.
- Berkes, Niyazi: "Kitap Tanıtımı, "P.A. Sorokin: Les Théories, Sociologiquecontemporaines"", **Yurt ve Dünya**, Sayı 2, Şubat 1941 s.68-70.
- Berkes, Niyazi: "Amerika Birleşik Devletleri'nde Toplumbilimin Öncüleri", **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, Niyazi Berkes, İstanbul, Adam Yayınları, 1985, s.337-380.
- Berkes, Niyazi: **Unutulan Yıllar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. bs., 2005.
- Berkes, Mediha (Esenel,): "Köyde Şehirli", **Yurt ve Dünya**, Sayı 4, Nisan 1941, s.30-46.
- Berkman, A. Ümit, Kamil Kozan: "TODAİE 26 Yaşında", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, Mart 1979, s.3-8.
- Bilkent University: "Stanford J. Shaw", (Çevrimiçi)<http://www.bilkent.edu.tr/~shaw/profile.html>, 25 Haziran 2010.
- Blackmar, Frank W. John Lewis Gillin: **Outlines of Sociology**, New York, The MacMillan Company, 1920.
- Blake, Nelson **A History of American Life and Thought**, McGraw-Hill

- Manfred: Series in American History, USA, McGraw-Hill Company, INC, 1963.
- Boğaziçi University
The Ataturk Institute
for Modern Turkish
History: “Pertev Naili Boratav”, (Çevrimiçi)
http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/pertev_naili_boratav.htm, 23 Eylül 2007.
- Bora, Tanıl, Semih Sökmen: “Sunuş”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul Metis Yayınları, 2001, (Birinci Basım Kasım 1998), s.9-10.
- Bora, Tanıl, Semih Sökmen, Kaya Şahin (Ed.): **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2. bs., 2001 (Birinci Basım Kasım 1998).
- Boran, Behice S.: “Sosyoloji’de Yeni Araştırma Esasları”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Yıl X, No. 109, Nisan 1940, s.35-41.
- Boran, Behice S.: “Şehir ve Şehirleşme Davamız”, **Yurt ve Dünya**, Sayı 3, Mart 1941, s.25-35.
- Boran, Behice S.: “Halide Edib’in Yeni Romanları”, **Yurt ve Dünya**, Sayı 5, Mayıs 1941, s.21-28.
- Bulut, Yücel, Alim Arlı: “Bahattin Akşit ile Bilimsel Araştırmaları ve Türkiye’de Sosyolojinin Dönüşümü Üzerine”, **Mülakat Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.269-302.
- Burgess, Ernest W. “Sosyolojik Araştırmanın Metodları”, Çev. Tomris Berker, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 4-5, 1949, İstanbul, Pulhan Matbaası, s.92-104.
- Cahnman, Werner J.: “Review work: A Hundred Years of Sociology by G. Duncan Mitchell”, **American Sociological Review**, Vol. 35, No. 2 (Apr., 1970), Published by American Sociological Association, pp.351-352, (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/2093226>, 06 Kasım 2008.
- Calhoun, Craig: “Sociology in America: An Introduction”, **Sociology in America a History**, Ed. Craigh Calhoun, ASA Centennial Publication, USA, The University of Chicago Press, 2007, pp.1-38.
- Chomsky, Noam: “Soğuk Savaş ve Üniversite”, **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızıllema Yayıncılık, 1998, s.187-207.

- Chriss, James J.: “Review Essay: Addams, Ward et al. American Sociology Past to Present”, **Journal of Classical Sociology**, Vol. 8, No. 4, pp.491-502, (Çevrimiçi)
<http://jcs.sagepub.com/content/8/4/491.full.pdf+html>, 24 Haziran 2010.
- Coser, Lewis A.: “Amerikan Eğilimleri”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, Yay. Haz. Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2002, s.291-326.
- Coşkun, İsmail: “Modernleşme Kuramı Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 1. Sayı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.289-304.
- Coşkun, İsmail: “Niyazi Berkes Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 2. Sayı, 1991, s.49-86.
- Coşkun, İsmail: **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997.
- Coşkun, İsmail: “ABD’de Sosyolojinin Teşekkülü Sorunu Üzerine”, içinde ek **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s.253-264.
- Çakır, Coşkun, Ahmet Okumuş, Alim Arlı: Şerif Mardin ile “Türk Siyaset Düşüncesi” Üzerine”, Söyleşi, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008, s.238-266.
- Çankaya, Ali: **Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne-Mekteb-i Mülkiye Mülkiye Mektebi-Siyasal Bilgiler Okulu Siyasal Bilgiler Fakültesi Târîhi**, I. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çankaya, Ali: **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1968 Mülkiye Târîhi’nin Devamı**, II. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çankaya, Ali: **Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler: 1860-1908 Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne ve Mekteb-i Mülkiye Me’zunları**, III. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çankaya, Ali: **Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler: 1909-1923 Mekteb-i Mülkiye Me’zunları** (Meşrûtiyet- Mütâreke ve Millî Mücadele Devri Mülkiyelileri) IV. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969.

- Çankaya, Ali: **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: 1924-1949 Mülkiye Mektebi-Siyasal Bilgiler Okulu Me’zunları**, V. Cild, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çelebi, Nilgün: “Sociology Associations in Turkey: Continuity Behind Discontinuity”, **International Sociology**, June 2002, Vol. 17, No. 2, pp.253–267.
- Çelebi, Nilgün: “Türkiye’deki Sosyoloji Dernekleri: Süreksizliklerin Ardındaki Süreklilik”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.677-690.
- Çelebi, Nilgün: “Tartışmalar ve Katkılar”, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken Anma toplantısı** 30 Kasım 2001, Ankara, Yay. Haz. Nevin Güngör Ergen, Sosyoloji Derneği Ankara, 2002, s.89-101.
- Çetik, Mete: “Bir Akademisyen Olarak Behice Boran”, **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.27-66.
- Çetik, Mete: “Muzaffer Şerif Karanlık Odada: Türkiye Yılları”, **Muzaffer Şerif’e Armağan**, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.23-54.
- Çetik, Mete: **Üniversitede Cadı Avı**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.
- Çiğdem, Ahmet v.d.: “Şerif Mardin’le Merkez-Çevre Analizi Üzerine Söyleşi”, **Toplum ve Bilim**, 2006, Sayı 105, İstanbul, s.7-10.
- Çilingiroğlu, A.: “Beynelmilel Kadınlar Kongresi”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXVI, Sayı 231-232, Kasım-Aralık 1960, s.11-12.
- Çilingiroğlu, Ayhan: “Ayhan Çilingiroğlu’nun Hatıralarında Planlama’nın Kuruluşu”, **Attila Sömez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.113-151.
- Çuluk, Sinan: “Prof. Dr. Heath W. Lowry İle Mülakat”, 2/08/2009, **Arşiv Dünyası**, Ocak 2005, Sayı 5, (Çevrimiçi) <http://sinanculuk.blogspot.com/2009/02/prof-dr-heath-w-lowry-ile-mulakat.html>, 30 Temmuz 2010.
- Decesare, Michael: “95 Years of Teaching High School Sociology”, **Teaching Sociology**, Vol. 33, July 2005, pp.236-251, (Çevrimiçi) <http://tso.sagepub.com/content/33/3/236.full.pdf+html>,

24 Haziran 2010.

- Demirkan, Salahaddin: “Memleketimizi Tanıma Meselesi ve Prens Sabahaddin Çığırı”, **Sosyoloji Konferansları**, 1960-1961 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 31, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962, s.81-88.
- Department of Sociology the University of Chicago, “History and Culture”, (Çevrimiçi) <http://sociology.uchicago.edu/departement/history.shtml>, 30 Eylül 2009.
- Devecioğlu, M.: “Amerikada Gazetecilik Mektepleri Nasıl Çalışır”, **İş**, Cilt XIV, Sayı 84, 1948, s.184-187.
- Dikmen, Ahmet A., Zeliha Etöz, Metin Özügürlü: “Bir Protestonun Hikayesi”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, Metis Yayınları, 2001, İstanbul (1. bs. Kasım 1998), s.324-330.
- Durakbaşı, Ayşe: **Halide Edib:Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Ecevit, Yıldız: “Kadın Çalışmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.yildizecevit.com/trk/index2.php?Id=49>, 30 Nisan 2010.
- Edib, Halide: **Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A. Ş. Basımevi, 1955.
- Edib, Halide: “Kadın Tahsilinin Büyük Bayraktarı”, **Akşam**, 9 Mart 1950, No. 11281, s.5, ek olarak içinde Marry Mills Patric, **İstanbul Kız Koleji 1871-1924**, Çev. Şeyma Akın, İstanbul, Tez Yayınları, 2001, s.154- 157.
- Ege, Nezahet Nurettin: “Meslek-i İçtimâî’nin Takdirkârları Olan Mütefekkirleri”, **Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaları**, Der. Nezahet Nurettin Ege, Fakülteler Matbaası, 1977, Tevzi yeri Güneş Neşriyat, s.441-447.
50. Yıl Armağanı: **Üniversitemizin Kuruluş ve Gelişmesi**, Cilt 3, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Emre Kongar'ın Resmi Internet Sitesi: “Emre Kongar'ın Kısa Yaşam Öyküsü”, Mart 2004, (Çevrimiçi)<http://www.kongar.org/CVtrk.php>, 28 Nisan 2010.
- Enginün, İnci: **Halide Edib Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Yayınları, 1978.

- Erder, Necat: “Türkiye’nin İlk Planlama Deneyimi”, **Attila Sözmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.229-243.
- Ergan, Nevin
Güngör: “Nihat Nirun ile Sosyoloji Üzerine Bir Görüşme”, **Prof. Dr. Nihat Nirun’a Armağan**, Ed. Nevin Güngör Ergan, Esra Burcu, Birsen Şahin, Müge Kamanlıoğlu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007, s.21-29.
- Ergun, Turgay: “TODAİE ve Ekonomik Gelişme Olanakları”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 4, Aralık 1976, s.3-7.
- Ergun, Doğan: **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 6. bs., 1993.
- Erişçi, Lütfi: “Türkiyede Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası I”, **Sosyoloji Dergisi**, 1941-1942, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1942, s.158-169.
- Erkal, M. E.: “Prof. Leo. J. Fenske Biyografya ve Bibliyografyası”, **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1968, s.101-105.
- Erkilet, Alev: **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları**, Ankara, Hece Yayınları, 2007.
- Erol, Turan: “Atilla Sönmez Üzerine Bir Portre Denemesi”, **Attila Sözmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.35-64.
- Erol, Mine: “Amerikanın Tunus ile Olan İlişkileri (1979-1815), **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1.2, 1982, s.115-128, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1049/12659.pdf>, 9 Kasım 2010.
- Ertuğ, Hasan Refik: “Değerli Bir Tercüme”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Yıl XI, No 128, İkinciyeşrin 1941, s.353-354.
- Ertuğ, Hasan Refik: “Kitaplar”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Nisan 1943, Yıl XIII, No 145, s.45-46.
- Ertürk, Recep: **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Yayınlanmamış Ders Notları.

- Ertürk, Recep: **Türk Sosyologları ve Eserleri**, Yayınlanmamış Ders Notları.
- Ertürk, Recep: “Batı Efsaneleri ve Amerika Kıtası”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.113-122.
- Ertürk, Recep: “Türkiye’de Sosyoloji Kongreleri Üstüne Notlar”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl XXXV/ 1-2, Ankara, 2001, s.175- 185.
- Ertürk, Recep: “Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken”, **Türk Yurdu**, Sayı 174, Şubat 2002, s.27-32.
- Ertürk, Recep: “Türk Sosyolojisinin Gelişimi Üstüne”, **Sosyoloji Konferansları**, 29. Kitap, İstanbul, 2004, s.87-97.
- Ertürk, Recep: “Sosyoloji Üstüne”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 7. Sayı, 2003, İstanbul, İ. Ü. Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, 2004, s.155-165.
- Ertürk, Recep: “Pozitivizm Üzerine”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 11. Sayı, İstanbul, İ.Ü.E.F. Yayınları, 2006, s.1-5.
- Ertürk, Recep: “Ziya Gökalp’in Sosyoloji Mirası Üstüne”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 13. Sayı, İstanbul, İÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, 2006, s.63-69.
- Ertürk, Recep: “50’li Yıllar Türkiye’sinin Sosyoloji Dünyasından Günümüze”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.175-183.
- Ertürk, Recep: “Prof. Dr. Nihat Nirun Vefat Etti”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 14. Sayı, 2007/1, s.159-161.
- Ertürk, Recep: “Türkiye’de Köy Sosyolojisi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.185-194.
- Ertürk, Yakın: “Trends In The Development of Sociology In Turkey”, **Journal of Human Sciences**, Vol. IX, No 2, 1990, pp.37-55.
- Erol, Mine: “Amerikanın Tunus ile Olan İlişkileri (1979-1815), **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1.2, 1982, s.115-128, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1049/12659.pdf>, 11

Kasım 2010.

- Esen, Nükhet: “Türkiye’de Amerikan Kültürünün Romanlara Yansıması”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.61-66.
- Esmer, Ahmet Şükrü: “Amerikan Filosunun Ziyareti”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Sayı 194, Yıl XVII, Mayıs 1947, s.90-91.
- Esmer, Şükrü: “Dış Politika Akisleri-Amerika İle Münasebetlerimiz”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, Haziran 1955, Cilt-XXV, Sayı 291, s.119-120.
- Fahri, Ziyaeddin (Fındıkoğlu): “Robert College’in LXXXV. Ci Senesi Münasebetile Bir Hitabe”, **İş**, Cilt XIV, Sayı 84, 1948, s.162-166.
- Fenske, L. J.: “Erzurum Üniversitesinde Sekiz Sene!”, Çev. Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s.83- 88.
- Fındıkoğlu, Z. F.: “American Sociology of Today and Professor Carle C. Zimmerman”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXX, Sayı 245, pp.2-5.
- Fındıkoğlu, (Z. F.): “Yeni Sosyoloji Dersleri ve Bir Amerikan Profesörü”, **İş ve Düşünce**, Cilt XXXI, Sayı 249 , s.9-13.
- Fındıkoğlu, Z. F.: “Bizdeki Sosyoloji Öğretimi ve Ecnebi İlim Adamları”, **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1968, s.94-97.
- Fichter, Joseph H.: “Amerikan Değerler Sisteminin Görünümleri”, Çev. Mahmut Tezcan, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:1, 1973, s.128-129, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/493/5798.pdf>, 20 Temmuz 2009.
- Fişek, Nusret H.: “Türkiye’de Demografinin Evrimi”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.321-338.
- Fişek Enstitüsü: “Prof. Dr. Nusret H. Fişek ve Eylemi-Özgeçmiş”, (Çevrimiçi) <http://www.fisek.org.tr/084.php>, 8 Temmuz 2010.

- Francesca Cossiga'yla Röportaj: “Gladio’nun Bir Numarası, İtalya’nın Kara Kutusuydu”, **Sabah**, 17.02.2009, (Çevrimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2009/02/17//haber,55F404C20C364D50AF13368C46FA7DED.html>, 18 Şubat 2009.
- Frank, Michael: Review Work: “Stalking The Sociological Imagination: J. Edgar Hoveer’s FBI Surveillance of American Sociology”, **Science&Society**, Fall 2001, Vol. 65, No. 3, Proquest Social Science Journals, pp.409-411.
- Frederick W. Frey, Arif T. Payashoğlu: “Babalarının Mensup Olduğu Meslekler Bakımından Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme-Öğrenciler Arasında Yapılan Muhtelif Anketlere Dayanılarak Hazırlanmış Bir Trend Tahlili Denemesi (1)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 3, 1958, s.225-243, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/378/4021.pdf>, 08 Aralık 2010.
- Freyer, Hans: **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev. Tahir Çağatay, A.Ü. DTCF Yayınları No: 105, 3. bs., Ankara, İkbâl Matbaası, 1977.
- Footnotes: “George Clifford Helling”, November 2005, (Çevrimiçi) <http://www.asanet.org/footnotes/nov05/departments.html>, 5 Aralık 2010.
- Gazi Üniversitesi: “Tarihçe”, (Çevrimiçi) <http://www.gazi.edu.tr/tarihce.php>, 12 Aralık 2010.
- Geray, Cevat: “Toplum Kalkınması ve Köy Araştırmaları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 1972, s.3-49, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/489/5736.pdf>, 13 Haziran 2009.
- Geray, Cevat: “Köy Kalkınması ve Gençlik”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 4, Aralık 1974, s.132-153.
- Geray, Cevat: “Kırsal Alanda Kalkınma ve Gençlik”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 3, 1978 s.11-22, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/442/4936.pdf>, 13 Haziran 2009.
- Gerhardt, Uta: “Much More than a Mere Translation —Talcott Parsons’s

- Translation into English of Max Weber's Die protestantische Ehtik und der Geist des Kapitalismus:An Essay in Intellectual History", **Canadian Journal of Sociology/Cahiers Canadiens De Sociologie**, Vol. 32, No. 1, 2007, pp.41-62.
- Gillin, John Lewis: "The Development of Sociology in the United States", **Papers and Proceedings Twenty-First Annual Meeting of American Sociological Society**, Vol. 21, Chicago, University of Chicago Press, 1926, pp.1-25, (Çevrimiçi) [www.asanet.org/images/.../1926%20Presidential%20Address%20\(Gillin\).pdf](http://www.asanet.org/images/.../1926%20Presidential%20Address%20(Gillin).pdf), 21 Mayıs 2008.
- Gurvitch, G.: "Düşünce Yolum, ya da Sürüden Kovulan Adam", Çev. Ömer Bozkurt, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, s.103-118.
- Güler, Şevki: "Eser Tanıtma/ George A. Lundberg, Clarence C. Schrag, Otto N. Larsen, Sosyoloji", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Dergisi**, Cilt 8, 1970, s.433-438 (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/968/11927.pdf>, 12 Temmuz 2009.
- Gülmez, Mesut: "Beyin İhracına Dönüşen Beyin Göçü", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Mart 1974, s.62-79.
- Gürel, Seval: "Bir Sosyal Bilimler Kongresi'nin Ardından", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 50, Sayı 1, 1995, s.221-226.
- Gürsel, Bahar: "Kenar Mahalleden Beyazperdeye: "Yeni Göç" Dalgası Ve ABD'deki İtalyan Göçmenler", **Doğu-Batı**, Sayı 42, 2007, s.65-74.
- Haberler: **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, 1968., s.255.
- Haberler: **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 1945, s.233-234, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1028/12439.pdf>, 19 Eylül 2010.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü "Tarihçe", (Çevrimiçi) <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/hakkinda.shtml>, 8 Temmuz 2010.
- Hacı, Gürkan: "Muzaffer Şerif Nasıl Muzafer Sherif Oldu?", **Akşam**, 4 Kasım 2010, (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/2010/11/04/yazar/12445/yazar/ya>

[zi.html](#), 12 Aralık 2010.

- Hamilton, Richard F.: “American Sociology Rewrites Its History”, **Sociological Theory**, Vol. 21, No. 3 (Sep., 2003), Published by American Sociological Association, pp.281-297, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/3108639>, 24 Mart 2010.
- Henking, Susan E.: “Protestant Religious Experience And The Rise Of American Sociology: Evidence From The Bernard Papers”, **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Vol. 28, October 1992, pp.325-339, (Çevrimiçi) <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&hid=119&sid=65c3e1a4-147b-48a8-8a78-ee42eb996481%40sessionmgr114>, 20 Aralık 2008.
- Hinkle, Roscoe C.: **Founding Theory of American Sociology 1881-1915**, Boston, Routledge and Kegan Paul, 1980.
- Homans, George C.: “Fifty Years of Sociology”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 12, 1986, pp.xiii-xxx, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2083191>, 18 Mart 2010.
- Huyugüzel, Ö. Faruk: “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Halkevlerinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 6, Sayı 23, 2000, s.391-400,(Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/799/10212.pdf>, 18 Ağustos 2010.
- Hyman, Herbert H., Arif Payaslioglu, Frederick W. Frey: “The Values of Turkish College Youth”, **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 22, No. 3, Special Issue on Attitude Research in Modernizing Areas (Autumn, 1958), Published by Oxford University Press on behalf of the American Association for Public Opinion Research, pp.275-291, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2746336>, 08 Aralık 2010.
- Hyman, Herbert H., Arif T. Payashoğlu, Frederic W. Frey: “Türk Yüksek Tahsil Gençliğinin Değerler Sistemi: Bir Seçkinler Grubunun Batılılaşma Vetiresi Üzerinde Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 1959, s.95-121, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/382/4064.pdf>, 08 Aralık 2010.
- Johnston, Barry V.: “Sorokin Lives! Centennial Observations” **Footnotes**, January 1989, Vol. 17, No 1, pp.1-5, (Çevrimiçi)

<http://www2.asanet.org/governance/sorokin.html>, 1 Eylül 2010.

**İbrahim Yasa'ya
Armağan,**

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 519, 1983, (Çevrimiçi)
<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/053.pdf>, 20 Haziran 2009

İnan, Huricihan:

“Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, 23, Güz 1983, s.9-39.

İrem, Nazım:

“Eritme Potasından Eriyen Pota'ya: XXI. Yüzyılın Eşiğinde Amerika”, **Doğu Batı**, Yıl:8, Sayı: 32, Mayıs 2005, s.199-219.

İslamoğlu, Huri,
Çağlar Keyder,

“Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim**, 1, Bahar 1977, s.49-80.

İş ve Düşünce Yazı
Komitesi,

“Amerikan Sosyologları”, takdim yazısı, **İş ve Düşünce**, Cilt XXII, Sayı 176, 1956, s.52.

İzzet, Mehmet:

“İçtimaiyatta İşbölümü”, **İş**, Cilt VI, Sayı 23-24, 1940, İstanbul, s.113-116.

Kaçmazoğlu, H.
Bayram:

“Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.145-150.

Kaçmazoğlu, H.
Bayram:

“Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-1960 Dönemi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 4. Sayı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s.131-190.

Kaçmazoğlu, H.
Bayram:

“Türkiye’de Amerikan Sosyolojisinin Etkisi: Ankara Ekolü ve Köy-Şehir Çalışmaları”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 15, İstanbul, Kızılelma Yayınları, 2006, s.778- 789.

Kadıoğlu, Ayşe:

“Neden Savaşıyoruz?”, **Radikal**, 05.03.2006, (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/ekhaber.php?ek=r2&haberno=5607>, 10 Eylül 2008.

Karabaş, Seyfi,
Yaşar Yeşilçay
(Der.):

Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler, Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları, No:2, Ankara, Baylan Matbaası, 1977.

Karakılıç, İlhan
Zeynep:

Çağlar Keyder’le Röportaj, “Tarihsel Sosyolojiyi Türkiye Üzerinden Okumak”, **Tarihsel Sosyoloji**, Ed. Elisabeth Özdalga, Ankara, Doğubatı Yayınları, Mayıs 2009, s.97-124.

- Karaömerlioğlu, M. Asım: “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 91, Kış 2001-2002, s.81- 99.
- Kasaba, Reşat: “Faruk Tabak’ın Sessiz ve Erken Ölümü”, (Çevrimiçi) <http://bianet.org/bianet/toplum/105070-tarihci-faruk-tabakin-sessiz-ve-erken-olumu>, 24. Nisan 2010.
- Kasapoğlu, Aytül: “The Study of Sociology in Turkish Higher Education”, **International Education Journal**, 2005, 6(4), pp.537-546, Shannon Research Press, (Çevrimiçi) <http://ehlt.flinders.edu.au/education/iej/articles/v6n4/kasapoğlu/paper.pdf>, 25 Haziran 2010.
- Kasapoğlu, Aytül: “Sosyoloji Bölümünün Dünyası ve Bugünü”, içinde Ek 3, **60 Yıllık Gelenek DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji**, Aytül Kasapoğlu, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 1999, s.355-366.
- Kasapoğlu, Aytül: “Önsöz”, **60 Yıllık Gelenek DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji**, Aytül Kasapoğlu, Ankara, Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, 1999, s.3-12.
- Kaşker, Seher: “Mehmet Saffet Engin Arın: Yaşamı, Eserleri, Düşünceleri ve Türk Sosyolojisine Katkıları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2002.
- Kaya, Tülay: “Immanuel Wallerstein’in Toplumsal Değişim Kuramı”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005.
- Kayalı, Kurtuluş: “Çevresiyle ve Geçmişiyle Barışık Bir Düşünce Adamı: Pertev Naili Boratav”, **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.27-52.
- Kayalı, Kurtuluş: “Tartışmalar ve Katkıları”, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Anma Toplantısı 30 Kasım 2001, Ankara, Yay. Haz. Nevin Güngör Ergen, Ankara, Sosyoloji Derneği 2002, s.89-101.
- Kayalı, Kurtuluş: “Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi”, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.89-105.
- Kayalı, Kurtuluş: Kayalı, Kurtuluş: “Emre Kongar ya da Siyasal Konjonktürün Düşüncelerini Şekillendirildiği Tipik Bir

- Aydın Portresi”, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.75-88.
- Kayalı, Kurtuluş: “Niyazi Berkes’in Akademik Ahlakı”, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.137-145.
- Kayalı, Kurtuluş: “Behice Boran’ın Sosyolojik Çalışmalarının Nitelikleri”, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.147-154.
- Kayalı, Kurtuluş: “Niyazi Berkes’in Tarihsel ve Sosyolojik Çalışmalarının Türk Düşün Yaşamı Üzerindeki Etkileri”, **Türk Düşün Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları 2003, s.111-130.
- Kayalı, Kurtuluş: “Hilmi Ziya Ülken’in Türk Düşünce Dünyasındaki Özgün Konumu”, **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.165-177.
- Kayalı, Kurtuluş: “Önsöz ya da Türkiye’de Sosyoloji Yaptığının Farkında Olmak” **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.9-17.
- Kayalı, Kurtuluş: “Sosyoloji Yapmak, Türkiye’de Sosyoloji Yapmak ya da Türk Sosyolojisinin Yapı Taşlarını Oluşturmak”, **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.19-27.
- Kayalı, Kurtuluş: “1960’lı Yıllardan Sonra Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelip Tıkandığı Nokta”, **Düşüncenin Coğrafyası 1: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.49-65.
- Kayalı, Kurtuluş: “Şerif Mardin Okumaları Konusunda Sorular ya da Bazı Sorunlar”, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed. Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008, s.91-102.
- Kaynardağ, Arslan: “Tanıdığım Toplumbilimciler”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991.
- Keleş, Ruşen: “1951-1960 Yıllarında Kent Araştırmaları”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç

Matbaası, 1986, s.269-282.

- Keyder, Çağlar: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının ‘Milli’leşmesi”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayı, s.239-256.
- Keyder, Çağlar: “İmparatorlukta Hukuk ve Meşruiyet”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 100, Bahar 2004, s.65-83.
- Kıray, Mübeccel: “Teaching Social Sciences in Developing Countries, The Case of Turkey”, **Toplumbilim Yazıları**, Mübeccel Kıray, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 7, 1982, pp.40-50.
- Kıray, Mübeccel: “Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve”, **Toplumbilim Yazıları**, Mübeccel Kıray, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 7, Ankara, 1982, s.11-19.
- Kıray, Mübeccel B.: “Toplum, Bilgi ve Türkiye”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.187-194.
- Kıray, Mübeccel B.: **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002.
- Kocabaşoğlu, Uygur: **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’daki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1989.
- Kolars, John F.: “Community Studies in Rural Turkey”, **Annals of the Association of American Geographers**, Vol. 52, No. 4, Dec., 1962, Published by Taylor & Francis, Ltd. on behalf of the Association of American Geographers, pp.476-489, (Çevrimiçi)<http://www.jstor.org/stable/2561261>, 14 Ekim 2009.
- Köktürk, Gökhan: “Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihi ve Bölümde Yapılan Lisan Üstü Tez Çalışmaları”, Ek-5 Üniversite Tarihi ve Sosyoloji Bölümleri, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 10, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2003, s.411-426
- Kösemihal, Nurettin Şazi: “Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi”, **Sosyoloji Dergisi**, 6. Sayı, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1950, s.117-133.
- Kösemihal, Nurettin “Avrupa ve Amerikada Demokrasi”, **Sosyoloji Dergisi**,

- Şazi: Sayı 17-18, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962-1963, s.1-34.
- Kösemihal, Nurettin Şazi: “Sosyolojide Yöntem”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1967-1968, s.1-16.
- Kösemihal, Nurettin Şazi: “Önsöz”, Mehmet Ali Şevki, **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**, İstanbul, Elif Yayınları, 1968.
- Köymen, Oya: “Bir Behice Boran Vardı...”, **Radikal**, 14.12.2007, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/ekhaber.php?ek=ktp&haberno=7082>, 14 Aralık 2008.
- Kuran, Aptullah: **Bir Kurucu Rektörün Anıları**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Kuran, Ercüment: “Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Üniversitesi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 5. Sayı, 1996-1999, İstanbul, Emek Matbaacılık, 2000, s.23-26.
- Kurtkan, Amiran: “Hocamızın Ardından”, **Sosyoloji Konferansları**, 1975 Yılı İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü Yayını No. 72, İstanbul Matbaası, 1976, s.28-33.
- Kurtkan, Amiran: “Profesör Fenske Ayrılırken...”, **Sosyoloji Konferansları**, 1967-1968 Ders Yılı, İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 49, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1968, s.106-107.
- Lengermann, Patricia, Gillian Niebrugge: “Thrice Told: Narratives of Sociology’s Relation to SocialWork”, **Sociology in America a History**, Ed. by Craigh Calhoun, ASA Centennial Publication, USA, the University of Chicago Press, 2007, pp.63-114.
- Lewontin, R. C.: “Soğuk Savaş ve Akademinin Dönüşümü”, **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 1998, s.35-64.
- Lipset, Seymour Martin: “The State of American Sociology”, **Sociological Forum**, Vol. 9, No. 2, Special Issue: What's Wrong with Sociology? (Jun., 1994), Published by Springer, pp.199-220, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/685042>, 18 Mart 2010.
- Magnarella, Paul J.,Orhan Türkdoğan: “The Development of Turkish Social Anthropology [and Comments and Reply]”, **Current Anthropology**, Vol. 17, No. 2, Jun., 1976, Published by The University of Chicago

- Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, pp.263-274, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2741538>, 05 Mayıs 2009.
- Mahar, P. M.: Review work: “The Passing of Traditional Society By Daniel Lerner”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 65, No. 1 (Jul., 1959), Published by The University of Chicago Press, p.110, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2773633>, 10 Ekim 2010.
- Makal, Ahmet: “Öndeyiş: 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi ve Emek Tartışmalarına Dair”, (Çevrimiçi) <http://calismatoplum.org/sayi25/makal1.pdf>, 15 Eylül 2010.
- Mardin, Şerif: “Günümüzde Batı’nın Orta Zamanları ve Siyasi Fikirler Tarihi”, **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı**, Ed. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2010, s.121-126.
- Martindale, Don: “American Sociology Before World War II”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 2, 1976, pp.121-143, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2946089>, 6 Kasım 2008.
- Meeker, Michael E.: “Preface”, **A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity**, USA, University of California Press, 2002, pp. XI-XXIII.
- Meeker, Michael E.: “Acknowledgments”, **A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity**, USA, University of California Press, 2002, pp. XXV-XXVI.
- Miller, Frank: “Amerikada Sınai Sosyoloji”, Çev. Amiran Kurtkan, **Sosyoloji Konferansları**, 1960-1961 Ders Yılı, İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 31, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962, s.11-21.
- Mills, C. W.: **Toplumbilimsel Düşün**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınevi, 2000.
- Minnesota State University: “Nur O. Yalman”, (Çevrimiçi) http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/uvwxyz/yalman_nur.html, 10 Kasım 2010.
- Mirsepassi, Ali: Middle Eastern Studies and American Sociology”, **Contemporary Sociology**, Vol. 24, No. 3 (May, 1995), Published by American Sociological Association, pp.324-

328, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2076479>, 6 Haziran 2009.

- Montgomery, David: “Bombaların Gölgesindeki Refah”, Ed. Noam Chomsky, **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 1998, s.11-34.
- Moore, Wilbert E.: Book Review, “A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin by Pitirim A. Sorokin”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 70, No. 3 (Nov., 1964), p.387, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2775090>, 2 Eylül 2008.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal: “Bir Toplumbilimcinin Gecikmiş Portresine Doğru”, **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.127-140.
- Nevins, Allan, Henry Steele Commager: **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi**, Çev. Halil İnalcık, İstanbul, Varlık Yayınevi, Kasım 1961.
- Obenziger, Hilton: “Holy Land Narrative and American Covenant: Levi Parsons and Palestine Mission, Religion&Literature, Vol. 35, No:2/3, Summer/Autum, 2003, p.241, (Çevrimiçi) www.jstor.org/stable/40059923, 8 Aralık 2010.
- ODTÜ: “Bahattin Akşit”, (Çevrimiçi) <http://www.soc.metu.edu.tr/wbahattin/cv.htm>, 28 Nisan 2010.
- Oğuz, Kürşad: “Boran'ın tarih gibi hayatı...”, 08 Temmuz 2010 Perşembe, **Habertürk**, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/yazarlar/530400-boranin-tarih-gibi-hayati>, 12 Ağustos 2010.
- Oishi, Shigehiro, Selin Kesebir, Benjamin H. Snyder: “Sociology: A Lost Connection in Social Psychology”, **Pers Soc Psychol Rev**, Vol. 13 No. 4, November 2009, pp.334-353, (Çevrimiçi) <http://psr.sagepub.com/content/13/4/334.full.pdf+html>, 5 Haziran 2010.
- Okan, Oya: “ABD'nin Dünya Devleti Olma Çabaları ve Türkiye”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.155- 163.
- Okan, Oya: “Prens Sabahattin'in Ölümü ve 50'li Yıllarda Yeniden Gündeme Gelişi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.163-173.

- Onulduran, Ersin: “Fullbright Komisyonu Geleceğin Liderlerini Yetiştiriyor”, **Turquie Diplomatique**, 15 Eylül- 15 Ekim 2010 Sayı 20, s.15.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 3, Eylül 1981, s.87-96.
- Oyan, Oğuz: “Yedinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ni Açış Konuşması”, **Mülkiye**, Cilt: XXV, Sayı: 231, s.45-52, (Çevrimiçi)http://mulkiyederigi.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=2&id=844:tuerk-sosyal-bilimler-dernei-bakan-prof-dr, 25 Eylül 2010
- Ozankaya, Özer: “Değerli Hocam Profesör Yasa”, **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 519, 1983, Giriş yazısı, sayfa numarası yok, (Çevrimiçi)
<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/053.pdf>, 20 Haziran 2009.
- Öğütte, Vefa Saygın: “Bir Fenomen Olarak ‘Amerikan Sosyolojisi’ Sosyolojinin Sosyolojisi’ne C. W. Mills’in Yaptığı Katkı Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2005.
- Öncü, Ayşe: “Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.233-238.
- Öncü, Ahmet, Orhan Tekelioğlu: “Şerif Mardin’e Armağan’a Giriş”, **Şerif Mardin’e Armağan**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.9-11.
- Öz, M.: “Vandan Gelen Ses, “ **İş ve Düşünce**, Cilt XXV, Sayı 210, 1959, İstanbul , s.5-6.
- Özdalga, Elisabeth: “Bir Tasavvur ve Ustalık Olarak Tarihsel Sosyoloji”, **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara, Doğubatı Yayınları, Mayıs 2009, s.9-62.
- Özdemir, M. Çağatay: **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I-II**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008.
- Özmen, Cansu Özge: “Genç Cumhuriyetin Akdeniz Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu’yla Yapılan 1830 Dostluk ve Ticaret

- Antlaşması; ya da 19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkilerinin Amerikan Yazınına Etkisi ve Seyahatnameler”, **Doğu-Batı**, Sayı 42, 2007, s.195-212.
- Pamuk, Şevket: “Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayı, s.161-204.
- Parin, Suvat: “Toplumbilimin Türkiye Serüveninde Sosyoloji Kongreleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s.691-712.
- Patric, Mary Mills: **İstanbul Kız Koleji 1871-1924**, Çev. Şeyma Akın, İstanbul, Tez Yayınları, 2001.
- Peace Corps Writers: “Paul Magnarella” (Çevrimiçi) <http://www.peacecorpswriters.org/pages/depts/resources/bibliog/bibm.html>, 10 Mart 2010.
- Pillsbury, Barbara L. K.: “Applied Anthropology and Executive Leadership”, **Napa Bulletin** 29, ISBN 9781405190152.C_2008 by the American Anthropological Association, DOI:10.1111/j.1556-4797.2008.00010.x, pp.131-151, (Çevrimiçi)<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1556-4797.2008.00010.x/pdfs>, 23 Mart 2010.
- Pirenne, Jacques: **Büyük Dünya Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar**, Meydan Yayıncılık, Çev. Nihal Önoğlu, Beslan Cankat, t.y.
- Phelan, Thomas James: “From The Attic of AJS: Unusual Contributions to American Sociology, 1895-1935”, **Sociological Forum**, Vol. 4, No: 1, pp, 71-86, 1989, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/684436.pdf>, 02 Mart 2007.
- Planck, Ulrich: “Türkiye’de Köy Sosyolojisi”, Çev. M. Reşit Küçükboyacı, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi **İşletme Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 1977, s.223-240, (Çevrimiçi)<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/2903/2799>, 2 Eylül 2010.
- Prens Sabahaddin: **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzâh’lar**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1999.
- Princeton University Department of Near Eastern Studies: “Heath W. Lowry”, (Çevrimiçi) http://www.princeton.edu/~nes/faculty_lowry.html, 30 Temmuz 2010.

- Reyhan, Cenk: **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Ritzer, George: **Classical Sociological Theory**, The McGraw-Hill Companies, Inc., 1996.
- Royot, Daniel: **Amerikan Edebiyatı**, Çev. Rıfat Madenci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Saçlıoğlu, Ginger Taylor: "For Love of Ankara", (Çevrimiçi) <http://www.peacecorpswriters.org/pages/2000/0007/007writaysac5.html>, 9 Eylül 2010.
- Saffet, Mehmet: **Muasır Avrupa İktimaiyatı**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1933.
- Salem, Elie A.: Review work: "The Passing of Traditional Society By Daniel Lerner", **Political Science Quarterly**, Vol. 74, No. 1 (Mar., 1959), Published by The Academy of Political Science, pp.127-129, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2145947>, 11 Ekim 2010.
- San, Coşkun: "Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversite'de Özerklik ve Bilim Özgürlüğü", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, Sayı: 1, s. 149-153, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/460/5240.pdf>, 17 Eylül 2010.
- Saran, Nephane: **Antropoloji**, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları, 1989.
- Saran, Nephane: "İ.Ü. Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümünün Kuruluşu ve Bölümün Temel Politikası (2. Bölüm)", 12.01.2009, (Çevrimiçi) http://www.antropoloji.net/index.php?option=com_content&task=view&id=290&Itemid=0, 11 Mart 2009.
- Sertel, M. Zekeriya: **Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968.
- Sertel, Sabiha: **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987.
- Sezer, Baykan: "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", **Toplum ve Bilim**, Kış 1977, Sayı 4, s.46-62.
- Sezer, Baykan: **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları No, 3217, 1985.
- Sezer, Baykan: "Ziya Gökalp ve Durkheim", **Ölümünün 60. Yıldönümünde Ziya Gökalp**, İÜ Atatürk İlkeleri ve

- İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Enstitü No: 9, 1986, s.19-26.
- Sezer, Baykan: “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 1. Sayı, 1989, s.1-96.
- Sezer, Baykan v.d.: “Giriş”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 2001, s.23-130.
- Sezer, Baykan: “Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları 2, 1972-1982”, **Sosyoloji Yıllığı**, Kitap 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 2001, s.335-498.
- Sezer, Baykan: “Hilmi Ziya Ülken”, **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Anma Toplantısı 30 Kasım 2001, Yay. Haz. Nevin Güngör Ergen, Ankara, Sosyoloji Derneği, 2002, s.64-71.
- Sezer, Baykan: “Hilmi Ziya Ülken”, **Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları**, Hilmi Ziya Ülken, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s.vii-xvi.
- Sheatsley, Paul B.: “In Memoriam: Herbert H. Hyman, 1918-1985”, **The Public Opinion Quarterly**, Vol. 50, No. 1 (Spring, 1986), Published by Oxford University Press on behalf of the American Association for Public Opinion Research, pp.119-120, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2748975>, 08 Aralık 2010.
- Sınar, Alev: “1921 ile 1933 Arasında Yayınlanan İlkokul Okuma Kitaplarında Amerikan Tesiri”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s.55-60.
- Sieghfred, Andre: “Amerika’da Demokrat Fırkası”, Çev. İskender Nafiz, **Mülkiye**, Sayı 29, 1933, s.44-47.
- Somel, Ali: “Demokrat Parti Döneminden Planlı Döneme Geçişte **Forum** Dergisindeki Tartışmalar”, **Atilla Sözmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.527-538.
- Sorokin, Pitirim A.: “Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology:I”, **Social Forces**, Vol. 8, No. 1 Sep., 1929, pp.57-62, (Çevrimiçi)<http://www.jstore.org/stable/2570052.pdf>, 10 Ağustos 2007.

- Sosyal Bilimleri
Açın **Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.
- Sosyoloji Derneği “Dernek Hakkında”, 26 Haziran 2009, (Çevrimiçi) www.sosyolojiderneği.org.tr/dernek-hakkinda, 4 Ocak 2011.
- Sosyoloji Derneği “Dernek Başkanı Birsen Gökçe’nin 20. Yıl Etkinlikleri Açılış Konuşması”, 7 Şubat 2011 (Çevrimiçi) www.sosyolojiderneği.org.tr/2011/02/dernek-baskani-prof-dr-birsen-gokcenin-20-yil-etkinlikleri-acilis-konusmasi, 28 Şubat 2011.
- Sulek, Antoni: “To America!” Polish Sociologists in the United States after 1956 and the Development of Empirical Sociology in Poland”, **East European Politics and Societies**, Vol. XX, No. X, pp.1-26, (Çevrimiçi) <http://eep.sagepub.com/content/early/2010/03/08/0888325409357438.full.pdf+html>, 12 Mart 2010.
- Sürgit, Kenan: “TODAİE Mezunları Araştırması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt1, Sayı 3-4, Aralık 1968, s.3-38.
- Şatiroğlu, Ayşen: “San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye’nin Yer Arayışı”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi 12. Sayı, 2006, s.23-40.
- Şenyapılı, Tansı: “1960-1970 Yılları arasında Kent Planlama Araştırmalarının Gelişimi”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.283-294.
- Şevki, Mehmet Ali **Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri**, Elif, 1968.
- Şimşek, Tülay Bozkurt: “Muzaffer Şerif Başoğlu”, **Doğu-Batı**, Yıl 3, Sayı 12, s.225-239.
- Takış, Taşkın: “Sunuş-Amerika’yı Yeniden Keşfedelim”, **Doğu Batı**, Yıl:8, Sayı: 32, 2005, s.7-8.
- Takış, Taşkın (ed.) **Şerif Mardin Okumaları**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, Temmuz 2008.
- Takış, Taşkın “Türkiye’de Şerif Mardin Olayı”, **Şerif Mardin Okumaları**, Ed.Taşkın Takış, Ankara, Doğu Batı Yayınları,

Temmuz 2008, s.9-16.

- Tankut, Gönül: “ODTÜ’nün Dünü, Bugünü, Yarını”, s.1-3, (Çevrimiçi)
http://www.oed.org.tr/oed/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=29&Itemid=18, 21 Kasım 2010.
- Tanyol, Cahit, v.d.: “Hilmi Ziya Ülken’in Anısına”, **Sosyoloji Konferansları**, 1977 Yılı, Sosyoloji Enstitüsü Yayını No. 2-74, İstanbul Matbaası, 1977, s.111-120.
- Tarih Vakfı, “Tarihçinin Mutfağı- Çağlar Keyder’le 19.10.2000’de yapılan söyleşi”, (Çevrimiçi)
<http://www.tarihvakfi.org.tr/icerik.asp?IcerikId=73>, 15 Nisan 2010.
- Taylor, John: “Remembering Turkey”, (Çevrimiçi)
<http://www.peacecorpswriters.org/pages/2001/0105/105letedit2.html>, 09 Eylül 2010.
- Tekeli, İlhan: “Çevre Ülkelerinde Toplumsal Bilimlerin İdeolojik Sorunları”, **Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar Ve Yöntemler**, Der. Seyfi Karabaş, Yaşar Yeşilçay, Ankara, Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları No. 2, Baylan Matbaası, 1977, s.29-45.
- Tekeli, İlhan: “Türkiye’de 19. Yüz Yıl Ortalarından 1950’ye Kadar Kentsel Araştırmanın Gelişimi”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Olgaç Matbaası, 1986, s.239-268.
- Tekeli, İlhan: “Toplum Bilimlerin Önünü Açmaya İnsan Modellerini Tartışarak Başlamak”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s.13-33.
- Tezcan, Mahmut: “Memleketimizde ‘Genel Sosyoloji’nin Kapsamı ve Öğretimi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1968, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/481/5642.pdf>, s.159-174, 10 Ekim 2009.
- Tezcan, Mahmut: “Prof. Paul J. Magnarella’nın ‘Bir Türk Kasabasında Gelenek ve Değişme’ İsimli Araştırması Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 1980, s.259-270, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/504/6110.pdf>, 10 Ağustos 2010.

- The International Development Research Centre: “About IDRC”, (Çevrimiçi) http://www.idrc.ca/en/ev-8513-201-1-DO_TOPIC.html, 4 Mayıs 2008.
- Tok, Gökhan: “Türkiye’deki Değişimin Toplumbilimcisi Mübeccel B. Kıray”, **Bilim ve Teknik**, Mart 1997, Sayı 352, s.74-80, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-352-74.pdf>, 12 Ağustos 2010.
- Tolan, Barlas: **Sosyoloji**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005.
- Tuna, Korkut: “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Yay. Haz.. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.29-38.
- Tuncalı, Müzehher (Ed.): **Amerikan İhtilali**, İstanbul, Kitapçılık Limited Ortaklığı 1966.
- Tunçay, Mete: “Yavuz Abadan”, **Abadan’a Armağan**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 280, Ankara, Sevinç Matbaası 1969, s.1-14.
- Turner, Stephen Park, Turner, Jonathan H.: **The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology**, Sage Library of Social Research 181, USA, Sage Publications, 1990.
- Tüfekçioğlu, Hayati: “1950’de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye’de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu, s.165-200.
- Türk Sosyal Bilimler Derneği: “Amaç”, (Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/tsbd tarihi.htm>, 11 Aralık 2008.
- Türk Sosyal Bilimler Derneği: “Araştırmalar”,(Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/tsbdarastirmalari.htm>, 11 Aralık 2008
- Türk Sosyal Bilimler Derneği: “Türk Sosyal Bilimler Derneği Yönetim ve Denetim Kurulları”,(Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/tsbdyonetim.htm> 11 Aralık 2008.
- Türkcan, Ergun: Necat Erder’le Söyleşi, “DPT’nin Kuruluşunu ve Sonrasını Anlatıyor”, **Atilla Sözmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980**, Haz. Ergun Türkcan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.283-288.

- Türkdoğan, Orhan: “Carle C. Zimmerman Sosyolojisinin Esasları”, **Sosyoloji Konferansları**, 1963-1964 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 34, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964, s.103-151.
- Türkdoğan, Orhan: “Türkiye’de Sosyal Antropolojinin Gelişimi”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Yay. Haz. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991, s.125-138.
- Tütengil, Cavit Orhan: “Prof. Carle C. Zimmerman ve Türkiye’nin Bazı İçtimai Meseleleri”, **Sosyoloji Konferansları**, 1962-1963 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 33, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964, s.115-120.
- Tütengil, Cavit Orhan: “Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken’in Ölümü”, **Sosyoloji Konferansları**, 1974 Ders Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No: 62, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1974, s.155-158.
- Tütengil, Cavit Orhan: “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Konferansları**, 1975 Yılı, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını No: 72, İstanbul Matbaası, 1976, s.13-27.
- Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: “Prof. Dr. Bozkurt Güvenç”, (Çevrimiçi) http://www.icanas38.org.tr/icanas_tr/ozgecmisler/ulusal_du_zenleme_kurulu/bozkurt_guven.pdf, 12 Aralık 2010.
- University of Chicago Library Special Collections Research Center: “Guide to the Lloyd A. Fallers Papers 1937-1977”, 1988, (Çevrimiçi) <http://ead.lib.uchicago.edu/rs3.php?eadid=ICU.SPCL.FALLERS&format=raw-xml&collection=project/SCRC>, 7 Aralık 2010.
- Urban Youth Workers İnstitute: “The Passing of Traditional Society”, (Çevrimiçi) <http://www.urbanministry.org/wiki/passing-traditional-society>, 10 Ekim 2010.
- USAID: “USAID History”, 8 Dec. 2010, (Çevrimiçi) <http://www.usaid.gov/aboutusaid/usaidhist.html>, 3 Ağustos 2010.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Tecrübi İçtimaiyat”, **İş**, Cilt IV, Sayı 15-16, İstanbul, 1938, s.72-75.
- Ülken, Hilmi Ziya: “İçtimai Araştırmalar-Anket Örnekleri”, **Sosyoloji Dergisi**, 1941-1942, Sayı 1, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası, 1942,

s.271-320.

- Ülken, Hilmi Ziya: Kitap Tahlilleri, “Niyazi Berkes, Ankara Köyleri”, **Sosyoloji Dergisi** Sayı 1, 1941-1942, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1942, s.322-324.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Sociology in Turkey”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1950, pp.140-149.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Kongreler”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 6, 1950, İstanbul, Pulhan Matbaası, s.134-139.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Makamına”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 9, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1954, s.59-66.
- Ülken, Hilmi Ziya: “İkinci Dünya Sosyoloji Kongresi Leiege, 1953”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 10-11, 1955-1956, Fakülteler Matbaası, 1956, s.186-191.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Türkiyenin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, 1963, s.27-30, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/737/9404.pdf>, 16 Temmuz 2010.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları**, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları No: 4, İstanbul, Anıl Yayınevi, Çeltüt Matbaası, 1950.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Ülken Yayınları, 1992
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi, “İlhan Tekeli”, 5 Kasım 2010, (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lhan_Tekeli, 5 Ocak 2011
- Walker, Warren S.: **Türk Folkloru ve Etnografyası Üzerine Amerika’da Yayımlanmış Araştırmalar Bibliyografyası**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:36, 1982.
- Wallerstein, Immanuel: “Soğuk Savaş Döneminde Alan Araştırmalarının Öngörülme Sonuçları”, **Soğuk Savaş ve Üniversite**, Ed. Noam Chomsky, Çev. M. Ceylan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 1998, s.209-243.

- Wallerstein, Immanuel: **Avrupa Evrenselciliği: İktidarın Retoriği**, Çev. Sinan Önel, İstanbul, Aram Yayınları, 2007.
- Wallerstein, Immanuel, Reşat Kasaba: “Incorporation Into the World Economy: Change in the Structure of the Otoman Empire 1750-1839”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Yıl 1981, Cilt 8, Sayılar 1&2, s.537-570.
- Wallerstein, Immanuel, Hale Decdeli, Reşat Kasaba: “Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci”, **Toplum ve Bilim**, 23, 1983, s.41-54.
- Wilkins, Karin: “Considering, ‘Traditional Society’ in the Middle East: Learning Lerner All Over Again” AUSACE, 2009, Conference Presentation, pp.1-17, (Çevrimiçi) <http://www2.gsu.edu/~wwwaus/LernerWilkins.pdf>, 10 Ekim 2010.
- Wisconsin University: “Dr. Justin A. McCarthy”, (Çevrimiçi) <http://homepages.cae.wisc.edu/~dwilson/Armenia/mccarthy.html>, 1 Eylül 2010.
- Witt, Charles: “Margaret Fallers: Packing up Her Memories”, **The University of Chicago Chronicle**, Jan. 5, 1995, Vol. 14, No.9, (Çevrimiçi) <http://chronicle.uchicago.edu/950105/fallers.shtml>, 5 Aralık 2010.
- Yağmurlu, Bilge, Elif. S. Durgel: “Mübeccel B. Kıray’ın Gözünden Muzaffer Şerif”, **Muzaffer Şerif’e Armağan**, Der. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.55-73.
- Yalçın, Hüseyin: “Prof. Dr. Nihat Nirun’un Hayatı ve Eserleri”, **Prof. Dr. Nihat Nirun’a Armağan**, Edt. Nevin Güngör Ergen, Esra Burcu, Birsen Şahin, Müge Kamanlıoğlu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007, s.15-20.
- Yalman, Galip: “Önsöz: Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri ve Emek Tartışmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.calismatoplum.org/sayi18/yalman.pdf>, 15 Eylül 2010.
- Yalman, Galip: “Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin Düzenlediği Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Konuşması”, 28 Kasım 2007, (Çevrimiçi) <http://www.tsbd.org.tr/galipyalman.pdf>,

15 Eylül 2010.

- Yalvaç, Mehmet: “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji Eğitimin Tarihçesi (1912-1982)”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Ocak 1985, Sayı 1, s.52-72.
- Yaraman, Ayşegül, Ali Ergur: “Mübeccel Kıray’la Söyleşi”, **Biyografya 2**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.101-125.
- Yavuz, Fehmi: “Doğu Kalkınması ve Atatürk Üniversitesi”, **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 519, 1983, s.341-357, (Çevrimiçi)
<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/053.pdf>, 20 Haziran 2009.
- Yavuz, Fehmi: “Profesör Yasa”, **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 519, 1983, s.1-6.
- Yıldırım, Ergün: “Batılılaşma Sürecinde Bir Şahsiyet: Ahmet Emin Yalman (Hayatı, İlişkileri, Fikirleri)” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1991.
- Yılmaz, Sait: “ABD Silahlı Kuvvetleri Çıkmazda”, 06.06.2008 (Çevrimiçi)
<http://yeni.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=830&ContentId=646&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b>, 10 Haziran 2009.
- Yunusaran Birlikteliği: “İlhan Tekeli”, (Çevrimiçi)
<http://www.yunusaran.org/prof-dr-ilhan-tekeli>, 5 Ocak 2011.
- Yüksel, Mehmet: “Nermin Abadan Unat”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s.49-76.
- Zaim, Sabahattin: “İ.Ü. İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünün Tarihçesi ve Gelişimi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 52, 2007, İstanbul, s.321-336, (Çevrimiçi)
<http://www.iudergi.com/index.php/sosyalsiyaset/article/view/172/161>, 10 Ekim 2010.
- Zimmerman, Carle C.: “The Sorokian Revival-Books and Meaning”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 17-18, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962-1963, pp.35-46.

- Zimmerman, Carle C.: “Aydınların Ortaya Çıkışı”, Çev. Nezahet Arkun, **Sosyoloji Konferansları**, 1963-1964 Ders Yılı, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No. 34, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1964, s.1-19.
- Zimmerman, Carle C.: “Nasıl Köy Sosyoloğu Oldum?”, Çev. Mehmet Eröz, **Sosyoloji Konferansları**, 1965-1966 Ders Yılı, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 40, İstanbul, t.y., s.84-105.
- Zimmerman, Carle C.: “In Memoriam”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 21-22, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1967-1968, pp.249-253.
- Zimmerman, Carle C.: Zinn, Howard: **Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi**, Çev. Sevinç Sayan Özer, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.

ÖZGEÇMİŞ

20.07.1976'da Ankara'da doğdu. 1993'de Kadıköy Kenan Evren Lisesi'nden mezun oldu. 1998'de İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek Lisansını 2005'de İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde “Immanuel Wallerstein'in Toplumsal Değişim Kuramı” başlıklı teziyle tamamladı. Doktora çalışmalarına İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde “Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisi ve Bu İlişkinin Gelişimi” başlıklı teziyle devam etmektedir.

Tülay Kaya, 2005 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.